

1992/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XX. ÉVFOLYAM

A. B. P. Lau, *Editor*, and
 Editors of *Journal of Management*

HUNGARA SIC CAROLO FAMVLANTVR NYMNA: QVIPPE,

A Honismereti Szövetség Elnöksége a honfoglalás 1995/96-ban esedékes 1100. évfordulója közeledtével felhívással fordul a honismereti mozgalom valamennyi közösségéhez, a szakkörök vezetőihez, a helytörténészekhez, a krónikáírókhoz, a néprajzi-nyelvjárási gyűjtőkhöz és a honismereti mozgalom valamennyi önkéntes munkásához, hogy – felhasználva az önkormányzatok adta lehetőségeket és alkalmazva a mozgalom módszereit, több évtizedes tapasztalatait – a lakosság bevonásával haladéktalanul fogjanak hozzá e jelentős évforduló helyi megőrkítéséhez.

Az elnökség a következő főbb feladatok elvégzését állítja előtérbe:

1. Minden helységben készítsék el, illetve egészítsék ki az első okirati említéstől napjainkig a település történetét – ha lehetséges, a köz- vagy régiótörténetbe ágyazva –, és tegyék azt a lakosság körében ismertté.
2. Fényképeken, filmekben örökítsék meg a település mai arculatát, a külterületeket is beleértve; gyűjtsék össze a régi fotókat, képeslapokat, hangfelvételeket, visszaemlékezéseket, használati eszközöket, tárgyakat, s gondoskodjanak megőrzésükről.
3. Írják össze az idősebbek emlékezetében még élő földrajzi (táj-, utca-, dűlő-) neveket, az ezekhez fűződő mondákat, illetve egészítsék ki a már közölteket. Vegyék számba nagyjaikat, településükért végzett munkájukat.
4. Gyűjtsék össze a még feltáratlan néprajzi, társadalmi hagyományokat, szokásokat, gyermekjátékokat, mondókákat, meséket, népdalokat, táncokat stb., és elevenítsék fel azokat az évfordulóra.
5. Írják össze a település első és második világháborús veszteségét, a fasizmus, a diktatúra, a kitelepítés-elhurcolás áldozatait; emléküket örökítsék meg.
6. Vegyék számba, hogy kik, milyen okból hagyták el településüket s hova távoztak, illetve honnan, milyen okból települtek be.
7. Írják meg a helyi kollektívizálás, az államosítás lefolyását, az 1956-os forradalom és szabadságharc történetét, a demokratikus változás, az átmenet, az önkormányzat kialakulásának eseményeit, a ma történéseinek krónikáját, gyűjtsék össze ezek tárgyi és írásos dokumentumait.
8. Örökítsék meg 1848–49 forradalmának emlékét: hány jobbágy-, illetve zsellércsaládot szabadított fel; mennyi robotnaptól, ezüstforint-fizetéstől, dézsmaadástól mentesített.
9. Hozzák rendbe a temetőket, közterületeket, középületeket, műemlékeket, újítsák fel az emlékműveket, tisztítsák meg és óvják környezetüket.
10. A 150. oldalon található útmutató felhasználásával vegyék számba és helyezték védelem alá természeti értékeiket
11. A települések vonják be az 1100. évforduló megünneplésébe a szomszédos vagy távolabbi országokban lévő testvértelepüléseket, illetve azok kulturális közösségeit. Ha még nincs ilyen kapcsolatuk, akkor alakítsanak ki ilyen együttműködést.
12. Létesítsenek honfoglalási emlékparkot, ligetet, játszótérrel stb., telepítsenek fasorokat, bokrokat, ültessenek virágokat.
13. Településenként vagy csoportosan alakítsák meg a honfoglalási évforduló akciócsoportját, készítsenek évfordulós feladattervet, azt az érdekeltekkel egyeztessék, s végül fogadtassák el az önkormányzati testülettel.
14. A terv elsődlegesen a lakosság önkéntes részvételére támaszkodik, anyagi megterhelést lehetőleg ne jelentsen számukra.
15. A közös feladatok együttes megvalósítása érdekében vegyék fel a kapcsolatot mindazokkal az intézményekkel (közgyűjtemények, tudományos- és oktatási központok, művelődési házak stb.), amelyekről segítséget, módszertani útmutatást remélnék, és a jóváhagyott tervezet egy példányát juttassák el a Honismereti Szövetség területi szervezetéhez.

A Honismereti Szövetség Elnöksége felkéri

- az önkormányzatokat, országos és területi hivatalait, a közgyűjteményeket, a tudományos, oktatási és művelődési intézményeket, társaságokat, az egyházakat, az érdekképviselői és tömegszervezeteket, a gazdasági egységeket, alapítványokat, a hírközlő szerveket (rádió, televízió, sajtó), hogy elsősorban szellemi, erkölcsi, szakmai, másodsorban anyagi és egyéb lehetőségeikkel támogassák a honismereti mozgalom előbbiekben ismertetett feladatainak megvalósítását;
- a társmozgalmakat (nyelv-művelők, irodalom-pártolók, művészeti együttesek, klubok, diákkörök, műemlékvédők, város-, község-szépítők, természetbarátok, környezetvédők, cserkészek stb.), hogy karolják föl, támogassák, illetve legyenek részesei az 1995/96-ig elvégzendő, népünk történelmi tudatát, önbizalmát, patriotizmusát erősítő, erkölcsi-szellemi főlemelkedését szolgáló országos vállalkozásnak.

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XX. ÉVFOLYAM

TARTALOM

„A Magyarok Világszövetségének elnökségét szellemi munkának tartom, nem politikai feladatnak.” Csoóri Sándorral beszélget <i>Kocsis I. Mihály</i>	3
„Saját utunkat járjuk, de a lelkünk jelentős része Magyarországa.” (<i>Zika Klára</i>)	5
Urunk, István király! (<i>Gedai István</i>)	13
Bél Mátyás, a magyarországi honismereti munka úttörője (<i>Havas Gábor</i>)	15
Két Bethlen-évforduló (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	21
Főváros – művelődés – művészet (<i>Erdei Gyöngyi</i>)	26
A kádári templom története (<i>Gálfalvi Sándor</i>)	30
Külföldi utazók a XIX. század eleji Magyarországról (<i>Baják László</i>) ...	34
A „kölesönös tanítás” módjának elterjedése Erdélyben a XIX. században (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	38
Makó város polgármesterének jelentése a millenniumi ünnepekről (<i>Szabó Jenő</i>)	42
Szabó Dezső és Németh László (<i>Dr. Kovács Zoltán</i>)	43
Rituális tárgycsera a csíkszentdomokosi lakodalomban (<i>Balázs Lajos</i>) ..	47
Magyar világsiker Sevillában. Makovecz Imrével beszélget <i>Frigyessy Ágnes</i>	51
A moldvai magyarok Románia Nagy Földrajzi Szótárában (<i>Halász Péter</i>)	56
Szekfü Gyulával Moszkvában (<i>Radó György</i>)	60
A gödöllői hadifogolytábor (<i>Polónyi Péter</i>)	67
Tábori lelkesek a hadifogságban (<i>Dr. Kovács Jenő</i>)	72
<i>A szabadságharc végnapjai</i>	
A véres Petőfi órnagy úr utolsó órái (<i>Dr. Fenyvesi László</i>)	77
A debreceni csata: 1849. augusztus 2. (<i>Dr. Szűcs Ernő</i>)	79
Noszlopy Gáspár (<i>Dr. Tóth József</i>)	83
Klapka György (1820–1892) (<i>Oláh András</i>)	86
A gelenceri műemlék templom (<i>Brassói Fuchs Hermann</i>)	90
Pápa gazdasága a polgári korszakban (<i>Pölöskei Ferenc</i>)	92
Hétfalusi faragott kapuk (<i>Seres András</i>)	99
Nyelvünk történeti útjáról. Kosáry Domokos előadása az Abaúji Szabad- egyetemen (<i>K. D.</i>)	101
Csikszögödi Nagy Imre kiállítása (<i>H. D. D.</i>)	102
Búcsú Jakab Sándortól (<i>Hajdú Demeter Dénes</i>)	103
Polgárdy Géza (1908–1991) (<i>Pálmány Béla</i>)	104
Újabb békési helytörténeti munkák (<i>Dankó Imre</i>)	106
Debrecen dícsérete. Három jubileumi reprint kiadvány (<i>Kovács Dániel</i>)	107
Varga József: Bűnös nemzet, vagy kényszerű csatlós? (<i>Dr. Sárközi Zoltán</i>)	108
Mészáros Vince (szerk.): Széchenyi al-dunai diplomáciai kapcsolatai (<i>Fejér László</i>)	110

EVFORDULÓK

HAGYOMÁNY

SORSKÉRDÉSEK

EMLEKEZZÜNK

TERMES

KRÓNIKA

KÖNYVESPOLC

Veres János: Honismereti kislexikon a rimaszombati járásból (Horpácsi Sándor)	110
Racz Imre: Arló és környéke története (Nagy Károly)	111
P. Kovács Imre: Hosszúpereszteg kilenc évszázada (Dr. Bolla Dezső-Dr. István Lajos)	112
Új finn sorozat kultúrájáról (Szabó T. Ádám)	113
A Honismereti Szövetség elnökségének ülése (Bartha Éva)	117
Az 1992. évi táborokra a Honismereti Szövetség által adott támogatás ..	118
A honismeret a hazai sajtóban (Derzsi Ottó)	121
A honismeret ÉVFORDULÓNAPTÁRA 1993. (Horváth Gábor)	123
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	144

A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI

A HONISMERET ÉVFORDULÓNAPTÁRA 1993. (Horváth Gábor)

HÍREK

Felhívás a honfoglalás 1100. évfordulójának ünneplésére B/2.; Külföldön járt az egri honismereti kollegium (Fekete Magdolna-Kiss Katalin) 12.; Az Erdélyi Múzeumegyesület felhívása 14.; Nagykunsági pályázat 142.; Az Eötvös Loránd Fizikai Társulat felhívása 143.; Útmutató a természeti értékek számbavételéhez 150.; Az 1992. évi új és legújabb kori helytörténeti pályamunkákról 151.

A borítón Béli Máttyás Notitiából való illusztráció látható

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
KURUCZ KATALIN
MORVAY PÉTER

SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE
NOTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

E számunk munkatársai

Bajak László, a MNM Legújabbkori Történeti Múzeumának muzeológusa, Bp. - Balázs Lajos, a Márton Áron Főgimnázium tanára, Csíkszereda - Bartha Éva, a MNM Legújabbkori Történeti Múzeumának munkatársa, Bp. - Bolla Dezső dr., a Csepel Galéria és Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, Bp. - Brassói Fuchs Hermann tanár, Kolozsvár - Dankó Imre dr., a ELTE ny. docense, Debrecen - Derzsi Ottó ny. tanár, Bp. - Erdei Gyöngyi dr., Budapesti Történeti Múzeum muzeológusa, Bp. - Fejér László, az Országos Vízügyi Főigazgatóság főosztályvezető-helyettese, Bp. - Fenyvesi László dr. történész, Bp. - Frigyesy Ágnes, az Új Magyarország szerkesztőségének munkatársa, Bp. - Gálfalvi Sándor ny. tanár, Székelykeresztúr - Gedai István dr., a MNM főigazgató-helyettese, Bp. - Hajdú Deme- ter Dénes, az Erdélyi Művészeti Alapítvány Kuratóriumának elnöke, Bp. - Halász Péter, a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, Bp. - Havas Gáborné dr. földrajzi szakíró, Bp. - Horpácsi Sándor újságíró, Miskolc - Horváth Gábor, a Központi Antikvárium igazgatóhelyettese, Bp.

István Lajos dr., a Markusovszky Kórház ov. főorvosa, Szombathely - Kocsis L. Mihály, a Magyar Televízió Hét szerkesztőségének munkatársa, Bp. - Kovács Jenő dr., a Gázmű Vállalat ny. csoportvezetője, Szombathely - Kovács Zoltán dr., a Magyar Filatéliai Vállalat ny. munkatársa, Bp. - Kováts Dániel dr., a Comenius Tanítóképző Főiskola ny. tanára, Satoraljaiújhely - Mokos István, a Zrínyi Nyomda ny. korrektora, Bp. - Nagy Károly ny. iskolaigazgató, Ózd - Oláh András tanár, Mátészalka - Pálmány Béla dr., A Magyar Országgyűlés Levéltára és Irattára vezetője, Bp. - Polónyi Péter, a Városi Múzeum ny. igazgatója, Gödöllő - Pölöskei Ferenc, az ELTE tanára, Bp. - Radó György író, Bp. - Sebestyén Kálmán Postamúzeum, történész, Bp. - Seres András szakíró, Sepsiszentgyörgy - Szabó Jenő, az Akó ny. munkatársa, Makó - Szabó Sándor újságíró-fotóriporter, Hatvan - Szabó T. Ádám dr. tud. kutató MTA-ELTE, Bp. - Szűcs Ernő dr., a DOTE ny. adjunktusa, Debrecen - Tóth József dr. az Óbudai Ifjúsági Központ főmunkatársa, Bp. - Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc - Zika Klára, a Határmenti Magyarok Hivatalának munkatársa, Bp.

ISSN 0324-7627. A folyóirat a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Könyv-, Lap- és Irodalmi Főosztálya támogatásával jelenik meg. Szerkesztőség: 1126 Bp., Szaboszlai u. 2-4. Telefon: 155-5333/34. Szerkesztőségi nap: csütörtök. 92/866 Veszpremi Nyomda Rt. Felelős vezető: Fekete István igazgató. Peldányonkénti ára: 30 Ft. Évi előfizetési díja: 150 Ft. Elfizethető postautalványon, valamint átutalással a következő pénzforgalmi jelzőszámmal: MPV HPI Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iroda, Bp. 021-02799. 219-98636. INDEX-25387.

„A Magyarok Világszövetségének elnökségét szellemi munkának tartom, nem politikai feladatnak”

Csoóri Sándorral beszélget Kocsis L. Mihály¹

■ Az 1990-es változások után Csoóri Sándor hirtelen mintha eltűnt volna a napi politikából. És egyszer csak megint feltűnt, immár a Magyarok Világszövetsége élén. Vajon ez az eltűnés utkeresés volt az irodalom és íróság felé, és ez a visszatérés valamiféle lemondás róla?

Az, hogy a Világszövetség elnöke lettem, az nekem komoly drámai kérdést jelentett. Valóban el akartam vonulni a politikától, de nem visszahúzódni, ellenkezőleg: visszahúzó-dásként előre akartam lépni. Úgy gondoltam, hogy az átalakulás utáni társadalmi közéletünkben sokkal inkább a szellemi élet rendbe rakása lenne az író dolga. Tudniillik egy ország nemcsak gazdaságilag, de szellemileg és erkölcsileg is tönkremehet. A rögtönzésektől nem érünk rá igazán elmélyülni. Márpedig, ha egy nagyon jó gondolatot tudnánk kicsikarni magunkból, 10 évet megtakaríthatna a társadalom. Ezért gondoltam, hogy az írónak az lenne a dolga, hogy azokból a jelenségekből, összefüggésekből, abból a különös lelki anarchiából, amelybe ez az ország jutott, ebből csiholjon ki valamit mindnyájunk számára. Az írónak minden körülmények között politizálnia kell, mint ahogy az állampolgárok is politizálnak. De az írónak, mint ahogy Illyés Gyula mondta, jó művekkel kell elsősorban politizálnia. A világot azok szokták megváltoztatni, akik hisznek benne, sohasem azok, akik nem hisznek. Márpedig szellemi embereknek, értelmiségieknek az lenne a dolguk, hogy új hitet, új drámát, új gondolatot, új tünődést fedezzenek fel, mert az ember első változásához ezek szükségesek. A lelkek forradalmát kellett volna megcsinálni Közép-Európában, mert változni csak azok a népek tudnak, akik belülről erősek. A gyöngé ember nem tud változni, csak alkalmazkodni tud. Ez vonatkozik a népekre is.

Ez a baj nálunk Magyarországon, a belső megbékélés hiányzik az emberekből. Az elmúlt negyven esztendőben az a bizonyos nemzeti érzés, amit annyiszor emlegettünk, jobban átvészelte az idöket, mint a nemzeti tudat. Az emberekben lappangva, de nagyon fontos érzések, élmények maradtak meg. Ezeket kell feléleszteni, magát a történetiséget, azt, hogy mihez kapcsolódik, a történelemnek melyik korszakát kellene újra feltárnunk ahhoz, hogy sugallatokat kapjunk. Az a baj, hogy Magyarországon a történetiség szinte kimarad a politikából, pedig mennyivel mélyebb az az ismeret, amit a történelem kínál az embereknek, mint a politika. A politika napi élményeket, rögtönzéseket kínál, a történelem majdnem filozófiát.

■ A Magyarok Világszövetségének nemrég közreadott körlevelében Csoóri Sándor azt írta: „Nem az az ember szabad, aki elveti a törvényt, hanem aki újat tud teremteni.”

En a Magyarok Világszövetségét is úgy vállaltam el, mint egy mű megalkotását. Szellemi munkának tartom, nem politikai feladatnak, mint ahogy sokan értelmezik.

Azt gondolom, hogy a magyarság szétszóródása hosszú történelmi folyamatban zajlott le. Természetesen kézzátétellel nem tudjuk megoldani, hogy máától kezdve újra egységes legyen szellemében ez a nemzet. Ez kemény munka lesz. Ezt a kemény munkát vállalom a Magyarok Világszövetsége elnökeként. Hiszen most jött el annak a történelmi pillanata, hogy a sokféle magyarság, amely szétszóródott a világban, de amelyik itt él a határaink mellett, különböző országokban, ezt valamiképpen egységesítsük. Mindenképpen a szellem és a kultúra nagy abroncsán belül. Nem olyan régen Nagyszalontán avattuk fel Arany János szobrát. Ott próbáltam elmondani, hogy Trianon szétdarabolhatta az országot, de Arany Toldiját nem

¹Elhangzott a Panoráma című tévéműsorban 1992. április 17-én. (Szerk.)

lehet szétdarabolni, az az egységes magyar kultúra része. Ennek a tudatában kell az egész magyarságot újra összeforrasztanunk.

Nem azt akarom, hogy a szétszórtságban élő magyarok boruljanak össze és mindenben értsenek egyet. Én ebben nem hiszek ilyen könnyedén. De azt szeretném, hogy a különféle részek értenék egymást. Majd, ha már értik egymást, akkor új minőség születhet szellemi-lelki értelemben. A Magyarok Világszövetségének valójában ez lehet a feladata. Egy új nemzetelképzelést kell megvalósítanunk. Hiszen annyi, de annyi érték van mindenhol, ahol magyarok élnek – most a magyarság értékeire gondolok –, ezt nem szabad veszni hagyni.

Ha a magyarságnak ilyen tapasztalatai vannak, nekünk ezt hasznosítanunk kell. De van más is, ami miatt ezt az új nemzetelképzelést nagyon fontosnak tartom. A magyar emigrációnak rendkívül fontos szerepe volt a magyarságtudat megőrzésében. Hirtelen csak egyre gondolok: Márai Sándor 1950-ben, emigrációban, sokkal pontosabban kifejezte az egész ország magyarsághelyzetét, mint például az itthoni írók, költők. A Halotti beszédben tragikus kép rajzolódik ki a magyarságról, de ez a tragikus kép hűségesebben ábrázolja az 1950-es helyzetünket, mint az akkor született versek. Az 1950-es években idehaza a hűség és a hála énekeit írták Sztálinhoz, Rákosihoz. Az emigrációban élők egészen másról beszéltek. De filozófiai értelemben is mondom, hogy szükség volt emigrációra, a mi korunkban, hiszen Márai külső emigrációban írta meg a Halotti beszédet, Illyés ugyanakkor belső emigrációban az Egy mondat a zsarnokságról-r.

Tehát nekünk az emigrációról úgy kell gondolkodnunk, mint egy új létezési térről a XX. században. A külsőről és a belsőről egyaránt. Tehát ha a magyarság egységesítéséről gondolkodunk, akkor az emigrációról egyáltalán nem szabad megfeledkeznünk.

■ *Mi a helyzet azokkal, akiket a történelem kényszerített emigrációra, akik kiszorultak az anyaországból a történelem parancsszavára, akik kettős elnyomásban éltek, szenvedtek a kommunizmustól és a kisebbségi léttől?*

Az életem úgy alakult, hogy már elég korán, az 1960-as években megismerkedtem az Erdélyben, a Felvidéken és a Délvidéken élő magyarok gondoljaival. Az 1970-es években egyre világosabban láttam, hogy mennyit tudna az amerikai emigráció segíteni a kisebbségi magyarságon. Amikor az 1970-es években megkaptam Janics Kálmán A hontalanság évei című könyvének kéziratát – ez elé a könyv elé írt Illyés Gyula előszót –, megértettem, milyen fontos, hogy szóhoz juttassuk – éppenséggel az emigrációban élők segítségével – a kisebbségben élő magyarokat. Janics Kálmán után így jutott szóhoz Duray Miklós, akinek a könyvéhez viszont én írtam azt a bizonyos emlékeztetőt, az akkori politikai hatalom által nagyon sokat vitatott előszót. Talán ez volt az alapvázlata annak, ami mostanában a Világszövetségben kezd kirajzolódni. Az ember saját magában egységesítette ezeket a külön élő részeket és a munkában összehozta őket. Gondolom, hogy történelmileg ezekre az alapokra alapíthatjuk az újfajta nemzetkonceptiót.

A nemzet nem valami rajtunk kívül álló dolog, mint ahogy sokan gondolják. Nem olyan találmány, amit eddig használtunk, s most, mint egy ruhát, levetünk. A nemzet nem ilyen vagy olyan szabású ruha. A nemzet az ember belső lényege. A nemzet a történelem alkotása és a nagy történelmi küzdelmekben alakult ki. Nemcsak mint forma, hanem mint tartalom is. Miként a nyelv is az ember alkotása, és belső lényege, ugyanúgy a nemzet is az.

Ebből indulok ki az új nemzetelképzelésben és a görögöket hívom segítségül. A régi klasszikus görögök nem éltek földrajzilag jól körülhatárolt állam keretében, városállamokban éltek, külön szigeteken. Még a kultúrájuk sem volt egységes, hiszen Spárta és Athén között óriási különbség volt. Mégis, az ellentétek ellenére egység jellemezte őket, és a görögökre minden szétagoltságuk ellenére ma is úgy gondolunk, mint egységes klasszikus nemzetre – ha szabad ezt a fogalmat használnom.

A magyarság is nagyon sokféle hazában él. De a szellemét tekintve összehozható az egységes kultúra égboltja alatt. Ha valamilyen fogalommal szeretném ezt az új nemzetképet vázolni, azt mondhatnám, hogy olyan mozaiknemzetet kell elképzelnünk, amely különféle részekből rakódik össze. Nekünk ezzel a nemzetelképzeléssel kell élnünk, hiszen ha a magyarság Európában akar elhelyezkedni, akkor nem hiszem, hogy az erdélyi magyarság a románokkal fog elhelyezkedni, mert állam és nemzet különbsége nyilvánvalóvá vált a legutóbbi időben. Azt gondolom, hogy a magyarság a sajátos történelmével, kultúrájával tud csak elhelyezkedni abban az Európában, amelyről annyit beszélünk és amelyre annyit gondolunk mostanában.

Nekünk persze először nem az Európához való viszonyt, hanem a magunkhoz való viszonyt kellene tisztáznunk. Sütő Andrásnak, akit én a magyar irodalom legnagyobb élő alakjának tartok, természetesen a magyarság kultúrájában van a helye, nem pedig a román kultú-

rában. A mozaiknemzet elképzelését csak ilyen alapon tudjuk érvényesíteni, ha úgy gondolkodunk, hogy az új nemzetfogalom, a szellemi értelemben vett nemzetfogalom, megteremthető.

A nemzetiségi sorsban élő magyarok ügye az egész magyarság ügyét segítheti most. A XVI–XVII. században kialakult vallásháborúk szülték meg a vallási türelmet. Ez érdekes dolog. Azok a nemzetiségi viaskodások, amelyek most zajlanak, fogják megszűlni a nemzetiségi türelmet. Azt, hogy négy-ötfele országban élnek magyarok, ez azt jelenti, hogy sorsuk a történelem mostani helyzetében hozzájárulhat ahhoz, hogy a térségben a nemzetiségi türelmet a vallási türelmet mintájára létrejöhessen. De csak akkor lesz nagy szerepe a külön élő nemzetiségeknek, ha külön személyiségként fogjuk és fogják őket kezelni. Sokan beszéltek arról, hogy az erdélyi magyarok összekötő híd Magyarország és Románia között. Sajnos, ez a híd igazán sosem működött. Ez csak akkor működik majd, ha a magyarságot külön személyiségnek fogják, tekinteni Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovákiában. Akkor majd igazi közvetítő szerepük lehet. Az új nemzetelképzelésben ezért is látom a nemzetiségeink fontos szerepét, mert történelmi igényt fognak szolgálni, történelmi esélyt tudnak megvalósítani.

■ *Elvárhatjuk-e a nagynemzetektől, hogy engedik a kismnemzeteknek, szabadon megfogalmazni önmagukat? Nem fenyeget-e a veszély, hogy rátelepszenek a kismnemzetekre?*

A kis nemzetek és a nagy nemzetek viszonya a politikában és a gazdaságban természetesen nagyon jelentős. De, például a kultúrában már nem egészen ugyanez a helyzet. Itt több száz millió az a nemzet, nem feltétlenül annak születik Bartókja, József Attilája. A kis nemzet kultúrában ugyanúgy nagy korszakot teremthet. Láttuk, hogy a századfordulón itt Közép-Európában milyen óriási kultúra alakult, fejlődött ki. Azt gondolom, hogy azok a kis nemzetek, amelyek a saját személyiségüket, kultúrájukat belső alkotóképességeik folytán ki tudják fejleszteni, beleszólnak majd abba az európai kultúrába, amelyik az új Európát is át fogja alakítani.

■ *Ehhez kell gondolom, az az erős hit, tudat vagy öntudat, hogy ebben Magyarországnak meglesz a maga szerepe?*

Ha nem hinnék ebben, nem is gondolkodnék ezeken a dolgokon.

„Saját utunkat járjuk, de a lelkünk jelentős része Magyarországé.”

Az 1848–49-es szabadságharc bukása után Tompa Mihály kétségbeesetten jajdult fel versében: „Mint oldott kéve széthull nemzetünk...” Szinte nincs a világnak olyan sarka, ahol ne élne magyarok. Valamikor egy közösség tagjai voltunk...

Hosszú időn keresztül olyan helyen dolgoztam, hogy alkalmam volt – itthon és külföldön – megismerkedni emigráns magyarokkal és szervezeteikkel. A sok-sok kedves, sokszor megható vagy megdöbbentő élményt felidézve, néhány olyan közösséget szeretnék most bemutatni, amelyek évtizedeken keresztül fáradoztak azért, hogy megőrizték és az utódoknak átadják a magyar anyanyelvet és kultúrát.

„Modern Julianusként keressetek meg minden magyart szerte a világon. Alakítsátok ki egyéni szellemi magyarságotokat, olyan hittel, amilyenvel IV. Béla a tatárjárás után újjáépítette az elpusztult országot. Tinódi Lantos Sebestyénhez hasonlóan legyetek a magyar kultúra terjesztői, magyarok és nem magyarok között. A magyarság ellenségeit gyilkos szerszám helyett a szellem és a lélek fegyvereivel, jobb teljesítményekkel, nagyobb alkotóvállalással győzhettek le. A magyar cserkészlet apostola a hitnek, a tiszta erkölcsnek, a különbségeknek ott, ahol él, iskolában, munkahelyen, mindenütt.” Az idézet a nyugati magyar cserkészévkönyv előszavából való.

Ma a három világrészen több mint nyolcvan igazolt magyar cserkészcsapat tevékenykedik, emellett egy vezetőképző csapat és világszerte öregcserkész-egységek. Magyar iskoláik száma hetven körül van. Az egész világot behálózó Magyar Cserkészszövetség ügyvezető elnökével, *Bodnár Gáborral* az 1988-ban Szegeden megrendezett cserkészkiállítás alkalmával ismerkedtem meg személyesen. Nagy port vert fel ez akkoriban (szinte hihetetlen, hogy csak négy év telt el azóta!) hiszen a cserkészetről nyilvánosan még beszélni sem lehetett. Az esemény jelentősége indította Bodnár Gábort arra, hogy 44 évi távollét után hazajöjjön. Emlékszem, mennyire meglepett, hogy a messzi Amerikából s ilyen időtávlatból teljesen naprakész ismeretekkel rendelkezett a magyarországi életéről. A cserkészlet magyarságmegtartó küldetését a saját családi életével is példázta, hiszen – mint mondta – megbízható információit Amerikában született gyermekeinek köszönhetette, akik rendszeresen jártak Magyarországra. A Bodnár családban az volt a szokás, hogy mind a nyolc gyerek egy-egy repülőjegyet kapott érettségi ajándékként Budapestre.

– Ők olyan jártasak a magyar kultúrában és nyelvben – büszkélkedett Bodnár Gábor –, hogy az unokáim még a pesti szlenget is ismerik és beszélik.

De hogyan is kezdődött?

– 1945. április 1-jén éjjel hagytam el az országot. Amíg alakulatom elvonult, a határsorompónál lovamat szembefordítottam a menettel, és fogadalmat tettem, hogy amíg élek – ha most elhagyni is kényszerültem az országot – a magyarságot fogom szolgálni minden erőmmel. Azóta sem szüntem meg ezt a fogadalmamat teljesíteni.

Bodnár Gábor hű maradt fogadalmához, és a külföldi Magyar Cserkészszövetség ügyvezető elnökeként hosszú évtizedek óta munkálkodik az Isten, haza, embertársak és a magyarság szolgálata jegyében. A nyugati magyarság – amely eléggé heterogén politikai és szociális szempontból – a cserkészmozgalom nevelő értékeit egységesen elismeri. A világnézetileg egymástól távol álló szülők gyermekei békésen együtt szórakoznak, tanulnak, táboroznak egy csapatban. Magyarságszolgálat ez, ami a szülőket összehozza. A magyar cserkészek nagy része ma már harmadik generációs – szülei is kint születtek vagy nőttek fel. Számukra nehezebb ugyan a magyar nyelv megtartása, de mert legtöbbször szülei is cserkészek voltak, ismerik és értik a cserkészlet céljait, módszereit. A cserkészlet tanító szerepe ezért igen jelentős: a próbakövetelmények közé tartozó magyar érettségi és a munkát átható népi műveltség a magyar kultúra megőrzésének fő pillére. Csak kiragadott példaként említem, hogy a regös cserkészek Braziliában Németh László darabokat adták elő, Argentínában Sütő András *Advent* a Hargitán című drámájának ősbemutatója fűződik a nevükhöz.

A cserkészpróbákat ma is a Teleki Páltól sugallt tervezet szabja meg: jellemességre, tudásra, magyarságismeretre, az embertársak szolgálatára, testi ügyességre nevelnek. A cserkészlet nem tömegekkel, hanem tagjai minőségével és az általuk képviselt erkölcsi szinttel jelent a külföldi magyarság életében értéket. A világban szétszóródva kettős kötődés hatja át mindezt: a befogadó ország és a szülőhaza iránti hűség.

Az első, szegedi találkozás óta többször összejöhettem hazai földön a fáradhatatlan Bodnár Gáborral, hiszen abban a pillanatban, amikor erre lehetőség adódott, a Magyar Cserkészszövetség teljes anyagi és erkölcsi támogatással fordult az újjáéledő magyarországi, majd a szlovákiai és az erdélyi magyar cserkészmozgalom felé.

– Azért azt a legmerészebb álmaimban sem gondoltam volna – mondja Bodnár Gábor, mindenki Gábor bá-ja –, hogy az 1948-ban szétvert magyarországi cserkészmozgalom negyven évvel későbbi újjászülésében a külföldre került valamikori cserkészvezetők is közreműködhetnek. Ez persze nem jelent beavatkozást. Tapasztalatainkkal a teljesen hiányzó cserkészirodalmat próbáltuk pótolni és segítséget nyújtani a fiatal tisztek kiképzésében is.

A 31 ezer megjelentetett könyv mellett a Magyar Cserkészszövetség 1989-ben 26 tisztest, 31 segéd tisztest és 30 őrsvezetőt képzett ki Filmore-ban. Az ausztriai Eibisbergben 1990-ben 60 tiszti képzését vállalták (itt már szlovákiai, erdélyi fiatalok is voltak a magyarországiak mellett), 1991-ben pedig már Gödöllőn rendezhették meg a cserkészvezető-képző tábor.

A külföldi magyar cserkészparancsnokok döntő hányada az óhazától távol nevelkedett. *Némethy Györgyné*, Judit – aki lenyűgözött magyar népdalismeretével és tanításával – kétéves volt, amikor elkerült Magyarországról. A férjével együtt a legaktívabb vezetők közé tartoznak. Tizenhárom éves volt, amikor Argentínában megindult a magyar cserkészélet. Később a New York-i magyar csapathoz csatlakozott, majd a szövetség munkájából is kikérte a részét. Spanyol-magyar szakos tanár, a Cornell egyetemen ő indította be a magyar

nyelv és irodalom oktatását. Férje, dr. Némethy György kémikus, egyetemi tanár már itthon is cserkész volt. Amikor 1951-ben elmenekült, kint is kapcsolatot keresett a cserkészekkel. Meggyőződéssel vallja, hogy ez az a mozgalom, amely a fiatalok számára a leghatékonyabban teszi lehetővé a magyarság megőrzését. Általában hetente tartanak összejöveteleket, kirándulásra, portyázásra mennek, s a hétvégi iskolában magyar nyelvet és földrajzt tanulnak.

Az argentinai magyar cserkészélettel kapcsolatban sokat hallottam *Hefty Lászlóról*, akinek neve nemcsak a dél-amerikai protestáns misszióval, hanem a cserkészmozgalommal is összeforrt.

– Argentínában 1952-ben kezdődött a cserkészmunka – meséli az energikus, jó humorú férfi –, amikor az elődöm, *Leskó Béla* a magyar evangélikus gyülekezetben megkezdte a cserkészcsapat szervezését. Ezután további csapatok szerveződtek. Hogy mennyire lelkes ez a társaság, az is mutatja, hogy fölépítettek egy háromemeletes cserkészházat, ahol az összejöveteleket tartják, és ahol a magyar iskola működik. A magyar iskolában most már a harmadik nemzedék tagjai tanítják magyarra a negyedik, ötödik nemzedéket. Hála Istennek, nagyon sokan egymással házasodtak a cserkészfiúk és lányok közül, ami növeli a magyar népi kultúra fennmaradásának esélyét, hogy a gyerekeik is jól tudnak majd magyarul. A cserkészvezetőknek ugyanis érettségit kell tenniük magyar irodalomból, földrajzból és történelemből. Ez előírás. Manapság pedig egyre inkább elvárjuk a cserkészvezetőktől, hogy eljőjenek Magyarországra, s találkozzanak a magyar kultúrával.

Hefty László szerint Argentínában a cserkészmozgalom a záloga a magyar kultúra továbbélésének. Vannak ugyan magyar klubok, azokat is jobbára cserkésztisztiek vezetik. *Hefty László* mint a cserkészek lelkésze működik és a cserkésztisztképző tábor munkájában vesz részt.

– Tapasztalataim alapján mondhatom, hogy minél többet követelünk a gyerekektől, annál inkább érdeklődnek. A legnagyobb hangsúly a magyarságismereten van. A gyerekeknek legalább 150 népdalt kell tudniuk ahhoz, hogy fölavassák őket, ezenkívül legalább 10 népi játékot és táncot s természetesen a magyar irodalmat.

Braziliában, Uruguayban, Paraguayban, Chilében és Argentínában *Hefty László* alapította a magyar evangélikus gyülekezeteket. Pedig ifjú emberként repülőmérnöknek készült, édesapja, *Hefty Frigyes* a sportrepülés atyja volt és berepülőpilóta *Rubik Ernő* repülőgépgyárában. *László* 14 éves volt, amikor elkerült Magyarországról, később Amerikában összekerült egy erdélyi lelkésszel, aki nagy hatással volt rá, és egyre jobban megérlelődött benne a gondolat, hogy ezen a pályán többet segíthetne. Az Evangélikus Világszövetségnek komoly gondot okozott az 1948 után Dél-Amerikába vándorolt rengeteg magyar, örömmel fogadták hát a fiatal magyar lelkészt, akit megbíztak azzal, hogy próbálja gyülekezetbe szervezni a magyarokat.

– Átmentem Braziliába – idézi a kezdeteket *Hefty László* –, felkerestem a magyarokat, mindenütt presbitériumokat szerveztem és megígértem, hogy visszajövök. Hasonlóképpen Uruguayban, de ott könnyebben boldogultam, mert régebben is volt protestáns közösség, csak lelkészüket nem. Chilében két magyar egyesület működött, a protestánsokat tömörítő *Szent László* és a római katolikus *Szent István*; az ő segítségükkel mentem látogatni. Argentínában és Braziliában külön evangélikus gyülekezet van, a többi helyen közös református és evangélikus. Braziliában már az 1930-as évektől ott volt *Apostol János* református lelkész, ő építette a szép erdélyi stílusú templomot. Evangélikus gyülekezet is van, az első, amelyet Magyarországról segítenek lelkésszel.

Hefty László az 1956-os menekültszolgálat közben ismerte meg áldozatos segítőtársát, négy gyermeküket magyarnak nevelték.

Közösen járták be a történelmi Magyarország területét: a Délvidéket, Erdélyt, a Felvidéket, a Lajta vidékét és utána a jelenlegi Magyarországot. A gyerekek úgy ismerik a magyar földrajzt, hogy bárhová utaztak, már előre mondták, mi fog következni. Azóta is mindig örömmel jönnek.

*

* A Kanadai Rákóczi-alapítvány és az Egyesült Magyar Alap elnöke hófehér haja és 70 éve ellenére a mindig tette kész fiatalságot sugározza maga körül. A magyar műszakiak második budapesti világtalálkozóján óriási tetszést aratott előadásával, amellyel bizonyította, mi

mindent köszönhet az egyetemes tudomány ennek a kicsi Magyarországnak. A Kanadai Magyar Mérnökök Egyesületének főtítkára (úgy hallottam, e tisztről 70. születésnapja után lemondott) következőket vezérfónala az volt, hogy a magyar emberek adófilléreiből tanulhattam és ez engem mindig hálára és viszontszolgáltatásra kötelezett!”

A család Pozsonyból került át Magyarországra, s a valamikori katonatiszt édesapja vegyész-mérnöknek készülő fiából katonatisztet akart faragni. A jó képességű, tehetséges fiatalember a Ludovikáról – már főhadnagyként – bekerülhetett a Műegyetemre, ahol vegyész-mérnöki képezést szerzett. Am jött a háború, s mint annyi ember életében, nála is minden másként alakult, mintsem elképzelte. A Magyar Menekültügyi Szolgálatban végzett munkája után 1952-ben érkezett Kanadába, Torontóba. Két dolgot kezdett meg rögtön: a kántorkodást a Szent Erzsébet Egyházközségben és a „magyar munkát”. Életének vezérelvéből következően, hogy azonnal felkutatta azokat az embereket, akikkel elkezdhetné az ott élő magyarok támogatását. Először a Kanadai Magyar Szövetség főtítkára lett. Hamarosan létrehozták az Egyesült Magyar Alapot azzal a céllal, hogy pénzt szerezzenek az ottani magyarság számára, támaszt a magyar ifjúságnak, kultúrájának.

Hamvas József legjobb barátja és munkatársa az 1987-ben elhunyt *Korponay Miklós* volt. Közösén építették föl az öregotthonokat, amelynek garzonlakásaiban nyolcvan százalékban magyarok élnek. Engedélyt kaptak egy erdélyi ház kialakítására, amivel az erdélyi menekülteket segítik. Hamvas József és Korponay Miklós közösen álmodták meg a Rákóczi Szövetségből kisarjadzó Rákóczi-alapítványt, azzal a céllal, hogy segítsenek főlébresztetni és továbbvinni a magyarságtudatot – elsősorban az ifjúság támogatását helyezve előtérbe. II. Rákóczi Ferencet azért választották névadóul, mert ő volt az első, aki az elveiért feláldozta egész vagyonát. A torontói egyetem magyar tanszékének diákjai közül minden évben négyet tüntetnek ki a 250 dolláros ösztöndíjjal vagy ezüstéremmel. Olyan világhírű tudósokat kértek fel a díjak átadására, mint Teller Ede, Wigner Jenő, Bay Zoltán. A torontói egyetem társintézeteként szervezték meg a Magyar Kutató Intézetet, ami azért olyan jelentős, mert ilyenell csak a magyarok büszkélkedhetnek. Kanadán kívül az Egyesült Államokban hoztak létre Rákóczi-alapítványt, és óriási szolgálatot tettek azzal, hogy 1984-ben egy havonta megjelenő angol nyelvű folyóiratot indítottak *Hungarian Heritage* (Magyar Örökség) címmel, amely a világ minden részébe eljut. A magyarul már nem tudó gyermekeknek készül, akik angolul olvashatják, hogy ki is volt Mátyás király.

Hamvas József és Korponay Miklós magyar történelemkönyvet is kiadott angol nyelven (*The Spirit of Hungary*). A két jó barát utolsó közös vállalkozása a Rákóczi-év megrendezése volt, amelyet az egész világra kiterjesztettek. Korponay Miklós – a feleségével egyetértésben – a hagyatékának a felét, vagyis 50 ezer dollárt adományozott a Rákóczi-alapítványnak. Ezzel a tettevel még halála után is a magyar ifjúságot támogatta, hiszen a létrejövő Korponay Miklós-alapítványból minden évben egy magyarországi fiatal tanulhat Kanadában és egy ottani Magyarországon.

Hamvas Józseffel tavaly nyáron találkoztam utoljára, akkor éppen kanadai magyar származású diákokat kísért Magyarországra, hogy aztán egy Kanadából hazatelepült fiatal református lelkész, *Pándi Szekeres David* gondjaira bízva őket; itatódjanak át minél jobban a magyar kultúrával és történelemmel. Ő pedig a sok megvalósításra váró magyarországi és erdélyi terv intézésével foglalatoskodott. „Korponay Miklós barátom azt mondta a halálos ágyán: Szeressétek egymást! – Én is ezt valloim: fogjunk össze és szeressük egymást, magyarok, mert bárhova is szóródtunk szét, egy család tagjai vagyunk!”

A *hollandiai Mikes Kelemen Kör* a rangos magyar szellemi műhelyek egyike. Az alapítók és az első tagok többsége a háború után Hollandiába került és itt tanuló diákokból állt. A kör célja egy politikamentes irodalmi, művészeti és tudományos fórum létrehozása és fenntartása; teljes gondolat- és véleménynyilvánítási szabadság és magas színvonal. Ez a szellem tette a Mikest azzá, ami ma, és csak ez tarthatja meg a jövőben is. *Tóth Miklós*, a Mikes Kelemen Kör örökös mecénása és egyik alapítója megírta, hogy a Mikes Kelemen Kör alapja a *Soli Deo Gloria* mentalitás volt. Annak idején, amikor *Tuski Istvánnal* és *Végh Józseffel* arról

Ökumenikus konferencia Borken-Gemenben. Együtt a A Pax Romana és az EPMSZ vezetői: Horváth Árpád, Galambos Gyula, Balla Bálint, Skultéthy Csaba és Békés Gellért.

beszélgettek, hogyan szervezzék meg Hollandiában a magyar protestáns egyházi munkát, Tüski azt javasolta: először hívják össze az ifjúságot felekezeti hovatartozástól függetlenül. Kezdeményezésük sikerrel járt, 1951-ben indult meg a Mikes-kör munkája, érdeklődés volt a jó előadások iránt, s miután az 1956-os forradalom menekülteiből újabb tagokat választottak a már meglevő vezetésbe, *Prágai Dezső* javasolta, indítsanak tanulmányi napokat, különböző európai országokból hívjanak össze magyar tudósokat és írókat. 1959-ben került erre először sor. Nem ment a dolog könnyen, mert a politikai, vallási határok egy ideig éles válaszfalat jelentettek. A Mikes volt az első, amely eltérő felfogású embereket egy téma köré leültetett. (Nyugat-Európából éppúgy, mint Erdélyből, Kárpátaljáról, Felvidékről és Magyarországról.) Tóth Miklós elmondta, hogy azért választották Mikes Kelement a társaság névadójának, mert személye a Magyarországon kívüli önálló magyar kultúráteremtés gondolatát jelképezi. Persze a hűség gondolatát is magunkénak érezzük – hangsúlyozta Tóth Miklós –, de másként, mint a legtöbb Magyarországon kívüli magyar szervezet. Mert a magyar szervezetek többsége olyan, mint egy járdasziget, holland kifejezéssel, mint egy „menekülő domb”. Odamenekül az ember, mert másképpen elsüllyed az árban. A Mikes-kör tagjai mind olyanok, akik Hollandiában karriert csináltak. A saját utunkat járjuk, de a lelkünk jelentős része Magyarországa.

Ács Zoltán, az „örökös pénztáros” 30 éve tagja a Mikesnek. A Bethlen Kollégiumáról híres Nagyenyedről származik. Valamikor a tehetséges erdélyi diákok Hollandiában képezték tovább magukat. – Micsoda fintora a történelemnek ezzel szemben a mai helyzet – sóhajt fel Ács Zoltán. A Hollandiában született fiataloknak nincs magyar bázisuk. Hiába mondok el egy Ady-, vagy Illyés-verset, nem tudják átérezni. Nekik már nem azt jelenti a magyar kultúra, amit nekünk, akik abból gyökerezünk. A gyerekeimnél is tapasztaltam, pedig mi gyakran jártunk Magyarországra és Erdélybe, teljesen magyar nevelést kaptak. A Mikes jövőjét elég bizonytalannak látom – folytatja. Magyarországon hála Istennek javul a helyzet

és ennek olyan következményei is vannak, hogy egyre kevesebb magyar könyvet tudunk eladni, pedig a könyvkiadás lényeges része volt a munkánknak.

A Mikes másik alapító tagja, az 1953 óta létező Vianeni Magyar Protestáns Központ vezetője, Tüski István gyakran megfordul Magyarországon, hiszen az újra induló református iskolák segítésére jól kamatoztatja kiváló holland–magyar kapcsolatait. Azért a Vianeni Magyar Otthon sem marad árva, hiszen a felesége is református lelkész, aki eddig is komoly segítőtársa volt férjének.

– 1948-ban mint fiatal vallástanárt küldtek ki Hollandiába – mesélte Tüski István –, hogy az újonnan beinduló holland–magyar gyermekakcióknak legyek a munkatársa, összekötő a két ország reformátussága között. Az első protestáns gyermekvonat 1948 júniusában érkezett. Életem egyik nagy élménye, hogy amikor vártuk a gyermekeket Dél-Hollandia egyik fogadótáborában, táviratot kaptunk: karanténba kell zárni őket, mert kitört közöttük a szamárköhögés. A karanténban mi voltunk a papák és a mamák. A nagyobbik csoportjuk Utrechtben és környékén maradt, a kisebbik pedig Harlem körül. Nyolc-kilenc fiatal magyar református lelkész dolgozott együtt Utrechtben, fél évig foglalkoztunk a gyermekekkel. Sokkszerűen ért minket a hír, hogy ugyanaz a vöröskeresztes vonat, amelyik hazavitte a gyermekeket és hozta volna a következő csoportot, már nem jöhetett. Állítólag maga Rákosi állította le azzal, hogy nincs szükség segítségre. Így fejeződött be ez a szép szolgálat.

Hollandiában komoly pénzgyűjtés folyt a gyermekakciók támogatására, s amikor leállították a további csoportokat, nagy egyházi alapítványok maradtak, amelyekkel már nem tudtak mit kezdeni. Ekkor kezdődött Tüski István új szolgálata. 1949-ben a holland egyházi vezetők a főleg Ausztriában és Bajorországban lévő magyar menekültek gyermekeinek segítésével bízták meg. Nyugat-Európában ekkor már megkezdtek a menekültek közötti rendszeres egyházi szolgálatot, ez volt a Szórványban Élő Magyar Református Egyház. A húszmillió németalföldi területen folyt Tüski önálló munkája. Amikor 1956 végén csaknem 200 ezer magyar került Ausztriába, a holland reformátusok magyar szeretetszolgálati munkájának előkészítésére Tüski Istvánt küldték Ausztriába. Több ezer magyart segített ki Hollandiába, és ekkor már szükség volt a központi magyar szolgálat megteremtésére. Utrecht középkori belvárosában kaptak egy szép épületet, amelyet Apáczai Csere Jánosról neveztek el. Itt folyt tovább az általános magyar és egyházi munka, ez volt a Hollandia különböző területein élő magyarok első otthona. Az általános munkát az 1956 előtt már működő amszterdami Hungaria Club és az utrechti székhelyű Mikes Kelemen Kör szervezte meg országos szinten a Magyar Szövetség Alapítvány létrehozásával. Ennek első elnöke Tüski István lett. Ugyancsak az ő kezdeményezésére jött létre a Hollandiai Magyar Protestáns Lelkigondozói Szolgálat Alapítványa.

1967 óta jár rendszeresen haza, itthonról is nőstül. Sokat hallott a hejőcsabai református lelkészről, Szabó Dánielről, sokszor megfordult náluk. Egyik leányukban Mártában –, aki maga is lelkész volt – látta meg a másokért áldozatot vállaló igazi társat. 1971-ben több hónapon át Románia árvíz sújtotta vidékeit járta a hollandok adományaival. Amikor később elindultak a nagy holland református delegációk, Tüski volt a sofőr, a tolmács, a diplomata, hiszen jól ismerte a körülményeket. Bár kitüntetést is kapott a román államtól, attól kezdve kitiltották, nem tudván megbocsátani, hogy a hollandiai erdélyi misszió egyik vezetője. Nincs mód bemutatni azt a szerteágazó munkát, amit Tüski István a holland–magyar kapcsolatokért végzett, de azt sem, amit a holland református egyházak Magyarországra irányuló szeretetszolgálati munkája érdekében tett és tesz. Beatrix királynő a három évszázados, az Orániai-Nassau-i rend lovagi keresztjével ismerte el négy évtizedes tevékenységét.

*

A magyar kultúrát európaiságában és egyetemességében ápoló és terjesztő magyar értelmiségiek elhivatottsággal és csakazértis-makacssággal vállalták a nemzeti értékek őrzését – a beolvasás elleni küzdelmet is –, amikor több mint húsz esztendővel ezelőtt létrehozták az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemet*, amely 1972 óta a svájci polgári jog előírásai szerint egyesületként működik, Bern székhellyel. Céljuk most is ugyanaz, mint a megalakuláskor: a különböző országokban élő magyar értelmiségiek és a magyar kultúra támogatói közt baráti és szellemi kapcsolatok létesítése és ápolása. Az egyesülethez tartozó lelkészek, írók, szociológusok, kritikusok, újságírók, közgazdászok és üzletemberek pénzt, időt,

Találkozó az Órvidéken. Középen Borbándi Gyula, jobbra dr. Kelemen András

energiát áldoznak az évente megrendezett akadémiai napokra, a könyvkiadásra, az évközi munkára. Különösen vonatkozik ez a vezetőségre, akiknek lassan ez a főállása, csak éppen ők fizetnek érte. Az elnök *Bárczay Gyula*, egy svájci gyülekezet ny. lelkesze és *Kovács Andor* titkár minden találkozáson a függetlenségüket hangsúlyozta, tudva, hogy ez számukra létkérdés: csak az önálló, független magyar szervezetekben bíztak meg az emberek. Büszkéek arra, hogy a svájci egyházak segítségnyújtásától kapott indulási segítség óta nem részesültek semmiféle támogatásban.

A nemzettel való kapcsolatunk már a kezdettől élénk volt – tudtam meg *Bárczay Gyulától* –, egy bizonyos körrel tudatosan intenzív. Nyitottak voltunk minden jó ügy iránt. Attól kezdve, hogy a magyar szellemi élet vezető egyéniségei kiutazási engedélyt kaptak, nagyon sok kapcsolatunk teremtdött. Szívesen támogatunk minden olyan törekvést, amely a szellemi, gazdasági, társadalmi életet felpezsdíti Magyarországon, de az az alapállásunk, hogy nem szólunk bele olyan dolgokba, ami nem a mi munkánk.

Az EPMSZ alapítói (*Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Tóth János, Balla Bálint, Szépfalusi István*), mint keresztény emberek egy protestáns, nyitott szellemi mozgalmat akartak a Bethlen Gábor-i értelemben. Valamilyen formában összegyűjteni a nyugaton élő és Magyarországtól akkor még teljesen elszigetelt magyar szellemi életet és megteremteni a szabad, demokratikus eszmecserle lehetőséget. Megpróbálták áttörni az elszigeteltséget a nyugati magyarság különböző csoportjai között. A magyarországi változások óta radikálisan megváltozott a hazához fűződő viszonyuk. Szoros kapcsolatot építettek ki a magyar szellemi élet kiemelkedő személyiségeivel.

Mivel az EPMSZ egyik fő tevékenysége a könyvkiadás, ezen a területen is nagy változások álltak be, magyarországi kiadásra és bemutatókra került sor. 1977-től foglalkoznak rendszeresen könyvkiadással. Az akkori elnök, a Marosvásárhelyről származó *Szöllősy Árpád*, az Erdélyi Szépművés Céh mintájára kezdte el a könyvbarátok körének szervezését. Óriási optimizmus kellett hozzá. Kiszámolták, hogy 500 könyvbarát kell a fennmaradásukhoz, ám csak 1986-ban érték el ezt a számot. El lehet képzelni, mennyit áldoztak a sajtójukból.

Úgy érzem, nemcsak a saját nevemben mondom – magyarázza Kovács Andor –, hogy mi, Nyugaton élő magyarok konnektornak képzeljük magunkat két áramkör között. Tapasztalatainkkal, kapcsolatainkkal sokat tudunk segíteni. Az a dzsungel, amely a diktatúrából a nyugati típusú demokráciához vezet, nincs biztos utakkal kikövezve, de még irányjelzőkkel sem. Ezért lépésről lépésre kell kitapogatnunk, hogy jó úton járunk-e. Most már én sem vagyok emigráns, hanem olyan magyar, aki kettős állampolgár, és anyaországának tekinti szülőföldjét.

1992 tavaszán már második alkalommal rendezte meg a *Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom*, a Pax Romana szokásos éves konferenciáját Magyarországon. Ékes bizonyosága az annak, mennyire megváltozott a külföldön élő magyarság helyzete. Emigrációról most már nem beszélhetünk, politikai menekültek nincsenek, csak külföldön élő magyarok. Példa erre az is, hogy eddig a Pax Romana képviselte Magyarországot a Nemzetközi Katolikus Értelmiségi Körben. Most már nem lesz erre szükség, mert a magyarországi katolikusság közvetlenül is képviseltetheti magát.

Az idei 34. konferencián, a festői szépségű Lillafüreden a már meglévő magyarországi mellett megalakult az erdélyi, vajdasági, kárpátaljai és felvidéki Pax Romana is. Bár eddig is sokszor több ezer kilométert tettek meg a Pax Romana tagjai azért, hogy egyszer egy évben együtt tölthessenek egy hetet, most szinte a világ minden részéből érkeztek látogatók. Nagy öröme volt ez mindazoknak, akik a legnagyobb nehézségek között is teljes elkötelezettséggel fordultak a kisebbségi sorssal küszködő testvéreik felé.

Skultéthy Csaba, a KÉM Pax Romana előző elnöke Ambrus Márton néven 33 évig dolgozott a Szabad Európa Rádióban külpolitikai szerkesztőként, s Nyugat-Európában szűkebb pátriája, Kárpátalja legalaposabb ismerőjeként tisztelték. A Pax Romana összejövetelén, konferenciáin kívül sokfelé tartott előadást, különösen a kárpátaljai magyarok múltjáról, jelenéről. Amióta nyugdíjba ment a rádiótól, minden energiáját és idejét a kárpát-medencei magyarság szolgálatába állította. Idejének legnagyobb részét Budapesten, illetve erdélyi, kárpátaljai előadókörutakon tölti.

Galambos Gyulával, a Pax Romana jelenlegi elnökével a magyar műszakiak legelső budapesti világtalálkozóján ismerkedtem meg, aki svájci építészként vett részt a konferencián. Régóta járt haza – mint mondta – börtönlátogatásokra. Úgy érezte, hogy neki, aki szabadon és jólétben él kötelessége a diktatúra alatt kínló testvéreit segíteni. Aktív építési tevékenységének befejezése óta őt is inkább valahol a Kárpát-medencében találni, mint svájci lakásában. A lillafüredi konferencia alkalmával mondta: „Tavaly győr-pannonhalmi kongresszusunkkal, ahogy azt mozgalmunk lelkésze, Békés Gellért fogalmazta: a magyar Pax Romana hazatért. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a nyugati szóránymagyarság feladata ezzel megszűnt volna! Ellenkezőleg. Feladata inkább nőtt, mint csökkent – de megváltozott. A megváltozott körülményekben azonban tovább él és működik, hiszen csupán egy Magyar Pax Romana Mozgalom létezik, amely magában foglalja a hazai, a magyarországi és a külföldi magyar katolikus értelmiségieket.”

Zika Klára

HÍREK

Külföldön járt az egri honismereti kollégium.

Az egri tanárképző főiskola negyedik éve tevékenykedő honismereti kollégiumának tagjai ausztriai tanulmányúton voltak. Első állomáshelyükön, a burgenlandi Felsőpulyán (Oberpullendorf) a polgármester, Ernst Kulmann fogadta őket, és ismertette a hely-

ség, illetve a tartomány múltját, jelenét, magyar lakosságának életét. Utána végigjárták a lékai (Lockenhaus) és a fraknói (Förchtenstein) várat, s tanulmányozták gyűjteményeit. Másnap Bécs nevezetességeit nézték meg. Az utat a honismereti kollégium vezetője, dr. Misóczki Lajos főiskolai tanár szervezte. (Fekete Magdolna–Kiss Katalin)

Urunk, István király!

Alkotásod, a magyar állam ma is létezik csaknem ezer esztendő óta. Igaz ugyan, te nem ilyen államot hoztál létre. A te Magyarországod erős és gazdag volt; a két *szuperhatalom* – Bizánc és a Német-római Császárság – között is független, európai tényező. Sőt, mindkettő szilárd szövetségeseidnek számított; asszonyod, Gisla (Gizella) a német-római császár húga volt, míg fiadnak, Imrénék Bizánzból jött hercegnő lett a felesége. Népedre számíthattál országépítő munkádban, mert az bizott, erősen hitt benned és jövőjében. Intelmeid szerint befogadta az idegeneket, mert azok megtarthatva saját nyelvüket és szokásaikat, *nemzeti identitásukat*, lelkükben, szívükben magyarrá váltak. Törvényeid és néped *toleranciája* megadta nekik a *kisebbségi és emberi jogokat*. De bárki – akár belülről, akár kívülről – támadt államad ellen, kemény kézzel verted vissza. Ugyanakkor a keménység alázattal, jámborsággal párosult, Néked írta Berno reichenau apát, hogy asszonyoddal együtt vezetett be benneteket az Élet Könyvébe.

Ma, csonkult országban, sérült lelkű magyarság él. Évszázadokon keresztül kivédhetetlen csapásokban, idegen érdekek szolgálatába állítottan, annak védelmére kényszerített magyarságnak nagyhatalmak játékeként tologatott határok között, hitét, már-már elvesztve tehetetlenül kell néznie, hogy a más állampolgárrá tett magyart miként üldözik, hogyan gyilkolják magyarságuk miatt azok, akiket hajdan ellenségük elől országunkba befogadtunk, nekik otthont és saját nyelvük, szokásaik használatának lehetőségét adtuk, őket török elől magyar vérrrel védelmeztük. Könnyelműek voltunk!

Király úr! hol vettétek el az utat? Te erős, bölcs, *diplomata* és szent voltál. Tudtál volna győzni Muhinál és Mohácsnál? El tudtad volna kerülni Nagymajtényt, Világost, Trianont és Párizst? Te bölcsességeddel, szervezőkészségeddel megvédted volna a magyar határokat úgy, hogy a tatár nem töri át a Kárpátokat, a török nem kel át az Al-Dunán? S akkor 1711-ben nincs Nagymajtény, 1849-ben Világos, 1919-ben Trianon és 1947-ben Párizs. Vagy láttad mindezt és ezért ajánlottad fel koronádat Szűz Máriának, aki így lett a magyarok Boldogasszonya? Láttad, hogy asszonyodnak Passauba kell távoznia, mert nélküled nem lehetett itt napfényes élete? Érezted, hogy halálotat trón- és pártharcok követik és azóta sínes erő, aki ezt megakadályozza?

Most tatár, török, német és szovjet megszállás után is élünk a megesonkított, kifosztott, *eladósított* országban. Élünk. Egymást marva, egymásra vádaskodva; ugyanakkor *áthumanizmusból* hagyjuk, hogy becsületességükért, magyarságukért börtönökben, internálótáborokban sínylődött állampolgáraink megtört testtel és lélekkel nyomorogjanak, amíg szadista őreik, a hazaárulók élvezzék a hazaárulásukért idegen hatalomtól rendelt jutalmakat és a kirabolt ország megmaradt értékeit maguk számára privatizálják. Király úr! Tettél volna ilyent? Engedted volna jutalmazni a bűnöst és büntetni a tisztességet? Mert mi azt tesszük!

Megtörték bennünket király úr. Roncsország lettünk. Az elmúlt idők lélekben tették ronccsá felnőtt asszonyainkat és férfainkat. Idegen megszállók és nyakunkba ültetett bérenceik kiszívták vérünket. S akiket nem tudtak megtörni, azok is csak szenvedésük által, haláluk után lettek történelmünk szomorú hősei, mint századunk Teleki Pálja, Márton Áronja, Mindszenty Józsefe. Vértanú hőseink vannak.

Azt mondjuk: Európához kívánunk csatlakozni. De hiszen nekünk nem kell csatlakozni. Mi itt vagyunk! Európában! Ahová úkapád, Árpád fejedelem hozott bennünket félig kiirtott rokonainkhoz, az avarokhoz és ahol te keresztény államhá szerveztél a pogány magyar törzseket. Európának része lettünk és azok maradtunk. Neki értéket adtunk; tudósok, művészek sorát és tőle értéket kaptunk. Sohasem akartunk mások fölé emelkedni, sohasem akartuk az idegeneket magunkba olvasztani. (Hiszen megtehettük volna az elmúlt évszázadok alatt és akkor Trianonnak nem lett volna létalapja.) De sohasem akartunk elviselni magunk felett másokat sem; szabadságharcaink láncra – 1703, 1848, 1956 – bizonyítja, hogy nem türtük némán az igát. Mégis sokan gyaláztak és gyaláznak bennünket ma is. Bűnössé próbálnak kikiáltani azért, amit el nem követtünk, vagy ami éppen erény és nem bűn. Vagy talán bűn az, hogy magyarok akarunk maradni saját hazánkban? Csak nekünk tudják bűnül, hogy aggodunk határainkon kívülre taszított véreinkért, amíg mások országgyejesítést harsoghatnak más állam kötelékébe tartozó rokonaikkal? Bűn az, ha szót emelünk magyar tudatot őrző intézmények, iskolák pusztítása ellen?

Mondják, sok barátunk akar segíteni rajtunk. Ezer év tapasztalata alapján sokszor félünk már a baráttól is, mert gyakran csalatkoztunk bennük. Igaz, lehet, hogy a mi hibánk volt, amikor nem ismertük fel a barátként mutatkozó ellenséget. Hiszékenyek voltunk.

Király úr! Tudjuk, most kellene ismét magunkra találni. Hiszen itt vagyunk és, ha csonkult országban betegen is, de élünk! Kemény daccal és munkával kell újjáépíteni Magyarországot; új utakat keresve számára, de a régi te korodbeli erkölcsök, magyar hagyományok alapján. Ahogyan tette ezt apád, Géza fejedelem, amikor a merseburgi és augsburgi vereségek után új úton tudott Quedlinburg felé fordulni, mert felismerte (felismertel!) az új szükségét, s ami még fontosabb: kemény kézzel, határozottan cselekedett végrehajtani a felismert újat, néked teremtve meg annak befejezését.

Fog-e valaki most merészen új útra fordítani bennünket? Lesz-e olyan erőteljes kéz, ami felemel minket? Lesz-e olyan bölcsesség, ami újjászervezi országunkat? De lesz-e olyan nép, amelyet bölcsességgel és kemény kézzel lehet vezetni az új úton? Lesz-e olyan hite, ami reménnyé változtatja csüggedését?

István király! Gisla asszony! Ti egyek voltatok az életben; erősek és jámborok, kemények és szentek. Kettőtök együttes tisztasága, egymás és a nép szeretete ad-e majd erőt elviselni a jelent, és hiter a boldog Magyarország felépítésében? Nincs más választásunk: vagy ezt építjük fel, vagy elpusztulunk!

Geda István

FELHÍVÁS AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG TÁMOGATÁSÁRA

Az Erdélyi Múzeumegyesület 1859-ben alakult, Mikó Imre fáradozása nyomán, azzal a céllal, hogy a magyar társadalom erőit mozgósítsa a Kolozsváron 1841-ben létesített Erdélyi Nemzeti Múzeum fenntartására és a magyar tudományosság erdélyi fejlesztésére. Az alapítók az új intézménynek múzeumi-kutatóintézeti és akadémiai feladatokról szántak az erdélyi művelődési életben. Az egyesület az erdélyi magyar tudományosság nemzetiségi összefogó szervezeteként 1950-ig látta el a fenti kettős szerepet, amikor is a kommunista hatalom betiltotta működését. Másfél évszázados fennállása alatt létrehozott tudományos gyűjteményei (múzeumi tárgyak, könyvtár, levéltár), nagyszámú kiadványai komoly értékekkel gyarapították a magyar tudományt.

A diktatúra bukása után 1990-ben újjáalakult (az új kormányzat által engedélyezett) múzeumegyesület, amely a tudományok teljességét felölölő szakosztályai révén – a felsőoktatási intézmények sajnálatos hiánya ellenére is – összefogó keretet teremt a romániai magyar tudományos kezdeményezéseknek. Szakosztályai néhány hónap leforgása alatt mintegy ezer magyar értelmiségi szakember tömörült a bölcseszettől, a nyelv- és irodalomtudomány, az esztétika, a lélektan, a pedagógia, a néprajz, a történelem, a különböző természettudományok, a matematika, a fizika, a kémia, a biológia, jog- és társadalomtudomány, a közgazdaságtan, az orvostudomány, a műszaki tudományok stb. művelésére. A szakosztályok munkájának tudományos eredményeit az egyesület újraindítandó folyóirataiban és egyéb kiadványaiban kívánja közzétenni, rendezvényei útján pedig a tudományos ismeretterjesztésből is kivieszi a részét a magyar lakosság körében.

A fenti célok megvalósítására az egyesületnek jelenleg csupán a tagdíjakból és adományokból befolyó összegek állnak rendelkezésére. Minthogy a kormány által jóváhagyott alapszabályok értelmében az egyesületnek pártoló tagja lehet bárhol élő és bármilyen állampolgárságú (fizikai és jogi) személy, kérjük mindazokat, akik felelősséget éreznek a magyar tudományosság nagy múltú erdélyi ágának jövődjéért, és támogatni óhajtnak annak újjáélesztését, lépjenek be az Erdélyi Múzeumegyesület pártoló tagjainak sorába, és erkölcsi, szakmai, valamint anyagi tekintetben segítsék céljai megvalósításában.

Ennek megkönnyítésére jött létre a gróf Mikó Imre-alapítvány, amelynek bankszámláira befizethetik az Erdélyi Múzeumegyesületnek szánt, tetszés szerinti pártoló tagdíjukat és adományukat devizában: Gróf Mikó Imre-alapítvány, Commercial and Credit Bank Ltd, Budapest, Branch: Kossuth tér 18/227. Swift Code OKHBHUHB címre (az Amerikából jövő átutalásoknál chips szám: 295491). Forintszámlánk: Kereskedelmi és Hitelbank Rt. 227-02384. Csekkbefizetési lapot kérésre a kuratórium küld. A kuratórium postai címe: Prof. Entz Géza, Budapest XI., Bakator u. 16. H-1118. Belépési nyilatkozatukat kérjük erre a címre eljuttatni.

Gróf Mikó Imre-alapítvány Kuratóriuma

Bél Mátyás, a magyarországi honismereti munka úttörője

*Bél kutatott, hogy feltárhassa,
mi él e hazában.*

*S megdült tájain újra virulhasson
Magyarország.*

Keresztúry Dezső, 1978.

250 esztendeje, hogy a történelmi Magyarország első honismereti összefoglalásának, *Bél Mátyás* pozsonyi evangélikus lelkész és polihisztor *Notitia Hungariae Novae historia geographica* című, kódexre emlékeztető, hatalmas méretű, „öregbetűs”, gazdagon illusztrált munkájának utolsó teljes kötete megjelent.

Magyarország a másfél százados török megszállás, BéL szavaival: „a török mocskos uralmának megszűntetése” és az ezt kísérő 16 éves háború pusztításai után a XVIII. század első évtizedeiben kezdett magához térni. A felszabadításnak „ára vagyona”, ahogyan Zrínyi Miklós megjósolta. A bécsi hatalom a maga központi, magyar földön idegen elképzelései szerint fogott az elvadult, elnéptelenedett déli országrészek újrászervezéséhez és az egész akkori – Erdély és Horvátország területével megrövidített – Hungária gazdasági egységének helyreállításához. A feladat sürgető volt, de a helyzet objektív felmérése: a pusztulás méretének és a rendelkezésre álló személyi és tárgyi adottságoknak számbavétele nélkül aligha látszott megvalósíthatónak.

Európa fejlett nyugati országaiban abban az időben a kapitalizmusnak utat törő kereskedelmi tőke határozott igénye volt, hogy működésének színhelye minél nagyobb kiterjedésű, jól szervezett államterület legyen. Ehhez kiindulásképpen a szóban forgó terület történelmének, földrajzi adottságainak, az ott folyó termelőmunkának és a népességi viszonyoknak ismeretére volt szükség. Ezt az igényt a század közepétől fogva az elsősorban leíró statisztikai jellegű *államismék* voltak hivatva kielégíteni. A századfordulón azonban ilyenek még nem álltak rendelkezésre! Németországi egyetemi tanulmányai alatt (1804–1807) BéL Mátyás is magáévá tette a kor gazdaságsszemléletét, de ő maga még csak a késő középkori kozmográfiák tipikus képviselőjének, a szinte csupán a térkép egyszerű szóbeli megfogalmazására szorítkozó hamburgi Johannes *Hübnernek* 1693-ban megjelent munkáját forgathatta. Előkép nélkül így tudatosult benne az elhatározás: neki mást és jobbat kell alkotnia. A természeti környezetet és a benne élő, boldogulni akaró embert kell bemutatnia, ha romba döntött hazájának felépüléséhez segítséget kíván nyújtani.

Ki volt és honnan jött ez a fiatal tudós, aki külföldi pályatársait is megelőzve elsőként ismerte fel a kor követelményét és vállalta fel a politika és a gazdaság tudományos alátámasztásának embert próbáló, hatalmas feladatát?

A Zólyom városához közeli Ocsaván született a felszabadító hadjáratok idején, 1684-ben, evangélikus családból. Apja szlovák mészárosmester volt, szülőanyja, Cseszneki Mária a Dunántúlról származó magyar asszony. A szülők nem sajnálták az áldozatot, hogy tehetséges gyermekükből tanult embert neveljenek. BéL Mátyás alapfokú tanulmányait felvidéki protestáns iskolákban: Losoncon, Kálnón, Alsószitregován, a középiskolát Besztercebányán és Pozsonyban végezte. Magyarul, németül, szlovákul – később latinul – folyékonyan beszélt. Magyarását az idők folyamán többször is megkérdőjelezték. De a mindmáig legigényesebb életrajzírója, *Haan Lajos* monográfiájában közölt önéletrajzában ő maga magát magyar anyanyelvűnek vallja. Első tanulmányai is a hunok-avarok-magyarok eredetével, a magyar nyelv származásával és a hun-székelv rovásírással foglalkoztak. (1713, 1717, 1718)

Továbbtanulásra abban az időben nem nemeseknek csak a papi pályán, protestánsoknak pedig az ellenreformáció korában csak külsországi főiskolán nyílt lehetőség. Bél Mátyást 20 éves korában Besztercebánya evangélikus gyülekezte küldte ki Halléba, hogy ott szerzett tudását majdan egykori alma materében kamatoztassa.

Halle a XVIII. század fordulóján a német nyelvterület legszínvonalasabb egyeteme, új szellemi irányzatok központja volt. A történelem és a rokon tudományok művelői az alapos forráskutatást és a különböző tudományok államismereti szempontból való egységbe hangolását tekintették fő feladatuknak. A teológiában pedig a nagy hírű Francke professzor az ortodox felfogással szemben a *pietizmust*, az élő és cselekvő hitet hirdette és példázta. Szociális és pedagógiai újításait Bél hazatérve a hazai földön, Besztercebánya és Pozsony evangélikus gimnáziumaiban is bevezette. Polgári iskolát és reáliskolát szervezett, az anyanyelvi oktatást szorgalmazta a középiskolában. Tantervet készített, amelyben honismereti jellegű tárgyak (földrajz, történelem) is helyet kaptak. Fakultatív alapon még a modern idegen nyelvek (francia) tanulását is lehetővé tette. Új tankönyveket írt és íratott. Bevezette a tanárok továbbképzését, megkövetelte az osztályzást, a haladási napló vezetését és a tanári értekezleteket.

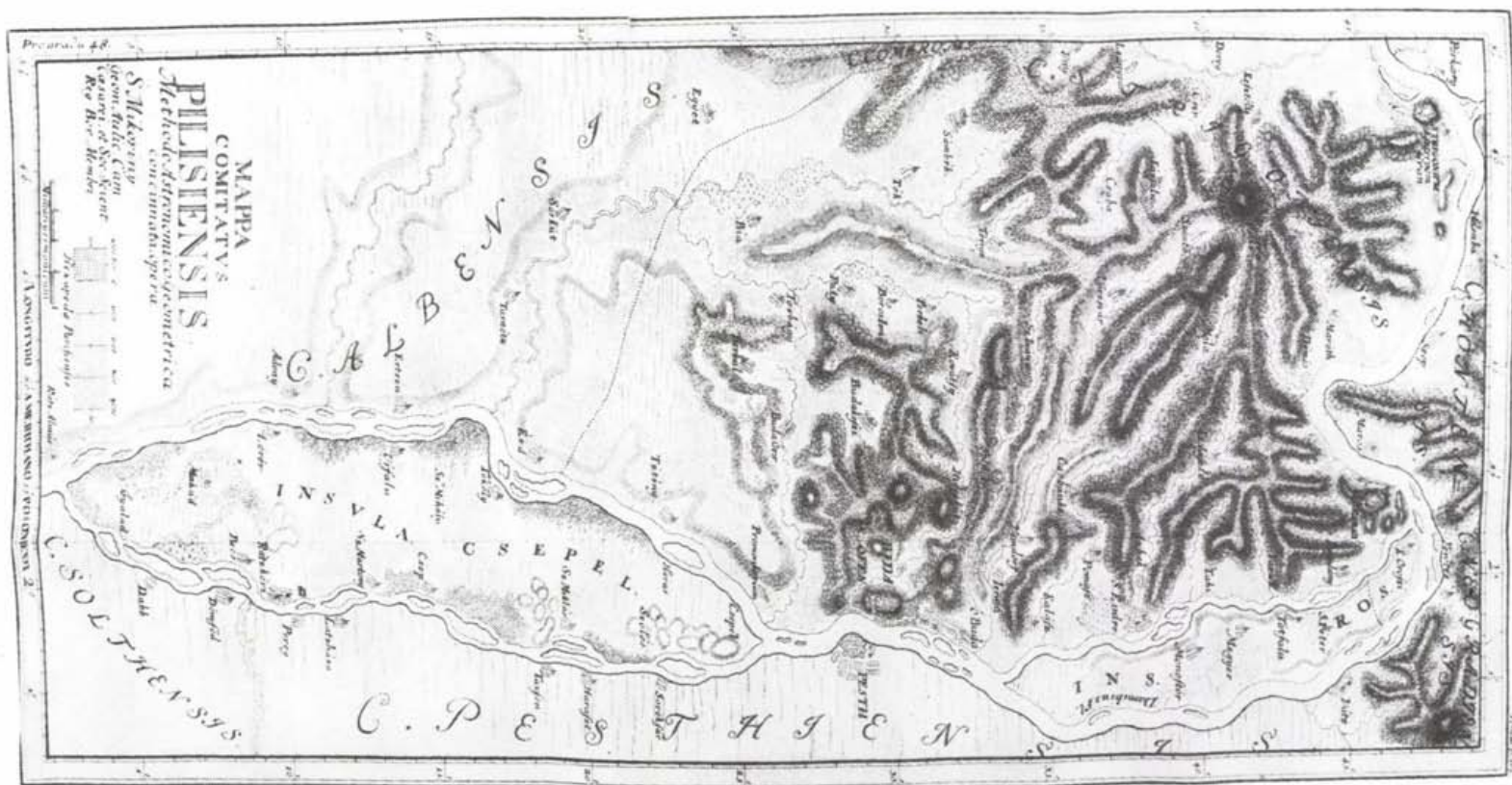
A háromévi külföldi tanulmányokat nyugati meghívás követte. De Bél egyéves professzorkodás után hazatért a Rákóczi-szabadságharc tüzeiben izzó és szenvedő Magyarországra. Mikor Besztercebányára megérkezett, a város még a kurucoké volt. Még abban az évben, 1708-ban, a bányavárosok a császáriak kezére kerültek. Az uralomváltás a megtorlás áldozatai iránt együttérzést tanúsító lelkesztárnak kis híján az életébe került. Mint igazgató megreformálta és híressé tette a besztercebányai evangélikus gimnáziumot.

1714-ben már az ország fővárosában, a pozsonyi evangélikus gimnázium rektori székében találjuk. A pietizmus felfelé ívelő, radikális szellemében felvirágoztatta az ellenreformációs légkörben sorvadásnak indult iskolát: a tanulók száma néhány év alatt megtízszereződött. A fiatalságban a világról kialakítandó valós és helyes kép szükségességét tartotta szem előtt, mikor 1721-ben megindította az első, sajnos rövid életű magyar hetilapot, a *Nova Posoniensát*. Tanítványait tanulmányi (honismereti) kirándulásokra vitte és a tanítási szünetekben – saját népes családján és a barátain kívül – földrajz és történelem iránt érdeklődő tanítványait is gyűjtőmunkára fogta élete nagy műve, a *Notitia...* (a teljes Magyarország természeti, földrajzi, történelmi, néprajzi és politikai leírása) szolgáltatában. Kiterjedt tudományos munkássága és széles körű közéleti tevékenysége eredményeként a pozsonyi evangélikus gyülekezet lelkipásztorává választotta. Az ellenreformáció idején 30 éven keresztül hűségesen szolgálta egyházát, miközben fáradhatatlanul dolgozott.

A *Notitia* az eredeti elgondolás szerint három nagy részre tagozódott volna: a régi, a középső és az új Magyarország leírására. A „rég Magyarországot” a szkiták, hunok és avarok történelmét, a „középső” a hazai történelmet, az „új Magyarország” Hungária népeit, nyelvét, mezőgazdaságát foglalta volna magába.

A hazai adottságok és lehetőségek nagymértékben módosították az eredeti elgondolást. A történelmi múlt igényes számbavételéhez nélkülözhetetlen okleveles anyagot a tulajdonosok – a bizonytalan időkben egyébként érthetően – féltékenyen őrizték. Ezt kényszerűen tudomásul véve Bél a hazai tudományosság előmozdítására külön kiadta az általa addig felkutatott történelmi kútfők és oklevelek gyűjteményét. Az első magyar, tudományos igényességgel összeállított történelmi forráskiadvány 1735-ben Pozsonyban jelent meg, *Adparatus ad historiam Hungariae* (Források Magyarország történelméhez) címmel. Többek között ebben a sorozatban jelent meg először Priskosz rétor leírása Attila udvaráról. Bél Mátyás az *Adparatus* előszavában „sok-sok éves töprengést, éjszakába nyúló munkát és szerény vagyoni helyzetét meghaladó költségeket” emleget, mégis öntudatosan hangoztatja: „A hatalmas területet felölelő szorgos munkával nem kevés olyan emléket gyűjtöttem össze, mely részint még kiadatlan volt, részint pedig a tudósoknak már nem lehet a keze ügyében, mert igen-igen rég jelent meg nyomtatásban. A továbbiakban művelt olvasóihoz szól. „Ha igazi polgár vagy, rajta, mozdítsd elő, támogasd és biztosítsd ezt a vállalkozást, mely egyedül azért készül, hogy néped ékessége és ragyogó tettei még fonságesebben tündököljenek.”

„Adj a kezemből legalább kétszáz oklevelet a magyar királyság két évszázadából – írja a következőkben –, és akkor eredményeket fogok fölmutatni a történetírás titkainak feltárásában, amit Bonfini egész decasában nem talál az ember. Én ugyanis mindig azt tartottam, hogy ami a teológusnak a Biblia, a jogásznak az írott törvény, a filozófusnak a

Pilis megye térképe a Notitia... III. kötetéből (1737). Mikoviny Sámuel munkája

józan ész, az a történésznek az oklevél. Bárcsak fölnyitnánk végre tehát a lezárt levelesládákat!”

Fel is sorolja, pontokba szedve a megőrzésre javasolt történeti forrásokat, amelyekkel honfitársai „a haza történeti ismereteit” bővíthetik. Csak a főbb témákat említem, hogy képet alkothassunk Bél Mátyás tudományos alaposságáról, közléseinek hitelességéről: főemberek oklevelei és levelezése, diplomáciai iratok, régi pecsétek és érmék, sírkövek és egykorú feliratok, jeles alkalmak írásos emlékei, históriás énekek és az egyházi és magánlevéltárak iratanyaga.

Bél Mátyásnak meghatározó szerepe volt a J. G. Schwandtner kiadásában 1746-48-ban Bécsben megjelent *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini* (Régi és eredeti magyar történetírók) című kútfőgyűjtemény összeállításában is. Az egyes fejezetek elé elemző, értékelő bevezető tanulmányokat írt. A sorozatot *Anonymus Gesta Hungarorum*ának első közlése avatja kiemelkedő teljesítménnyé.

Bél Mátyás kiterjedt teológiai és tankönyvírói munkásságot folytatott. *Der ungarische Sprachmeister* (A magyar nyelvemester) című, németeknek írt magyar nyelvkönyve 106 év alatt 15 kiadást ért meg. Földrajzi *Compendiuma* is több nemzedéket kiszolgált. Emellett megszakítás nélkül végezte és szervezte a nagyszabású országleírást szolgáló gyűjtőtevékenységet. A Rákóczi-szabadságharc után kialakult politikai helyzetben azonban sok helyütt bizalmatlanság fogadta. Kémkedés vádjával került rövidesen a helytartótanács elé. Nagy szerencse, hogy az ország európai látókörű nádora, Pálffy Miklós felismerte munkásságának politikai és államigazgatási jelentőségét. A tudóst III. Károly királynak is bemutatta és szerény anyagi segítséget is kijárt a számára. A legfelső támogatás fejében Bélnek az elkészült fejezeteket előbb a megyékhez, majd az udvar két megbízott magyar tanácsosához kellett véleményezésre eljuttatnia. Ezzel újból magára vonta az adó- és újoncoszásügyekben szüntelenül veszélyt szimatoló nemesi vármegyék gyanakodását és vonakodását. Mindennek ellenére sikerült a *Notitia* végleges tervét és vázlatát közzétennie.

Matthias Belius Poseniensis – *Hungariae antiquae et novae prodromus* (Előzetes jelentés a régi és újabb kori Magyarország ismertetéséről) című, önmagában is tartalmas és forrásértékű munkáját 1723-ban Nürnbergben nyomatta ki. A feldolgozás módszerének bemutatására Szepes vármegye történetét és földrajzát, valamint a soproni szőlőgazdálkodás leírását is a szövegbe illesztette.

Husz évig tartott az ország bejárása, számbavétele. Bél és munkatársai távoli megyék falvait és városait járták – amelyekről akkoriban Pozsonyban alig tudtak többet, mint Ázsia egyik-másik országáról. Adatokat gyűjtöttek, természeti jelenségek felől tudakozódtak (lásd a hazai barlangokról szóló külföldi közleményeit) megyei levéltárak dokumentumait másolgatták, térképvázlatokat készítettek.

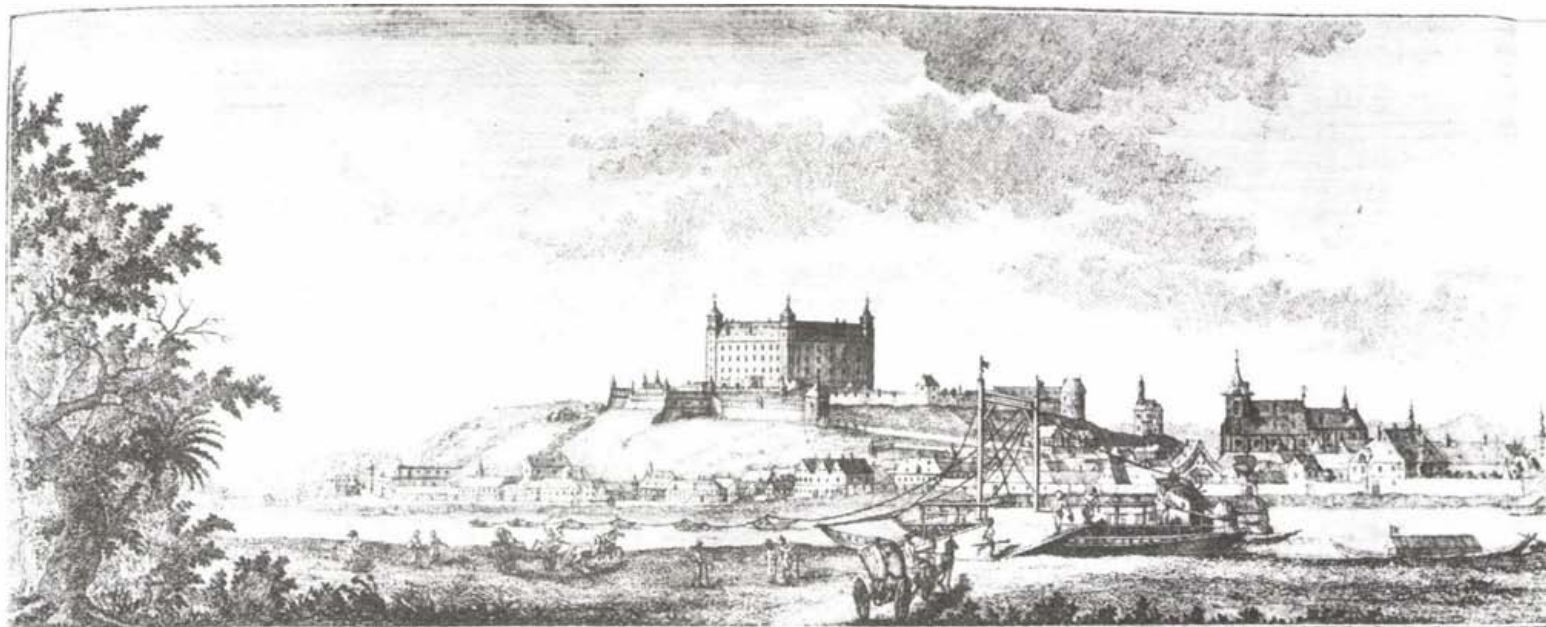
A részletes megyetérképek megszerkesztésével a helytartótanács a Nyitra megyei Abelfalván született *Mikoviny Sámuel*t (1700–1750), Pozsony vármegye földmérőmérnökét bízta meg. A kor neves kartográfusa körül valóságos térképésziskola alakult ki. Csillagászati helymeghatározáson alapuló, háromszögelési módszerrel készült 1:168 000 méretarányú megyetérképei hazánk földjének első részletes ábrázolásai. Mikoviny Sámuel munkássága elismerésül 1736-ban a berlini akadémia tagjai sorába választotta.

A *Prodromus*ban bejelentett kétrészes program, a régi és az újabb Magyarország leírása a munka elhúzódása és a már említett számos nehézség következtében tovább módosult. A „régí Magyarországi” történeti anyaga összefoglaló tanulmány helyett a megyei leírások bevezetéseibe tagolódott. Az ennek figyelembevételével is hat kötetre tervezett mű Magyarországot Dunán inneni, Dunán túli, Tiszán inneni és Tiszán túli részei szerint tárgyalja. A szerző-szerkesztő megbetegedése miatt azonban csak az első négy kötet jelenhetett meg teljes egészében mintegy 2600 oldal terjedelemben, az ország legépebben megmaradt, legfejlettebb „Dunán inneni” (felső-magyarországi) vármegyéinek feldolgozásával.

A nyomdai ívek Amsterdamban készültek, van Ghelen nyomdájában és P. Straub bécsi könyvkereskedő kiadásában kerültek forgalomba. A nagyalakú kötetek világos nyomdai szerkesztése, barokk pompájú művészi illusztrációi méltóak a tartalomhoz.

Az I. kötet 1735-ben hagyta el a nyomdát, a főváros, Pozsony feldolgozásával. A II. kötetben (1736) Pozsony, Turóc, Zólyom és Liptó vármegyék; a III.-ban (1737) Pest, Pilis és Solt vármegyék valamint Buda városa, végül a 250. évf., 1742-ben megjelent IV.-ben Nógrád, Bars, Nyitra és Hont vármegyék, történeti, földrajzi és társadalmi leírását olvashatjuk.

Az V. kötet Moson vármegye 70 oldalas leírásával már csak töredékesen jelenhetett meg 1749-ben, és mindössze 4 példányban. Másfél évszázaddal később Zichy Jenő, a tudós

*Altipice Pannonia, speciosa sacamina, turres,
 Quas medius Titan, adspicit et Boreas*

Pozsony látképe a XVIII. sz. elején. A Notitia... I. kötetének melléklete, 1735.

őshazakutató adta ki újabb 100 példányban. Az országos anyag többi része, tízezer folió oldal a szerző korai halála miatt (1749) kéziratban maradt.

1767-ben Batthyány József kalocsai érsek megvásárolta a családtól a kéziratokat. Pótolhatatlan veszteség, hogy a rakomány a Pozsony–Kálcsa hajóúton átnedvesedett, és az iratok egy része olvashatatlanná vált. Az érsek a sérült anyagot átmásoltatta, megmentve belőle, amit lehetett. A kéziratok később Pestre, majd ismeretlen körülmények között onnan is továbbvándoroltak. Ma a Magyar Nemzeti Múzeum, a bécsi császári titkos levéltár, a hajdani pozsonyi lyceum könyvtára, legnagyobb részét pedig az esztergomi primási levéltár őrzi (Csupán Bereg, Krassó és Torontál vármegyék anyaga veszett el végérvényesen.) Ma már csak három ország levéltáraiban gyűjthető össze a széthullott Magyarország forrásértékű történeti-földrajzi leírása.

Bél Mátyás tudományos munkásságát külföldön megjelent tanulmányai, latinul írt művei és kiterjedt levelezése révén az egész művelt Európában elismerték. Tagja volt a berlini porosz királyi és a szentpétervári cári tudományos akadémiának, a londoni Royal Society-nak, az olmtzi tudós- és a jénai latin társaságnak.

Mint említettük, Notitiája az újkori központosított monarchiák és a kibontakozó merkantilizmus szempontjából alapvetően fontos *államismék* előfutára. Büszkéek lehetünk rá, hogy ezeket megelőzte, nemcsak időben, hanem tartalmában és felfogásában is. Történelmi adalékainak korrektségét a gondos levéltári munka alapozta meg, néprajzi és földrajzi leírásaiban a személyes bejárás tapasztalataira támaszkodhatott. A földrajzi viszonyok ismertetésében messze meghaladta korát. Míg más országokban a földrajz még hosszú ideig a történelemnek alárendelt segédtudománynak számított, Magyarországon – a nagyszombati egyetem kisugárzásában – a XVIII. század végétől a természetbölcséletre és a fizikára támaszkodva kezdetét vette a természeti földrajz művelése és önálló tudománnyá válása is. Bél Mátyás *Notitiájában* *egyenlő súlyt kapott a történelmi és a földrajzi leírás*.

A népesség és a termelőmunka árnyalt bemutatásában egyrészt a Halléban vérvé vált pietista felelősségérzet és problémaérzékenység, másrészt a származása és neveltetése következtében kialakult többnyelvűsége segítette. Bél Mátyás anyanyelvükön beszélt mind magyar, mind német, mind szláv nyelvű honfitársaival. Vegyes lakosságú területeken két, három, olykor (a történelmi latin névalakot is megemlítve) négy nyelven is felsorolja a helyneveket. *Hungarus* volt ő, a többnyelvű Magyarország latinosa kultúrájú értelmiségének jellegzetes képviselője, aki előítéletek nélkül jarta az országot, jegyezte fel követendő példaként egyes vidékeken a becsületes törekvést, építő szorgalmat, másutt okulásul a nemtörődömséget, vagy az elmaradottságot. „Szándékom szerint olyannak akartam bemutatni Magyarországot, amely egyetlen pillantásra elárulja régi szépségét és a hibákat is, amik utóbb elcsúfították” – írja a Notitia előszavában.

Gazdag kéziratot használtak felhasználásával egykori tanítványa, Tomka-Szászky János állított össze egy sűrített országismertetést, az 1750-től számos kiadást megért *Compendiumot*. Erre a szerény méretű, tankönyvnek szánt összefoglalásra támaszkodhatott csupán a XIX. században gyorsan izmosodó honismereti irodalom. Az igények kielégítésére egymás után megjelenő hazai államismék nagy része hiányos, szegényes tartalmú volt, elavult adatokra alapozott. Csaknem száz évnél kellett elteltie, míg egy Bél Mátyáshoz hasonló indítatású, elhivatott és megszállott tudós, *Fényes Elek*, a magyar statisztikai tudomány megalapítója hatkötetes országismertetését (Magyar Országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836–1840.) a Notitia méltó folytatásaként a magyar tudomány asztalára tette.

Napjainkban reneszánszát éli a helytörténeti érdeklődés. Egyre-másra jelennek meg a Notitia egyes kistájakra megyékre vonatkozó anyagának fordításai, Mikoviny Sámuel megyetérképeinek reprodukciói. A jelen és a jövő építéséhez nem nélkülözhető a múlt, a gyökerek ismerete. Honismereti munkánkban vegyük igénybe a magyarországi honismeret úttörő alkotójának, legnagyobb személyiségének ránk hagyott örökségét.

Havas Gáborné

Irodalom: Haan Lajos: Bél Mátyás. Bp., 1879. – *Bél Mátyás: Hungáriából Magyarország felé.* Szerk. és bev. Tarnai Andor Bp., 1984. – Bél Mátyás emlékezete Balatonkeresztúron. Balatonkeresztúr, 1982 – *Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján.* Szerk. és bev. Wellmann Imre Bp., 1984.

Két Bethlen-évforduló

Két évforduló is kapcsolódik ebben az évben a bethleni Bethlen családhoz. 350 éve született Bethlen Miklós kancellár, történétíró, a XVII. század végének legkiemelkedőbb erdélyi politikusa, és 200 éve született Bethlen János, a reformkori mozgalmak egyik élharcosa, Erdély „Deák Ferenc”. Ennek kapcsán érdemes fölleveníteni a nagy múltú familia történetét, mely annyi kiváló embert adott a magyarságnak. Voltak közöttük katonák, politikusok, tudósok, s már a XIV. századtól vezető szerepet töltöttek be Erdély történetében. Csaknem valamennyiükre elmondható, hazájukat becsülettel igyekeztek szolgálni, s hagyományos kötelesség volt a családban az egyház, a művelődés és az oktatás támogatása, segítése.

A családi hagyománnyal ellentétben a bethleni kígyós címerű és az iktári hattyús címerű Bethlenek közt nem mutatható ki vérségi kapcsolat, a két család külön eredetű. A bethleni Bethlen család a Becse–Gergely nemzetségből ered, s oklevélileg kimutatható első őse a XII. század derekán élt Ant.

Bethlen Miklós vonalán a család egyik első kiemelkedő alakja a nagyapa, Bethlen Farkas (1560–1618) volt. 1614-től Bethlen Gábor fejedelem tanácsosa, az udvari hadak kapitánya. Úgyesen visszaszerezte a korábban idegen kezekre került birtokrészeket, majd ezeket újjakkal gyarapítva megeremtetette a család gazdagságának alapjait. Ő volt a kisbúni kastély építője.

Fia, Bethlen János (1613–1678) már Erdély leggazdagabb főurai közé tartozott. Részt vett I. Rákóczi György hadjárataiban, majd utódjától különböző hivatalokat nyert. Előbb tordai, majd Küküllő megyei főispán lett. A balsikerű lengyelországi hadjáratban Krakó város parancsnoka, így a kapituláció után szerencsés módon szabadon hazatérhettek csapatai, elkerülte a tatár fogságot. A fejedelmi címért vívott hatalmi harcok során 1661-ben végül is Apafi Mihály mellé állt, aki kancellárjává nevezte ki, ráruházta Fehér megye főispánságát és

A keresdi Bethlen-kastély

Udvarhely megye főkapitányságát. Kulcsfontosságú helyét széles látókörű műveltségével, történetirői tehetségével és gazdagságával tudta megtartani, ugyanis bőven hitelezett a szorult helyzetben lévő államkincstárnak.

Sokat tett Erdély művelődésének felvirágoztatásáért. 1662-ben javasolta a fejedelemnek, hogy az elpusztult gyulafehérvári kollégiumot helyezze át Nagyenyedre. Alapítványt tett az iskola fenntartására, fiával, Miklóssal kidolgozta a kollégium rendtartását. 1670-ben gimnáziumi rangra emelte az udvarhelyi iskolát, s könyvadományával megeremtetette a kollégiumi könyvtár alapjait. Nagyobb alapítvánnyal támogatta a marosvásárhelyi református kollégiumot is. Szíven viselte egyháza sorsát is. Unitáriusnak született, de már reformátusnak nevelődött, s egyik legfőbb jellemvonása hitéhez való ragaszkodása volt.

Nagy jelentőségű műve a *Rerum Transsylvanicarum* négy könyve, amit 1662–1663 telén írt. A naplószerű emlékiratban arról igyekszik meggyőzni a világot, hogy ami Erdélyben történik, az egész Európa biztonságával függ össze. Ennek szerves folytatásaként megírja a *Historia rerum Transsylvanicarum* című munkáját, az 1662–1673 közötti történelmi eseményeket. Mivel szembefordult a fejedelem, illetve egy szűk kamarilla abszolutista kormányzásával, kegyvesztett lett. Kénytelen volt átadni a kancellárságot, és visszahúzódott a keresdi kastélyába.

Bethlen Miklós 1642. szeptember 1-jén született a kisbúni várkastélyban. Gyermekkora és tanulmányainak kezdete még Erdély nyugalmas idejére esett. Apja nagy gondot fordított taníttatására. 1652-ben Gyulafehérvárra küldte a kor egyik legjobb pedagógusához, Keresztúri Pálhoz. A humanista tanár halála után, 1657-ben a kolozsvári református kollégiumba került, Apáczai Csere János keze alá. Itt ismerkedett meg a filozófia, a teológia, a jog, a geometria és a mennyiségtan alapjaival. A török-tatár betörés, a zűrzavaros belpolitikai helyzet okozta féléves kényszerszünet után 1659-ben folytathatta az iskolát. Ekkor már földrajzzal, csillagászzal is foglalkozott, de sokat haladt a teológiában is. Apáczai kartézianus filozófiája egész további gondolkodására meghatározó volt.

Nehéz időszakot élt át ekkor Erdély. 1657–1660 közt hatalmas veszteségek érték. Megsemmisült három hadsereg, tatár büntetőhordák pusztították, égették végig az országot, s rengeteg embert hurcoltak rabságba. Elesett az egyik legfontosabb végvár: Várad, s vele Erdély területének jó egyötöde került török kézre. A korábban virágzó, európai tekintélyű fejedelemség rangja, nagysága pillanatok alatt semmivé lett. Rhédey, Barcsay és Kemény versengése a fejedelemségért csak fokozta a bizonytalanságot, egyiknek sem sikerült megerősítenie hatalmát. A nyomukba lépő Apafi Mihály (1661–1690) sem uralkodásra termelt, inkább tudós volt, mint politikus, legszívesebben könyvtárban vagy csillagvizsgáló távcsőve mellett időzött. Évekig nem tehetett egyetlen önálló lépést sem, cselekedeteit a török diktálta. Uralkodásával mégis békés, nyugodt építő időszak köszöntött Erdélyre, s ez az 1680-as évek közepéig tartott.

Bethlen János a nehéz helyzet ellenére eltökélte, fiait külföldre küldi, tanulmányaik kiegészítésére, befejezésére. Így jut el Miklós és öccse 1661-ben Bécsen át Heidelbergbe, ahol beiratkoznak az egyetemre. A következő évben Miklós az utrechti egyetemen hallgat teológiát, filozófiát, geometriát, építéstant és szorgalmasan tanul franciául. Rövidebb tanulmányokat folytat a leydeni és franekerai egyetemeken is, ahol órákat vesz többek közt asztronómiából, arab és angol nyelvből is. Közben beutazza Hollandiát. Mindent meg akar ismerni, tapasztalni, különféle emberekkel, népekkel, szokásokkal ismerkedik meg.

Mindenhol befolyásos urak fogadják, pártfogolják. Heidelbergben Károly Lajos választófejedelem vadászatra hívja. 1663 decemberében Angliába indul, ahol fogadja a király. A következő év áprilisában Franciaországba hajózik. Párizsban azonban csak rövid időt tölt, mert ott XV. Lajos egy Apafi fejedelemnek írott levelének kézbesítésével bízzák meg, így sietve hazaindul. Június közepére ér Gyulafehérvárra, ahol váratlan megjelenése és titkos küldetése feltűnést kelt az erdélyi urak körében.

Alig tartózkodik azonban néhány hónapot odahaza, újra útnak indul. Jártasságot szeretne nyerni a hadviselésben, ezért Zrínyi Miklóshoz indul, hogy mellette vegyen részt a török elleni hadjáratban. Az ifjú Bethlen nagyra becsülte Zrínyit, őt tartotta Bethlen Gábor óta a legnagyobb magyarnak, a legjobb hadvezérnek és a legbölcsőbb államférfinek. Zrínyihez kapcsolódva a török kiűzése érdekében Magyarország és Erdély egyesítésének terve foglalkoztatta. Utközben értesült arról, hogy megtörtént a döntő ütközet Szentgotthárdnál,

majd szégyenletes békét kötöttek Vasváron. 1664. november 13-án érkezik Csáktornyára, s mindössze öt napot tölthet Zrínyivel. Szemtanúja ama végzetes vadászatnak, amely a hadvezér halálát okozza.

1665 elején Velencébe indul tovább, hogy ott vegyen részt a török elleni háborúban, időközben azonban itt is megtörtént a békekötés. Mégsem tér haza, ha már hadakozni nem lehet, Velencében marad, hogy megtanuljon olaszul. Kapcsolatot tart a francia követtel, aki ráveszi, lépjen érintkezésbe Zrínyi Péterrel, majd vigyen róla tudósítást Bécsbe.

A külföldön eltöltött négy esztendő nagy jelentőségű volt életében. Nem volt akkor Erdélyben ifjú, akinek ilyen széles körű ismeretanyaga, képzettsége, nyelvtudása lett volna, s kevesen mondhatták el magukról, hogy külföldi uralkodókkal, diplomatakkal, hadvezérekkel kerültek ismeretségbe. Bethlen Miklóst minden érdekelte: a politikai, gazdasági, kereskedelmi, ipari-technikai viszonyok, nemzeti, vallási sajátosságok, különbözőségek. Eltölte, a külföldön tapasztaltakat hazája javára fogja kamatoztatni.

A következő évben ismét úton találjuk. Saját vallomása szerint is „vándorló nyugtalanság” hajtja. Thököly hívására Késmárkra, majd Wesselényi rezidenciájába, Murányba megy, ahol részt vesz azokon a tanácskozásokon, melyek az általános elégedetlenség miatt a nádor vezetésével folytak a Habsburgok ellen.

1667-ben apja lemond az udvarhelyi főkapitányi címről, s azt neki adományozza, majd felosztja gyermekei közt a birtokot. Miklós a szentmiklósi, szentiványi, vajdakamarási és műznai birtokrészt kapja. Egy évvel később feleségül veszi a székely Kun Ilonát, akivel Szentmiklóson kíván letelepedni. Még abban az évben megkezdí egy új, rangosabb udvarház építését, saját tervei szerint. A földszintes kastély öt év alatt készült el, majd egy évtizeddel később folytatódott az építkezés. Ekkor készült el az emelet és a híres loggiás tornác, melynek tervezésében velencei elményei hatottak. A kastély a késő reneszánsz építészeti legszebb erdélyi alkotása, példát mutatott a későbbi építőknek.

A házassága utáni években rendbe szedi elhanyagolt birtokát, vállalkozó szellemmel, ügyes érzékekkel kereskedik, gyarapítja vagyonát. Apja mellett ő is részt vesz az iskolaügyek felkarolásában, mint a nagyenyedi és székelyudvarhelyi iskola gondnoka.

Időközben Erdélyben egyre jobban eluralkodnak a főúri vetélkedések, féltékenységek. A gyengekező uralkodó helyett szűk tanácsadó testülete kormányoz Teleki Mihály vezetésével. Némely családok gyorsan fölemelkednek, mások eltűnnek. Napirenden vannak a birtokelkobzások, a halálos ítéletek. A kancellár úgy őrzi hatalmát, hogy időnként ligákat szervez egy-egy túlságosan nagy hatalommal rendelkező főúr ellen. A Bánffy Dénes elleni ligába Bethlen Miklós is belekényszerül, pedig ő a megbékélést igyekszik előmozdítani. Hamarosan azonban ő is áldozatul esik. 1676-ban összeesküvéssel vádolva lefogják apjával és Beldi Pállal együtt, s csaknem egy évig kell raboskodnia Fogarasban. Szabadulása után megkeseredve visszavonul a közelettől.

Az erdélyi társadalmi és politikai élet rohamos lezülése idején kevesen voltak, akik tisztán látták az elkerülhetetlen sorsot, és megpróbálták mindent, hogy az ország régi tekintélyét visszazerezzék. Közéjük tartozott Misztótfalusi Kis Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Bethlen Miklós. A hanyatló Erdély legműveltebb, európai kitekintéssel bíró politikusa azonban állandóan akadályokba ütközött, meg nem értéssel találkozott, így jó szándékú tervei rendre kudarcba fulladtak. Az erdélyi közélet irányítóinak fő célja pozíciójuk megőrzése volt, s ügyeltek arra, hogy Bethlen Miklós ne szerezzen nagyobb befolyást.

A török birodalom hanyatlásával, a Szent Liga sikeres felszabadító hadjáratával az erdélyi politika is irányt váltott, s a bécsi udvarral való megegyezést kereste. Bethlen Miklós meglátta, elérkezett az idő a másfél évszázados török iga lerázására, ezért segítséget nyújtott a hadjárati megvalósításhoz, a Habsburgok erdélyi berendezkedéséhez. Remélte, hogy a Habsburgokkal is kialakítható egy olyan függő viszony, mint korábban a törökkel.

A császári diplomácia azonban Erdély megszerzésére készült. 1686. május 1-jén tudatták Apafival, megszállják az országot, hogy megvédhessék az ellenség támadásaitól. A fejedelemség és a császári haderő közti tárgyalásokon Bethlen vitte a főszerepet. Az ultimátummal szemben azonban tehetetlenek voltak az erdélyi rendek, miközben halogatták a választ, júniusra az egész országot ellepték a császári katonák. Az október 25-én létrejött balázsfalvi szerződés ugyan csak ideiglenesnek tekintette a megszállást, s kinyilvánította a fejedelemség önállóságát, egyre nyilvánvalóbbá vált, a hadsereg Erdélyt fegyverrel meghódított tartománynak tekinti, a szerződésben biztosított pontok a gyakorlatban nem érvényesültek. Bethlen Miklós Moribunda Transsylvania (Haldokló Erdély) címmel emlékiratot terjesztett fel a császárhoz, s diploma kiadását kéri Erdélynek.

1690-ben meghalt Apafi fejedelem. Fia, a választott fejedelem még csak 14 éves. Megtorpant a Szent Liga támadó lendülete is, és ezt kihasználták a törökök. Thökölyt nevezték ki fejedelemnek, aki augusztus 21-én, a zernyesti csatában legyőzi a császári hadsereget. Bethlen Bécsbe siet, attól tart, ha a lakosság tömegesen csatlakozik Thökölyhöz, a németek méginkább meghódítandó tartományként fogják Erdélyt kezelni, s elvesz a maradék önállóság is. Belgrád török ostroma miatt szinte pánikhangulat uralkodik Bécsben. Ezt kihasználva olyan diplomatervezetet nyújt be, mely szerint Erdély gazdasági, művelődési és közigazgatási önállóságot élvezhet a Habsburg Birodalom keretei közt. Lipót császár mindezt jóváhagyta, az oklevélről csak II. Apafi Mihály megerősítése hiányzik. Mire Bethlen novemberben hazatért, Thököly is kiszorult Erdélyből, fejedelemsége véget ért. A Diploma Leopoldianum biztosította Erdély belső önállóságát. Leszögezte, hogy békeidőben 50 ezer, háborúban 400 ezer forint adót kell fizetniük. Engedélyezte a szabad vallásgyakorlatot. A diplomát 1691 februárjában hirdették ki a fogarasi országgyűlésen. Ugyanekkor Bánffy Györgyöt gubernátorrá, Bethlen Miklóst kancellárrá választották.

A kancellár élete ettől kezdve szakadatlan küzdelem Erdély jogainak megőrzéséért, gazdasági életének megerősítéséért. Terveket készít a kereskedelem fellendítésére, a pénzverésre, a Szamos hajózhatóvá tételére. Jelentős támogatást nyújt a kolozsvári, gyulafehérvári templomépítésekhez, utcát köveztet, mindenütt szépíteni, alkotni akar. Misztófalusi Kis Miklós halála után gyűjtést indít, hogy az egyház vegye meg özvegyétől a nyomdát.

Az 1695-ös újabb törökellenes hadjárat során felmerült problémák ügyében követségben jár Bécsben, leiratot eszközöl ki a császártól, melyben könnyítenek az országra nehezedő terheken, szabályozzák az elszállásolás és ételmezés költségeit. Az udvarban hallgatnak érveire, tekintélyét bizonyítja, hogy 1696-ban grófi címet és 40 ezer forint ajándékot kap a császártól.

A nyomasztó katonai és pénzügyi terhek, sorozatos sérelmek egyre elviselhetetlenebbé tették a közállapotokat. Bethlennek hamarosan rá kellett döbbsennie, hogy a császári udvar nem tartja be a diplomát, s mélyen kiábrándul a Habsburgokból. Az erdélyi főurak közül elsőnek ismerte fel a Rákóczi-szabadságharc jelentőségét. Ennek ellenére politikáját mégsem volt képes Rákóczihoz kapcsolni, ebben az is akadályozta, hogy a szabadságharc Erdélyben parasztfelkeléssé fejlődött. Ilyen körülmények közt vetődik fel nála egy külföldi protestáns uralkodó vezetése alatt álló önálló fejedelemség gondolata. 1704-ben kiadja a Columba Noe (Noé galambja) című röpiratát, melyben javasolja a császárnak, hogy valamelyik protestáns német uralkodócsaládból válasszon fejedelmet. Az önálló Erdély fizessen adót mind a portának, mind a császárnak, aminek fejében egyik sem avatkozik ügyeibe. Erdély törvényei, szabadsága a Bethlen Gábor kori állapotoknak feleljenek meg.

A kancellár drágán fizetett írásával. A röpirat Rabutin generális kezébe került, aki felségsértéssel vádolva fogságba vetette. Ettől kezdve 12 éven át volt őrizet alatt. 1708-ig szigorú börtönben volt Szebenben, majd Bécsbe szállították, ahol háziőrizetben tartották. Felesége három császárhoz is folyamodott kegyelemért, mindhiába. Csak halála előtt néhány nappal oldották fel végleg őrizetét, miután egészségi állapota már nagyon rossz volt, s félt volt, hogy fogságban hal meg, holott jog szerint el sem ítélték. Az „erdélyi Sólon” – ahogy Bod Péter nevezte – 1716. október 17-én, 74 éves korában halt meg. Temetése is Bécsben volt, családja hiába kérte, még holtában sem engedélyezték hazatérését.

Bár nem maradt fenn róla festmény vagy metszet, személyét, alakját igen részletesen ismerjük, önéletrírásának köszönhetően. Híres művét fogságában, 1708–1710 közt írta. Az Önéletrírás a magyar barokk irodalom egyik remeke, a szerző pályája ezzel az alkotásával éri el a teljességet. Egy rendkívül ellentmondásos, vészterhes korszak, a hanyatló Erdély képe, s benne saját küzdelmes élete bontakozik ki belőle. Az Önéletrírásból nyomon követhetjük gyermek- és ifjúkorát, utazásait, diplomáciai küldetéseit, politikai szereplését, magánéletének eseményeit. Kancellársága alatti tevékenységét védekezésre alkalmas politikai öngazoló dolgozatnak is szánja. Kiváló emlékezőerejű, stílusa szenvedélyes, nyelve az egykor élő magyar beszéd. Mivel a mű fogságban íródott, érthető óvatossággal beszél politikai tevékenységéről, főleg a Wesselenyi összeesküvésben játszott szerepéről.

Bethlen Miklós egy kicsit Mikes Kelemen előfutárának is tekinthető. Csaknem hetente írt leveleket fiának, melyekben részletes utasításokkal, tanácsokkal látta el, minden érdekelte, ami otthon történt. Hiába tartották fogságban, lélekben továbbra is odahaza élt, Erdélyben.

Bethlen Miklós egyeneságú leszármazottja, ükunokája volt *Bethlen János*, aki 200 éve, 1792. február 9-én született Bethlenszentmiklóson. A nagyenyedi kollégiumban tanult, majd katonai pályára lépett, részt vett a napóleoni háborúkban. Csak a kapitányságig vitte az osztrák hadseregben, azután kilépett. Bécsben az erdélyi udvari kancellárián vállalt állást, mint tiszteletbeli titkár, és aktívan bekapcsolódott a főváros társadalmi életébe.

Megnyerő külseje, éles esze, szellemes, csiszolt modora a bécsi főúri társaság kedvelt tagjává tette. A kortársak szerint a női szívek nehezen tudtak ellenállni hódításainak. Költséges, zajos életmódja során nem csekély vagyont pazarolt el, atyai öröksége néhány év alatt elfogyott. Adósságokba keveredett, s már az anyagi romlás szélére jutott, amikor 1822-ben váratlanul tekintélyes vagyont örökölt Dániel nagybátyja halálával. Ekkor azonban felhagyott korábbi életével, hazaköltözött Erdélybe, s birtokain kezdett gazdálkodni. Egy évvel később megházasodott, feleségül vette Beldi Rozáliát, akitől négy gyermeke született. Felesége halála után, 1837-ben újra nősült, Wesselényi Zsuzsannát vette el, s még három gyermekük született.

Az erdélyi reformmozgalmak elindítói Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor és Kendeffy Ádám voltak. Bethlen János csak később kapcsolódott be a nemzeti küzdelmekbe. Kolozs vármegye gyűlésén megjelenve határozatot fogadtatott el, miszerint megtagadják az engedelmességet a főkormányzóknek, és az országgyűlés összehívását kéri. Fellépésével egyszeriben a liberális ellenzék egyik vezére, a reformgondolat fő szószólója lett. Kolozsvárra költözve háza az ellenzékiek főhadiszállásává vált. Barátai országszerte Vén Jánosnak nevezik, mert köztük ő a legidősebb és legbölcsebb. De reformeszméi miatt „Erdély első polgárának” is tartják. Nyugodt, megfontolt, taktikus természetű, okos ember, a kolozsvári társasági élet központi alakja.

A több mint két évtizedes szünet után 1834-ben összehívott erdélyi országgyűlésen Bethlen János a centrum vezére. Egy kortársa, Pálffy János így jellemzi: „Éles előrelátása, helyes kombinációi s higgadtsága sok oly dolgot megakadályozott, ami káros leendett és sok olyat keresztül vitt, főleg emberismereti tapasztalata, s elméssége által, ami másoknak nem sikerült. Így tudta ő behatárolni, s egészen megnyerni az országnak br. Jósika János helyettes kormányzó cselszövései ellen, 1834/35-ben az akkor ostromállapotban létező Erdély teljhatalmú királyi biztosát, báró Wlasich horvátországi bánt is.” Pedig a bánt éppen az ellenzéki mozgalom felszámolására küldték Erdélybe. Bethlennek sikerült őt meggyőznie igazukról, s ezután Bécs kénytelen volt visszarendelni Wlasichot.

Az 1837-es nagyszombati országgyűlésen ismét vezérszerepet játszik Bethlen János. Az udvar Esterházy főherceget küldte királyi biztosként Erdélybe, s a főkormányzó posztra szánta. A konzervatív többségű országgyűlés talán meg is választotta volna, ha nem szólt fel Bethlen: „Inkább megválasztom Erdély gubernátorának a szombati főherceget, mint Esterházy főherceget.” A higgadt, mérsékelt ember szájából elhangzó súlyos szavak megtették hatásukat. Sikerült elérnie, hogy az országgyűlés konzervatív és ellenzéki tagjai összefogjanak a főherceg ellen, s erdélyi jelöltet válasszanak, a konzervatív Kornis János személyében. A csúfosan megbukott királyi biztos így fakadt ki: „Inkább szeretnék Wesselényivel egy szobában, mint Bethlen Jánossal egy országban lakni.”

Az 1848 márciusi forradalom hírére az erdélyi liberálisok is kezdeményezőleg léptek föl. 19-én a pozsonyi országgyűléshez fordultak követeléseikkel: unió, felelős kormány, alkotmányosság biztosítása. Bethlen János a 21-i kolozsvári városi tanácsülés egyik irányítója, ahonnan feliratot intéznek a guberniumhoz, kérve az országgyűlés összehívását, az alkotmányos reformokat. Ugyes taktikusként sikerül rávennie a konzervatívok vezérére, Jósika Lajosra, hogy közös programnyilatkozatot írjanak alá. A nyilatkozat legelső teendőnek az unió megvalósítását, másodikként egy országgyűlés összehívását szorgalmazta, ahol a köztisztviselést, a törvény előtti egyenlőséget, a jobbágyfelszabadítást, a székelység sérelmeit kellene megtárgyalni.

Nem elválaszthatatlan az uniótól. Nem kis része volt abban, hogy a gubernátor május végére összehívta az országgyűlést. Az ő elnöklése alatt mondták ki Magyarország és Erdély egyesülését. Bár nem volt számára teljesen idegen a köztársaság gondolata 1849-ben, a forradalom radikalizálódásával nem teljesen értett egyet. A szabadságharcban Bem hadseregében szolgált, a bukás után pedig vidéki visszavonultságban élt.

1851. március 17-én hirtelen halt meg, 59 éves korában. A Pesti Napló gyászkeretes vezércikkben emlékezett meg Erdély nagy fiáról, Kemény Zsigmond pedig remek tanulmányban áldozott mestere és barátja emlékének. Pálffy János így méltatja: „Bethlen János

egyike volt a két magyar haza legkitűnőbb elme-tehetségeinek..., ha ő Angolhon vagy Franciaországban születik, s nem az elszigetelt ismeretlen kis Erdélyben, hol gyakran és több felületes politizálóktól félreismertetett és gyanúsított, neve Európa elsőrangú diplomatái között maradt volna az utókorra.”

Ha tovább követjük nyomon a családfának ezt a vonalát, még egy nagy politikust említhetünk. Bethlen János unokája Bethlen István, a két világháború közti időszak egyik kulcsembere, aki tíz éven át Magyarország miniszterelnöke volt. Anyai ágon a Teleki-családot találjuk ősei közt, amely a Bethlenek mellett a középkortól a második világháborúig Erdély egyik legkiterjedtebb nemzetsége volt. A politikus ősei közül kiemelkedik Teleki Mihály (1634–1690) kancellár, és a nagyapa, Teleki Domokos (1810–1876), a reformkori ellenzék ismert alakja.

Bethlen István 1874-ben született Gernyeszegen. Tíz évet töltött Európa egyik legjobb intézetében, a bécsi Teréziánumban, majd a budapesti egyetemen hallgatott jogot, de elvégezte a mosonmagyaróvári agrárfőiskolát is. Hazatérte után azonnal bekapcsolódott a politikai életbe, 1901-ben már képviselő lett. A képviselőházban ő volt az erdélyi kérdés egyik szakértője. 1918–1919-ben a konzervatív nemzeti erők egyik fő szervezője, 1919 őszén az erdélyi ügyek minisztere, 1920-ban a magyar béke delegáció főmegbízottja, 1921 és 1931 között pedig miniszterelnök volt. Egy vesztés háború után megcsönkített, kifosztott, szegény ország élén állva sikerült azt talpra állítania, a külpolitikai elszigeteltségből kivonni. 1931 után nem vállalt semmilyen kormánypozíciót, de Horthy egyik fő tanácsadója, a magyar politika meghatározó egyénisége maradt. 1947-ben a Szovjetunióban halt meg.

A kiterjedt, szerteágazó bethleni Bethlen-család egyetlen ágának nevezetes alakjait követtük végig. A család nagyságát jelezheti, hogy az 1848–49-es szabadságharcban 21 férfitagja vett részt. A századfordulón még több mint herven Bethlen élt, mára számuk jelentősen lecsökkent, Magyarországon tíz, Erdélyben hat, Nyugaton négy leszármazott él. Sajnos, a család utolsó erdélyi férfitagja 1981-ben meghalt, így a több mint 800 éves Bethlen-család Erdélyben kihalásra van ítélve.

Udvarhelyi Nándor

Főváros – művelődés – művészet*

A századelő Budapestjének művelődéstörténete a kései utód számára tele van meglepetésekkel. Elbűvölő a kezdeményezések szinte pazarló bőkezűsége, az a hatalmas anyagi ráfordítás, melyet a városvezető polgárság oktatásra, kultúrára, művészetpártolásra áldozott. S a legnagyobb meglepetés talán a város élén álló polgármester, Bárczy István, aki lenyűgözően kedves egyéniségével – mégis kemény kézzel – keresztülvitte programját, s meghatározó szerepet játszott abban, hogy a főváros alig néhány év alatt több mint hatezer lakost, félszáz iskolát – köztük számos, építőművészeti szempontból is kiemelkedő alkotást –, s népszállót, népházat épített, művészeti díjakat adományozott, jelentékeny művészetpártoló tevékenységet fejtett ki, s megalapította a Fővárosi Könyvtárat.

Vajon mi a magyarázata a páratlan virágzásnak, hogyan valósulhatott meg mindez ilyen szédítő sebességgel?

A városgyesitéstől eltelt alig három évtized alatt metropolisszá emelkedett Budapest

*A Bárczy István születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett városházi emlékülésen elhangzott előadás rövidített változata.

változatos, gazdag kultúrájú, de heterogén lakosságát Bárczy s a városvezető liberális elit művelt polgárok „okos gyülekezetévé” kívánta formálni. Szerették volna, ha a város az itt élők otthonává válik, melyben mindenki megtalálja helyét és szerepét, s ahol nemcsak dolgozhat és szórakozhat, de az őt érintő ügyekben véleményt is nyilváníthat a városi polgár.

A várospolitikai alapja Budapest önkormányzati függetlensége volt, melyet a város vezetői nemcsak gondosan őriztek, de bővíteni is kívántak.

Bárczy törekvéseiben, elképzeléseiben világosan kitapintható a XIX. század liberális gondolkodóinak – elsősorban Főtvös Józsefnek – hatása. Ez tükröződik abból is, hogy számára legfontosabb volt a népkultúra fejlesztése, az alpműveltség szélesítése, mert úgy vélte, ez nélkülözhetetlen feltétele a választójog kiterjesztésének, de az ország modernizációjának is. 1935-ben egy cikkében így vall erről. „Közpályámon igazi szerelmem a magyar művelődés szent ügye volt.”¹

A művelődés ember- és társadalomformáló szerepéről alkotott elképzelései előtt 1901-ben nyílt meg a terep, a lehetőség, amikor átvette a fővárosi közoktatás irányítását. Programjában megfogalmazza az oktatással szemben megnyilvánuló társadalmi igényeket – a gazdasági fejlődés követelményeinek megfelelő szakképzést, s a nagymérvű szegénység és a bevándorolt lakosság életformaváltása miatt a szocializációs funkció részleges átvállalását is –, de ezeket a törekvéseket összekapcsolja valami mással, egy olyan céllal, ami a fővárosi szakigazgatásban ekkor fogalmazódik meg először: az életörömmel.

Egyéniségének sajátos vonásai, közvetlensége, derűs életszemlélete, humora, sokat emlegetett bája is hozzájárult ahhoz, hogy szinte azonnal megváltozott az oktatásirányítás légköre.

A lakosság többségének az írás-olvasás ismeretét alig meghaladó műveltségi szintje, s heterogenitása miatt a polgári értelmiség sürgősen fontosnak tekintette az oktatás korszerűsítését, s adaptációját a városi élethez. Úgy vélték, csak ezáltal nyílik lehetőség a fővárosban is uralkodó dzsentri-népies eredetű kulturális szokások és viselkedésformák meghaladására, egy sajátos polgári öntudat és kultúra kialakulására.

Bárczy tanulmányozta a korszak pedagógiai reformeszméit, s mint a gyakorlat embere, gyorsan alkalmazni is kívánta. Új elemi iskolai tanterv kidolgozását kezdeményezte, s ebbe beépítette a tanítók és tanítótestületek állásfoglalását is. S elérte a legfontosabbat: megnyerte a tanítókat. Megszervezte a szakfelügyeletet is, megteremtette az ének-zene, a rajz és a testnevelés tanításának feltételeit. Az addig általános jellegű iparostanonc-iskolákban az ipar igényei szerint szakirányú képzés indult. Bárczy kezdeményezte a napközi otthonok beindítását, s a korábban az utcán lézengő gyerekek étkezéséről is gondoskodott.

A tanügyi osztály élén töltött öt év alatt tágabb körben is ismertté vált. Társasági ember, sportol, jó táncos, szívesen zongorázik barátai szórakoztatására, akik többnyire művészek, és szereti a jó képeket, a zenét, sokszor leírják róla: széplelek. Amikor a polgármesteri méltóságra emelkedett, legtöbbet a tanítók tanárok vártak tőle – s nem is csalódtak várakozásaikban. Megnövekedett hatáskörében is változatosan érdeklődéssel s határozottsággal segítette az iskolai oktatás korszerűsítését, s a kultúra eredményeinek széles körű terjesztését. A törvényhatósági közgyűlés támogatása megteremtette a lehetőséget, hogy az új szellemű, progresszív művelődéspolitikai immáron a várospolitikai szintjére emelkedjék.

1906-ban Bárczy olyan pillanatban került a város élére, amikor a lakosság robbanásszerű növekedése folytán elengedhetetlenné vált az infrastruktúra bővítése. Gyors ütemben indítja meg az előkészítést, de a szükségessé vált beruházásokat csak kölcsönökből lehetett fedezni. A polgármester ekkor állt elő merész elképzelésével: a közüzemek megváltásának programjával (korabeli szóhasználat szerint a közszolgáltatással), mellyel megteremtette egy hatalmas beruházássorozat anyagi alapját. A közgyűlés elvben elfogadta a nagyvolumenű tervet – megkezdődhetett az előkészítés.

A program valóra váltása megkövetelte a városi igazgatás reformját. Bárczy a legfontosabbnak tekintett ágazatokat önállóan kívánta irányítani, ezért bővítette az elnöki ügyosztály hatáskörét, új alosztályokat hozott létre. Ezek egyike a közművelődési területtel foglalkozott, élére Wildner Ödönt, a sokoldalúan művelt jogászt nevezte ki, aki a Huszadik Század című folyóirat progresszív értelmiségi köréhez tartozott. A változtatások egyik fontos eleme volt, hogy sikerrel alakította át a városháza hivatali személyzetét, s a legjobb szakembereket

¹ *Bárczy István: A tegnap és a ma Budapestje. In: Független Budapest, 1935. április 17.*

nyerte meg elképzeléseihez, akik fogókonyak voltak a korszak reformeszméire is. Bárczy – törekvéseinek sikere érdekében – igyekezett a modern szellemiség híveit gyarapítani, ezt a célt szolgálta a Népművelés című folyóirat is.

1909 tavaszán fogadta el a közgyűlés az elnöki ügyosztály részletes beruházási tervét. Alapvető cél a lakások számának növelése volt, az összeg egyötöde azonban oktatási és közművelődési célokat szolgált. A londoni bankokkal folytatott tárgyalások eredményre vezettek, s megindulhatott az előkészítés. A folyamatot a tervezők kiválasztásától a kivitelezésig az elnöki ügyosztály irányította. Bárczy csak így – a hivatali ügymenet „átugrásával” – vélte biztosítotttnak a rövid határidők betartását. Szűk körű tanácsadó testületével, s a bizottságok időnkénti bevonásával hatékonyan irányította a munkálatokat. Későbbi átszervezései során is az ügymenet hagyományos rendjét kívánta operatívabbá tenni, a kor és a városigazgatás modern elveivel összhangba hozni.

Az önállósult szociálpolitikai és közművelődési ügyosztály tevékenységét Bárczy szélesebb alapra helyezte. Az oktatásra vonatkozó intézkedések lényegében az iskolai közművelődés alapelemeit teremtették meg. Bevezették – főként a polgári iskolákban – a zenei és művészeti nevelést, s a játékosabb, könnyedebb svéd rendszerű tornaoktatást. A gyermekközpontú, modern pedagógiát igyekeztek a gyakorlat nyelvére átfordítani.

Az iskolaépítések nyomán a közoktatás feltételrendszere átalakult, az 55 új iskola csaknem 1000 tanterme azonban nemcsak a tanulócsoporthoz létszámának csökkenését eredményezte, az új épületek külső megjelenésükben és technikai felszereltségükben is mintául szolgáltak. A 2–3 emeletes, torna- és szaktermekkel, könyvtárakkal, fürdőkkel felszerelt iskolák, s az új népház és népszálló a lakosság, sőt a külföldi látogatók csodálatát is elnyerték.² A méreteiben és mennyiségében imponáló beruházássorozat Bárczy, Kabdebo Gyula és Wildner Ödön irányításával valósult meg, a tervezők kiválasztásától a tervek elbírálásáig – ha közvetetten is – az ő elképzelésük, művészi ízlésük volt iránymutató.

Az alkotások formanyelve legnagyobb részben a késő eklektikához és a szecesszióhoz közelálló, sok egyéni megoldással, sajátos ornamentikával – mégis csak kevés emelkedik ki a korszak átlagszintjéből. Az építészeti élvonalába tartozik ellenben néhány, a népies szecesszió és a premodern irányzat körébe sorolható alkotás. Elsők között említjük a *Fiatalok* néven ismert művészcsoporthoz, mely a népi építészet elemeinek alkalmazásával kívánt új utakat keresni. A csoport három tagja jutott – külön megbízással – a fővárosban feladathoz, s tervezett különleges térhatású épületeket. A Koós Károly és Györgyi Dénes tervezte Városmajor utcai iskola és Zrúmezky Dezső Szemlő-hegy utcai iskolaépülete – az erdélyi népi építészet városi adaptációi – tartoznak ehhez az irányzathoz.

Elismeréssel kell szólnunk a premodern irányzat néhány alkotásáról is, melyek közül Lajta Béla Vas utcai felsőkereskedelmi iskolája a magyar építészet egyik csúcsteljesítménye, de európai korszerűséggel jellemezhetjük a Málnay Béla és Haasz Gyula tervezésében készült Hungária körüli kislakásos bérházegyüttest is.

Csak villanásnyi terünk van az épületeket – főként az iskolákat – díszítő műalkotásokra. Nagyrészt a magyaros szecesszió elfogadott, bevált formáit követik, de különleges, kiemelkedő műveket is találunk közöttük. Ez utóbbiak közé tartozik a Szentendrei úti iskola szecessziós relíefje – Beck Ö. Fülöp alkotása –, s a Csata utcai iskola freskói, melyeket Faragó Géza, a korszak ismert grafikus festett.

A méreteiben lenyűgöző beruházás önmagában is mutatja Bárczy és a főváros vezetőinek szociális érzékenységét, s törekvéseit az oktatás és a kultúra fejlesztésére, modernizálására. A külföldi iskolázottságú építész munkája is hozzájárult Budapest XX. századi modern városképi kialakulásához, s ahhoz, hogy „a hazai fejlődés csaknem elérte, alig néhány éves késéssel követte sokszínűségben, építészeti és szociális elvekben és megoldási módszerekben is az európai korszakváltást.”³

Csak röviden érintjük a művészet számos ágát felölelő fővárosi mecenatúrát. Ide sorolhatjuk a Fővárosi Múzeum képzőművészeti vásárlásait, a különböző megrendeléseket, s a Ferencz József koronázási jubileum-díj kiadását. Ebben a korszakban nő meg a múzeum vásárlásaiban azoknak a műalkotásoknak az aránya, melyek a kortárs művészet – immáron

²Thallóczy Lajos Naplói I. kötet. OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 496. (1911. II. 26.) 79. szám, 619. lap.

³Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a XIX. században. In: A Kert és a Műhely c. kötet. Bp., 1988. 58. old.

modern, elsősorban francia áramlatokat tükröző – különböző irányzatait, törekvéseit képviselik. Ez a nagyértékű gyűjtemény tette lehetővé a későbbi önálló Fővárosi Képtár megalakulását.

A tanács művészetpolitikájának sokszínűségét személyében Bárczy is képviseli. Péczeli nyaralójának kerti ebédlője Throczykay Wigand Ede alkotása, városházi fogadószobáját Kriesch Aladárral tervezette, a népművészet eleven hagyományaira épülő szecesszió stílusában. Ezek is szerepet játszottak abban, hogy közismert neve – a középkori városállamok vezetőinek mintájára – podeszta lett.

A modern irodalmi és művészeti irányzatok előretörése a – már említett – fővárosi díjak odaítélésében is kitapintható. 1909-ben – elkeseredett, hosszas viták után – elnyeri az irodalmi díjat Ady Endre, majd utána Révész Béla, a Népszava irodalmi rovatvezetője. Képzőművészeti díjat nyer Márffy Ödön, Vedres Márk, Gulácsy Lajos, a szolnoki művésztelepen tanult Góth Mór, s Moirét Ödön, míg a zenei díjakat Bartók Béla, Kálmán Imre és Weiner Leó vehetik át. A névsorból látszik, hogy a polgári elit kvalitásérzéke és a változó ízléskultúra hatására kezdtek teret nyerni a polgári életérzést kifejező művészek.

Az alkotások sora az Aquincumi Múzeumtól az új közművelődési könyvtáron keresztül a főváros egyik legnépszerűbb intézményéig, a Pedagógiai Szemináriumig ível. Az átfogó városfejlesztési koncepció központi eleme volt a liberális művelődéspolitiká, mely hatásában a lakosság minden rétegét érintette.

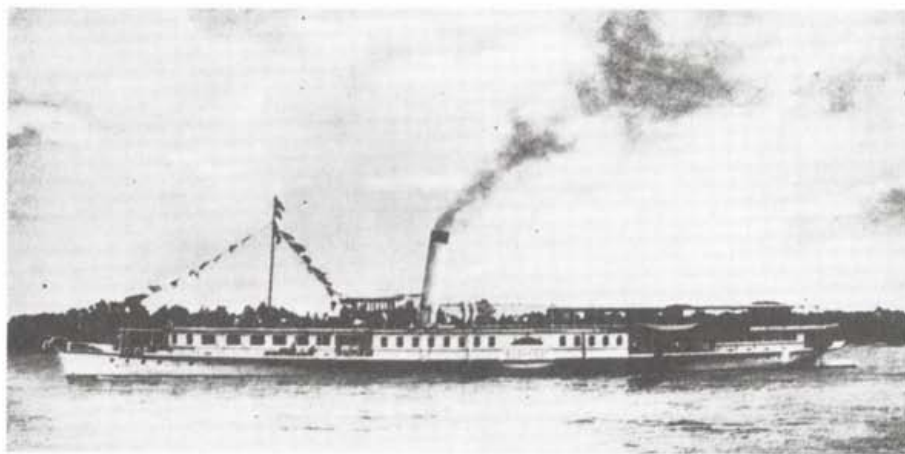
A polgármester a tanácsot és a közgyűlést egy zsonglőr tehetségével tartotta egyensúlyban, s ha túlzás is a gyakran hangoztatott – szájába adott – jelszó: „a tanács én vagyok”, valóban irányítója volt minden kezdeményezésnek, s elképzeléseit szabadon érvényesíthette.

A róla elnevezett korszak – alig tizenkét év – alatt maradandó alkotások születtek, s az eredmények máig hatóan befolyásolják a főváros külső képét éppúgy, mint – mutatis mutandis – művelődési eszményeinket. Élő, látható organizmusként a várost, az első igazi Budapestet teremtette meg, mely a késő utókor számára is – e korszakban – az ő városa volt.

Krúdy róla írt szavai talán a legszebbek, ő is szerette – lehetett-e nem szeretni? – Budapest újkorának élő jelképét?

„Megérkezett az új polgármester és bátor kézmozdulattal most már egész Budapest átnyújtotta az ifjúságnak. Nesztek, tettek az egész város! Bár késő ősre jár az idő, gyönyörködve kell végigmenni Budapest ma mindenkinek. Öreg emberek mogorva és penészszagú városából, ahol legfeljebb a sváb falukra emlékeztető búcsúk kintornája képviselte a mozgalmas nagyvilágot, csillogva és diadalmasan épült fel az ifjúság városa.”⁴

Erdei Gyöngyi

⁴Krúdy Gyula: Budapest újkora In: Régi pesti históriák című kötet. Bp., 1967. 49. old.

A kadácsi templom története

A Nyikó középső folyásának mentén fekvő Kadács két helységből tevődik össze: Nagykadácsból és a tőle mintegy két kilométerre fekvő Kiskadácsból. (Régi nevükön Felső- és Alsó-Kadács). Nagykadács keleten Kobátfalvával érintkezik, szinte összeépült vele, hasonló módon Kiskadács nyugaton Siménfalva közvetlen szomszédságában található. E sajátos elhelyezkedésből keletkezett a falu nevének mesészerű eredeztetése: azért települtek a falu birtokának két szélére, hogy az egyre terjeszkedő két nagy falu útjába „Akadást” tegyenek.

A falu elnevezésének legvalószínűbb magyarázata: személynévátvitelből alakult ki a település mai neve. Ezt látszanak igazolni a falura vonatkozó első írásos adatok is: 1505-ből maradt fenn Michael Akadáchi¹ neve; 1518-ban Petrus Semijén de Akadách, 1519-ben pedig Petrus Semjén de Akadácsfalva nevével találkozunk.² Ezt a feltételezést valószínűsítik a környező falvak analógiái is: Siménfalva, Kobátfalva, Tordátfalva, Nagy- és Kiskede stb.

Településtörténeti szempontból azon kevés helységek közé tartozik, amelyek nem változtatták helyüket az első letelepülés óta. A patak völgy és a környező dombok régészeti vizsgálata nem tárt fel sehol középkori településre utaló nyomokat, de a falu területén, a Nyikó alsó teraszán található régészeti leletek, különösen a kerámiai anyag arra utalnak, hogy Nagykadács a XII. században települt a mai helyére és Kiskadács az egy-másfél évszázad múlva bekövetkezett kirajzásnak tekinthető.

A falu fejlődésének kezdeti szakaszáról nincsenek adataink, de az a tény, hogy 1566. július 11-e előtt II. János király hadában „Kadach”-ból 5 lőfő és 1 gyalogos vett részt, négyen pedig kiestek a lőfősegből meg nem jelenés miatt³, azt bizonyítja, hogy a kis helység ütemesen fejlődött – 10 porta volt kötelezve katonai szolgálatra. A későbbi adatok is arra utalnak, hogy a falu gazdasági ereje egyre növekedett: 1567-ben a szászsebesi vár építésére a lőfőkre kirótt 25 dénáros adót 8 „Kadáchij” porta fizette meg⁴; az 1602-es Básta-féle lustrában pedig Kadács egy nemessel, két lőfővel, 1 darabonttal és 6 szabad paraszttal szerepelt.

Minden valószínűség szerint a falu gazdasági-társadalmi életével arányosan fejlődött az egyházi élet is. Az egyházközség kialakulásának és zavartalan működésének feltétele, hogy templommal rendelkezzen. A kadácsi templom történetének vizsgálatánál igen jelentős annak felismerése, hogy a falu nem változtatta helyét az első település óta. Ugyanis, ha a helység az eredeti helyén maradt, a legrégebb templom helyét is a mai templom helyén kell keresni. Habár írásbeli dokumentum az első templom létezéséről nem maradt fenn, a régészeti vizsgálatok valószínűsítik annak létezését. A keleti-nyugati tájolású templom nyugati oldalán található torony régészeti és építészeti vizsgálata (a torony falának méretei, a felhasznált kövek illesztései, a kötőanyag stb.), valamint az első szinten található, a kórus magasságának megfelelő, félig befalazott csücsíves ajtó egyértelműen igazolja, hogy a toronynak ez a szintje a XV–XVI. században épült. A parókia kertjében talált faragott kőben egy úgynevezett számárhátíves ajtó záróköve ismerhető fel. Mindezek arra utalnak, hogy a mai templom helyén eredetileg egy XV–XVI. században épült késő gótikus templom állott.

¹Székely Oklevéltár VIII. k. 220. old.

²Szk. I. kötet 332–334. old.

³Szk. Okl. II. k. 202. old.

⁴Szk. Okl. II. k. 219. old.

Mindezt valószínűsíti a mai templom alaprajza is. A templomhajó keleti oldala összeszűkül, mintegy félkör alakú templompiacot alkotva, hasonlóan a katolikus templomok szentély-elrendezéséhez. Ez az építkezés uralkodó volt a XIII–XVII. századokban. Feltehető, hogy ez a régi alapzat is hozzájárult az 1837-es építkezés alkalmával a templom mai alakjának kialakításához.⁵ Mindezeket a mai templom helyén végzendő ásatás tudná tisztázni megnyugtató módon.

A templom további sorsát az egyházközség történetével párhuzamosan tudjuk követni.

Ürmösi Kálmán A tarcsafalvi unitaria eklézsia című tanulmányából⁶ megtudjuk, hogy a tarcsafalvi unitárius egyházközség volt irattárának 1618-ból származó okmánya szerint Tarcsafalva 1618-ban, alig 50 évvel az unitárius vallásnak a tordai országgyűlésen 1568-ban történt törvényes bevitelére és elismerésére után, unitáriussá lett. Így minden valószínűség szerint Kadács népe is – mint a tarcsafalvi és szentmihályi anyaegyházközségek filiája – felvette az unitárius vallást. Érdekes módon Kadácsnak a Nyikó jobb partján lévő része egyháziilag Tarcsafalvához, a bal parti része pedig Szentmihályhoz tartozott. Ebben az időben valószínűleg az ősi templomot használták, amit feltehetően a II. Rákóczi György-féle szerencsétlen lengyelországi hadjáratot követő 1661-es tatár betörés tett használhatatlanná, legalábbis erre engednek következtetni a szomszédos falvak analógiái.⁷ A megrongált templom helyébe egy fatemplomot építettek és az egyházközség költségével 1681-ben egy kb. 70 fontos harangot vásároltak, amit haranglábra helyeztek el. A harangláb a kőalapú alacsony toronyra épített gerendázatot jelentette, miként arról más egykorú tornyoknál is van tudomásunk.⁸ Kiskadácsban egy „Küsebbed Szt. Antalra szőlő” harang volt található, „ágason”.

Az 1693-as Generális Vizitáció, Almási Gergely Mihály püspök jelenlétében, számba vette az egyházi javakat. A jegyzőkönyv többek között megemlíti, hogy „Vagyon egy hatszögű Aranynyal Pohár lábas melynek a közepében vagyon egy medve tömlő sip a szájában melyet adot az Ecclesiának egy kegyes Férfi egy Asszonyal együtt...” Ezt a kelyhet használják ma is ürvacsoraosztáskor. Ezen kívül „Vagyon egy ejszes on Kanna, egy on tángyér, egy fél fertályos keresztelő on pohár” valamint különböző terítők, abroszok, szőnyegek stb. Mindezek azt bizonyítják, hogy a templom fel volt szerelve minden szükséges klenódiával a templomi szolgálat zavartalan elvégzéséhez. Az egyház vezetősége szabályozta a Kadácsban tartandó szolgálat rendjét is. Az ádamosi zsinat 1695. május 5-i jegyzőkönyve előírta, hogy „Péntek napokon a mester Alsó, a pap Felső-Kadácsban tartson szolgálatot.”

A falu gazdasági megerősödésével egyre erőteljesebbé vált az anyaegyházközségtől való elszakadás gondolata és az önállósodásra való törekvés. Végül is 1718. február 18-án kinyilvánították elszakadási óhajukat, egyszersmind meghatározták a papbér nagyságát, amiről „az Ecclesiában levő minden emberek személy szerint, mind a Kis Kadátsiak, mind a Nagy Kadátsiak kezét adtak in Anno 1718.”⁹

Az elszakadás gondolatát az egyház vezetősége nem támogatta. Az ádamosi zsinat 1718. június 19-i jegyzőkönyvében található „A kadácsi Ecclának iratott levél, hogy mostan a mater Ecclatol való elszakadástól supersedeálljanak eo kgmek.” Almási Gergely Mihály püspök a „Kadácsi Unitária Ecclesiához” 1719. május 30-án írt levelében¹⁰ ugyancsak nem javasolta a szentmihályi egyházközségtől való elszakadást, mivel „a magát massal egybe foglalt erő erősebb a megmaradásra”.

Hogy végül is mikor történt az elszakadás, nem lehet pontosan megállapítani de mivel az Egyházi Főtanács jegyzőkönyve 1724-ben kadácsi papként Karácsonyfalvi lelkész nevét jegyzi fel,¹¹ valószínű, az elszakadás 1718 és 1724 között történt meg. Ekkorra meghatározták az egyházi földeket, az allodiaturákat is, pontosan megjelölve a falu három határában azok nagyságát, helyét, milyenségét (szántó, kaszáló), valamint azt, hogy az a pap vagy az eklézsia javát szolgálja.¹²

⁵Mathé Géza: Magyar unitárius templomstílus. Unitárius Egyház 1943. 5–6. sz.

⁶Keresztény Magvető, 1876. 6. sz.

⁷Pl. a székelyszentmiklósi templom feldúlása.

⁸Pl. a székelykeresztúri református templom tornya.

⁹Conscripita tempore Visitationis Ao. 1733. Die 20 Bis Novemb. in. Ecclesia N. Kadatsiensis.

¹⁰Az ádamosi zsinat megbízásából.

¹¹Protocolium Gen. Cons. 1724–312 l.

¹²Matrix seu Inventarium 59–62. old.

Az egyházközség, s ennek keretén belül a templom további történetét a kadácsi születésű Sárdi István lelkész feljegyzéseiből követhetjük.¹³

Az egyházközség gondoskodik a lelkész lakásáról is, ugyanis az 1764-es Generális Vizitáció intézkedéseket hoz a „Parochia körüli” kert használatáról. Megható az az igyekezet, ahogyan az egyházközség minden korú tagja igyekezett templomuk szépítésére. „Ao. Dni 1777. A N. Kadatsi Unitarius iffiu legények, maguk buzgó indulattyukból, meg rován magukat Nyolc Mariasáig tsináltaták az Unitarius Templomba egy Pulpitust, vagy éneklő széket. Ugyan ezen esztendőben, ezen N. Kadatsi Unitaria kegyes asszonyok, vették az éneklő székre kettős veress Selyem ruhát, a predicallo szék borítására három sing zöld posztot sárga szegekkel le szegezve, melyly két rendbeli Collatum áll hat magyar forintokban. Ismét: Ezen Ecclesia beli iffiu leányok Istenes indulattyukból vettek a Pap Széke borítására egy tarka kartont, flor 1 den 24.” – jegyzi fel Josephinus Simó Solymosi jur. Notar Ao. 1777 Die 21 Novembri.¹⁴ „Ao. 1783 Die 5 Decembri. Sz. Vizitatio alkalmatosságával mutattnak elő egy kis Ezüst Tanjer, melylyet Istenes jó indulatjából hagyott és legalt a N. Kadatsi Unitaria Eclenek az Ur Asztalára Néhai Tiszt. Miklos Kata, Donath Ferenczné asszony. Ugyan ilylen írás a fenekein: Miklos Kata N. Ajtai Donath Ferencz Ao. 1782. Legyen Isten előtt kedves áldozat” – tudjuk meg az egykori feljegyzésekből.¹⁵

Nagy Gergely lelkész idején – a már említett két kis harang mellé – 1776-ban egy nagy harangot is vásároltak. Így aztán 1789. május 26-án a Generális Vizitáció alkalmával jegyzőkönyvbe vehették:

„1., In Metre Ecclesia vagynak két harangok – a nagyobbik 147 fontos ilyen írással: Két Kadatsi Unit, Eccla Anno 1776.

2., A másik Circiter 70 fontos mellyen ilyen esztendő szám vagyon 1681.

3., Az Harmadik Küsebed Sz. Antalra szollo vagyon a Kús Kadatsi Filialia Ecclesiában.”

Az erőteljesen fejlődő egyházközség számára a meglévő kis templom szűknek bizonyult. Ezért 1785–1786-ban, Bóloni Bakó György, majd Andrási György lelkészek idején, megkezdtek „régí templom” építését a mai templom helyén. Azonban ezt nem tekinthetjük új templom építésének, hanem inkább az ősi templom alapjaira épülő renoválásnak, ugyanis nehezen képzelhető el, hogy egy új templom helyébe alig ötven év után – 1837-ben – egy újabb templomot kelljen építeni. A munka így is akadozott, az 1789. május 2. Generális Vizitáció jegyzőkönyvbe is foglalta az építkezés lassú menetét, amiért a gondnokot teszi felelőssé. Végül is a templom elkészült, de ezt a harmadik templomot inkább nagyobb szabású felújításnak, mint új templom építésének tekinthetjük.

1801-ben a templom nyugati részén lévő félben maradt kőtoronyt tovább építették, „szép magas szarvazattal, sendélyes fedéllel s tetején lévő .? gömbbel ékesítve.”¹⁶ Ezt tekinthetjük – a kőalapra emelt haranglábat nem számítva – a torony második ráépítésének.

Egyre sürgetőbbé vált Kiskadácsban is – különösen az idősebb emberek részére – egy templom építése, ugyanis a két falu közötti távolság, különösen télen vagy esős időben, akadályozta az öregek templomba járását. Így aztán 1812-ben, Dierzsi György lelkész idején, Kiskadácsban is építettek egy kis templomot, amelyet orgonával is elláttak. Azonban a helyét rosszul választották meg, egy domb aljában, a Nyikó partján, s így nagyobb esőzésekor a dombról lefolyó víz áztatta a kis templom alapzatát, ami miatt a falak állandóan repedeztek, folytonos javításra szorultak. Mellette helyezték el haranglábra a már előzőleg említett kis harangot.

Hogy az 1789-ben felújított templomot csak időleges megoldásnak tekintették, kitetszik onnan is, hogy alig 50 év múlva, 1825-ben, a keblí tanács elhatározta egy új templom építését. Közel 10 évig készültek az építésre. Hozzájárulásként minden család a Lokon lévő egy darab földjének tiszta hasznát fizette be évente a templom javára. Közben készítették az építéshez szükséges anyagokat is: kivetettek 40 000 darab cserepet, 6000 darab téglát, beszeréztek 40 darab fenyőgerendát, nagy mennyiségű követ, meszet stb. Az előkészített anyagok elemzésé-

¹³ „Kadácsi Ecclesia könyve mely csináltatott Anno 1745 Esztendőben Akkori praedicator Sárdi István által. Melyben vadnak írva az Ecclesis Törvények, az Ecclesis Földei Széna füve és az Úr Asztalára való edények, abroszok.”

¹⁴ Matrix seu inventarium 59–62. old.

¹⁵ Matrix seu inventarium 59–62. old.

¹⁶ Az 1801-ben végzett Generális Vizitáció jegyzőkönyve.

nél kitűnik, hogy az új templom építésekor számoltak a régi templom anyagának felhasználásával is. A zsindeletet cseréppel cserélik ki, ezért van szükség 40 000 darabra, de a falazáshoz csupán 6000 darab téglára van szükség, mivel a régi falak anyagát újra beépíthetik az új templom falába. Ugyiszintén felhasználhatják a deszka és faanyagot is, amint azt az új templom karzatának padozata is igazol, ahol a régi templom festett mennyezetének beépített deszkáin a festés ma is látszik.

1836-ban Inczeffi József lelkész és idős Marosi Mihály gondnoksága idején, a régi templomot lebontották és annak alapjain felépítették az új templom épületét mai formájában. Ezt tekinthetjük a templom negyedik épületének. A berendezést csak egy év múlva, 1838-ban fejezték be, amikor a lelkész már Nagybacóni Hegyi Pál volt.

A templom a 300 év alatt kialakult unitárius templomok klasszikus stílusában épült. Díszítése szerény, de ízléses, áhitatos hangulatot keltő. A belső elrendezése jól szolgálja a protestáns egyházak szertartásrendjét, ahol az istentisztelet középpontjában a prédikáció áll. Ezért a szószéket centrálisan helyezték el, hogy azt mindenki láthassa és a beszéd a templom minden részében világosan hallható legyen. A szószéktől jobbra vannak az asszonyok padjai és a karzat, bejáratul a déli oldalon levő ajtó szolgál, amely a cintermen át vezet a templomba. A férfiak a szószék bal oldalán és azzal szemben helyezkednek el, a keleti oldalon levő ajtón lépnek be a templomba, közvetlenül az utcáról. A legények szintén ezt az ajtót használják és végigmenve a templomtéren, a karzatban foglalnak helyet. A lányok az asszonyok mögötti padokban ülnek.

A szószék előtti templomtér tágas, alkalmas a keresztelezés és az eskerés elvégzésére és úrvacsoraosztásra is megfelelő helyet biztosít.

Csodálattal szemlélhetjük a múlt században, de különösen annak második felében, az építkezési kedvet. A már kétszer megemelt torony az új templom mellett alacsonyoknak bizonyult, ezért 1863-ban, Abrudbányai Ürmösi Sámuel lelkész és idős Marosi Péter gondnoksága alatt, a mai magasságig emelték, bádogtetővel látták el. A tetőn ma is látszik a bádogba domborított építési évszám. 1881-ben, az 1746-ban épült és már megrongálódott lelkési lakás helyett, Benczédi Pap Sándor lelkészsége idején, újat építettek. 1887-ben, Bölöni Bakó Lajos lelkész és Tordátfalvai Boros György énekvezér alatt, orgonát vásároltak, ami ma is a Nyikó menti templomok legjobb orgonája. Így a templom építésének 150. évfordulóján az orgona centenáriumát is ünnepelhetjük.

De nemcsak egyházi vonalon folyt az építkezés a kis faluban, hanem polgári téren is. Ekkor épült fel az iskola, s az úgynevezett „faluháza”, ekkor épültek a ma is álló fedeleshidak, amelyeknek nemcsak gazdasági jelentőségük volt, hanem kulturális szerepet is tölthettek be: itt gyűltek össze a fiatalok esti éneklésre, mesélésre, táncra, s itt oktatták az öregek az ifjakat a falu erkölcsére.

A gyarapodás mellett azonban gyakran veszteség is érte a falu lakóit. Templomuk többször megrongálódott s ilyenkor nagyobb javításokat kellett végezniük rajta, de –amint láttuk – többször újra is kellett építeniük. Az első világháborúban elrekvírálták az egyházközség harangjait, amit csak 1930-ban sikerült – Lőrinczi László lelkész és Gálfalvi Péter énekvezér idején – jelentős anyagi áldozattal vásárolt két új haranggal pótolni. A kiskadácsi templom több mint 100 év alatt annyira megrongálódott, hogy használata életveszélyessé vált. Ezért 1926-ban véglegesen bezárták és 1969-ben lebontották, anyagát 1971-ben a nagykadácsi templom javítására használva fel.

Kadács népe nemcsak építeni tudott, hanem meg is tudta őrizni egyházközsége javait. Így a templomot többször is javították. 1900-ban Sándor Áron, 1938-ban Lőrinczi László, 1941-ben Lőrinczi Károly és 1987-ben Bíró József lelkészek idején, minden alkalommal a hívek áldozatos hozzájárulásával. Ennek eredményeképpen ma a kadácsi unitárius templomokat a Nyikó menti templomok egyik legjobban karban tartott és legszebb templomának mondhatjuk.

A Kadácsi Unitárius Egyházközség közel 270 éves, gyakran viszontagságos múltja számos tanulsággal szolgál mindannyiunk számára. Megmutatja azt, hogy a nehézségeket, még a legmóstonább körülmények között is, összefogással, közös erőfeszítéssel, jóakarattal lehet győzni. Megtanulhatjuk azt, hogy maradandó értéket csak áldozathozattal lehet alkotni. Tetteinket ne csak a jelen, hanem az utódok iránti felelősség is vezesse. De talán legértékesebb tanulságul azt vonhatjuk le, hogy az egyház éltető ereje a hívek hűsége és áldozatvállalása.

Függelék:

A kadácsi unitárius egyházközséget fennállásának 269 éve alatt 30 pap és 16 énekvezér szolgált, akiknek a neveit a kadácsi Ecclesia Könyve a következőképpen jegyzi fel: „Ab Ano 1718. 17-e februári mióta ez az N. és kis kadácsi Ecclesia a vizen innen Sz. Mihálytól, a vizen túl pedig Tarcsafalvától el szakadt mint filia 's Mater Ecclesijava lett az olta voltak papok ezek: 1. Karácsonyfalvi (?-1724), 2. Dobilai János (?), 3. Szentmártoni (?-1737), 4. Sárdi István (1736-1745), 5. Boros Márton (1760-1773), 6. Buzogány Márton (1773-1777), 7. Nagy Gergely (1777-1781), 8. Bakó György (1782-1785), 9. András György (1787-1789), 10. Bodor Sámuel (1792-1793), 11. Auguszínovits Pál (1794-1798), 12. Derzsi György (1798-1813), 13. Lovétei Nagy András (1813-1824), 14. Inczeffi József (1824-1838), 15. Hegyi Pál (1838-1840), 16. Györffy Sándor (1840-1847), 17. Abrudbányai Ürmösi Sámuel (1847-1870), 18. Kálnoki Boér Lajos (1870-1873), 19. Beneczedi Pap Sándor (1873-1885), 20. Bakó Lajos (1885-1888), 21. Péter János (1888-?), 22. Sándor Áron (1889-1911), 23. Tarr Géza (1911-1915), 24. Marosi Márton (1915-1927), 25. Lőrinczi László (1927-1941), 26. Ifj. Sebe Ferenc (1941-1945), 27. Zsigmond József (1946-1954), 28. Kiss Domokos (1955-1958), 29. Lőrinczi Károly (1959-1972), 30. Bíró József (1973 óta).

Cantores (énekvezérek) 1789-től a következők voltak: 1. Szabó Mihály, 2. Almási, 3. Vári, 4. Magyarai István, 5. Jakab Péter.

Magistri jam ante Cantores – kántortanítók: 1. Kozma Pál Ab Anno, 2. Tóth János (1834-1840), 3. Gyöngyösi Áron (ab fine Anni 849), 4. Josephus Czegezi, 5. Josephus Deak (ab Ao. 1855), 6. Georgius Boros de Thordatfalva (ab Anno 1869, 7. Komjatszegi Lajos (1899-1901), 8. Szabó Jenő (1901-1902), 9. Marosi Máttyás (1904-1913), 10. Gárfalvi Péter (1913-1937), 11. Lukácsi Domokos (1937-1946)."

Külföldi utazók a XIX. század eleji Magyarországról

Magyarország a XVIII. századi Nyugat-Európából nézve Ausztria egy kissé egzotikus keleti tartozékának számított. A régi háborús szövetségek emlékei már elhalványultak. Utazók, akik ráadásul tapasztalataikat írásban rögzítették volna, ritkán tévedtek az országba. A felvilágosodás kíváncsisága, a tudományok fellendülése és nem utolsósorban a közlekedés rohamos fejlődése hozza majd meg azt a változást, amelynek következtében a század vége felé egyre többen jutnak el Magyarországra is. A francia polgári forradalom, az angol ipari forradalom nagy kihívásokat jelent Kelet-Európa számára. Magyarok (főleg arisztokraták) indulnak nyugati „tanulmányutakra”, ami nem elhanyagolható reklámot is jelent Magyarország számára. A keletiek nyugati utazása és a nyugatiak keleti utazása között sokszor szoros kölcsönhatás észlelhető. Az utazók leggyakrabban magyar arisztokratákhoz, közéleti személyiségekhez szóló ajánlólevelekkel érkeznek, vagy egyébként is vannak magyar kapcsolataik. A nyugati utazók rendszerint németországi vagy olaszországi utazásaikat toldják meg egy magyarországi kirándulással. Az 1790-1825 közötti időkből mintegy 39 magyarországi útleírás ismert, amelyeknek a szerzői természetesen zömmel németek, illetve osztrákok, akad köztük mintegy fél tucat angol, francia, de egy-egy olasz, dán, holland, sőt orosz és román is.¹

A Dunagőzhajózási Rt. vállalkozásában 1830-ban meginduló Bécs és Pest közötti rendszeres gőzhajóforgalom új és nagy távlatokat nyújtott az ország nyugati nyitásához. A társaság sikeresen fejlődött: 1835-ben már 5 folyami, sőt egy tengeri hajó volt a birtokában és évi mintegy 18 ezer utast szállított. A Duna viszonylag kényelmes és gyors útvonalat jelentett

¹ Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. Művelt Nép 1954. 423-430. old. – További kiadott és kiadatlan útleírásokat említ: Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek. (Írások az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról) Uzsgorod-Bp., 1974. 10-11.; Tardy Lajos: Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon. Gondolat, 1988.

Konstantinápoly felé. Így válik különös jelentőségűvé Széchenyi Al-Duna-szabályozási munkája is. A dunai gőzhajózás egyre több embert csábított arra, hogy Bécsből néhány napos kisebb kirándulást tegyen Magyarországra Pozsony és Pest-Buda megtekintésével. Az utazók számával együtt az útleírások száma is jelentősen megnövekedett az 1825–48 közötti időszakban. A reformkor politikai harcai szintén nagyban növelték az érdeklődést. Az úti beszámolók jó része persze felületes, előítéleteket tükröz. Az utazók a Dunántúl bizonyos részeire, a felvidéki bányavárosokba még csak eljutottak, az Alföldre és Erdélybe már ritkábban. Kelet-, Északkelet-Magyarországra pedig szinte egyáltalán nem. Az útleírások forrásértéke tehát földrajzi és tárgyi értelemben korlátozott, ugyanakkor rendkívül fontosak, hiszen jó támpontot jelentenek Magyarország külföldi megítéléséről. A külföldiek olyan jelenségeket figyeltek meg és írtak le, amiket a honi szerzők a megszokottságuknál fogva szinte észre sem vettek, vagy nem tartottak érdemesnek feljegyezni. Az útleírások elsősorban művelődéstörténeti forrásként jönnek tehát számításba. Sajnálatosnak tekinthető azonban, hogy sem teljes körű összeállításuk, sem kiadásuk vagy monografikus feldolgozásuk nem történt meg eddig, noha számos rész tanulmány készült.² Egészen a legutóbbi időkig pl. holland útleírást nem ismertünk az 1790–1825 közötti időszakból, de 1985-ben Makkai László az utrecht-i egyetem könyvtárában rábukkant Jan Ackersdijk utrecht-i professzor 1823-ban tett magyarországi utazásának naplójára, majd Magyarországon ennek alapján történt leírására.³ Ahogy Makkai a bevezetőben leírja, valóban meglepő, hogy a korábbi intenzív, főleg egyházi kapcsolatok után a XIX. századig Hollandiában mennyire elfogy az érdeklődés Magyarország iránt. Hollandiában Ackersdijk szerint is keveset tudnak és keveset beszélnek Magyarországról. Magyarországon pedig a kormányzat minden módon igyekszik korlátozni pl. a protestáns lelkészek külföldi, részben hollandiai tanulmányait.

Ackersdijk a tudományos érdeklődésű utazók közé tartozik. Fogott végzett az utrecht-i egyetemen, banktisztviselő, iskolaigazgató, majd 1825-től a liege-i egyetem államtudományi tanszékére kerül, 1831-től pedig az utrecht-i egyetem jogi fakultásán a közgazdasági és statisztika professzora. Ackersdijk tehát abba a körbe tartozik, amelybe a zoológiai gyűjtéseket folytató német Hoffmannsegg, az ásványtannal foglalkozó dán Jens Esmark, a Cambridge-i Edward D. Clarke, a francia F. S. Beudant, R. Bright, az orvos vagy Joseph Rhorer olmtüzi professzor.⁴ Makkai a szerző rövid bemutatásán túl magával az útleírással alig foglalkozik, így a továbbiakban Ackersdijk munkáját választottam vezérfonalul a további áttekintéshez.

Ackersdijk tapasztalatszerzés céljából beutazta Európa nagy részét és a Habsburg Birodalomban való utazása során 17 napot töltött Magyarországon két osztrák nemes társaságában. Utazására alaposan felkészült, áttanulmányozta korának legjobb kézikönyveit, amelyekben Magyarországról adatokat találhatott. Ez a körülmény magyarázza, hogy viszonylag rövid tartózkodása alatt is mennyire reálisan rögzítette a látottakat.⁵ Ackersdijk tárgyyszerű és elfogulatlan, ez kiemeli az utazók többsége közül, különösen mivel tudott dolog, hogy a nyugatról érkezett érdeklődők Ausztriában, Bécsben rendszerint átmentek egy információs szűrőn, azaz Magyarországról rendkívül rosszindulatú információkat kaptak, a gyakran ugyancsak elfogult német útleírók műveiről nem is beszélve. Az angol Gleig (1837)⁶ vagy J. Paget (1835). pl. a rémhírek hatására állig felfegyverzik magukat, persze főlegesen, mint Paget megállapítja; „Magyarországot bejárni ugyanolyan biztonságos vállalkozás, mint Angliát”.⁷ Hasonló megállapításra jut a francia Haussez báró is, aki

²Fest Sándor: Angolok Magyarországon a reformkorban. Franklin, 1920. – Birkás Géza: Francia utazók Magyarországon. Acta Univ. Szeged Sect. Fil. 1948. Szeged

³Ackersdijk Jan: Magyarországi útinaplója 1823-ból. Bev.: Makkai László Helikon, 1987.

⁴Gróf Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793–94-ben. Baranya megyei Könyvtár. Pécs, 1988 – Birkás Géza: Egy francia tudós dunántúli utazása 1818-ban. Győr, 1931. – Bright Richard: Utazásai a Dunántúlon, 1815. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970.

⁵Jenny Von R. C.: Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate mit mehreren Haupttrauten der angränzenden Länder. Wien, 1822–1823.; Schams F.: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn. Pest, 1821., ill. ua. ... Hauptstadt Ofen in Ungarn, 1822. – Townson R.: Travels in Hungary ... in the year, 1793. London. – Pezzl J.: Beschreibung und grundriss der Haupt und Residenzstadt Wien...

⁶Fest Sándor i. m. 2. jegyz. 53–54. old.

⁷Paget J.: Magyarország és Erdély, Helikon, Bp., 1987.

kénytelen megállapítani, hogy Magyarországon a közbiztonság nem olyan rossz mint hirdetik⁸. Ugyanez mondható el a többi híresztelésről is: barbár ország, egészségtelen éghajlat, kegyetlen lakók, idegengyűlölet, utak, fogadók, törvényesség, élelem hiánya stb. stb. Paget szerint: „Minden osztrákban a képzelhető legnagyobb riadalmat keltik Magyarország és lakói.”

Bécsben szerint (1818): (Az osztrákok) „épp oly kevésbé ismerik a magyarokat, mint a franciák”⁹. Bár Ackersdijk is találkozik félelmetes külsejű emberekkel (félelmetlen cigányok, szlovák kocsisok) más útleírókkal összhangban megállapítja, hogy ezek ártalmatlannak bizonyultak, sem kéregetni, sem lopni vagy rabolni nem akartak, általában pedig a „nép”, az úrfélékkel (jobbán öltözött emberekkel) szemben rendkívül alázatosan és készségesen viselkedik. Ackersdijk és társai a bécsi Magyar Kancellárián latin nyelvű útlevéletet kap, aminek fontosságát Hoffmannsegg útleírásából ismerhetjük meg, akinek megfelelő útlevél híján kellemetlenségei támadtak 1793-ban.¹⁰ Ackersdijk meglepődik, hogy Magyarországot és Ausztriát vármhatár választja el egymástól, mintha a két országnak semmi kapcsolata nem lenne egymáshoz. Meglepődése nyilván azzal függ össze, hogy nyugaton nemigen tudatosodott Magyarország különállása.

A vámkezelés mindenesetre elég liberális volt, ahogy írja: „Elhitték nekünk, hogy nincsenek nálunk tiltott áruk.” Mivel Ackersdijk késő ősszel járt Magyarországon, hamarosan nagyon rossz tapasztalatokat szerzett a magyarországi útvizonyokat illetően. Ezek száraz időben sem voltak túl jók, de a novemberi sártengerben alig elviselhetők. Ilyenkor a települések is a szokásosnál is piszkosabb képet mutatnak, az utcák rosszul kövezettek, közvilágítás alig van. „Csak csodálkozni lehet a kormányzat hanyagságán” – fakad ki a mindig megfontolt holland, amikor őt is alig tudja kibúzni kocsiját a sárból. Ahogy halad északnak a bányavárosok felé, szlováklakta területen, az utak egyre rosszabbak, a falvak elhanyagoltabbakká válnak. Ackersdijk már Pozsonyban belebotlik Magyarország soknemzetiségű voltába. Németeket és magyarokat, irhabundás szlovákokat lát, megemlékezik a zsidó gettóról, amelyet este 9 és reggel 6 óra között zárva tartanak. Paget így fogalmazza meg a nyugat-európaiak számára még oly meglepő élményt: „Ne képzelje az olvasó, hogy Magyarországra érkezve egyetlen néppel fog találkozni, inkább népek egész sorával...” 1845-ben William Rey francia utazó már olyan rosszindulatú tájékoztatást kap, hogy a magyarok a nemzetiségeket elnyomják, és hogy Magyarországon minden kultúra a németek műve.¹¹ 1823-ban úgy látszik, ezek a szempontok még nem érvényesültek, ilyen élesen legalábbis Ackersdijk erről nem ír. Sajátos egyébként William Rey meghökkenése azon, hogy a pozsonyi németek, minden etnikai sajátosságuk ellenére a magyarokhoz húznak. Bright hasonló tapasztalt Kőszegen.¹² Ackersdijknek egyetlen élesebb megjegyzése van a nemzeti-ségi helyzettel kapcsolatban. Selmechányától Ipolyásig felé haladva észleli, hogy bár a népviselet hasonló, az emberek megváltoznak. Szlováklakta területéről magyar falvakba értek. „A győztes és túlsúlyba került népnek ezek az utódai erősebb és férfiasabb megjelenésükkel különböznek a legyőzött népességtől.” Megállapítása nem annyira jogi, mint inkább történeti indítatásának tűnik. Nem gondolhatunk a magyarokkal szembeni elfogultságra sem, mert pl. Richard Bright 1815-ben ugyanerről a területről hasonló tapasztalatokat szerez: „a parasztok itt már nagyobb gondot fordítanak a külsejükre”.

Ackersdijk szerint a szlovákok tiszták, de rosszul öltözöttek, a románok, akiket a pesti vásáron lát, pedig minden itteni népnél rosszabbul. A pesti vásárt páratlan, színes érdekessége miatt más útleírókhoz hasonlóan részletesen leírja. A vásár érdekességét nem utolsósorban a néprajzi kavalkád okozza. A már említettekén kívül Ackersdijk a lengyel, zsidó és örmény kereskedők jelenlétét emeli ki. A vásár más szempontból is jelentős. Egy szerző a nagyságát a híres Nyizsnij Novgorodival veti össze. (Xavier Marmier 1840. k.)¹³ Ackersdijk pedig meglepve állapítja meg, hogy sokkal több árut árulnak itt, mint az addig tapasztaltak alapján

⁸Birkás Géza i. m. 2. jegyz. 104–106. old.

⁹Birkás: i. m. 2. jegyz. 91–101. old.

¹⁰Hoffmannsegg: i. m. 4. jegyz. 22. old.

¹¹Birkás: i. m. 2. jegyz. 126–127. old. (A nacionalizmus itt már nyomós érvként szerepel a magyarok ellen, ami a nemzeti fejlődést is mutatja.)

¹²Bright: i. m. 4. jegyz. 30. 12. old.

¹³Birkás: i. m. 2. jegyz. 125–126. old.

elvárta volna. Pest az 1820-as években hallatlanul dinamikus fejlődés kezdetén állt, amely leginkább a századvég fejlődésével vethető össze. Ackersdijk sok félkész épületet, sőt egy sor újonnan épült utcát is megfigyelhetett. Marmont francia tábornagyot az 1830-as években lepi meg a város rohamos fejlődése és vagyonosodása.¹⁴ A Duna mellett kiépült palotasorok, közintézmények a 40-es években már számos utazó elismerését váltják ki.

A nyugati utazók részéről a legkeményebb támadások Magyarországot a jobbágykérdés, illetve a magyar nemesi jogok kérdésében érték. Egy névtelen angol (?) szerző (1837),¹⁵ Metternich barátja, jellemző módon a magyar jobbágyokat az amerikai rabszolgákhoz hasonlítja. Az információ mögött természetesen Bécs tendenciózus torzítását kell keresnünk, viszont az is igaz, hogy Béctől függetlenül az igazságtalanságokat számos szerző szóvá teszi, jogtalan jobbágyokról és a nemesség nevétségségs privilegiumairól ír. (R.T. Claridge, C.B. Elliott, G.R. Gleig stb.) Többen, főleg angolok, világosan leszögezik (részben a magyar reformellenzék hatására), hogy ez nem csupán morális kérdés, hanem a gazdasági fejlődés alaptényezője is. Az ország sohasem lesz exportképes a hűbéri viszonyok miatt – írja P.E. Turnball (1840.). Az ősiség miatt pang az ipar R.T. Claridge (1837) véleménye szerint.¹⁶ A nemességet általában bíráló vélemények különösen úgy érdekesek, ha tudjuk, hogy az utazók nagy többsége a vele kapcsolatra került magyar nemességekkel külön-külön igen jó véleményekkel van: rendkívül vendégszeretőek, műveltek. J.P. Simson (1846) szerint még a köznemesség is műveltebb mint Angliában,¹⁷ hogy olyan morális tulajdonságokról ne is beszéljünk, mint hazaszeretet, becsületesség, vitézség stb. A polgári körülmények közül érkező Ackersdijk természetesen határozott távolságtartással figyeli a magyar feudális viszonyokat: „Csak undorral lehet látni, hogy a hajóhídon minden parasztot feltartóztatnak és adót kell fizetniük az átkelésért, míg a nemesek és a jómódú polgárok nem fizetnek semmit” – írja.

A közállapotokat egy hallomásból származó történettel illusztrálja. Leírja Jászapáti falu parasztjainak megbüntetését, mert vonakodtak a pénzbeli terheiket teljesíteni. A falut katonaság vette körül, a parasztokat kirángatták házaikból, 100-at közülük bebörtönöztek, 80-at megbotoztak, a továbbiakban pedig 3 napi beszállásolás keretében behajtották rajtuk az elmaradt adót. „A mezővárosokban jobb körülmények között élnek az emberek, mint a falvakban”, jegyzi meg másutt.

„A társadalmi viszonyok jobbá tételének legfőbb akadálya az, hogy a népesség legnagyobb részét kitevő parasztság nem rendelkezhet ingatlanal, s a földesúr bármikor elköltöztetheti őket egyik birtokáról a másikra. Ez a parasztot hanyagga és lustává teszi ... és meggátolja abban, hogy a jólét magasabb szintjére emelkedjék.” A paraszti életkörülmények minősítésének relativitására a francia ellenforradalmi emigráns Auguste Lagarde báró (1811) világít rá, aki szerint a magyar parasztok helyzete elég kedvező, olyan mint a francia parasztoké „messze van attól a vasigától, mely az orosz, lengyel és oláh jobbágy vállára nehezedik...”¹⁸ Ugyanezt mondja Dinicu Goleseu, a román bojár is, elsősorban azért, mert Magyarországon a jobbágyterhek pontosan rögzítve vannak, míg a fejedelemségekben a birtokos önkényesen kizsákmányolhatja a parasztjait.

Ackersdijk sokat foglalkozik Magyarország műveltségi viszonyaival, ami következik iskolaigazgatói múltjából is. A színházi előadásokat pl. Pozsonyban csapnivalónak látta. A Nemzeti Múzeumot hallatlanul fontos intézménynek tartja, még ha anyaga vegyes színvonalú is, mivel adományokat nem utasíthat vissza. Elképzelése szerint a múzeumból az oktatásnak kell elsősorban hasznot húznia, ami meglehetősen modern gondolat. A bányavárosokban, a bányák, ércvázók, kohók mellett a selmecbányai bányászati főiskolát is részletesen leírja. A legtöbbet a pesti egyetemmel foglalkozik. Megnézi a könyvtárát, ahol szerinte alig vannak régi értékes könyvek. Fanyalog az anatómiai szertárban. A természettu-

¹⁴Birkás: i. m. 2. jegyz. 111–118. old.

¹⁵Austria and the Austrians I–II. London, 1837.

¹⁶Fest: i. m. 2. jegyz. 50–51., 52–53., 53–55, 71–74. old.

¹⁷Fest: i. m. 2. jegyz. 74–78. old. Angol utazók a 1820-as évektől nem kis meglepetéssel látják, hogy Magyarországon valóságos anglo-mánia dúl (rókavadászat, löverseny, angol stílusú klubok, angol gót stílus, angolnyelv-tanulás). A franciák szerint Magyarországon sok helyen tudnak franciául (Haussez), a legáltalánosabb tapasztalat pedig a latin nyelvvel való bensőséges viszony.

¹⁸Birkás: i. m. 2. jegyz. 103. old.

¹⁹Goleseu Dinicu: Utazásaim leírása 1824–26. Kriterion Bukarest, 1978. Bev.: Beke György 43. old.

dományi eszközök láttán meg csak annyit jegyez meg, hogy nincsenek összhangban a tudomány állásával. Csak a kontraszt kedvéért jegyzem meg, hogy a román Goleescu ugyanezeket látva bámul és irigykedik: „Annyi pénzt fordítanak itt a tanulásra, amennyiről a mieink nem is álmodhatnak.”

Ackersdijk beszélget professzorokkal, akik pénzhányra panaszkodnak és a politikai légkör szigorodására a háború után. A legképzettebb tanárok nem írnak könyveket és jegyzeteket, mert miközben ostobának tartják őket és nem feltételeznek róluk semmi gyanúsát, csendben, talán mégis hasznosan működhetnek. A hallgatóknak sem jobb a helyzete. Minden lépésük meg van kötve, nem tanulhatnak sem többet, sem kevesebbet mint amit a szabályok megengednek. „Ennek rendszerint az a következménye, hogy csupán igen középszerű embereket képeznek, és hogy a leginkább tehetségeseket, akik legkevésbé tudják ezt a rendszert követni, legtöbbször elkedvetlenítik.” Az alacsonyabb iskolákról hasonlóan lesújtó véleményt alkotott. Az alsóbb szintű (népoktatás) nyomorúságos, a gimnáziumok a papság kezében vannak, ahonnan a diákok rosszul felkészülten kerülnek az egyetemre. Összességében a magyar iskolákban skolasztikus jellegű, szűk látókörű és cenzúrázott oktatást látott, bár szerinte a református iskolákban jobb a helyzet. Véleménye holland voltánál fogva érthető.

Ackersdijk a hazautazása után sem veszíti el érdeklődését Magyarország iránt. A reformkor, még inkább a forradalom és szabadságharc hatására a jóindulatú objektivitást magyarbarátság váltja fel. Magyarországot az eredményei, morális és természeti feltételei alapján nagy reményű, nagyra hivatott országnak tartja. Növekvő szimpátiája nem áll egyedül. John Paget esetén kívül jellemző erre a francia Rey is, aki elfogult magyarellenés véleményét a szabadságharc hatására megváltoztatja és azt ajánlja Ferenc Józsefnek, hogy támogassa inkább a hősiessé harcoló magyarokat és forduljon el a hasznavehetetlen oláh és szlovák barátaitól.²⁰

Általában megállapítható az, hogy Magyarország a mintegy évszázados elfelejtettség után nagyon pozitívan lépett vissza Európa köztudatába, Bécs törekvései ellenében is, s ez jórészt az olyan elfogulatlan, és érdeklődő utazóknak köszönhető, mint a holland Jan Ackersdijk.

Baják László

A „kölsönös tanítás” módjának elterjedése Erdélyben a XIX. században

A XIX. század harmincas éveiben Erdélyben megkezdődött a korszerű elképzeléseknek megfelelő pedagógiai reform. Ezen a téren a legjelentősebb módszertani újítást Lancaster kölsönös tanítási módszerének bevezetése jelentette.

A kölsönös tanítás módszerét Andrew Bell (1753–1832) és Joseph Lancaster (1778–1838) dolgozta ki. A módszer lényege abban állt, hogy a tanító tehetségesebb tanítványait bevonta az oktatási munkába. A segédtanítók (monitorok) alkalmazása által az olvasás, számolás, írás tanítási ideje lerövidült, az oktatás hatékonyabbá vált. A Bell–Lancaster-féle oktatási módszer rövid idő alatt elterjedt több európai államban (Angliában, Franciaországban, Belgiumban, Svájcban, Oroszországban stb.) és népszerű lett az Amerikai Egyesült Államokban és Indiában is. Kövály László Erdélyország statisztikája című munkájában azt írja, hogy „Dánia kétmilliót meghaladó népességének szinte 3000 lancasteri iskolája” volt.¹ Más adatok arról tudósítanak hogy Havaselnán a tudós Petrache Poenaru 2000 lancasteri iskolát szervezett.²

²⁰Birkás: i. m. 2. jegyz. 127. old.

¹Kövály László: Erdélyország statisztikája, Kolozsvár, 1847. 292. old.

²Náthik Zoltán: A Lancaster iskolák hazánkban. Korunk (Kolozsvár) 1968. 10. sz. és Uő.: A kölsönös tanítás módja népoktatásunk történetében. Budapest, 1986.

Abécés tábla Kispetről

Erdélyben a kölcsönös tanítás módszerének bizonyos elemei még a lancasteri módszer elterjedése előtt léteztek. Orbán Baláztól tudjuk a következőket: „Az utóbbi időben a torockói iskola emelésére legtöbbet tett Sebes Pál, ki 1812–1845-ig volt ez iskola valódi mentora, s újrateremtője, mert ő, a már azelőtt is megvolt kölcsönös tanítási módszert a lancasteri tanmód szerint tökéletesíté, s e tanintézet mindkét osztályában honosítá.”³

A kölcsönös tanítási módszer erdélyi népszerűsítője Salamon József (1790–1871) a Kolozsvári Református Kollégium tanára volt. Salamon 1832-ben a kolozsvári Külső-Magyar utcai népiskolába és a hídelvei református iskolába bevezeti Lancaster módszerét, majd a két iskola tapasztalatait is összegezve megírja A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza, oskoláink állásához alkalmaztatva című tanulmányát.⁴

Salamon a módszerről a következőket írja: „A kölcsönös tanítás módjában a nagyobb vagy felsőbb osztálybéli gyermekek tanítják a kisebbeket, s azok neveztetnek... közönséges és különös oktatóknak (monitoroknak). A különös oktatók a népesebb osztályokban hárman vannak úm, egy az olvasásra, más a számvetésre és harmadik az írásra oktat. A közönséges oktató vigyáz az oskolai rendre, csendességre, s a különös oktatók kötelességeiknek miként teljesítésére... Az examenek után... az oktató gyermekek meghatározott jutalmat kapnak... nyomtatott Billétet vagy olyan könyvet, amit felsőbb osztályban használhatnak.” A tanítás irányítása, az oktató gyermekek tanítása, az ellenőrzés és minősítés természetesen a tanító feladata volt.

A lancasteri iskolákban fontos szerep jutott a különböző falitábláknak „ezek könyv helyett szolgálnak az olvasásra és a számvetés megtanulására, s követendő példányul az írásra nézve.”

Salamon a következőkben összegezte az új oktatási módszer előnyeit: „1. Itt minden gyermek foglalatosságban van. 2. Ha a tanító nincs ott, akkor is megy a tanítás. 3. A régi módszer szerint három esztendő alatt sem tanult meg némely gyermek jól olvasni... itt pedig esztendő alatt csalhatatlanul megtanulhat. Mely nagy nyereség lenne pedig, ha a föld népének nagyobb része jól olvasni, s ezzel együtt írni és számot vetni esztendei feljárással gyermekeiket megtaníthatná.”

Salamon „rövid rajzát” ismeri neveléstörténetünk, de a módszer erdélyi elterjedéséről, a kisiskolákban való gyakorlati alkalmazásáról, eredményességéről alig tudunk valamit. Ezekre a kérdésekre az egyházmegyéek vizitációs jegyzőkönyvei és egyéb források alapján próbálunk feleletet adni.

³Benkő Samu: A tanító sorsa Erdélyben 1848 előtt. In.: Sorsformáló értelem. Bukarest, 1971.

⁴A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza oskoláink állásához alkalmaztatva. Az Erdélyi Evang. Ref. Fő Consistorium kegyes határozata nyomán. A Prédikátori Tár I. füzetéből külön és másodszor adatott ki egy rajzolatral együtt. 1833. Kolozsvárott az Evang. Reformatus Koleyom Betűivel Nyomtatta Barra Gábor.

„A kölcsönös tanítás módját” és a hozzá tartozó 20 darab táblát a Kolozsvári Református Kollégium nyomdájában 1833 őszen 3000 példányban kinyomtatták.⁵ Az új módszer elterjedésétől a református egyház, de a többi egyházak is a falusi népoktatás fellendülését remélték, és Salamon könyvét egész Erdélyben, de Magyarországon is népszerűsítették. Báró Wesselényi Miklós a Református Főkonzisztórium 1833. október 6-án tartott ülésén utasítja az illetékeseket: „Kerületeink számára az oskolák szükségéhez képest küldjenek elegendő példányokat... az oskolák ezen hasznos tanítás mód szerint a tanítást elkezdni és folytatni... igyekezzenek.” A könyv terjesztésével kapcsolatosan is rendelkezik: „Az eladandó példányok iránt a pesti könyvárusokat professzor Szilágyi Ferenc (keresse meg), debreceni könyvárus, özvegy Csathiné asszonnyal értekezést nyissanak.”⁶

„Az utolsó erdélyi polihisztornak” nevezett unitárius Brassai Sámuel lelkes híve volt a kölcsönös tanítás módszerének, a Vasárnapi Újság című lapban több írásban népszerűsítette az új módszert, segítette elterjedését.⁷

Mit mondanak – az eddig feldolgozatlan – vizitációs jegyzőkönyvek a Lancaster-mozgalmról, bevezették-e az új módszert a kisiskolákban, milyen mértékben terjedt el Erdélyben?

A kolozs-kalotai egyházmegyében már 1833-ban megkezdődött Salamon József könyvére az előfizetés. Ebben az esztendőben a vizitáció minden kisiskolánál feljegyezte: „Lancaster Költsönös Tanítás módja publicáltatott és az egy váltó rajnai forint készpénz előre kifizetett.”⁸ 1835-ben a kurátori számadások újra 12 faluban említik a Lancaster-ábécére kifizetett forintokat.

A főkonzisztórium utasítására 1833 őszen az egyházmegye megkezdte Salamon könyvének kiosztását. A székely egyházmegyében 1833 novemberében a „Költsönös Tanítás rövid rajzából” 50 községnek 91 darab példányt osztottak ki, ugyanakkor 34 község megrendelte a 20 darab „tanítási táblákat” is, 23 község pedig előre fizetett a táblákért egy Rhénes forintot.⁹

Az 1834–1835. évi vizitáció 11 községet említ, ahol 1 Rhénes forintot fizettek a „költsönös tanítási táblákért”. A következő községeket említették: Bálványosvára, Bethlen, Bonczida, Felőr, Magyardécs, Retteg, Szásznyíres, Szentmargita, Szépkényerűsöntmárton, Vajdakamarás, Vitzé.¹⁰

A kolozs-kalotai egyházmegyében a vizitáció 1839-ben 36 Lancaster-ábécét osztott ki, két-két példányt kapott a bánffyhungyadi, gyalui, vistai, mákói, mérai, türei iskola, de jutott ábécé az olyan kis iskoláknak is, mint a bábonyi, jákótelki, damosi stb.¹¹ (Ez volt az ún. Új ábécé, mely 1837-ben jelent meg Salamon szerkesztésében és ugyancsak a Lancaster módszert követte.)

Az ábécékkel egy időben Erdélyben elterjedtek és széles körben alkalmazást nyertek a lancasteri fali ábécés táblák, melyek az olvasókönyveket pótolták és megkönnyítették az olvasás és írás tanulását. Középlekon 1836-ban 16 lancasteri tábla volt forgalomban¹², Kispetriben teljes sorozat, vagyis 20 tábla állt a gyermekek rendelkezésére.¹³ A kölcsönös tanítás tábláit utánozva Tulogdi István, kispetri ezermester, földműves, fából faragott ábécés táblákat készített, amelyekről hosszú időn keresztül tanult betűt a gyermeknép.¹⁴ Nagypetriben 10 táblát használtak¹⁵, Bánffyhungyadon 1843-ban „a fiú és leány iskolában Lancaster tabellákról” tanultak olvasni a gyerekek.¹⁶

⁵ A Kolozsvári Református Kollégium nyomdájának 1833. október 6-án kiállított számlája szerint a 3000 példány nyomtatása 237 forint 30 krajcárba került.

⁶ A Református Főkonzisztórium Levéltára 412/1833 az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. (Továbbiakban: Főkonz Lvt a KvRefGyLvt-ban.)

⁷ Vasárnapi Újság, 1836. február 7.

⁸ A Kolos-Kalotai Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 38 faluban említik az előfizetést. Kolos-Kalotai Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei a KvRefGyLvt-ban. (KKEhmVjk)

⁹ Székely Egyházmegye Levéltára I. Szék nr. 5. (SzEgyhLvt-a KvRefGyLvt-ban)

¹⁰ SzEgyhVjk 1834–1835-ös évek.

¹¹ KKEhmVjk 1839-es év.

¹² Középlekon nr. 39. KKEhmLvt.

¹³ Kispetri nr 39. KKEhmLvt.

¹⁴ Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. I. Bp. 1907. 36. old.

¹⁵ Nagypetri nr 39. KKEhmLvt.

¹⁶ Bánffyhungyad nr. 39. KKEhmLvt.

A Lancaster táblákat az iskolák tehát nemcsak beszerezték, hanem a tanítás során használták is. Ezt bizonyítják a kurátori számadások, amelyek felsorolják a táblák rámáiért és mappáiért fizetett összegeket. Mákóban külön ládákat készítenek „amelyekben a tabellák tartassanak”¹⁷, Magyarlápón és Koltón 1834–1835-ben feljegyezték, hogy a kurátor „a Költönös tanításhoz megkívánható 20 táblákra és alája mappákért kifizetett 5 Rhénes forintot”¹⁸. Rettegen, Magyardecén, Somkeréken 1835–1836-ban „az iskolai táblákhoz deszkaramákra” kifizetett összeget említik, Bethlenben 1837-ben pedig „12 fatábla tsináltatásáért 1 Rhénes forintot” költöttek, Bonczidán 1841-ben „Fali ábécéhez 8 mappatábla 36 krajcárba” került.¹⁹

A Salamon által javasolt fővenytáblákat is használták, Magyarbikalon 1846-ban „egy újabb mód szerinti porondos asztalon” gyakorolták az írást.²⁰ Léczfalván a vizitáció megdicsérte Sándor István tanítót, mert porondos ládát készíttetett.²¹

A Bell–Lancaster-fele tanítási módszer népszerűsítését és megismertetését szolgálta a Kolozsváron 1845 novemberében tartott tanfolyam, amelyen 17 tanító vett részt Erdély különböző vidékeiről.

A tanfolyamot a Külső-Magyar utcai iskolában tartották, mely intézmény „kezdettől fogva a költönös tanítás mellett állt”. A tanfolyam menetéről a főkonzisztórium egyik körlevele tudósít: „A költönös tanítás rendszerébe elméletileg és gyakorlatilag bevezettek (a résztvevők) tanár Salamon által... tanár Nagy Ferencről az észfejtő tanítási módszerben, Takács János tanártól a főbéli számvetésben, Botos István által pedig az újénekes könyvünk helyesebb felhasználásában vezettek... Végre tanár Tunyogi Cs. Józseftől saját kertjében az eperfa célszerű tenyésztésében, mit tanítói kötelességökkel hasznosan egybeköthetnek”.²²

Ez a tanfolyam, ahol az elméleti előadásokat mintatanítással és különböző gyakorlatokkal egészítették ki, már a korszerű tanítóképzést vetíti előre.

A tanfolyam befejezésekor a résztvevők tanítási eszközöket és az ún. Garasos Intézet pénztárából 8 forint segélyt kaptak, ezek a következő falvak tanítói voltak: Alsócsernáton, Buzásbocsárd, Márkod, Kovászna, Mezőcsávás, Székelykeresztúr, Káposztásszentmiklós, Rugonfalva, Vajdaszentivány, Szilágysomlyó, Sárd, Orjaboldogfalva, Magyarlápó, Szék, Csombord, Bece, Borosbocsárd.²³

A kolozsvári tanfolyam olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1846 novemberében 20 tanító részvételével megismélték.²⁴

A tanfolyamot végzett tanítók szűkebb pátriájukban a költönös tanítási mód apostolai lettek. A márkodi Gergely Jánost és a káposztásszentmiklósi Ösz Lázár tanítókat megdicsérte a vizitáció, mert a kolozsvári tanfolyamon tanultakat iskolájukban sikerrel alkalmazták.²⁵ Az alpestesi Jánosi József tanítót, aki 1846 novemberében végezte a tanfolyamot „s onnan jó ajánló bizonyítványbéli levéllel” érkezett, a vizitáció megbízta, hogy a „hozza küldendő iskolamestereket világosítsa fel a költönös tanítás módja és szabályai iránt”. Az alpestesi iskola tehát az új tanítási mód mintaiskolája volt.²⁶

A lancasteri módszer népszerűségére jellemző, hogy egyes falvak előjárósága kimondottan igényelte annak ismeretét. Magyarlápón 1834-ben az eklésia vezetői a vizitáció előtt

¹⁷Mákó nr. 38. KKÉhmLvt.

¹⁸Dési Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1835–1837 Koltó és Magyarlápó. Dési Egyházmegye Levéltára a KvRefGyLvt-ban (DEhmVjk)

¹⁹SZÉhmVjk, Bethlen 1837, Bonczida 1841.

²⁰Erdélyi Híradó, 1846/37.

²¹Berecz Gyula: Háromszék vármegye népoktatási intézeteinek története, Brassó, 1893. 160. old.

²²FőkonzLvt 361/1845.

²³A kalotzségi Kettesd 1848-as népiskolai összeírása Kolozsvári Benjáminról, a falu tanítójáról írja, hogy a Lancaster módszert tanulta. Hogy hol nyert kiképzést a ketesdi tanító, arról forrásunk nem tudósít.

²⁴FőkonzLvt 284/1846.

²⁵Sipos Gábor: Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. In: Művelődéstörténeti Tanulmányok, Bukarest, 1980. 121. old.

²⁶Hunyad-Zaránd Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei, Alpestes, 1847. a KvRefGyLvt-ban.

kijelentették, hogy az iskolamester „az új tanítási módot nem tudja, de remélik önként el fog menni”. Bálványosváralján 1837-ben a rektori hivatal betöltésének feltétele a lancasteri tanítási mód ismerete volt.²⁷

Furcsa nézeteltérésre került sor Magyarfenesen a falu patrónus földesura és az egyházközség tagjai között. Fazekas István tanító ugyanis, miután a Lancaster ábécét és a táblákat megkapta, megkezdte az új módszer szerinti oktatást. A gyermekek azonban lassan elmaradoztak az iskolából, az 1842. évi vizitáció szerint „a hiányzások oka az, hogy az emberek nem akarják a gyermekeket feladni, mert a Lancaster módot nem kedvelik, a Méltóságos Udvarok pedig aszerint kívánnák a tanítást”. Az esetnek az lett a vége, hogy a patrónus földesúr az iskolának nyújtott anyagi támogatást megvonta, a fűtetlen iskolából a tanító más községbe távozott, a fenesi rektória évekig üresen maradt.²⁸

A felettes egyházi hatóságok több alkalommal javasolták az egyházmegyének a lancasteri módszer bevezetését, levéltári forrásaink szerint az 1836/37-es tanévben az új módszert alkalmazták a makfalvi Wesselényi iskolában, Marosvásárhelyen, Árpáston, Magyarrégenben, Désen és bevezették az unitárius Torockón, a római katolikus Atyha iskoláiban is.²⁹

A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben Erdély kisiskoláiban a Lancaster módszer jelentette az új, korszerű oktatási formát. Az erdélyi tanítók megismerkedtek az új módszerrel és iskolájukat Salamon József könyvének utasításai szerint igyekeztek megszervezni. Az oktatási eszközök – fali olvasótáblák, porondos asztalok – alkalmazása lendületet adott a tanítói munkának, hatékonyabb lett az olvasás, írás elsajátítása. Salamon József szerint a kolozsvári népiskolában a tanulók 2/3-a 5 hónap alatt megtanult olvasni.³⁰

Sebestyén Kálmán

Makó város polgármesterének jelentése a millenniumi ünnepségekről

A honszerzés ezeréves ünneplésének üdvözlésére január hó első napja éjjelén a város minden temploma tornyában lévő harangok megkondulva hirdették az év nagy eseményét.

Február 3-án a makói keresztény nőegylet, Csanád vármegye által emelt árvaház javára 2000 frtos alapítványt tett.

Február 26-án Makó város képviselője, Budapesten június 8-án tartandó milleniumi ünnepélyre felküldendő banderisták segélyezésére 1000 frtot, városunk szegénysége megvendégelésére rendezendő népünnep és az iskolás gyermekek részére emlékérmek veretésére külön 1000 frtot megszavaz.

Március 28-án alolirt a város közönségéhez a városnak a villamos világítással leendő ellátása ügyében fölhívást intézett.

A csanád vármegyei tiszteletreméltó tanítói-egyesület május 4 és 5-én 25 éves fennállásának ünnepét tartotta, melylyel kapcsolatban annak derék elnökét, Horváth Illés urat, ezüst serleggel tüntette ki.

Május 9-én az ezeréves ünnep emlékéül városunk minden templomában hálaadó istentiszteletet és összes iskoláinkban ünnepségek tartattak.

A szebbnél-szebb iskolás kis lányok virágkoszorúkkal, nemzeti ruháikban, a fiúk pedig nemzeti kokárdákkal és a kiosztott érémrel feldíszítve özönlöttek el a város utcáit.

Május 10-én a külső vásártéren a városi képviselő által adott 1000 frtal – a tanács ünnepséget rendez, – a város lakossága mintegy 10–11 ezren – az iskolás gyermekek sokasága megjelent.

²⁷SzEhmVjk, Bálványosváralja 1837, Magyarlápós 1834.

²⁸KK EhmVjk Magyarfenes 1842.

²⁹Vö.: Náblik Zoltán: im.

³⁰Salamon József: im.

Ünnepelésünk méltó s tanulságos szónoklatok meghallgatásával, zsigányzeneszó mellett az ökörsütés, bor sör és a szegénység közt a sült ökör húsa, kenyér és perecek kiosztásával lett gazdagítva.

Május 11-én városunkban, mint Csanád vármegye székhelyén, vármegyénk tart ünnepséget.

Kristóffy József megyei főjegyző a mily emelkedett hangulatú és magvas oly kiváló előadással fűszerezett emlékbeszéddel gyönyörködtette a zsűfólásig megtelt közgyűlést minden rendű és rangú tagját.

Emelte az ünnepély magasztosságát megyénk érdemekben gazdag főispánja Lonovics József úrnak a megyei árvaház javára 2000 koronából álló alapítvány tétele és fia Lonovics Gyula ugyanezen célra szintén 2000 korona tétele.

Június 3-án főgymnasiumunknak államosítására vonatkozó vallás- és közokt. miniszter rendelete leküldetik.

Július 1-én városunk főközlekedési utcái közepében tervbe vett kövezése az Uri-utca végén levő főszolgabírói hivatal előtt megkezdett s az Uri-utca kocsijárójának makadám aszfaltozása augusztus 12-én befejeztetett, a vasúti indóházról a Lonovics sugárúton szeptember 10-én innen a Szegedi-utcán át a város közháza előtt a püspöki lak irányáig, október 19-én a város közházától az aradi út mentén a Borotvás házig terjedő aszfalt kocsút pedig október 9-én lett a közlekedésnek átadva, a piacszternek mintegy fele részé hasított kőburkolattal ellátott s a zord idő előhaladott volta miatt a többi része félbe maradt.

Szeptember 12-én rendezett tanácsú városunkban az általános tisztújítás mezejtven, Széll György 113 szavazattal 85 ellenében polgármesterré ismételve megválasztatott.

Október 28-án előre számított nagy küzdelem után Justh Gyula a város képviselőjévé választott meg.

Décember 16-án tartatott városi képviselői közgyűlésen gróf Teleky József volt országgyűlési képviselő a város díszpolgárává választatik.

Midőn a fentebbiekben múlt 1896. évben történt nevezetesebb esetekről beszámolni van szerencsém, egyben szabadjon kérni a tisztelt képviselőtestület minden tagját s ezzel a város közönségét, miszerint valamint a múltban, úgy a jövőben is támogassa tisztviselőinek jóra való törekvését, kiknek minden szerénység megsértése nélkül elismerni kell, hogy az adott viszonyok között a rendelkezésükre állott eszközök mellett hivatásuknak és kötelességüknek megfeleltek.

És jövőt illetőleg, ha városunk közönsége jóakarata férfias elszántsággal tettekkel nyilvánul meg, szeretett városunknak további fejlődése és előhaladása el nem maradhat.

Makón, 1897. évi május 31.

Széll György
polgármester

Közzéteszi: Szabó Jenő

Szabó Dezső és Németh László¹

1926–1934-ig a budai Attila utcai Verbőczy gimnáziumba jártam. Iskolámtól 200 méterre, az Attila utca és Pauler utca sarkán, ahol most az OTP ormótlan kockaháza van, állt a Philadelphia kávéház, „kirakatában” volt látható Szabó Dezső.

A Philadelphia mögött, az Attila utca 4. sz. házban lakott 1926–1932-ig Németh László. Itt nyitotta meg friss diplomás fogorvosként rendelőjét; itt érlelte a Tanúban megjelent klasszikus esszéit.

Ötszáz méterrel tovább, a Mikó utcában volt Márai Sándor lakása, és majdnem vele szemben, a Tabor utcában Kosztolányi Dezsőé.

A Krisztinavárosnak irodalmi levegője volt.

¹Elhangzott 1992. február 12. a MDF Akadémián, Gróh Gáspár Az egész látóhatár – Szabó Dezső, a tanulmányíró című előadásához fűzött hozzászólásként. (Szerk.)

Mindezt 16 évesen éreztem először, amikor már kinőttem a May Károly- és Verne Gyula-regényekből, és Jókai mellett merészebb irodalmi kalandokra indultam. Ekkor került a kezembe Az elsodort falu, Szabó Dezső nagy regénye. Óriási hatással volt rám, ahogyan a háborúcsináló diplomataikat, a négy éven át magyar életet tékozló politikusokat, a világháborún élősködő hadiszállítókat, az áruló írástudó újságírókat támadta indulatos mondataival.

„Kímélni a magyar vért: ez az első, legszentebb, áthághatatlan törvény” – írta regényében. Faluról jöttem, apám a galíciai fronton halt meg; bizonyára ez is befolyásolt, mert ezután csak Szabó Dezső szemével néztem a magyar közéletet, politikát. Óriásnak tekintettem az író és szinte naponta elstáztam a Philadelphia kávéház előtt, hogy lássam. Büszke tartásával, mint aki trónon ülő királyt személyesít meg, valódi királyt, irodalmi királyt láttam benne, nem a Németh László által ironikusan jellemzett „a Philadelphia kávéház halhatatlanság-kirakatába kitett Szabó Dezsőt.” (A gunyoros mondat után 10 sorral viszont ezt olvashatjuk: „Az elsodort falu Szabó Dezső egész életét kimondó, legjelentékenyebb műve, a magyar irodalomtörténetből ki nem fakítható remek.”)

Az egymás közelében élő négy író legnagyobbjaink közé tartozik. Németh Lászlót gimnáziumi éveim alatt nem ismertem, de Márai Vasárnapi krónikáit, és Kosztolányi karcolatait már olvastam a Pesti Hírlapban. A Tanút egyetemista koromban ismertem meg.

Szoros barátság nem alakult ki az írók között, de bizonyára sokszor találkoztak. Szabó Dezsőnek nem volt barátja, Németh László nem ért rá a barátkozásra. Nekem mindegyikük a szívemhez nőtt, könyvtáramban összes írásuk ott áll egymás mellett.

Mi vonzott hozzájuk, mivel láncoltak olvasóként magukhoz? Azt hiszem, nekem ők jelentették a „magas” műveltséget, elvlaszthatatlanul kötődve a magyarsághoz, a magyar nyelvhez.

Kosztolányi nyelvünk szerelmese. Nyelvművelő kötetének címe: Erős várunk a nyelv. Megható ennek a több nyelven tudó írónak a vallomása: „Az a tény, hogy az anyanyelvem magyar, életem legnagyobb eseménye.”

A szepességi szász Grosschmid familia leszármazottja, Márai emigrációban írt naplójában olvasható a szívszorító gyónás: „számomra nincs más haza, csak az anyanyelv.”

Németh László sohasem fejezte ki hazaszeretét hangzatos vallomásban. Ő olyan módon szerette fajtáját, hazáját, akár Széchenyi: keserű kritikával, mindig tanítva „nehézfajú nemzetét.”

Ha valaki összegyűjtené Szabó Dezső műveiből a bennük előforduló „magyar” és „magyarság” szavakat, vaskos kötetre való mennyiség keletkezne. Szabó Dezső szuverén zseninek tartotta magát, lenézte a fiatalokat, epigonjainak tekintette őket. Németh László ezt mondja róla: „...nem valami hálás dolog egy írónak, aki a maga galandférgének nevezett bennünket, a nagyságát bizonyítani.” „Összesen öt neves magyar alkotóról tudok, akiket Szabó Dezső egyetlen szóval sem bántott meg soha: Ady, Bartók, Kodály, Tóth Árpád és Juhász Gyula. Kiváló szónok volt, ezt tudta magáról. Szeretett szerepelni. Németh László szerint: „Szabó Dezsőnek tömeg nélkül nincs értelme.”

1928-ban „Sületlenség Tamási könyve” címmel – Németh László szavait idézve – „hőhércikkben” dorongolta le a fiatal író, a saját stílusát, hatását fedezve fel Tamási regényében. Németh László megvédte Tamásit Szabó Dezső ellenében. Tehetséges költőnek nevezi, akit sajnálatos lenne egy kevésbé sikerült műve alapján végleg elkedvetleníteni az irodalomtól.

Németh Lászlót 1941-ben Kovács Aladár, Püski lektora rábeszélte, hogy a kiadás előtt álló Minőség forradalmát ajánlja Szabó Dezsőnek. Ebből az alkalomból visszaemlékezik 1928-ra, Szabó Dezsővel való kapcsolatára: „Az érintkezés köztünk már a Tamási-bírálat után megszakadt, amikor ő még mint kimerévitett lángész ült a Philadelphia kávéház kirakatában, s én mint undorodó fogorvos, surrantam el köszönés nélkül a nagysága alatt.” Szabó Dezső némi gondolkodás után kegyesen elfogadta az ajánlást.

Hogy kerülhetett sor arra, hogy a Szabó Dezső viselkedésétől, megnyilatkozásaitól idegenkedő Németh Lászlót rá lehetett beszélni, hogy jelentős művét olyan személynek ajánlja, akit – Gulyás Pálnak írt levelében „a helytelen írói magatartás fényes illusztrációjának nevez.” „A világtörténelem talajmozgása, a cseh és lengyel államok összeomlása a bennszülött értelmiséget is fölverte” – írja. Közelebb kell a szellemi erőket hozni egymáshoz; elvállalta a soha nem kívánt előadói szereplést az ügy érdekében. „Az én számomra a pokol előképe egy előadói dobogó. Amikor én a közönség fölé kiálltam, mindig elfogott a vadság,

lényem egésze volt megsértve, e fölé a sok zsírtól csillogó fej fölé odavonszoltan." De a feladat: "...olyan szigeteket szervezni az ellenállás számára, amelyeken a szellem kincsei nem válhatnak az imperializmus alkalmi fegyverévé."

A Tanúban megjelent tanulmányok kötetben való kiadása, a Minőség forradalma is a mozgalom érdekeit szolgálta. De Németh László nem bízott a magyar értelmiségben, ezért fogadta el Kovách Aladár javaslatát: ajánlja könyvét Szabó Dezsőnek. "...szükségem volt egy szimbólumra, amely a szétdobott magyar szigeteken fellobbanjon. S szegény magyarok: ők mégiscsak leginkább erre a lángeszű ripacsra értek meg."

Szabó Dezső ideológiájában korántsem állt olyan távol Németh Lászlótól, ahogyan azt az idézett jelzőből következtetni lehetne. Világnézetükben erős kötelékek kapcsolták őket össze. Mindketten Adyt tekintették mesterüknek; magyarságunkról, nyelvünkről, történelmi múltunkról, a feudális úri Magyarországról, a kiegyezésről, középosztályunk hibáiról szinte azonos a véleményük. Közös bennük a nemzetért való aggodás, a szándék, hogy tenni kell valamit a jövő érdekében. Mindketten tábort akarnak szervezni és ebben összefogni a magyarság jobbait, hogy egy új középosztály keletkezze és annak révén tehetséges fajtánk a népek versenyében az őt megillető helyre kerüljön.

Ezt a célt egyikük sem tudta megvalósítani. Az utópista Németh László szövetségeseiben is az elképzelt minőséget kereste és elriadt a hozzá közeledőktől. Szabó Dezső mindenkitől a teljes behódolást követelte, kinyilatkoztatásainak kritika nélküli elfogadását igényelte. Ugyanakkor megvetette a kritika nélküli behódolókat, lenézte a gerincteleneket. Feloldhatatlan paradoxon.

A Szabó Dezső szellemével viaskodó 27 éves Németh László a nála 22 évvel idősebb Szabó Dezsőről így vélekedett: "...évente berúgtam tőle s évente kijózanodtam. 18–24. évem közt Szabó Dezső-párti és Szabó Dezső-ellenes szakokra tudom az életem oszani... Ady verte föl bennünk az emberséget, ő fakasztotta föl érzéseinket, az ő mitológiája szállta meg a világra eszmélő érzeinket. De Szabó Dezsővel küzdünk a világnézetért. Az ő koncepciója elsősorban az ifjúságnak volt Tízparancsolat... Világképe minden helyzetben állásfoglalást jelentett, rendszerbe öntött szöveget, amelyet nem lehet szálánként megbontani. El kellett fogadni vagy el kellett rúgni. Elfogadom és elrúgom. Egyszer, ötször, útszer. Lehetek-e ezzel az emberrel szemben kritikus? Emelhet-e ember az apjára bonckést vagy pszichológiai szempontokat?"

Ugyanebben az írásban mondja: "Az író teremthet politikusokat, de nem lehet politikus." Az a Németh László mondja ezt, aki egész életén át azért kavart maga körül viharokat, mert mondanivalói mindig politikai állásfoglalások is voltak.

Kevésbé ismert, hogy a megítélésében hullámozó véleményű Németh László 1938-ban, Csehszlovákia Hitler által történt lerohanása után találkozott Kozma Miklóssal, aki röviddel azelőtt mondott le a belügyministerségről. Az író a hozzá hasonlóan borulátó Kozmának azt javasolta, hogy hazánk várható lerohanása esetén küldjenek ki Amerikába embereket, hogy "legyen azonnal kormányunk... Amikor megmondtam, kit kiáltanék ki elnöknek, kikacagtak... Én Szabó Dezsőt küldtem volna ki." Ezekben az években már úgy látta, hogy a Szabó Dezső-típusú, széles műveltségű író-politikusokra is szüksége lehet egy országnak.

A Szabó Dezső felett 27 évesen ítéletet mondó Németh László 10 évvel később a politika harcmezéjén társak nélkül maradt íróról némi lelkiismeret-furdalással írja – mintha a meg nem értésben sorsársakká váltak volna – "...hogya a magam fejére olvassak: időben siettem-e én Szabó Dezső fölmentésére?" Ugyancsak a társadalomból kirekesztődött Szabó Dezső sorsának megértése diktálja következő mondatát: "Akármilyen szánalmasan kerül eléd Lear, gondolnod kell rá, hogy király volt."

Kossuth és Széchenyi igazságan több mint száz éve vitakoznak. Ellentéteiket hasonlítani merem két jelentős írónk szembenállásához, akik nemzetünk sorsáért egyformán tenni akartak, egymást meg nem értve. Kossuthot és Széchenyt céljaik, hazaszeretetük összekapcsolta, mégis ellenfelek voltak. Kossuth, a szuggesztív szónok, aki a nagy igazságok mellett retorikájával elbűvöli, lenyűgözi, néha megtéveszti, félrevezeti rajongóit. Szándékai kivitelezésénél sokszor számítások helyett a lelkesedésre épít. Gyakran elragadják indulatai, azt mondja, amiről meg van győződve, hogy szívesen hallják rajongói. Életeleme a népszerűség bódító italának kóstolgatása.

Ennek a tömegsikerre biztosan számító népszónoknak ellentépe a gondolataival hatni akaró, minden mondatáért felelősséget érző pedagógus típusú politikus. Mondanivalói

súlyosak, nehezen emészthetők. Nem kápráztatja el híveit, inkább gondolkodásukat akarja serkenteni. Hatása kisebb körben érvényesül, de szavai időállóak. Kritikus szemlélete miatt nem számíthat népszerűsége.

Ha egy nép lelkületében közelebb áll a romantikához, mint a mérlegelő spekulatív tipushoz, vezérét is magához hasonlónak akarja látni. Mellette csak másodlagosan juthat szóhoz a szellemileg többlet igénylő, mérlegelő-bíráló fajta vezető.

Ez az elmefuttatás korántsem akarja leértékelni a látszatra higabb anyagból építkező Kossuth-Szabó Dezső-típusú közéleti személyeket. Németh Lászlónak nem az ideológus Szabó Dezső ellen volt kifogása, hanem a könnyű fajsúlyú mondanivalójú népszónok, a vásári kikiáltó típusú demagóg ellen. Széchenyi sem a gondolatokkal érvelő Kossuthot tartotta ellenfelének, hanem a légvárépítő, eleve irreális tervekkel nemzete erejét fogyasztó népevezért.

Németh László többek között így elemezte a Szabó Dezsőben kifogásolt magatartást: „Byronra emlékeztetett sok tekintetben: féktelen gúny a társadalom ellen, lírai áradás a tisztaság, egyszerűség előtt. Szabó Dezső az ország vérbajának nevezte az arisztokratákat, kiűzte, legalább elvben a zsidókat, keresztes háborút hirdetett a svábok és a papok ellen, s megüti a buta magyar középosztályt. A kritikazuhatásban ketten maradtak csak lábon: két mitológikus alak: a Zseni és a Paraszt. A magyar életnek kettejük találkozásából kellett megújodnia. Ezt az ifjúság persze első szempillantásra belátta, s eszébe nem jutott megkérdézni, hogy a nagy mitológiai találkozó hol, milyen körülmények között zajlik majd le. A paraszt szóba ereszkedik a másik paraszttal, esetleg a jegyzővel, tanítóval, de amióta világ a világ, sohasem ereszkedett szóba a zsenivel. Az ő tiltott találkozójukhoz gondosan előkészített terep kell, s ez nem lehet más, mint a középosztály egy részének hivatástudata s lelkiismerete. Ahhoz, hogy a mi ifjúságunk a zseni és paraszt párbeszédét megrendezhesse, elsősorban kitűnő középosztállyá kellett volna lennie, mely a zsenit valóban megérti, s a parasztság fölemelkedéséért európai eszközökkel küzd.”

Mi, akik szemtől szembe ülve hallgattuk a szuggesztív szónok Szabó Dezsőt, hatása alól egész életünkben nem tudtunk szabadulni. Talán hasonló élményt raktároztak el magukban azok, akik Kossuthot hallották beszélni. Ennek a lelkendező nemzedéknek fenntartás nélküli Szabó Dezső-hívei már szinte kihaltak, személyes varázsa legenda lett. Némely megállapításairól később is vitakoznak majd elfogultan és elfogulatlanul. Az ő tevékenységének korszaka az 1920–1930-as évek korszaklеме történelem lett, az akkori nagy kérdések jelentőségét már nem érezzük. Bizonyos eszmék azonban, amíg a nemzet él, nem veszítik el időszerűségüket. Szabó Dezsőt nemcsak az irodalomtörténet fogja megőrizni, de számos gondolata, nemzetünk sorsát érintő elvei, tanácsai minden korban élők maradnak, későbbi korok újra és újra felfedezik azokat.

Németh László 1932-ben a Tanú bevezetőjében a „szorongó tájékozatlanság”-ról szolt. „Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek.” Szécsilált társadalmunkért, megzavart nemzeti tudatunkért, hitünk elvesztéséért az ötágú csillag garázda korszaka után ma is aggódva keressük az iránymutató csillagot. Tájékozódásunkban segítséget kapunk Szabó Dezsőtől is, számos tanulmánya iránymutató lehet ma is. Gondolatai termékenyíthetik közéletünket, erősíthetik nemzettudatunkat. Olvassuk gondolatait:

„Mi a haza mindenek előtt, mindenek fölött, minden sírokon át? A közös múltból, közös munkából, közös életérdekekből, közös szenvedésekből és örömeiből kiépült szellem világa, melyet ellenség meg nem szállhat, békekonferencia szét nem oszthat. Ez a meghalhatatlan szolidaritás az egyetlen igazi emberi imperializmus.”

„Nem azt kívánom, hogy a magyar tűzhelynél hátrány legyen az, hogy valaki más vérű. Azt kérem: ne legyen előny az, hogy valaki nem magyar.”

„A nyelv lelkünk lelke, egyéniségünk ősi izenetű legfőbb formálója, a nyelv századokon, évezredekken, temetőken, faldalmakon, örömeiken át a legegycetesebb, legszerveesebb szolidaritás, és a nyelvben tudunk lélek szerint velemozdulni azokkal, akik még eljövendő századok barázdáit fogják húzni. Magyar nyelv nélkül nincs magyarság, nincs magyar ember.”

„Az egész emberiség, az egész emberi termés, kultúra végső veszedelmét jelentené, ha valaha az a felfogás hatalmasodnék el: hogy szám szerint kisebb nemzeteket kevesebb jog, kevesebb szabadság és életlehetőség, történelmi egyéniségük megélésének korlátozottabb mozgása illeti meg, mint a nagyszámúakat.”

„Az a nép, mely nehéz időkben a szenvedés és a gyáva lemondás közt meri elvállalni a szenvedést: előbb-utóbb megszabadul a lemondás kényszerétől.”

„Minden magyar felelős minden magyarért.”

Németh László úgy látta, hogy a Szabó Dezső búvkörébe került fiatalság, amely a későbbi középosztály részét alkotta, inkább a byroni romantika világában élte életét, gondolkodás és tanulás helyett a könnyebbik utat, az ábrándozást választotta. A nemzetiszínű lelkesedés, a felületes világszemlélet, a búsmagyardoklás táborába tartozóktól a kritikus Németh László számonkéri, hogy mit tettek életükben azért, hogy közelebb kerüljünk az általa és Széchenyi által elképzelt Magyarországhoz. Kegyetlen, de igaz számonkérés:

„Szabó Dezsőnek mindig volt párta a szívekben, de milyen kevésbé serkentődtek ezek a hiszékeny szívek arra, amire a legjobban kellett volna: Önművelésre?”

Püski Sándor az elmúlt évben kiadta Szabó Dezső tanulmányainak átfogó gyűjteményét. Talán ő sem számított rá, hogy az olcsónak nem mondható *Az egész láthatár* sikeres kiadványnak bizonyult: a negyven évig elhallgattatott író tehát számon tartja az országot. Azok, akik megkérdőjelezték időszzerűségét, azoknak válasz ez a könyvsiker.

Bevezetőben az 1930-as évek krisztinavárosi irodalmi levegőjét említettem. Most, hat évtizeddel később, a volt kávéház és a három nagy író volt lakása közvetlen közelében az irodalmat Püski Sándor könyvesháza sugározza. Hivatást teljesített egész életében, szükség van rá ma is. „Gutenberg, ez a Zaublerlehrling feltalálta a könyvnyomtatást, s elszaporította a könyvet; most a könyv megfojtja az irodalmat” – mondja Németh László. Püski Sándor azért küzd, hogy a valódi irodalom életben maradjon.

Dr. Kovács Zoltán

Rituális tárgycsere a csíkszentdomokosi lakodalomban

A brassói képtárban néhány évvel ezelőtt egy közepes méretű kép ragadta meg a figyelmemet. A festő nevére már nem emlékszem, a képaláírásra viszont igen: a hozomány (Zestrea) volt. Paraszti tisztaszobában, cseregékkel, csipkés lepedőkkel és párnákkal gerendáig rakott menyasszonyi ágy, és előtte, háttal az ágynak, széken ülve, eres kezeit térdén nyugtatta az „életmű” alkotója: a görbe hátú édesanya.

A még középkorú, de mégis anyóként ülő asszony már a háta mögött tudta azt, amit megalkotott, szemet rontó, háterincet ferdítő tárgyait már nem tekintette magáénak, csupán öngazolásnak; mintha azt mondta volna: Itt van, vigyék! Rakjátok a leányom, az új asszony tisztaszobájába! Az utánuk maradt üres helyet majd kitöltöm azokkal a darabokkal, amelyeket egykor az én szüleimtől kaptam, meg azokkal, melyeket időközben még szereztem.

Csíkszentdomokosi lakodalmi szokásutamatok során sokszor eszembe jutott ez a kép. A hagyományos otthoni életter tárgyaknak, kellékeinek különös sorsa sejlett fel bennem. A festmény a hozomány és az anya egyéni viszonyát sugallta, egy asszonyi élet során. A perefernum vagy pernevitel, ahogy itt nevezik, és amely a lakodalmat mindig megelőzi, ezt a viszonyt felbontja, a szó igazi értelmében szocializálja az elvitel és az azt követő néhány nap időtartamára. Utána pedig a tárgyak, a kelengyedarabok és ember kapcsolata ismét egyénivé, zártabbá válik, a nagyközösség érdeklődési köréből lassan kihull, családívá szűkül.

Más szóval, a tárgyakkal is valami hasonló folyamat zajlik, mint a menyasszonnyal. A leánynak, a lakodalom során megváltozik társadalmi környezete és helyzete: elválik szüleitől, asszony lesz belőle, miközben az átmenet egész sor ritusának vetik alá népes közönség jelenlétében, mely épp ezáltal szerez tudomást az egyén élete változásáról, és ismeri el az átmenetet.

Ha arányaiban nem is mérhető a menyasszony elviteléhez, de a hozomány „átmenetete” mindenképpen fontos közösségi mozzanata a lakodalmi színjátéknak; mondhatnám úgy is, hogy ebben a jelenetben maguk a tárgyak játszik el azt a szerepet egy kisebb közösség előtt és közreműködésével, ami aztán a leánnyal ismétlődik meg a nagyobb nyilvánosság részvételével. Ugyanis a perefernum körül találkozik előbb, képviselési alapon, a két

rokonság, s e tárgyak társaságában és általuk meghatározottan átminősül a két főszereplő és a két család magatartása, egymáshoz való viszonyulása is. A menyasszony hozományának ilyen fajta humanizálódása, szocializálódása szolgáltató ürügyet a lakodalmi kezdetben komoly, méltóságot megkívánó, aztán mókázásba átmenő, feloldódó játékára.

A továbbiakban, eltekintve a perefernumlevelek és -vitel művelődés- és civilizációtörténeti vonatkozásaitól, azt a jelenetsort írjuk le, amely a hozomány rituális kiadását, elvitelét, helycseréjét és az ezzel járó funkcióváltozást jelenti.

Csikszentdomokoson az utóbbi 15–20 év alatt a *perefernumvitel*, mint esemény, különvált a lakodalomtól; az irogatás, a pernevitel egymás után következő momentumok lettek, és vagy csütörtökön vagy szombaton ejtik meg, déli egy órai kezdettel.

A szokás lefolyásán a legényes és leányos ház gazdája, a gazdánék, vőlegény, menyasszony, a menyasszony testvérei és szülei vesznek részt tevékenyen. Az ezt megelőző időszakban ott voltak a tanúk, jegyző és két értékelő (becslő) asszony is.

„Az értékelő asszonyok lebecsülték, hogy egyik-másik tárgy mennyit ér, és sorba feldiktálták. Történt, hogy összevesztek, mert a becslésben nézetkülönbségek merültek fel. Általában a leány részről felbecsülték a portékát, a legény részről leértékelték.”

„A vőlegény s menyasszony karosszékekben ültek, s hallgattak, nem szóltak belé a menetbe egyáltalán. Ma is csak úgy nézik, nem szólhatnak bele semmibe.”

Abban az időben, amikor hétfőn tartották a lakodalmat (az 1960-as évekig), a vendégség reggel kezdett gyülekezni, és ekkor jöttek a leányos házhoz a perefernumért is. A pernet, akárcsak a menyasszonyt, a legényes ház gazdája kérte ki a leányos gazdától:

„Jó emlékezetbe lehetnek kegyelmeitek, hogy az ez előtt való napokban megtalálta és eljegyezte a mi kedves fiunk NN a kegyelmeitek érdemes leányát NN-t. A kézfogás, a gyűrűváltás, s ugyanúgy egyéb ceremóniák ezen személyek között megtörténtek, s úgy a hitlésre való felkerés is, szokásaink szerint. És most az örömszülők, de főképpen a vőlegény uram énáltalam alázatosan tisztelteti és azt kívánják, hogy ezen nevezett személy minden megnevezendő perneferom vagyonát szolgáltatassák ki nyoszolyóasszonyoméknak, hogy ökegyműk is költöztethessék vőlegény uramnak csendes szállására, ahol éljenek Isten dicséretére, és minden rokonoknak örömére.”

A leányos gazda így válaszolt: „Menyasszonyunk még nics! Kora reggel elment eprészni, estére ha hazakerül. A perne, az megvan, ha ki tudnak egyezni.”

A vetett ágyat öregasszony őrizte ruhagyertyával. A vőlegény a felkérőlegények kíséretében ment be a pernet szobába és mind a hárman megcsókolta a ruhagyertyás asszonyt. Az így megszerzett és meggyújtott ruhagyertyával álltak ki az ajtóba, és adtak jelt a vivőknek a perefernum felszabadítására.

Amikor a menyasszony pernéjét vitték ki a kapun, énekeltek:

*Édesanyám férjhez adott
Jaj nekem, jaj!
Tizenhárom párnát adott,
Jaj-ja-ja-jaj!
Ha még egyet adott vóna,
Jaj nekem jaj,
De szép ágyat vettem vóna,
Aj-ja-ja-jaj!*

A fenti rekonstruált szokással szemben az irogatás és perefernumvitel mai szokásait már személyes megfigyelés alapján írom le.

Az irogatás helye: a perefernummal berendezett tisztaszoba, melyből ez alkalommal minden más holmit kiraknak. A már említett napok valamelyikén, déli egy órára megérkeznek a gazdák és gazdánék. Helyet foglalnak az asztalnál, előkészítik az írópapírt, indigót, íróeszközt. Az írást az a gazda végzi, amelyik önként erre vállalkozik.

Az asztaltól távolabb leül a menyasszony és vőlegény, a háziak pedig pálinkát és kürtöskálácsot hoznak be. A poharat a leányos gazda köszöni el: „Adja az Isten, hogy soha meg ne bánjátok!” Ezzel kezdetét veszi az irogatás.

A tárgyakat az örömanya vagy a menyasszony leánytestvérei nevezik meg, bemondják a mennyiséget, a két gazdáné pedig mindent megszámol, ellenőriz. Az *inventáriumot* a gazdák

és a vőlegény írják alá. Újra pálinkát töltenek, felállnak, és a leányos gazda hivatalosan és ünnepélyesen átadja a vőlegénynek a perefernumlevél másodpéldányát, mondván: „Adja az Isten, ne kerüljön sor arra, hogy nézegessétek! Isten adjon egészséget az elhasználásához, váljék ronggyá, amit kaptatok.” Erre poharat ürítenek.

Újra töltenek és a leányos gazda így válaszol: „Mű azt kívánjuk, hogy azt, amit most itt esszeirtunk, szaggassák el egészséggel, s a papírt egye meg a fene a láda fenekibe, hogy arra szükség ne legyen sohase. Az Isten fizesse meg, amit adtak!” Újra töltenek, és mostantól már jótanácsokat adnak a fiataloknak. A hangulat tréfálkozóvá válik.

Délután két órára, fél háromra megérkeznek a szekeresek, feleségükkel. Ők a *perneformos asszonyok*. Hagyományos viseletbe öltöznek, a férfiak ritkábban. A férfiak kalapjára megkülönböztető jelként előbb a kalapot körbefutó, majd hátul két ágban vállig érő piros pántlikát tesznek.

A szekereket úgy állítják be az udvarba, hogy a „legelső kelengyész, a második a bútoros, harmadik a mindenke legyen”.

A leányos gazda asztalhoz hívja a vevőket. Ezzel a pillanattal a hangulat egyre emelkedik, színjáték kezdődik bent az asztalnál, és kint az udvaron, de nem egymástól függetlenül, hisz a két színtér összekapcsolódásából jön ki a játék „konfliktusa”.

Behordják az étkeket az asztalra, az első pálinkás poharat pedig a leányos gazda köszönti el: „Tisztelt vendégek! Részemről örvendek, hogy megértük, hogy székely szokásunk szerint megsegítettük ezeket a fiatalokat. Isten engedje meg, hogy használják egészséggel, amit kaptak, s csak mosásra vegyék elé. Met ha mossák használják es. Az asszonynak csak a seprű legyen a veszekedő társa. Az asszony ne haragítsa meg a férfit, s a férfit az asszonyt!”

Egyik szekeres: „Ha meg annyi, csak három napnál tovább ne tartson. Asztán úgy lesz, mintha új párok lennének.”

Gazda: „Aztán köszönjük szépen, hogy elviszik a perefernumot, csak vissza ne hozzák!” És így folytatódik az ezzel kapcsolatos megjegyzések, csipkelődések sorozata.

Másik szekeres: (bizonyos idő után) „Sokat irtak-e esze? Met mű úgy vagyunk ötöjzve, hogy sokat nem emelünk.” *Gazda:* „Ejizse mű rakjuk fel? Megetetünk, megitatunk, s még rakjuk es fel? Kinek kell, hordja el, mű esszeirtuk!”

Míg az ebéd és a játék itt bent folyik, az udvarban a jövő-menő menyecskek „enni adnak” a lovaknak, tehéneknek: összegyűrt újságpapírt, gyaluforgácsot, üvegbe vagy borkánba vizet tesznek az állatok elé, a lórúdra pedig „étlapot” húznak (gyakran a Dolgozó Nő lapjaiból).

Egyik menyecske: (kintről be) „Nyugodtan egyenek, met a lovak es jól esznek! Étlapot es kaptak!” (Kacagás)

Másik menyecske: (kintről be) „Miféle lovakkal, marhákkal jöttek? Nem esznek, csak izikelnék!”

Harmadik menyecske: (kintről be) „Nem kellett vóna, enni adjanak a lovaknak, hogy tuggyanak itt enni!”

Egyik lovas: „Há má egy hete, hogy nem attunk ennik!” (Kacagás)

Harmadik menyecske: „Ha (zö(l)d szemüvegük lenne, ejizse jobban ennének!?”

Erre, bár a játékot mindenki tudja, ki-ki az ajtóhoz, ablakhoz megy és kinéz. A látványon nagyot kacagnak, kommentálják, majd visszaülnek és folytatják az ebédet.

A leányos gazda közben biztatja őket: „I famar egyenek, mert kell menjenek!”

Mikor az ebéd véget ér és megindulnának a pernéért a tisztaszobába, a leányos ház asszonyai védőfalat állnak a menyasszony ágya előtt, középen a leányos gazdánéval.

– Az ágyat ingyen nem adjuk, fizetség kell! – mondják. Újra játék kezdődik. Alkudoznak, végül csökből egyeznek ki. Elöl a vőlegény, utána a legényes gazda végigcsókolja az ágyat védő asszonyokat.

– Na, most a többi ember – kiáltja a gazdáné –, met ennyiért nem adjuk!

Megindulnak a szekeresek is, úgy tesznek, mintha meg akarnák csókolni hol az egyiket, hol a másikat, de visszakapják a fejüket, míg a gazdánéig nem érnek. Onnan visszafelé mindenkit megcsókolnak.

Közben mókás öregasszonyok is odagyúródnak a csókra.

– Magát a szomszédban csókoljuk meg, mikor nem lássák! – mondják – s nagyot kacagnak.

Így felszabadul a perefernum, kezdődik a kihordása. A háziak nem segítenek sem kihordani, sem felrakni a szekérre. Tiltja a hagyomány. A szekeresek, tehát a legényes ház emberei meg a szomszédból jött segítségük hordják ki a darabokat.

Elsőnek a házat (kanapét) hozzák ki, majd rétegesen és lépcsőzetesen rakják rá a lepedőket, takarókat, párnákat és végül a játékabát, nem ritkán a menyasszony felnagyított színes portréját is. A rakás tökéletességére és főleg a lepedők, takarók egymásra helyezésére külön asszony vigyáz fel, „hogya lehessen látni, miből mi van”.

„Régen es, most es a szomszédasszony s még a rokonokból es megolvastak mindent, s azt es megnézték, hogy melyenyek. Aztán elbeszélük, hogy mit kapott ez s az. Így mindenki törekszik, hogy nehogy az övé alábbvaló legyen.”

A játék a kirakás alatt sem szünetel(t): „Erősen kellett ügyeljenek, met mindent szedtek essze, amit a szülők nem es akartak adni a leánynak. Jó nagyot rikolytottunk, s ez alatt lopták a tyúkot. Nem hallatszott, hogy kodácsolt.” A tyúklopás szokása most is megvan (egyik alkalommal épp az éjjeliszekrényben rejtették el), viszont mind nagyobb teret nyertek a régen is gyakorolt késleltető játékok, tréfák: kiveszik a kerékszeget, leoldják a lovakról a húzókat, eldugják az ostort, összebogozzák a gyeplőszárát stb.

A perefernum felrakása után a vőlegényes gazda egy liter pálinkát, a gazdáné pedig kalácsot kínál el minden ottlevőnek, a kukucslóknak is, akik közben már megszámolták, megvizsgálták a felrakottakat.

A szekerek feleségestől felülnek a szekérre: a legelső két pernés asszony szokott állni, hogy erősebben ujjogtassanak. Az indulás pillanatában rossz fazekat, ócskaságokat (konzer-ves dobozt, mosópasztás flakont stb.) akasztanak a szekérre, bizonyoságul, hogy a rászedés-ben ügyis a leányos ház került ki győztesen.

Útközben végig ujjogtatnak, „hogya mutassák a hozományt, hogy mi mindent kapott a menyasszony.”

A legényes háznál a tiszta szobába hordják be a perefernumot. Az ágyat a szomszédasszonyok vetik meg, nem azok, akik vitték. Ők csak lerakják.

A menyasszony ágyát a megvetés után „megjácódják: menyecskéket hengergetnek belé, szertelenkednek benne, úgy es vót, hogy letörték”.

A játék ezzel még nem ért véget. „Az ágyat mikor bérendezik, úgy csinálják, hogy mikor beléfékűsznek (ti. az új házások), omoljon essze.”; „Régebb vagy külüt vagy csengőt köttek az ágy alá, vagy cukorkásdobozt tettek a szalmazsákba, hogy hallják mennek-e a fiatalok Gyergyóba!”

Életünk során, kétségtelen, sokféle tárgyunk cserél gazdát és helyet. De a leány férjhezmenetelét kísérő tárgyvilág antropomorfizált helycseréjéhez talán egyik sem mérhető. Az új családi otthon megalapozását célzó kelengye együttes rituális elvitele egyfelől az ember és tárgyainak bensőséges viszonyát, életünk egy részének célját, másfelől a cél megvalósításában az egyéni érdem és teljesítmény társadalmi megmértetését példázza.

Az anya védelmében álló, használati tilalomnak alávetett hozomány felszabadul, csipke-rózsika álmából felébred, funkcionálissá válik.

Balázs Lajos

Magyar világsiker Sevillában

Makovecz Imre építésszel beszélget Frigyesy Ágnes

Manapság szívesen hangoztatjuk idehaza: hiányoznak a nagy formátumú személyiségek. Ez a közhely azonban hamis. Igenis léteznek: karnyújtásnyira élnek tőlünk. Épp csak nem vesszük őket észre. Ilyen nagy formátumú személyiség *Makovecz Imre* építész, aki a *sevillai* világkiállításra építészeti remeket tervezett. Ezáltal a magyarok hírnevét növelte a világban.

■ *A különböző nemzetek hogyan képviselik magukat a világkiállításon?*

A rendszer a következő: vannak nemzeti pavilonok, és ezeket úgy helyezték el, hogy nagyjából a nemzetek egymáshoz való viszonyát tükrözzék. Például az *Európai Közösség* pavilonjai egy teret vesznek körül. Mellettük egy sávban helyezkednek el azok, akik potenciálisan közvetlen szomszédai az *Európai Közösségnek*, sőt lehet hogy a jövőben tagjai lesznek. Így tehát *Magyarország* egy sorba került *Ausztriával*, *Svédországgal*, *Finnországgal*, *Norvégiával*. Egy széles út után következik *Cseh és Szlovákia* és más egyéb országok. *Szovjetunió*, *Japán* és az *Egyesült Államok*, mint nagyhatalmak: külön állnak. A nemzeti pavilonokon kívül tematikus pavilonok is vannak, sőt nagy multinacionális vállalatok önálló pavilonokat építettek. Az egész világkiállítás szlogenje: a felfedezés kora.

■ *Formailag milyen különbségeket lehet felfedezni a nemzetek között? Hová helyezni a magyar pavilont?*

Ez különös dolog. Tudnillik a pavilonok között nagy általánosságban alig léteznek formai eltérések. Jelenleg a világon uralkodó *high-tech* látszik mindenben: a hallatlan politikai civilizáció.

Néhány pavilon azonban bizonyos jellegzetességeket visel magán, mint mondjuk a *finn*, a *japán*, vagy a *magyar*. A többi általános tömegizlést tükröz. Ami ugyancsak érdekes és jellemző, mert a pénzarisztokráciának és az ipari arisztokráciának a kíváncsiak szerint alakultak.

■ *Magyarországot hogyan képviseli a magyar pavilon? Mi volt az ön elképzelése, amikor megtervezte?*

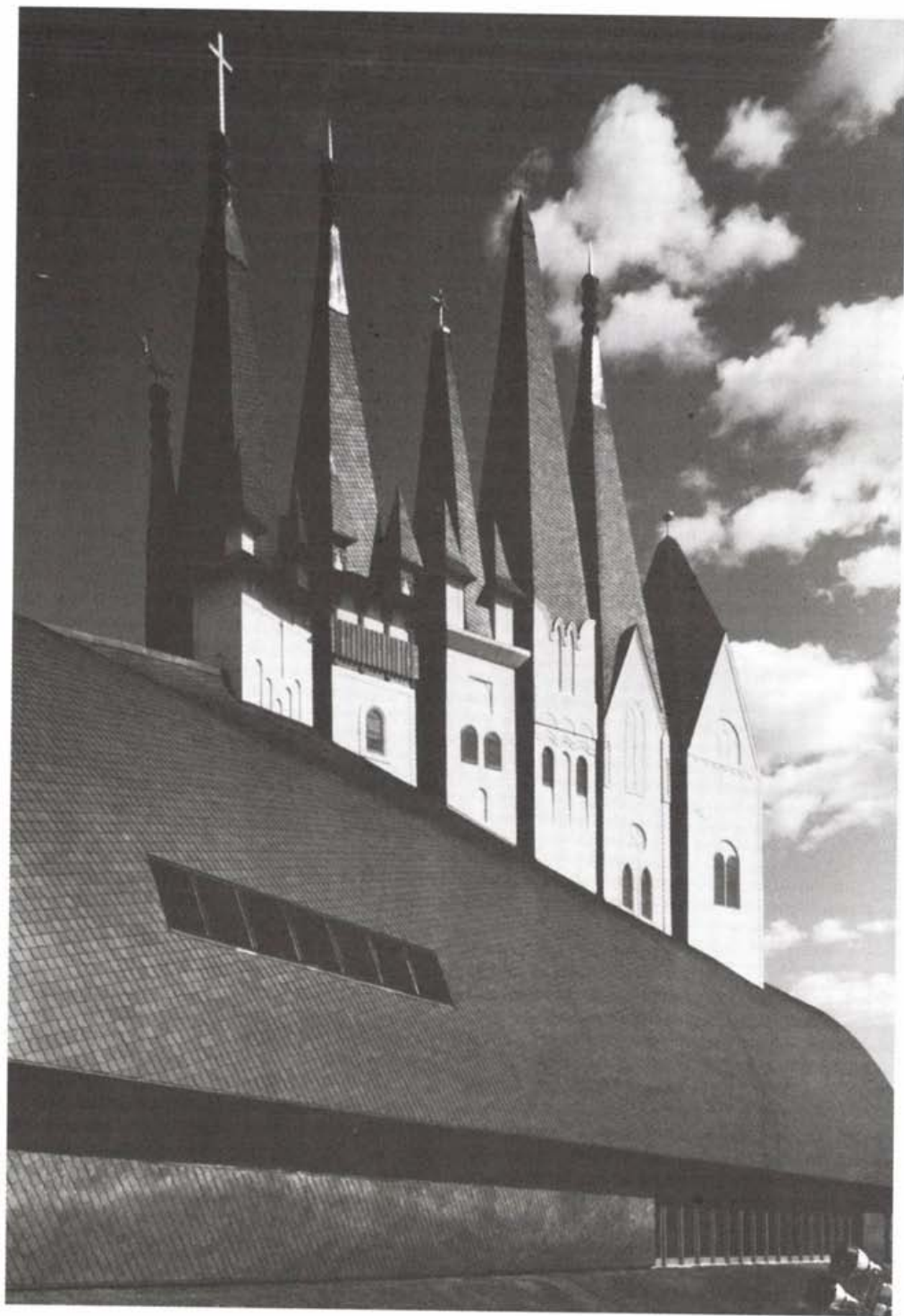
Meglehetősen zaklatott és botrányos előjátékok után került hozzám ennek az épületnek a tervezése. Azt gondoltam: a spanyolok fölfedezték Amerikát, de nézzük meg, mit csináltak ugyanakkor a magyarok? Érdekes az összefüggés. Mert amikor a nyugatiak elindultak még nyugatabbra: a kínnes India felé; akkor az ottomán birodalom is elindult, a törökök, sőt a tatárok is elindultak. A magyarok fölvetették a harcot a törökkel, és 1456-ban *Hunyadi János* megverte *Nándorfehérvárnál* a szultán seregét. A pápa utasította az európai egyetemes keresztény egyházat: dölben a győzelem tiszteletére húzzák meg a harangokat! Mi hét toronyt építettünk, melyben tizenégy harang szól. *A magyarok dölben harangoznak*. Ezek a harangok nemcsak húzottak, nemcsak lengetve, hanem ütve is szólnak. Az ütőszerveket számítógépre kötöttük, ez vezényli a zenét. Ez a hét torony az épületet átolsan ketté osztó dupla falnak a tetejére épült. Az emberek a két fal között közlekednek, mindaddig míg ez a fal az épület nyugati feltekéjére nem viszi őket. Ennek a falnak a belső oldalán több mint száz hangszórót helyeztünk el, amelyből magyarországi hangok szólnak meg: gyereksírás, beszélgetés, vonat- és autózaj, piac, szél, víz, mindenféle. Olvasni ez a falon belül való haladás, mintha Magyarországon haladnánk. A nyugati feltekében a ház fejjel lefelé folytatódik.

■ *Miért áll fejjel lefelé a ház?*

Mert egy alsó világot és egy felső világot mutat. Közötte az életfának nevezett fa helyezkedik el gyökereivel, ágaival láthatóan, s közötte üvegfüdém van.

■ *Említette, hogy a pavilon nehezen indulhatott az útjára...*

Ezt felejtük el. Már csak azért is, mert rossz történet. Nem érdemes fölemlíteni.

Geleta László felvétele

■ *Ha erről nem akar beszélni, most léteznek-e akadályok, amik gátolják a munkát?*

Fontos akadályokat nem tudok említeni. A dolog érdekessége, hogy a Makona magáncég vállalta el ennek a hatszázmilliósi beruházásnak a fővállalkozását. Ez az első jelentős magyar beruházás, amely teljes egészében magánvállalkozásként zajlik. Kint több mint hetven fizikai munkással dolgoztunk. Az anyagok jelentős részét Magyarországról vittük. Ezeknek perenyi pontossággal kellett volna megérkezniük. Két hónapos késéssel indulhattunk, de a késést behoztuk. *A mi pavilonunk készült el elsőnek.* Mindenki munkára orientált és nem hatalomra. Ez nagyon fontos dolog. A régi beruházásoknál mindenki arra figyelt, ki a főnök és annak milyen igazoló jelentést kell adni. Az infantilizációt a minimálisra csökkentettük és talán ez volt a titka, hogy ezt a pavilont fölépítettük.

■ *Hogy érzi magát a rendszerváltozás óta?*

Ugyanolyan vegyesek az érzelmeim, mint általában a magyarországi embereknek. Talán ezt a pavilont kivéve, most is a periférián dolgozom, megterhelve egy rosszhiszemű sajtó teherével. Azt a hangnemet, amit közvetlenül a forradalom után az ÁVO-n hallottam, most egy újságíró szájából hallok. Aki vallatónak fog embereket. Elviselhetetlen számomra, hogy mondjuk egy huszonöt-harmincéves fiatal nő a rádióból este fél tízkor föl hív a lakásomra, és természetesen tartja, hogy beszélgessek vele, és diszkriminatív, szemtelen kérdéseire válaszoljak. Amikor közlöm vele, hogy ez magánlakás, enyhén fenyegetővé válik, és milyen megsértődik, hogy elküldtem a francba.

■ *Az '56-os forradalomban való részvétel gondolom rávetült későbbi pályafutására.*

Természetesen, de megúsztam. Ami kellemetlenségem volt, az csak a javamra szolgált. Az ember olyan körülményeket is megismert, ahol nagyon hamar kiderült, ki az ember. Ezek az élmények átadhatatlanok. Szegény *Obersovszky Gyula*, aki reggeltől estig „lármázik”, azt mondja: ti nem értitek, miről van szó. Hiában mondja, tényleg nem értik. Nem értik, hogy mit akar, mi nem tetszik neki. Holott én sajnálom és szeretem őt, mert tudom, hogy halálra ítélték, és átélte valami egészen félelmetes világot, egyik börtönből a másikba vitték. Ezt úgysem tudja átadni. A fogságból hazatért férfiak sem beszélnek szívesen arról, mi történt velük.

■ *Ön életének a nagyobb részét diktatúrában töltötte. Hogy érzi, ez pályafutását mennyiben törte ketté?*

Az enyém nem tört ketté. Annak ellenére, hogy nehézségeim keményen voltak. Nézze, ez furcsa dolog. Az a fajta építéset, amit szeretek csinálni: az organikus építéset, a nyugati ipari és pénzügyi hatalom ugyanúgy nem szerette, mert alternatív jelentett az övével szemben. Ennek az építésznek a karrierje könnyebb volt ebben a rohadt múlt rendszerben, mintha Nyugaton lettem volna. Az más kérdés, hogy ott gazdag ember lennék, itt pedig szegény voltam. Ez a keleti rendszer nem tudta olyan mélyen aláásni az emberi akaratot és a személyes életet, mint a nyugati. Ugyanakkor a hatalomtól való félelmetes függés infantilizációt hozott létre Kelet-Európában. Csakhogy ha valaki megtalálta a maga életének búvópatakait, abban örömet lelt, és nem dült be annak, hogy pártagnak kell lennie az előremenetelhez, hanem nekiállt az életet kiépíteni; és ha volt elegendő kitartása ahhoz, hogy ezt az életformát fenntartsa, mint ahogy nekem megvolt – akkor azt mondhatom: 1959 óta folytatott szakmai gyakorlatom talán sikeresebb lett itt Keleten, mint amilyen lehetett volna Nyugat-Európában.

■ *Nem is kacérkodott azzal a gondolattal, hogy elhagyja az országot?*

Hát hogyne gondoltam volna! De nem bírtam elmenni. Nem szeretek másutt élni. Itt szeretek. Vannak emberek, akik könnyebben elszakadnak a helyüktől, én nehézkes ember vagyok, nem tudtam elszakadni.

■ *Mit jelent önnek a magyarság?*

Mindent és semmit. Ez egy természetes állapot, amiről az ember nem tehet. Legalábbis tudomásunk szerint nem tudjuk befolyásolni azt, hogy hova születünk. Nem tudjuk, mi történik velünk a születésünk előtt. Hogy az emberi intelligencia hogy keveredik bele ebbe a világba? *Kosztolányi Dezso* szerint az ember eltölt itt egy vendégségnyi időt, aztán távozik. Se azt nem tudjuk, hogy honnan, se azt, hogy hová? Ez alatt az idő alatt az ember azzal gazdálkodik, amilye van, illetve amit szeret. És persze közben azzal is gazdálkodik, amit gyűlöl. A szakma gyakorlásánál például mindenkivel kapcsolatba kerül, olyanokkal is, akiket magánemberként nem keresne meg. Az 1970-es évek közepétől az 1980-as évek végéig – azt kell mondjam, néhány nagyon kemény esettől eltekintve – a szakmámat szabadon gyakorolhattam. Most azonban olyan problémák merülnek föl, amire nem számítottam: a pénzért való sakálszerű küzdelem. A pénzért és a tömegkommunikációért, a hírért meg egészen

elképesztő küzdelem. Az a magatartás, amit magamnak kialakítottam – vidéken olyan faluházakat, lakásokat építeni, amelyek az embereknek olcsón teremtenek jobb körülményeket – ennek a létjogosultsága ma egyre jobban csökken. Lakáspolitikai eddig sem volt, de most aztán végképp nincs. Kizárólag üzleti szempontból értékeli a lakásokat, a lakások építését. A politikai életnek sikerült az országot tovább atomizálni és olyan legitimé tett ellentétek színhelyévé tennie, amelyek tehetetlenséget hoznak létre. Főleg a vidéki kis településeken, ahol a régi káderektől való félelem még erős. Ugyanez vonatkozik a hírközlésre. Egy sokféle irányból egymásnak feszülő kaotikus megújulási folyamat ez. De nem vagyok pesszimista. Ezt elkerülhetetlennek tartom. *Negyven év mélyre lemerülő mocska kerül felszínre. Abban bízom, hogy amikor ez a mocsok felszínre tör, tiszta víz kerül a mélybe.* Ha nem csalódom, akkor előbb-utóbb egyre kiegyensúlyozottabb viszonyok születnek mind az önkormányzatok, mind a tulajdonviszonyok, mind a kultúra területén. Sajnos ez lassú folyamat, ezt ki kell tudni várni. Az elmúlt negyvenöt év alatt minimum négy generáció került olyan mély amnéziába, hogy az úgynevezett demokráciát nehéz létrehozni. A demokráciát sokféleképpen lehet definiálni. Azt is mondhatjuk, hogy a *demokrácia a személyi önkorlátozás technikája.* Ahogy az autózvezetésben is a másikhoz kell alkalmazkodnom, ezáltal jön létre egy csapatpszichológiailag értékelhető működési rendszer. De ez csak az önkorlátozásig juthat el. Az önkorlátozást csak olyan ember tudja végrehajtani, aki belül szabad. A mai politikusok nagy része ezt nem akarja megérteni. Úgy gondolják: a demokrácia hatalmi kérdés. Holott véleményem szerint nem erről van szó.

■ *Visszatérve a világkiállításra, a magyar pavilon sevilai sikere itthon mintha csendesebb lenne. Mintha észrevétlen maradna az ön sikerének az öröme?*

Ahhoz, hogy az emberek érzékelhessék, mit csinál egy magyar háromezer kilométerre, objektív hírközlő rendszerre volna szükségünk, amelyik ezeket a sikereket közli Magyarországon. De ilyen nincs. Amit én képviselek, ez a mucsai, a nacionalista kategóriába sorolódik be néhány ember agyában, de ezek az emberek zömmel a tömegkommunikáció területén dolgoznak. Az ő dolguk lenne ezt ismertetni, de ahhoz nekik a magyar sikerre büszkének kellene lenniük. Az újságírókban nagyobb a félelem, mint volt Grósz Károly idején. Hát persze, hogy hallgatnak egy ilyen sikerről, hisz abban a pillanatban MDF-gyanússá válnának.

■ *Ezt az elhallgatást ön hogyan dolgozza föl magában?*

Én ezzel már régen nem törődöm. Otthon nincs televízióm, a rádióban csak zenét hallgatok. Nem hallgatom meg a híreket. Már a *hangnem* sem tetszik. Egy bemondónak *ülne* magyar hanglejtéssel beszélni. Már itt elakadok. Már nem érdekel, mit mond. Megveszem a Magyar Nemzetet és időnként az Új Magyarországot. A kettő közti hangvéltkülönbség nekem bőven elég. De a Kurírt nem veszem meg. Mert nem vagyok hajlandó azt hallgatni, hogy én hülye, bűnös, sikertelen vagyok.

■ *Milyen tervei, elképzelései vannak?*

Nagyon fontosnak tartom, hogy jó iskolák épüljenek. Az iskolák újuljanak meg minden tekintetben! Az az iskolaépítés, ami Magyarországon folyt, rettenetes. Nem centralizált oktatási rendszert szeretnék, hanem nagyon differenciáltat. Azoknak az új gyermeknevelő tyűkketreceknek, amiket oktatási központ néven építettek, nincs helyük a nap alatt. Ott sem a gyermek, sem a tanár nem érzi jól magát.

Almásneszmélyen építettünk egy iskolát. Két szárnyban helyezkednek el a gyerekek, közöttük egy aulából lépcső vezet föl a tanáriba. A tanároknak igyekeztünk emberi körülményeket teremteni, mindenkinek külön „odúja” van, ahová tanítás után visszavonulhat.

■ *Hogyan képzelel el Magyarországot építészeti megújítását, megújulását?*

Nézzé, ez elsősorban nem építészeti dolog. Az elmúlt rendszerben – talán olvasta, a Kapuban megjelenő 1945-ös KGB-iratot – amelyben leírták, hogyan kell a szovjetek által megszállt területeken kialakítani a társadalmat. Olyan lakásokat építhettek, ahol tartós tárolásra nem volt mód. Gondolom a házgyári lakások ebből a szempontból megfeleltek. Vagy élő vizek mellé kémiai és egyéb ipari településeket telepítettek, hogy azokat elszennyezzék. Ezzel a céllal csak központosított vízellátást lehetett építeni, amelyik bármikor elzárható. Úgy alakították ki a településeket, hogy a „bennszülött lakosságot” – ezt a szót használták – sakkban lehessen tartani. Magyarországon kialakult egy Moszkvából idehozott struktúra. Az építészeket hat-nyolcszáz fős tervezőirodákban – kemény ellenőrzés mellett – összehúsfolták. Kiemelt tervezőirodák az ország regionális fejlesztésének koncepcióját dolgozták ki. Olyan mesterséges szörnységeket, aránytalanságokat, egyensúlytalanságokat hoztak létre, amelyek nemcsak az építészeti formákban, de a szolgáltatóiparban is

Szántó Tamás felvétele

létrejöttek. Az újjáépítésnek a feladata ezeket az aránytalanságokat arányossá tenni. Mesterségesen létrejött a lakáshiány, amiről állandóan beszélnek, miközben kihálnak a falvak. A városokban pedig túlnépesedés jön létre a központosított politika következtében. Ez nemcsak a kelet-európai országokra jellemző, hanem Mexikóra ugyanúgy, mint az Egyesült Államokra. Ott a tőkekoncentráció hozta létre.

Mi olyan vidéki települések újjáépítésével foglalkozunk – Orosházán vagy Csurgón – ahol többféle szakma bekapcsolásával, olyan újjáépítési koncepciót próbálunk kidolgozni, amiben az önkormányzatok is segítenek. Bízunk abban, hogy egy családi házas övezetbe érdemes elvinni egy élelmiszerüzletet.

■ *Ez a megújulás hány évet vehet igénybe?*

Évtizedeket. Gondolja meg, a lakosságnak most már szinte az egynegyede Budapesten él. Ez abszurdum. Aki vidéken lakik, úgy érzi, minden Budapesten történik. Holott ez nem igaz, de elhitetik velük. A közösségi életre sokkal fogékonyabbak a vidéki emberek, mint a budapestiek.

■ *A családnak az összetartó erejét miben látja?*

Mindenben. Nagyon fontos. Vegyük csak külön-külön. Egy férfiember, lehet, hogy elhanyagolja a családját, lehet, hogy fut a munkája után, de az biztos, hogy a ház négy sarkából a férfi egyet tart. Ez csak akkor derül ki, amikor a férfi kibukik onnan: megbillen minden. De azt is tudni kell, hogy a ház három sarkát az asszony tartja. Ha tetszik, ha nem.

A család mérhetetlenül fontos, és nagyszerű dolog. A gyerekekért van. Jó dolog. Szemben a kivetett kutyaélettel.

■ *Szakmailag magányos?*

Nem, mert nagyon régóta figyeltem arra, hogy az utánam jövő generációval foglalkozzam. Akkor, amikor még magam is fiatal voltam. A visegrádi építészeti tábor most ünnepelte tizedik évfordulóját. A Makoma-egyesülés is fiatalokból állt össze. Most is képzünk fiatalokat. A Makoma tagja a Kós Károly-Egyesülésnek, ahol több, mint tíz szerves építészethez tartozó cég szerepel, amely vándoriskolát indított. Tehát végzett építészek felévet eltöltenek az egyes cégeknél, s a végén mesterlevelet kapnak. A fiataloknak utat kell adni! Ez a munka aztán végképp nem teszi lehetővé, hogy magányos legyek. Sőt már bolond vagyok a túl sok feladattól.

■ *Lehet, hogy pontatlan voltam, de nem erről a magányról beszéltem. Minél tehetségesebb valaki, annál inkább kinő a többiek közül, ezáltal egyedül marad.*

Nem volt pontatlan. Csak kitértem a kérdése elől. Mert nem feltétlenül kell, hogy valaki tudomásul vegye a magányosságát. Azt amiről beszél, létezik, csak nem szabad vele foglalkozni. Nem kell vele törődni. Az ember viselje...

(1992. február)

A moldvai magyarok Románia Nagy Földrajzi Szótárában (1898)

Manapság, amikor a moldvai csángómagyarok létezése, vagy nem létezése, bevallása, vagy eltagadása egyre inkább Románia napi politikájának játékszerévé válik, amikor olyan egyházi méltóságok, mint a jászvásári (Iasi) püspök, vagy a bukaresti (București) érsek, papi mivoltukhoz méltatlanul, egyszerűen letagadják a moldvai magyarokat, különösen fontos tudnunk, hogy ezelőtt ötven vagy száz esztendővel, amikor Románia tudósai és statisztikusai még többet adtak arra, hogy adatainknak és szavuknak hitele legyen, miként írtak a román források a Moldvában élő magyarokról.¹ A tudományos kutatásokhoz is használható források közül terjedelmével és adatgazdagságával kiemelkedik a *Marele Dicționar Geografic al României*, vagyis *Románia Nagy Földrajzi Szótára* című munka, amely öt kötetben, 1898 és 1902 között jelent meg. Megyénkénti és településenkénti részletességgel közli az adatokat, s igen fontos információkat kaphatunk Moldva magyar falvainak századvégi állapotáról. A becses forrásból itt most a magyarok által legsűrűbben lakott Bákó (Bacău) megye, illetve Bákó városának leírásából közöljük azokat a részeket, amelyek a csángókkal foglalkoznak.

Előzőleg azonban röviden ismerkedjünk meg a Nagy Földrajzi Szótár készítésének körülményeivel, ami honismereti szempontból is figyelmet érdemel, mivel az anyaggyűjtés módszerét tekintve élénken emlékeztet Bél Mátyás XVIII. szd.-i, vagy Fényes Elek XIX. század derekán készült Magyarország Geographiai Szótárának munkálataihoz.

A szótár készítésének körülményei²

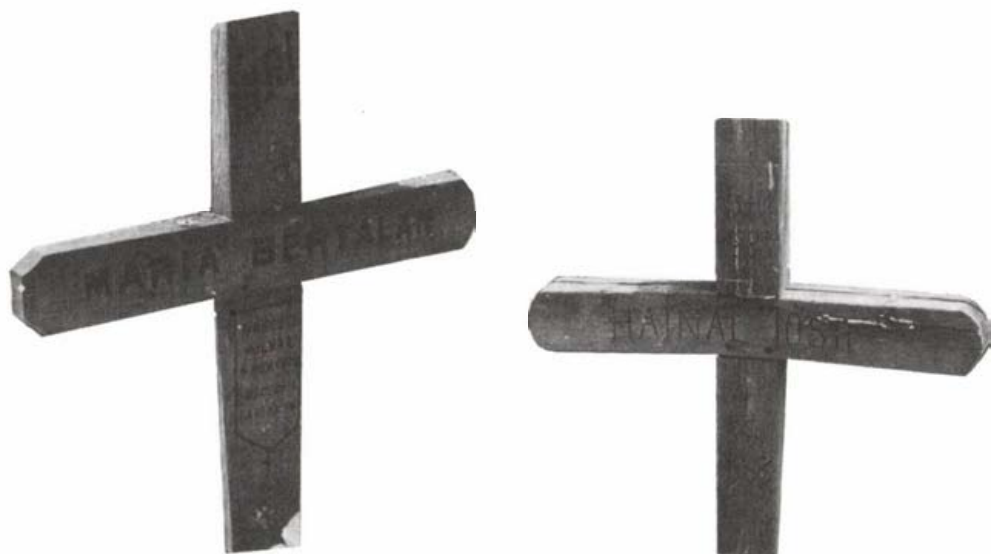
A szótár a Román Földrajzi Társaság (Societatea Geografică Română) 15 éves munkájának eredményeként készült el. Az anyagot mintegy harminc munkatárs gyűjtötte össze, a szerkesztőbizottság pedig igyekezett kiegyenlíteni a különböző szerzők részanyagai közti stílusis, koncepcionális eltéréseket. Amint a szerkesztők az előszóban leszögezték: tudatában vannak a szótár fogyatékoságainak (térképek, táblázatok, illusztrációk hiánya), de mint írják, inkább így jelennek meg, semhogy tovább késlekedjenek közzétételével.

A Románia Kis Topográfiai és Statisztikai Szótára című 500 oldalas kötet, amelyhez képest a Nagy Szótár óriási vállalkozás. A Román Földrajzi Társaság vezetőiben már az 1882. év elején megfogalmazódott a „Nagy” Földrajzi Szótár ötlete. Dr. Barbu Constantinescu professzor kidolgozott egy 19 kérdésből álló ívet, amit a Belügyminisztérium szétküldött a Román Királyság valamennyi településére. A kérdésekre a polgármestereknek és a községi tanítóknak kellett válaszolniuk. 1883-ra mintegy 2500 településről érkeztek válaszok, azonban meglehetősen hiányosan, ezért a Hadügyminisztériumtól próbálták kiegészítő adatokhoz jutni, hogy kidolgozhassák Románia Községi Szótárát, de a próbálkozás nem járt sikerrel.

1884. februárjában pályázatot írtak ki községi szótárak készítésére, s ugyancsak Constantinescu professzor ismét összeállított egy tematikus tervezetet a pályázók számára. Az egyéves határidő eltelte után, mivel egyetlen pályázat sem érkezett, egy évvel meghosszabbították a pályázatot, de ez sem hozott eredményt. Így ment ez 1886-ig, amikor is megváltoztatták a pályázat feltételeit, s végre négy megyéből küldtek elkészült anyagokat. Újabb pályadíjakat tűznek ki, s lassan megindul a pályázatok sora. Argeș megye (Havasalföld) pályázatát névtelen szerző nyerte meg, s mikor felbontják a borítékot, Lahovari nevével

¹Ciocan, I. N.: Monografia creștinilor catolici din jud. Roman. Roman, 1924. – Nastase, Gh. I.: Die Ungarn in der Moldau im Jahre 1646. Iași, 1936. – Rosetti, R.: Despre Ungari și episcopiile catolice din Moldva. Analele Academiei Române. București, 1905. 247–322. – Rosetti, R.: Une Minorité ethnique imaginaire en Moldavie. Journal des Débats. Paris, 1922.

²A Nagy Földrajzi Szótár Előszava alapján. București, 1898. I–XVIII. old.

találkoznak, aki díjazása esetén felajánlja nyereményét egy további pályázatra. Így évről évre több megye anyaga készült el, szinte mindegyik más szerző munkája. Bákó megyét például Hortensia Racoviță asszony készítette el.

Az 1886-ban beindult munka 12 esztendő alatt meghozta gyümölcsét, 1897-re elkészült az akkori Románia 32 megyéjének leírása. Már 1896 márciusában szerkesztőbizottság alakult a megyei anyagok összedolgozására és a Nagy Földrajzi Szótár kiadására. A bizottság tagjai: G. I. Lahovari, a Román Földrajzi Társaság elnöke; C. Brătianu generális, a hadsereg Földrajzi Intézetétől, és Gr. Tocilescu egyetemi tanár. A szerkesztőbizottságnak számos nehézséggel kellett szembenéznie. Egyrészt gondot okozott az anyag sokfélesége, a szerzők amatőrségéből fakadó problémák, továbbá az anyaggyűjtés során bekövetkezett közigazgatási változások, s falvak községbe csoportosításának bizonytalanságai. A beküldött statisztikai adatok tekintetében is sok volt a bizonytalanság, ellentmondásosság. „Igyekeztünk – írják az Előszóban – minél közelebb férközni az igazsághoz, de statisztikai adataink megbízhatósága igen messze van a nyugati államokétól. Adataink teljesen eltérnek a Nagyvezérkar, valamint a Belügyminisztérium, a Mezőgazdasági Minisztérium, továbbá a Statisztikai Igazgatóság által közzétett számoktól, amelyek egymástól is különböznek.”

A mentegetőzés ellenére a magyar néprajzkutató csak tisztelettel forgathatja a Marele Dictionar kötetét, és hálásan gondolhat az anyag összeállítóira és szerkesztőire. Hiszen az 1930-as román népszámlálás szűkszavú, de mégis községsorosan publikált adatain kívül azóta sem készült Romániában a Nagy Földrajzi Szótárhoz hasonló részletességű, gazdag-ságú munka, amikor is a szerzőket – minden gyarlóságuk ellenére – a tények megmutatásának és nem eltagadásának szándéka vezette.

Részletek Bákó (Bacău) megye leírásából³

Nevét a megyeközponttól kapta, az pedig – amint a csángók beszélik – egy Bakó nevű magyarról, aki – a régi feljegyzések szerint – a várost építeni kezdte volt. A monda szerint ennek a magyarnak „egészen a Beszterce vizéig terjedtek a földjei, azaz a város mai területe is az övé volt. Ez az ember sokat tolvajkodott, ezért Magyarországra menekült, de ott elfogták

³G. I. Lahovari, C. I. Brătianu, Gr. G. Tocilescu: Marele Dictionar Geografic al României. I. Stab. Grafic J. V. Socce, București, 1898. 157–179. old.

és halálra ítélték. Ismeretes, hogy akkoriban a halálra ítélt kegyelmet kapott, ha bizonyos időre elvállalta a hóhérságot. Ez az ember elvállalta, s mikor az ideje letelt, szabad emberként tért vissza Moldvába, a birtokára. Mivel magyarul a hóhért bakónak nevezik, amikor emberünk a Román város felé vezető út mellett, vagyis a későbbi város felső végénél kocsmát nyitott, ezt mindenki Bakó kocsmájának nevezte, s mivel Moldva egyik legforgalmasabb útja mellett volt, közismert támpont lett a vidéken. Mikor a Bakó kocsmája mellett lévő földeket megvették és építkezni kezdtek rá, utcák keletkeztek, az új település a Bakó nevet kapta.⁴

„Bakó megye a Szeret síkságától egészen a Kárpátok hegyvonulatáig terjed, határos Erdéllyel, s magába foglalja a Beszterce alsó szakaszának, valamint a Tatroznak csaknem egész völgyét. (...)”

Az 1890-es népszámlálás szerint Bakó megye lakossága 172 496 fő, 11,1%-uk város lakó, a többi falusi. A városi, illetve a falusi lakosság nemzetiség szerinti összetétele a következő:

A nemzetiség megnevezése	városi		falusi		összes	
	fő	%	fő	%	fő	%
Román	9 665	49,3	123 132	80,3	132 796	76,8
Magyar	1 199	6,1	24 715	16,1	25 914	15,0
Zsidó	7 369	37,6	5 197	3,4	12 566	7,3
Német	629	3,2	111	0,1	740	0,1
Örmény	530	2,7	—	—	530	0,3
Görög	45	0,2	47	0,0	102	0,1
Egyéb	148	0,9	104	0,1	252	0,1
Összesen	19 587	100,0	153 306	100,0	172 898	100,0

(...) A katolikus vallásnak Bakó megyében 32 463 híve van, több, mint az ország bármelyik megyéjében.⁵ A bukaresti katolikus püspöknek Bakó megyében két vikáriusa van. Az egyik a tatrosi (Tîrgu Trotus). Ehhez a vikáriushoz négy parókia tartozik: Tatroș (Tîrgu Trotuș), Dormánfalva (Dormănești), Pusztina (Pustiana) és Gorzafalva (Grozesti). A másik vikáriátus a bakói, az ehhez tartozó parókiák: Prezest (Prăjești), Bakó (Bacău), Kalugerpatak (Luizi-Călugăra), Bogdánfalva (Valea-Seacă), Nagypatak (Valea-Mare), Klézse (Clezja) és Forrófalva (Fărăoani). A működő katolikus templomok száma 62, épülőfélben van 2. Ezekben 12 pap és 54 kántor és eklézsiás szolgál. E vallás hívei a magyarok, szám szerint 25 914 fő.

A protestánsok száma 53, Fintinele-n található az egyetlen protestáns kápolna, amit néhai Emil Wittgenstein-Berleburg-Sain építtetett.

Bakó megyében a mózeshitűek aránya viszonylag kisebb, mint más moldvai megyékben. Egyetlen zsinagógájuk sincs, csak egyházi iskoláik és imaházai. Aknavásáron (Tîrgul-Ocna) most kezdtek el egy zsinagóga építését. (...)

Bakó megye lakosainak többsége román. A földművelő falusiak között azonban régi magyar telepeket is találunk, amelyek a mai napig megőrizték nyelvüket és katolikus hitüket. A román lakosság helyi őslakos moldvaiakból és Erdélyből nemrégiben áttelepült mokányokból áll. Ezek a népek őrzik etnikai jellemzőiket, vannak falvak, amelyekben százával élnek olyan csángó családok, akik nem tudnak egy szót sem románul, mint például Klézse (Clezja), Forrófalva (Fărăoani) stb.

⁴Ugyanott, 1898. 187. old.

⁵Az akkori királyi Romániáról van szó. A megye lakosságának 15%-át kitevő, ténylegesen magyarok tekintett népességhez képest római katolikus vallású, tehát magyar származású a megye lakosainak 18,8%-a.

A magyar telepek lakói két csoportba oszthatók.

Először is vannak csángóknak nevezettek („Czangó Magyarok”), akik az idők kezdetétől, talán még a Moldvai Fejedelemség megalapítása előtti időktől élnek a Szeret mentén, Lészpedtől (Lespezi) egészen Rekecsinig (Răcăciuni). 1420-ban Zsigmond, Erdély fejedelme nagyszámú szásznak és székelynek adott engedélyt országuk elhagyására, s ezek a kivándorlók Moldvában telepedtek le, ahol Alexandru cel Bun, moldvai fejedelem jól fogadta őket. Kilenc parókiát hoztak létre, és a bákói püspöknek voltak alárendelve. Később a német egyházközségek eltűntek vagy beolvadtak a magyarokéba. A csángók között sok német nevű családot találunk, például Schuster, Müller stb. A székelyek Bákó környékén telepedtek le, s egyházközségeket hoztak létre Forrófalván (Fărăoani), Kalugerven (Călugăra), Bákóban (Bacău) és Baráton (Barați), Gorzafalván (Grozești), Tatroson (Tatroș) és Aknavásáron (Ocna). Nyelvüket illetően megkülönbözteti őket az a tény, hogy nem tudják kiejteni az *s* és a *cs* betűket. *Cse* helyett például *sze*-t mondanak, *si* helyett *szi*-t.

Megint más magyarok, vagy székelyek, akik a XVII. század közepén és a XVIII. század során jöttek Moldvába, az Erdéllyel határos területekre, a Tatroson mentére és jobb oldali mellékfolyóinak völgyébe. (...)

1836-ban ellátogatott Moldvába egy Gegő nevű magyar misszionárius, akinek – bizonyára mert látta a Bákó környékén élő magyarok kivételesen nagy számát – úgy tűnt, hogy Moldvában mindenütt csak magyarok, csángók és székelyek élnek. Képzelt statisztikájában azt állítja, hogy egész Moldvában 55 ezer magyarul beszélő katolikus magyar él, ha pedig ide számítja az anyanyelvüket már elvesztő katolikusokat is, akkor az ország lakosságának legalább egy negyede magyar eredetű. Szerencsére 1849-ben N. Șuțu fejedelem statisztikája rámutat a moldvai katolikusok létszámára, ami akkor 44 317 volt.⁶

Semmi okunk nincs, hogy kételkedjünk a Románia Nagy Földrajzi Szótára adataiban. Mintegy nyolcvan esztendő múlva, az 1930-as hivatalos román népszámlálás Moldvában 20 964 magyar nemzetiségű és 23 894 magyar anyanyelvű lakost mutat ki. A katolikusok száma szerinte 109 953 fő. A román statisztika azóta sem közölt a moldvai magyarok és katolikusok számára vonatkozó adatokat.

Halász Péter

⁶A szótár Bákó megyére vonatkozó szócikkét Demeter Zayzon Mária fordította.

Szekfű Gyulával Moszkvában

Szekfű Gyula századunk egyik nagy magyar tudósa. Ez vitathatatlan. Összetett, többretné szellem volt. Ez is kétségtelen.

Ellentmondásos egyéniség? Én ezzel nem értek egyet. Nem vagyok illetékes alkotói pályaképnének és erkölcsi magatartásának megítélésére, de munkatársa, beosztottja voltam hat olyan hónapig, amely döntő időszak volt mindkettőnk életében, sőt, hazánk történetében is: ezért mulasztást követnék el, ha a *scripta manent* tényét figyelmen kívül hagyva, nem vallanék arról, hogy milyennek ismertem meg őt.

Szekfű Gyulát 1945 novemberében kinevezték hazánk moszkvai követének, engem pedig, aki akkor miniszteri titkár rangot viseltem külügyminisztériumunkban, a követség sajtóattaséjának. Ehhez magamról csak annyit, hogy a budapesti piarista gimnáziumban 1930-ban leérettségizvén, elméleti matematikus szerettem volna lenni, mert fanatikusa voltam a számtörvények igazságának (és már akkor utáltam mindennemű propagandát), ámde kénytelenségből jogot végeztem; a hivatalnoklét szűrkéséből világcsavargásba, nyelvek tanulásába és versek fordításába menekültem. A háború kitörése után oroszul tanultam, és mikor életmentésül átszöktem a tűzvonalon, ez a nyelvismeret mentett meg a hadifogságtól. Debrecenben az új külügyminisztérium tisztviselője lettem, így jutottam mint nyelvtudó és fordító a követségi kinevezéshez.

Egyedi esetként, mert 1945 őszén már a koalíciós pártok egymás közt döntötték el a felelős beosztásokat. A magamfajta pártunkívüli sajtóattaséi beosztása (aki diákkoromban a legitimista egyesület külügyére voltam) nyilván nem számított felelős posztnak.

Bezzeg nem úgy a misszióvezető! Szekfű Gyula, aki a három nemzedékről szóló, ellenforradalmi propagandát szolgáló kötetével a Horthy-kor hivatalos történészévé lett, majd a Hitler-vész tetőzódésekor bátran megírta a magyar úttévesztést beismero nevezetes cikkét, amiért a Gestapo elől bujkálnia kellett, mint legitimista érzelmű prominens katolikus a közvélemény szerint azért kapta moszkvai követi kinevezését, hogy diplomáciai képviselőként az egyetemes magyarság lojalitásának látszatát keltsse akkor, amikor a drótot már a kommunista párt rángatta.

Ez nyilvánvaló volt, ám én, mikor a Centrál kávéház asztalánál mint leendő beosztottja bemutatkoztam neki, a magam naiv tervét forgattam a fejemben, azt, amit azóta is Baradlay-komplexusomnak nevezek. A kőszívű ember Odön nevű fia utódjának véltem magamat, aki azonban nem a szentszövetségi világ szentpétervári osztrák-magyar diplomatajakként cserkesz lovárnó mutatóványában gyönyörködöm, hanem egy történelmi csillagórában, amikor hazám és hatalmas szomszédja közt megszűnt a propagandák állította sorompó, két nép kölcsönös megismertetésének és megszerettetésének nemes feladatát szolgálhatom... Naivul így gondoltam.

A Centrálban Szekfű unottan mért végig, elhanyagolható alakot látott bennem, aki mellette a sajtóügyeket fogom intézni, s ugyan miféle sajtóügy merülhet fel a kommunista fővárosban? Lerítt róla a fitymálás.

Nemsokára azonban kitágult a feladatköröm.

Kulturális beosztottjának Szekfű a neki kedves Gogolák Lajost akarta kineveztetni, ámde ez szovjet részről *persona non grata* volt. A döntő ok Gogoláknak, akivel én mint leendő kollégával már barátságos köszönő viszonyban voltam, 1940-ben *Pánszlávizmus* címmel megjelent könyve lehetett: erre a témára a szovjet vezetés allergiás volt; vallhatta a cárizmust megtagadó internacionalizmust – a szláv egység mint oroszbarátság ott munkált a lelkekben, s aki ennek rugóit feszegette, az nem számíthatott Moszkvában elfogadásra. S ekkor a

kényelmi szempont (nagy úr!) érvényesülhetett: minek újat keresni, amikor már van a kinevezett követségek közt egy, aki ellen egyik koalíciós párt sem emelt kifogást, a szovjet is elfogadta, ismeri a nyelvet és ráadásul verseket fordít oroszról – hát hipp-hopp, a minisztérium közölte velem, hogy munkaköröm tágul, a követségnek nemcsak sajtóügyi, hanem kulturális ügyeit is én fogom intézni. Majd a Magyar Távirati Irodában is felmerült, hogy kellene egy moszkvai tudósító, és nem kerül pénzbe, ha ezt a tisztelet is reám ruházzák. Én pedig duzzadó Baradlay-komplexusommal örültem a háromrétű megbízatásnak.

Szerettem volna megbízóimtól direktívákat kapni, de erre hiába vártam.

Nem úgy Szekfű. Évekkel később a Balatonfüred és Zamárdi közti országúton fogom majd megtudni, hogy őt mire „paukolták be”. Erről azonban később. Egyelőre 1945/46 határára vagyunk, várunk az indulásra, még rejtélyként vár rám Moszkvában, hogy Szekfű miféle marsrutát kaphatott.

Én, nem kapván semminemű utasítást, tanácsot, a magam feje után láttam neki követségi munkám előkészítésének.

Kezdve attól, hogy háború előtti utolsó hivatalomnak, a XIII. kerületi előjáróságnak tiszti orvosaként működő Iván Feri úján jó barátjától, Adler Zsiga ökölvívó-pápától javaslatot szereztem, miként szeretnék a szovjet bokszolókkal összemérni erőiket a magyarok, egész addig, hogy városházi hivatalában Vas Zoltántól megtudtam, miféle kulturális kapcsolatokat kezdeményezzünk a két főváros között – vaskos paksamétát gyűjtöttem össze Baradlay-programomhoz.

Szekfű nyilván kommunista tanácsra, jómagam megint a magam gyermeketeg ötletéről vezettetve hasonlóan igyekeztünk magunknak zöld utat biztosítani a bennünket majd Moszkvában fogadóknál.

A kulcsszó mindkettőnkél ugyanaz volt: Lenin. A nagy ország abszolút bálványa. Akinek idézett mondatai bizonyító erővel bírtak: akitől a diktátor származtatta hatalmát (beszélték, hogy a híres festmény eredetileg csak a padon ülő Lenint ábrázolta, Sztálint utólag montírozták melléje); s akinek viaszos mumiáját megpillantani esőben, hóban crezek álltak sorban örákig a mauzóleum előtt (melyet évekkel később, ha az én egyetlenemmel a Krasznaja ploscsagya vetődünk, nehogy illetéktelen fül kilessze, Egérdének neveztünk). Az abszolút bálvány iránti gesztus fogja moszkvai útjainkat egyengetni: tudta ezt Szekfű Gyula, és tudtam én is.

Ő 1946. január 21-én az Operaházban tartott Lenin-émlékünnepélyen történeti képességeit latba vetve olyan méltató emlékbeszédet mondott, mely a legmegszállottabb bálványimádót is kielégíthette.

Én, megtudván, hogy a Leninről szóló töméntelen vers közül Majakovszkij poémája a legrepresentatívabb, ezt a mintegy háromezer sornyi elbeszélő költeményt fordítottam le roham munkában. (A későbbi kiadásokban kijavítandó félreértések negatívumát busásan ellensúlyozta a lendület adta élményszerűség. És a szöveg ráadásul azzal a haszonnal is járt, hogy amit mások dühöngve muszájból bíráztak, a szovjet párttörténetet, én könnyed verstördítés útján, pamlagomon heverve sajátítottam el Majakovszkij mestertől.) A kötet nyomdameleg példányait kiállították az Operaház előcsarnokában, mikor Szekfű emlékeztet Lenin-beszédét tartotta.

Még vártunk az indulásra, amikor Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke ebédre hívta meg a kiküldendő követség tagjait. Ám Szekfű, aki érzékeny volt mindenféle betegségre, az operaházi Lenin-ünnepségen megfázott, lázasan feküdt ágyában, a meghívást lemondta.

Vorosilov visszaüzen, hogy a meghívás érvényes, és ha a követ beteg, hát igya a herbateáját, de a többiek jöjjenek.

A külügyben a nagyokosok kisütik, hogy a meghívást el kell fogadni. Tekintélyes vodkázás közben még dalolunk is magyar nótákat, a marsall élvezi és tanáccsal lát el bennünket: a diplomata tudjon sokat enni, még többet inni, mindent meghallani, semmit sem kimondani... Szekfűben viszont nyilván tüskét hagy a nélküle elfogyasztott ebéd.

És még addigra sem épül fel bajából, amikor február 8-án végre jelenti a mátyásföldi szovjet repülőtér (az, ahonnan egy évtizeddel később Nagy Imrét elhurcolják), hogy *pogoda* van, indul a gép Moszkvába.

Lockheed bombázó, falán a felirat; ezeket kapta nyugati szövetségeseitől a Vörös Hadsereg a közös ellenség ellen. A kiugró ejtőernyősöknek szánt utasterben vászonszikokat feszítettek ki, hogy mi, civilek, leülhessünk.

De hát ne a magam érzékéséről, kirakodásunkról, a Vnukovóról havas külterületeken, majd a moszkvai utcákon át vezető autózásról, a követség udvarára való bekanyarodásról, szobáink elfoglalásáról legyen szó. Akit ez érdekel, olvassa el az Új Magyarország 1946. évi 14. számának címloldalán kezdődő terjedelmes riportot, melynek öles betűkkel nyomtatott címe: *Budapest-Moszkva: 5 óra, s alatta: Radó György eredeti beszámolója az Új Magyarország számára.*

„Eredeti beszámolóm” és az ezt követő cikksorozat abban a Külügyminisztérium által patronált hetilapban jelent meg, melyet piarista gimnáziumi iskolatársam, Boldizsár Iván szerkesztett. Az Új Magyarország szerkesztését a békekötés előtt álló hazánk politikai helyzete határozta meg: jóban lenni a győztes szövetségesekkel. A nagy nyugati folyóiratok bőségesen kínáltak érdekes anyagokat, melyekből Iván biztos kézzel válogatta ki állandó – főként angol és amerikai – rovatai részére a friss, érdekesítő közleményeket, érzékeltetve a fellelegzést, amelyet lakosságunk tisztességes többsége érzett a hitlerista propaganda alóli felszabadulással. Csak a Szovjetunióval volt bajban az Új Magyarország. Iván paritásos alapon szeretett volna a nyugatiakkal párhuzamosan szovjet témájú cikkeket is közölni, de a Pravdából, az Izvesztijából és a TASSZ közleményeiből csak papírizú, „pártos” anyagokat ollózhatót volna ki, melyek elriasztották volna a magyar olvasót. Ezért jött neki kapóra, hogy én, ki már korábban letettem a garast a bel- és külföldi sajtóban, Moszkvából küldhetek riportokat.

Hivatali kötelességem s bennük (ekkor még úgy véltem) Baradlay-terveim mellett a Boldizsárnak ígért riportok alkották moszkvai programomat.

Szekfü még Pesten kúrálta magát.

Mielőtt azonban a címben jelzett „cselekményre” – *Szekfü Gyulával Moszkvában* – rátérnék, a dramaturgia általános szabályainak megfelelően bemutatom a helyszínt, a díszletet és a jelmezeket, felsorolom a szereplőket.

A helyszín Moszkvának ama negyede, ahol a történelmi időkben a Kreml udvartartásának kiszolgáló személyzete üzte mesterségeit. Ennek emlékeit olyan utcanevek őrizték, mint a Hlebnaja (Kenyer utca), Szkatyernaja (Abrosz utca) és Povarszkaja (Szakács utca), amely már a külföldön merénylet áldozatául esett szovjet diplomata, Vorovszkij nevét viselte: itt állt, a Borisz és Gleb vértanúkról elnevezett Boriszoglebszkij utca sarkán, fő- és szárnyépülettel, erődkapuszerű kocsibejárattal követségünk, a forradalom előtt egy földesúr moszkvai rezidenciája vagy gazdag kereskedő háza lehetett.

A Vorovszkij utca barátságos fasorával kedves helyem maradt évek múltán is, amikor az én egyetlenemmel, többnyire a Nemzetközi Fordítószövetség képviselőjében járogattuk Moszkvát; ennek végében állt az írószövetség épülettömbje, itt működött az akadémiai irodalomtörténeti intézet is.

A követség főépületének földszintjét foglalja el a tágas irodahelyiség, néhány ide nyíló szobával, itt folytak a közös ebédek, itt állott az a tekintélyes Standard zenegép, melyet Pesten én vásároltattam, tudva, hogy szerepe lesz kulturális és sajtómunkámban. Lemeztárában Liszt, Kodály, Bartók művei, magyar nóták és csárdások vártak bemutatásra, s ott voltak az orosz háborús slágerek – a Katyusa meg az Ogonyok (Gyévuska) – magyarul, Karády Katalin előadásában.

Díszlépcső és szolgálati lépcső vezetett az elegáns követi lakosztályhoz s néhány más lakószobához. A hadbalépéskor sietve ott hagyott berendezéseket leltároztuk s magunk költöztünk a lakásokba. Én a szárnyépület második emeletén kaptam szép lakást, az első irodahelyiséget.

Jelmeztárunkból hiányozván a megbízólevél átadásakor kötelező frakk meg cylinder, ezeket dél-amerikai diplomatakollégáktól kértük kölcsön, Nizskács Laci ismeretsegei révén. Ő volt ugyanis az egyetlen, aki már korábban odarepült, hogy leverje a lakatokat a hadbalépés óta lezárt épületről. A Nacionál szállóban lakott s ott sikerült guatemalai, uruguayi meg chilei kollégákkal összehaverkodnia. Kívüle, akiből évek múltán jeles sportújságíró lett, a *dramatis personae*: Gombó István tanácsos, követségünkön az egyetlen karrierdiplomata; rangban utána én következtem, majd még három útkár: Kemény Feri protokollfőnök, ő szintén tudott oroszul s még egy sereg más nyelven, a már említett Nizskács Laci, akit ruszin anyanyelve érdekelt erre a posztra és végül Horváth Imre, akkor még csak harmadtitkár, de leendő külügyminiszter, mivelhogy ő moszkvai emigrációban tanulta meg a nyelvet, idehaza pedig Rákosi cellatársa volt. Szentágotay Andris

irodavezető, Bilkeiné gépiró titkárnő, Rónai és Szabó hivatalsegédek és Proháczik szakács zárták a sort. Csak tengtünk-lengtünk, ismerkedtünk a moszkvai utcával meg a metróval: nem lett volna helyes működnünk, amíg a főnök meg nem érkezik.

Aztán megérkezik, vele felesége és annak szobalánya meg bizalmasa, Teréz – kezdődhet a cselekmény... Nyitány az első eligazítás szövegéből:

– Demokrácia van, engem szólítsanak követ úrnak, de (itt hangja kunyeráló színt ölt) a feleségemnek mondják azt, hogy „kegyelmes asszony”.

Sajtóattaséi, MTI-tudósítói munkám gerince, hogy éjfélkor mindig ott ülök zenegépünk világvevőjénél, előttem írógépem, és amint a Kossuthon mondják a tűzórás híreket, úgy kivonatolom azokat gépbe, föléje írom: „Az MTI jelenti” és az első példányt másnap délelőtt Szekfűhöz viszem, az átütéssel írt többi szétosztom a kollégák közt, ha pedig külföldi kérdez a magyar helyzetről, akkor rejtélyes pófával súgom „bizalmasan”, „csak neki” a fülebe azt, amit előző éjjel a pesti rádióból hallottam.

Ez a „mesterség” kerete, melyen belül Baradlay-programom megvalósítására készülök. Három irányban: információk gyűjtésével, kapcsolatok kezdeményezésével és az otthoniak tájékoztatásával.

Az első nem ütközik különösebb akadályba: járom a színházakat, délelőttönként antikváriumokban költöm rubeljeimet. Részletek *Moszkvától Moszkváig* címmel 1977-ben megjelent könyvemben. Itt csak egy példa: bejelentkezem az írószövetség elnökénél, Nyikolaj Tyihonovnál. Nem nagy örömmel fogad, kérdezi, mit akarok tőle: látszik, nem tud mit kezdeni a külföldi diplomátával, aki lehet provokátor is, és ráadásul versfordító kolléga. Távozásomkor a titkár, Apletyin, íróasztala fiókjából mintegy „pult alatt” csúsztatja kezembe Paszternák verseinek kötetét, s ezzel úgy felkelti az érdeklődésemet, hogy jegyet váltok a költő legközelebbi előadóestjére, és látom, mennyire, hogyan lelkesedik érte a közönség...

Tevőleges programommal azonban baj van. Pedig nem is a saját ötletemmel kezdem: minisztériumi akta, magyar festőművészek szeretnének kiállítani Moszkvában, puhatolózunk a lehetőségek iránt.

– Ezek megint szerepelni és eladni akarnának. *Ad acta!* – hangzik a követi verdikt.

Meglepődöm, majd a harmadik hasonló esetben meglepetésem dőbbenetté válik. Különösen, amikor Szekfű ezúttal hozzáteszi:

– Te mindig ugrálsz. Te nem azért vagy itt, hogy mindenfélét kezdeményezzzél, hanem azért, hogy jól élj.

Hát ekörül nincs hiba. Szinte minden este fogadás finom szendvicsekkel és italokkal. Teniszparti ausztrál titkárokkal, bridzs a török követnél, közös irodalmi-fordítói est az erdélyi román lévén magyarul tökéletesen tudó Mihai Beniucnál, tánc egy csinos kanadai titkárnővel... Jó cimborám az angol Mr. Dunbar, aki profi filmes. Az olasz Marsoni nálam jóval idősebb, már a cári kormány mellé volt akkreditálva, aztán a politika ingadozásaitól függően hol visszahívták Rómába, hol újra ideküldték, bűbajos felesége orosz grófkisasszony, szebb pétervári nyelven beszélnek, mint a szovjet diplomataik, és tőlük kapom a legjobb tanácsot: „Sose érdeklődjék az itteni belpolitika iránt, mert úgysem tud meg semmit, csak gyanússá válik. Képzeld el egy nagy szőnyeget, mely alatt verekedés folyik, de azt, hogy ki püföl kit, csak akkor tudja meg, amikor valamelyik agyonverten kirepül a szőnyeg alól.” (E tanácshoz tartom magam azóta, ezért vélem magam külön „kremlinológusnak” mint azok, akik nagy pénzeket vesznek fel okoskodásaikért.)

Terveimről nem mondok le, hátha sikerül Szekfűt meggyőznöm.

A ménkü akkor csap be, amikor Tamás Aladár érkezik Moszkvába.

Az ismert író és szerkesztő nem engem keres, a kulturális illetékest, hanem Horváth Imrét. Hja – a párt...

Szekfű a vendég tiszteletére vacsorát ad, ezen szovjet meghívottak is részt vesznek. Asztalszomszédom a Kulturális Kapcsolatok Társaságának Melesko nevű munkatársa. Egy fogadról már ismerjük egymást.

Megörül a találkozásunknak:

– Jó, hogy látom Önt. Úgy tudom, a magyaroknak augusztus huszadika a nemzeti ünnepük. Intézményünk az idén megünnepeli, a Csajkovszkij-teremben. Jó fordításaink vannak Petőfi verseiből, vezető színészeket kérünk fel, csak a zenével vagyunk bajban. Kodály *Psalmus Hungaricus*-át vettük tervbe, de nincs kottánk. Legyenek szívesek futárjukkal meghozatni.

Nagy öröm! Most nem én „ugrálok”, hanem megtisztelő óhajt tolmácsolhatok. Másnap délelőtt sugárzó arccal jelentem az ügyet a követnek.

Szekfű megcsillanó szemüvege fölött néz rám, így kérdezi:

– Cschekeknek, románoknak rendeztek már ilyesmit?

– Nem, dehogya! Hiszen éppen az a nagyszerű, hogy minekünk...

– Remélem, közölted vele, hogy a futárszolgálatunk még bizonytalan. És a kottát is szinte lehetetlen előkeríteni.

– Ne... nem... – hebegem. – Megígértem, hogy...

Fejcsóválás.

– Hát hiába mondom... Most aztán lásd, hogyan mászol ki belőle.

Összeomlva távozem.

Pedig azt sem mondhatnám, hogy ellenszenv, feszültség ékelődne közénk. Sőt ellenkezőleg, a katolikus hit, a legitimista emlékek közösek bennünk, és mintha szeretne is engem. Csak hát ő ilyen. Ha kíván valamit, nem ad főnöki utasítást, hanem kérdez a tanár úr:

– Mondd, megtennéd, hogy...?

Vagy vizsgáztat. Egyszer a Tretyjakov-képtárat látogatjuk többedmagunkkal a követ-ségről. A festmény előtt, melyen Morozova bojárnot hurokolják el szánon a havas tájban, Szekfű hozzám fordul:

– Ki ez a nő? És miért emeli átokra a kezét?

Mint kultúrattasé, én vagyok a válasza illetékes.

– A XVII. század közepén volt a nagy orosz egyházszakadás, és ez a Morozova az óhitűek egyik vezetője, ezért küldték száműzetésbe.

Ekkor jön a meglepetés:

– Kik voltak az óhitűek és mit akartak?

Lehetetlen, hogy az újkori történelem tudósa ne tudná a *raszkol* történetét sokkal jobban, mint én. Tehát vizsgáztat a tanár úr. Elmondom, amit a dologról tudok, Szekfű bólint, az ügy el van intézve.

Harmadik Baradlay-pontom ügye is kérdéssel kezdődik.

– Látom cikkedet az Új Magyarországon. Máskor megtennéd, hogy megmutatod nekem, mielőtt elküldöd?

Úgy vélem, ez hivatalfőnöki joga, meg aztán mindig örültem a kritikának, hát igent mondom.

Nézi újabb gépiratomat, itt-ott ceruzával ír valamit a bemutatott másolat margójára. Stilizál, amit nem mindig fogadok el. Lényegtelen dolgok, de egyszer csak megakad a szeme egy mondaton.

Ez a cikk kivételesen nem tényközlő riport, hanem képzelt beszélgetésem egy angolbarát szovjet és egy szovjetbarát angol újságíróval. *Fiction* – ahogy az angolok mondják. A téma: Magyarország szerepe a háborúban, az akkori jelenben és a jövőben.

Azt mondom a cikkben: „Egy pillantás Európa térképére bárkit meggyőzhet, hogy az én hazámnak hídnak kell lennie Nyugat és Kelet közt.”

Szekfű leteszi az írást.

– Már megint ez a híd! – mondja szinte felcsattanva. – hagyjuk ezt végre! Eddig azt mondtuk, hogy a Nyugat védőbástyája vagyunk, ezentúl úgy kell mondani, hogy Keletnek vagyunk a védőbástyája Nyugat felé.

Megrökönyödöm, pedig még nem is tudom, hogy nemsokára Rákosi fogja kijelenteni, hogy nem rés vagyunk, hanem erős bástya.

Nem értem: éppen Szekfű Gyulától hallok ezt? És mi az, hogy „kell mondani”? Kihúszom a cikkből a *hidat*, de nem írom be a *bástyát*. Hivatalnoki kompromisszum. És küldöm haza tovább is a cikkeimet.

Ezek a kérdőjeleim is majd évek múlva Balatonföldvár és Zamárdi közt fognak eltűnni.

Szekfű nem ténlen. A minisztérium politikai osztályáról (ahol a kommunista Bolgár Elek az úr) érkező ügyeket – túlnyomórészt a hadifoglyok hazaengedését – megpróbálja elintézni, tárgyalásaira magával viszi Horváth Imrét, néha engem is. Kapott ígéreteken nincs hiány.

A letorkolások ellenére úgy érzem, a követnek rokonszenves vagyok.

A kegyelmes asszony is kedvel, francia nyelvkönyvvel kéret magához, hogy a társalgást gyakoroljuk.

A kollégákra azonban gyanakszik, hogy gúnyt űznek a professzor úrból. Nincs igaza,

mindenki magyar ügynek tekinti a követség működését. A vérmesen lelkes Kemény Feri ha olykor háborog is a „kegyelmes asszonyon”, a követ ellen sohasem fordulna.

A gyanakvás a francia követség meglátogatásakor robban.

A diplomataék egyik penzuma érkezésük után végiglátogatni kollégáikat. Szekfű Gyula illetően órarendjét a protokollós Keménynek kell beosztania. Felhívja a francia titkárságot, megbeszélnek egy ebéd utáni időpontot, Feri jelenti. A kegyelmes asszony azonban úgy véli, hogy az ő gyengélkedő férjének abban az órában még pihennie kell; újabb telefon, a francia titkárnő szívesen átteszi az időpontot későbbre. De ezzel is baj van, végre a negyedik időben megegyeznek, de Szekfűné és Kemény Feri már egyaránt ingerült.

A Bolsaja Jakimankán – itt áll a francia képviselő pompás villája – a francia nagykövet és neje olyan szívélyesen fogadja a Szekfű házaspárt, hogy kerti uzsonnaasztalnál, unokák körében társalognak. Catroux tábornok, a gaulle-ista harcok egyik hőse is nyájaskodik, pedig igen kemény ember. (A bájos francia titkárnő és gépíróamzellek úgy mondták, hogy irántuk nem tábornok, hanem légiós őrmester a főnök.)

A Vorovszkij utcába hazatérve, a kegyelmes asszony reszket a haragtól, és Kemény Feri hiába magyarázza neki, hogy Catroux-ék családi kedvessége a magyar követ megbecsülése volt, Szekfűné kitart amellett, hogy díszterem helyett a kertben fogadni, konyhak helyett uzsonnával kínálni a vendég követet, viháncoló süvölvények közt, megalázó, és ezért Kemény Feri a felelős.

Igy mérgesedik a légkör.

Aztán egyszer hivatali órában Szekfűné végigjárta a kollégák lakásait és Terézzel, bizalmasával leszedett néhány függőnyt, azzal, hogy ezek az ő szobájába kellene. Rádásul a nős kollégák kifogásolják a hangnemet, ahogyan a kegyelmes asszony az ő feleségükkel beszél, és elhatározzák, hogy protestáló levelet írnak a Külügyminisztériumba.

Szekfű délelőtti jelentéstételkor váratlan kérdést tesz fel:

– Azt hallom, valami összeesküvés készül a feleségem ellen. Tudod, hogy én téged a magam emberének tartalak. Elmondanád, hogy kik és mit terveznek?

Válaszút hátralevő életemre.

A választ nem mindig Csongor hármass útja. S ha csupán kettős – igen vagy nem –, akkor sem Ormuzd vagy Ahriman, jó vagy rossz közt kell választani, csak esetleg két hűség közt, érzés, becsület, izlés szerint.

– Követ úr tudja, hogy én is szeretem, a feleségét tisztetem, ő is kedves hozzám. De erre a szerepre nem vállalkozom.

Tekintete a megesillanó szemüveg fölött mered rám.

– Szóval te is. Hát jó.

Többé erről nem ejtünk szót. Néhány hét és Budapestről megjön a rendelet: az összes titkárt hazarendelik. Persze, Horváth Imre kivételével. Ha valaki Rákosinak volt a cellatársa, az nyilván nem vesz részt a követné elleni piszlicsári összeesküvésben.

Szerettem ott lenni. Élveztem a diplomataéletet, a nemzetközi társaságot, a fogadásokat, a színházi estéket, az utca embereinek hol megható, hol megmosolyogtató viselkedését, a regényes Arbat-negyedet, Moszkva hangulatait, felfedező utazásaimat a fehér éjszakákba, a Kaukázusba, a Volgára... Dühös voltam Szekfűre.

Örültem, hogy búcsúzóul bosszantására jól elintézhezek valamit.

Ugyanis akta érkezett a minisztériumból, épp két nappal azelőtt, hogy Szekfű hazautazott nyári szabadságára. Az aktát otthoni főnököm küldte. Czinkotszky Jenő barátom is volt, nemcsak főnököm. Azelőtt mint a békécsabai gimnázium igazgatója szemet hunyt afölött, hogy a helybeli könyvkereskedő „puskákat” (előre gyártott fordításokat, vizsgakönyvit jegyzeteket) árusít a diákoknak; amikor pedig a könyvkereskedőből kiskapadapárti külügy-miniszter lett, Gyöngyösi János azzal hálálta meg az iskolaigazgató szívességét, hogy a szocdem párt kívánságára (mert a pártjavaslat már elengedhetetlen volt) a kulturális osztály vezetőjévé nevezte ki Czinkotszkyt (aki az első világháborúban mint szibériai hadifogoly jól megtanult oroszul). Mégpedig magas, miniszteri osztályfőnöki ranggal.

Az akta, melyről nem is referálhattam Szekfűnek, mert már csomagolt a hazautazáshoz, a kultuszminisztérium óhaját tartalmazta: járjon el a követség, hogy magyar diákok ösztöndíjjal tanulhassanak szovjet egyetemeken és főiskolákon. Szekfű – ebben biztos voltam – ezt az ügyet is *ad acta* tétette volna.

Amde én konspiráltam otthoni főnökömmel: Czinkotszky röviddel Szekfűék hazaindula után megérkezett Moszkvába s ott a követnél magasabb rangúként tárgyalhatott a

felsőoktatási minisztériumban, ahol én már ismertem a dürgést. El is intéztük a magyar ösztöndíjasok ügyét.

Mégiscsak teljesült valami a Baradlay-tervből.

Hazaérkezvén, amikor Kemény Feri fegyelmi ügyében tanúskodom, egy aktából megtudom, honnét credt a követné elleni „összeesküvés” vádja. Ezt olvasom: „Feleségem szobalánya a kulcslyukon keresztül megtudta, hogy...”

Ilyet írjon le hivatalos iratban egy követ! – haborgok Szebfű ellen, mialatt még mindig azon töröm a fejemet: miért akadályozta meg a baráti kulturális kapcsolatok kiépítését, magyar festők moszkvai kiállítását, az augusztus huszadiki ünnepséget és a többit?

Amikor aztán Rákosiék „szalámitakukájával” hazámra rázúdul a „fordulat évének” mondott kommunista hatalomátvétel, kezd bennem valami derengeni. Nyilván azért nem valósíthattam meg Baradlay Odón szerény utódaként tervezett programom pontjait, mert *a kommunisták nem akarták, hogy a koalíciós kormány jó kapcsolatokat építsen ki az országot megszállva tartó Szovjetunióval: azt akarták, hogy a két ország viszonya ne önálló államok korrek kapcsolatára, hanem pártpolitikai legyen, az ő monopóliumukra.* (Bár nem is minden kommunista gondolkodott így: például Vas Zoltán partnerem volt moszkvai tervezésemben).

Sejtelmem aztán Balatonföldvár és Zámárdi közt az országúton igazolódott be tényszerűen.

A balatonföldvári zeneművész-alkotóházban üdülünk, és egy lágy alkonyatban sétálni indulunk kedves kis társaságunkkal: Passuth László, Jemnitz Sándor, meg az alkotóház gondnoknőjének fia, Del Medico Imre, aki mostanság fekezheterlen olvasólevél-íróként ismeretes, és én az én egyetlenemmel.

Imre annak idején külügyi kollégám volt, a gazdasági osztályon működött. Erről mesél.

Már jóval hazarendelésünk után a követség gazdasági ügyeinek rutinszerű ellenőrzésére utaztak Moszkvába. El kell mondanom, hogy a követség anyagi ellátottsága kiváló volt. Az én fizetésem havi ezer dollár, ami ugyan bankban hivatalosan beváltva nyavalyás kilencszáz rubel lett volna, ámde mi, mint tudomásom szerint a többi követségek is, a görög külképviselet feketézőjéhez küldtük dollárjainkat, aki hetven (!) rubeljével váltotta. Ezért engedhettem meg magamnak, hogy antikvárium portyázásaim eredményeképpen tizennégy láda könyvvel költöztem haza, cirill betűs írógépet vásárolok és irodalmi titkárnőt tartok a magam költségén a hivatal céljaira is, mert a követségnek sem orosz gépe, sem oroszul anyanyelvi szinten értő beosztottja nem volt.

A követ kétezerhat száz rubel fizetést húzott.

A gazdasági ellenőrző küldöttséget Szebfűék vacsorán látták vendégül. Tóni néni (Szebfűné) izgett-mozgott – meséli Imre – kiderült: nem hiszi, hogy az ellenőrzés csak rutinszerű. Végül, férjének odasúgva, de felindulásában olyan hangosan, hogy Imre is meghallja, kifakad:

– Te Gyula, ezek azért jöttek, hogy csökkentsék a fizetésedet. Ne hagyj, hiszen (s itt izgalmában németre fordítja a szót) *der Rákosi hat es so versprochen.*

Rákosi megígérte... Imre sztorijától megvilágosodik az agyam. Hát jól sejtettem: *a kommunista hatalomszerzés stratégiájának feje már akkor úgy alkudott, hogy a még virágjában levő koalíció ne kerüljön jó kapcsolatba a megszállókkal.* A „fordulat éve” helyett még valami „finlandizálásra” kerülhetett volna sor. De hagyjuk ezt: a történelemben nincs se „ha”, se „volna”. Számomra a lényeg: naiv voltam. A tudós történész pedig felmérte az erőviszonyokat. Ami nem vétek, csak éppen – *nesze neked, Baradlay-komplexusom!*

Balatonföldvár és Zámárdi közt sétálunk az országúton...

A kulcs megfordult a zárban, az ajtó kinyílt.

Radó György

A gödöllői hadifogolytábor

Városunk a maga hírnevét nemcsak varázsos természeti környezetének, pompás kastélyának, egykori művésztelepének, az 1933-ban megrendezett cserkész világtalálkozóinak vagy az 1950 óta itt működő Agrártudományi Egyetemnek köszönheti. A települést bemutató leírások, utikönyvek ezekről bőséggel, méltó elismeréssel szólnak. A turistákat csalogató és tájékoztató kiadványok azonban nem mondanak semmit legújabb kori történelmünknek arról a különleges „létesítményről”, amely Gödöllőt sok tízezer ember számára ugyancsak és felejtethetetlenül nevezetessé tette. Itt, a premontreiek kiűritett egykori gimnáziumában és rendházában – az Agrártudományi Egyetem jelenlegi főépületében – sínylődtek ugyanis hónapokig azok a férfiak, akiket Pest eleste után a szovjet katonák elfogtak és idetereltek.

A gödöllői hadifogolytábor létrehozását is megmagyarázó okokról, előzményekről Gosztonyi Péter, a Svájcban élő neves magyar történész a következőket mondja: „Amikor a Vörös Hadsereg birtokába jutott a főváros, Malinovszkij marsall az ostrom elhúzódását azzal magyarázta meg a moszkvai főhadiszállásnak, hogy a katlanba zárt ellenség, Budapest helyőrsége, 188 ezer katonából állott. Ezekből – így olvasható a korabeli szovjet hadijelentésekben – 110 ezer esett a Vörös Hadsereg fogságába. Amikor azonban a marsalltól követelték e 110 ezer hadifogoly átadását a háttországi szerveknek, Malinovszkij bajba került. Tudniillik csupán 35–40 ezer ember esett hadifogságba, az elszámolásból tehát hiányoztak 70 ezren! A hadvezér utasította beosztottjait: szedjenek össze férfiakat Budapest utcáiról. Így történt, hogy a február (?–P. P.) közepe és március közepe közötti katonai razziák során »malenkij robotra« összegyűjtött férfiakat hadifogolyként Gödöllőre, majd a Szovjetunióba szállították, ahonnan – ha egyáltalán visszajöttek – csak évek hosszú sora után kerültek vissza Magyarországra.”

Gosztonyi szavait jól illusztrálja egy Gödöllőt megjárt fogoly (Bayer István ny. főiskolai tanár) alábbi vallomása: „50 önként jelentkezőt kivittek a pályaudvarra, munkára. Kettő közülük valahogy eltűnt: visszajövetelkor csonka lett a tizedik ötös sor... Eppen bejött egy tehervonat Hatvan felől, lekerült a mozdonyról annak vezetője és a fűtő, és bent találtak magukat a táborban hadifogolyként.” A jelenet máskor és máshol is megismétlődött.

A szögesdróttal körülkerített tábor világa egészen a közelmúltig megközelíthetetlen volt a történelmi eseményeket a helytörténet vetületében megismerni kívánók számára is. Három éve indulhatott csak meg a gödöllői hadifogolytábor „titkainak” feltárására irányuló munka. A városi múzeum vállalkozásának jelentőségét a kutatást támogató levelében Katona Tamás így indokolta: „Mint történész és mint külpolitikus is érdekesnek és fontosnak tartom a gödöllői hadifogolytábor 1945. évi életének feldolgozását, hiszen erről az érzékeny témáról mindeddig szemérmesen hallgattok a politika is, a történészszakma is. Szükséges, amíg még lehet, a személyes visszaemlékezések összegyűjtése, megróstatása és értékelése.”

Az alábbiakban a túlélőkkel készített magnós interjúk több száz oldalt kitevő vallomásai alapján, azok megpróbáltatásairól kívánunk megemlékezni, akik számára 1945-ben sem ért véget a háború, s akik nem csupán a „vae victis” jegyében bűnhődtek.

A fogságba esés körülményei

„1945. január 18. Pest eleste óta már jó két nap telt el. Úgy terveztem, hogy benézek Horváthékhoz, majd átmegegyek Budára Sárkát felköszönteni névnapjára. Ember tervez, orosz végez. A Hungária út sarkán egy orosz járőr megállított és igazoltatás nélkül többedmagammal a Család utcába, egy vöröskeresztes földszintes házba vittek, ahol már sokan voltak férfiak. Zöld tányérsapkás oroszok intézkedtek: a GPU emberei. A mi csoportunkat két egymásba nyíló szobába vezették. Valami főúri lakás, zongora, szép bútor, finom kézimunkák, porcelánok szanaszét szórva. Mindenki valami leigazoltatásfélre gondolt, vagy hogy valami 3–4 napos munkára visznek. Egy pár sort írtam a papának, hogy tudjanak rólam, és – mivel a szoba ablakai az utcára néztek – kidobtam egy arra haladó kislúznak, hogy egy Kispest felé tartó bácsinak vagy néinek adja oda.” (C. T.)

„Pest eleste után elhatároztam, hogy hazamegyek a szüleimhez. Eljutottam a Hungária körútig, ahol minden embert, akiről feltételezték, hogy katona volt, azt az oroszok elfogták, levittek egy pincébe, és ott gyűjtötték őket össze. Mikor már csomó ember összegyűlt, akkor

elvittek minket az Alsó erdősorba, ahol volt egy biliárdszalon. Egy éjszakát ott töltöttünk. Ennivaló természetesen nem volt, innivaló sem, víz sem.” (P. J.)

„A munkaszolgálatosokat – például a Visegrádi utcából – is mind elvittek.” (K. J.-né)

„Én az Országházban voltam, a bátyám lakásában tartózkodtam... először elvittek bennünket valahova, ott az Alkotás utca mellett, behurcoltak oda... majd még a régi Nemzeti Színház mellett is elvittek, és az éjszakát a Rákóczi úton, egy Dívatesarnok melletti pincében töltöttük, ahol az volt a borzasztó, hogy mindenki, akinél volt cigaretta, idegességében elszívta. A helyiség kb. 24 m² volt, benne 70–80 ember. Én akkoriban nem dohányoztam. Reggel aztán az ember a tüdejét is kiköpte.” (R. G.)

„Itt is motoztak az orosz örök. Örát, zseblámpaelemet, töltőtollat kerestek.” (C. T.)

Útban Gödöllő felé

„Másnap, talán déltájban sorakoztattak bennünket és elindultunk Gödöllőre gyalogmenetben.” (P. J.)

„Katonák kísérték a menetet, gyalogosan, géppel természetesen, gitárral.” (R. G.)

„A menet – kb. kétezren – az Üllői úton Lőrinc irányába indult. A lőrinci részen megloptak egymáron, de innen túl már nemigen. Mind kisebb volt erre a lehetőség. A rákosi temetőn mentünk keresztül, és a hullaház előtt egy lovaskocsi tele volt már megkékült hullákkal. Mátyásföld körül tudtuk csak meg, hogy Gödöllőre visznek. Asszonyok panaszkodtak, hogy az ő embereiket is elvittek már három hete, és nem tudnak róluk semmit azóta se. Útközben vizet kértünk, de a muszkák nem engedték meg, hogy adjanak.” (C. T.)

„Majd egy kilométer hosszúságban nyúlt el a karavánunk. Voltak közöttük katonák és rendőrök is, meg summások, munkaszolgálatosok, nagy zsákokkal, csomagokkal.” (C. T.)

„Nem tudnám azt megmondani, hogy hányan voltunk, de sokan. Azon a részen, amit én beláttam, nem volt szökés. Nem volt rá lehetőség. Persze mindenki ezt forgatta a fejében, de nem volt rá lehetőség, mert úgy volt azért biztosítva, hogy ez ne következzen be.” (P. J.)

„Engem már a kerepesi dombnál a hátukon vittek. Először a bátyám, mert nem tudtam menni, és mondtam, hogy hagyjanak ott..., de nagyon rizikós volt, mert nemcsak a szököket végezték ki.” (R. G.)

„Aránylag kevés pihenőt tartottunk...” (C. T.)

„...és akkor a kisdolgot legalább el lehetett intézni, a nagydolog meg nem is nagyon jelentkezett, mivel már egy napja vagy másfél napja már nem evett senki sem.” (P. J.)

„Volt aki nyers frankot meg paradicsomkonzervet evett – nem volt más. Valaki vagy 10 kg-ra való sőt öntött ki az országútra. Nem bírta vagy nem tartotta érdemesnek tovább cipelni.” (C. T.)

„Menet közben is fosztogattak az oroszok. A jó bekecseket, bőrkabátokat, csizmákat is leszedték. Beszéltem olyan rendőrrel, akinek olyan bakancsa volt, amely hátul végig fel volt vágva, mert elvették tőle az ő lábbelijét, adtak helyette egy másikat. Igen ám, de az kicsi volt. Hogy elférjen benne a lába, hátulról végig fel kellett vágni. Úgyhogy a sarka kilógott a cipőből. De legalább nem maradt mezítláb.” (C. T.)

„Este volt már, amikor kiértünk Gödöllőre.” (P. J.)

„Majdnem sötét volt, mire holtfáradtan, éhesen, szomjasan, átfázva, álmosan megérkeztünk a »major« élé. De egy nálunknál nagyobb számú társaság előbb érkezett oda, azokat szállásolták el előbb. Addig minket »zabráltak« a muszkák.” (C. T.)

„Gödöllőn egy hatalmas dombra hurcolták fel az embereket... Egy alacsony orvosnő husággal a kézben vizsgálta ott a havas dombon az embereket..., és hát aki vért köpött, tüdőbajos, igazolt szifilisz, és hát ezek a rendkívül szerencsés tripperesek – ezeket elengedték.” (R. G.)

Megérkezés a táborba

„Elértünk a fogolytábor kapuja elé, és itt elkezdődött a motozás. A motozás során szinte mindent elvettek az emberektől. Hát ez a minden: a cigaretta, mindenféle értéktárgy, bicse, óra, ilyesmi. Akiket megmotoztak, azokat külön csoportba állították. Amikor már sok ember összegyűlt azok közül, akiket megmotoztak, akkor én észrevétlenül odasétáltam, közéjük álltam. Hát, így be tudtam vinni az összes cigarettát, ami a kabátjaim zsebében volt,

a bicskát is, és még egy pár dolgot, borotvát, fogkrémet, fogkefét. Szóval, gazdagon léptem be a táborba.” (P. J.)

„Nem sokat törődtek velünk. Végre egy jó pár órai ácsorgás után egy négyoldalt nyitott fészerben kaptunk helyet, mely köröskörül embermagasságban trágyás szalmával volt körüvéve. Alvásról szó sem lehetett. Éjjel után megindult a havazás. Akik kívüli feküdtek, azokat fehérre lepte a hó. Hajnal felé pedig egymás után jöttek az oroszok megint zabrálni.” (C. T.)

„Orvosi vizsgálat is volt. Külön állították a csonkoltakat és a bénákat, valamint, akiknek nyitott sebük volt, azonkívül a fertőző nemi betegeket. Más betegség nem számított. Én azért odaálltam az orosz orvosok elé. Gondoltam elég rosszul nézek ki ahhoz, hogy elhiggye rólam, hogy beteg vagyok. Az előttem álló azt mondta, „szervi szívbj”, a betegekhez küldte. Én is ugyanazt mondtam. Engem visszaküldött az egészségesekekhez, de lehet, hogy csak azért, mert a kalap miatt »burzsujnak« nézett.” (C. T.)

„Beosztottak századokba és most már a major tulajdonképpeni tábor részébe mentünk...” (C. T.)

Sokan voltunk...

„Kétszeres drótsővény volt a tábor körül... A legnagyobb probléma az volt, hogy rettenetesen sokan voltunk. Úgy saecolom, hogy annyian, mint Gödöllő mai lakosságának száma, tehát vagy harmincezeren. A csúcs idején legalább ennyien voltunk. Legalább... És ez mind a gimnázium épületén belül.” (P. J.)

– „Egy teremben annyi ember volt, hogy állva fértek csak el. Hogy aludni hogy lehetett? Egymás ölében ültünk.” (G. D.)

„Annyi hely sem volt, hogy az ember leüljön, nemhogy feküdjön. A folyósón is hemzsegték, egymást taposták az emberek. Fűtés természetesen nem volt az épületben, mégis meleg volt, mert a rettentő sok ember bemelegítette az egész épületet.” (P. J.)

Élelmezés, ellátás

„Az élelmezés rettentő rossz volt. Annak a kalóriaértéke, amit kaptunk, olyan 900–1000 kalória volt. Ez természetesen rettentően kevés, mert hiszen csak maga az alapanyagcsere mintegy 1600 kalóriát igényel. Tehát, ha teljes nyugalomban van a szervezet, semmit nem csinál, nem mozog, akkor van szüksége eunvire.” (P. J.)

„Egy darab kenyér. Ez volt a fő táplálék. Kb. 20 deka naponta, valamiféle tea és borsóleves. Borsóleves hetekig, hónapokig. Rettenetes volt ez a rossz ízű, örökös borsóleves. Ja, igen, gyakran adtak egy-egy kanálka kristálycukrot is.” (P. J.)

„Az élelem borsóleves volt. Kb. 2 deci naponta. 3–4 szem kockacukor és egy szelet kenyér.” (G. D.)

„Ennek az volt a következménye, hogy mindenki bélhurutot kapott, mindenki összekakálta magát éjjel, egymás ölébe. Eleinte az ember ki akart menni, később már ki se ment.” (G. D.)

„Egy hordóban behozták a két-háromszáz embernek a levest. Nem volt kanál, nem volt egy poharad. Semmi. Mert mindent elvettek. Nem volt semmi. Sokszor feldöntötték a hordót, aztán a földről nyalták fel az ételt.” (G. D.)

„Berakták a hordóba a levest. Nem volt abban borsó. Hár így aztán mindenkinek hasmenése volt.” (G. D.)

„Nem adtak evődényt meg evőeszközöket... De én császár voltam, ugye, azzal, hogy volt cigarettám. A cigarettá volt a konvertibilis valuta. Azért mindent lehetett szerezni a fogolytáborban. Egy csomag cigarettáért kaptam valakitől egy kulacsaltat... Később találkoztam egy ismerőssel, attól meg kaptam egy kanalat. Tény, hogy nem volt mindenkinek ilyen szerencséje. Boldog volt, akinek egy konzervdoboz jutott, amit evődényként használhatott. Volt, aki egy lámpabúrát szerzett és abból evett.” (P. J.)

Tisztálkodási lehetőségek

„Nem volt mosdás, tisztálkodás, cipőlevetés... Hat hétig ugyanazt az inget, gatyát, zoknit hordtuk.” (G. D.)

„Víz nem volt. Néha az volt a szerencsénk, hogy kezdett olvadni a hó a tetőről, és akkor azt a hólevet fel lehetett használni egy kis mosakodásra, és végső esetben inni is lehetett belőle.” (P. J.)

„Mosdani csak egészen kivételesen ritka szerencsével lehetett. Arra volt néha lehetőség, hogy a fertőtlenítőbe menjünk. Csakhogy ezt nem szívesen tettük, mert ott leborotválták mindenünket, minden szőrzetet, a hajunkat is. Na most, ha az embernek a haját levágják, akkor már kisebb az esély arra, hogy esetleg valahogyan meg tud majd szökni.” (P. J.)

„A legnagyobb probléma az volt, hogy hát az ember, ugye, az élettani folyamatai révén anyagcserét folytat, és ez nemcsak azt jelenti, hogy táplálkozik valamivel, hanem azt is, hogy annak a salakanyagait is ki kell ürítenie. Hát ez volt a legborzasztóbb.” (P. J.)

„Ahol most az egyetem étterme van, ott volt a tábor latrinája. Mikor az első ember beleesett, kizavarták, kidobták a táborból. Mehetett haza. De amikor beleesett a következő, azt agyonlőtték, mert feltételezték, hogy szándékosan tette; így próbált kiszabadulni.” (G. D.)

Egészségügyi állapotok, halálozás

„Az örökös silány sárgaborsólevestől mindenkinek hasmenése volt. Ezt úgy nevezték, hogy ukrán betegség. I hát, ezt volt a legszörnyűbb elviselni.” (P. J.)

„Nagyon sok ember halt meg a táborban végelgyengülésben. Már én is olyan gyöngé voltam, hogy a lépcsőn csak négykézláb tudtam járni. Aki még ennél is gyengébb volt, azt elvitték kórházba. Ez ott volt valahol a Humán környékén. Állítólag ott van valami tömegsír is, ahová a halottakat temették.” (G. D.)

„Én úgy közvetlenül nem láttam, hogy bárki is meghalt volna, csak abból, hogy elkezdett valaki gubbasztani, mint a beteg csirke. Nem szólt senkihez, a környezetével már nem kommunikált. Valami sarkot talált, és ott gubbasztott. Az az ember egy-két napon belül meghalt. Hogy ennek lelki okai voltak, testi okai voltak, mik voltak, nem tudom.” (P. J.)

„Még egészségesen is nehéz volt itt az élet, hát még betegen, minden orvosi segítség nélkül elpusztulni? Az orvosok ugyanolyan foglyok, szegények mint mi. Minket is, őket is úgy fogtak össze az utcán. A bajokat, a diagnózist megállapították, de már segíteni nem tudtak senkin.” (C. T.)

Fogolytársadalom

„A fogolytábor belső rendje rá volt bízva a magyar parancsnokságra. Tehát belülről kellett ugyancsak fogoly tisztekből megalakítani a belső fogolytábor-parancsnokságot. Egy őrnagy volt a táborparancsnok, de több más fogoly, katonatiszt is tagja volt a parancsnokságnak. Az oroszok, a szovjet katonák gyakorlatilag nem is jöttek be a táborba.” (P. J.)

„A szovjet parancsnokság gyakorlatilag nem szólt bele a tábor belső életébe. A magyar parancsnokságra bízta. Semmiféle szadizmussal nem találkozottam.” (P. J.)

„Magyar parancsnokság, tisztek intézkedtek és nem a ruszki hajcsárok terelték a népet.” (C. T.)

„Annyi volt csak a szovjet beavatkozás, hogy tolmácsokat is raktak közénk, de ezek a tolmácsok is foglyok voltak. De önekik bizonyos előjogaik voltak a többi fogollyal szemben, lehet, hogy ezért még egy kis külön ellátást is kaptak. Kampós botokkal sétálgattak a fogolytáborban és esetenként ezt használták is a magyarokkal szemben. De csak a magyarokkal szemben, mert ugye, voltak itt német foglyok is, meg mindenféle más náció is volt itt. A németekkel szemben nem merték, mert hogyha egy németnek támadt konfliktusa egy ilyen tolmáccsal, akkor az összes többi német azonnal körbefogta, és még örülhetett a tolmács, hogy élve megúsza. Tehát a németekkel nem mertek kikezdeni.” (P. J.)

„Külön csoportba osztották be a nemzetiségieket és a zsidókat is.” (C. T.)

„A századok itt alakultak meg, csak azért, hogy a kenyéradagot meg az ennivalót ki lehessen osztani. Inkább a kondérhoz volt kötve ez a szervezet.” (P. J.)

„Nem volt napirend. Ez azért volt nagy baj, mert azt a bizonyos borsólevest vagy a teát a legváltozatosabb időben kapta meg a század, mert egyszerre nem tudták mindenkinek ugyanabban az időben kiadni. Nem volt megszervezve. Kinek hogy sikerült. Hozták reggel, vagy este, vagy hozták éjfélkor.” (P. J.)

„Amikor megjött a kondér, a magyarok odarohantak. Mindenki elsőnek akart kapni. Olyan szorosan körülvették a kondérokat, hogy nem tudták osztani az ennivalót. Előfordult, hogy akik hátrább álltak, annyira dühösek lettek, hogy megfogták az elől állóknak a lábát, és belenyomták őket a kondérba. Ugyanakkor a németek, ahogy megjött a kondér, azonnal sorba álltak, megkapták a maguk adagját, ha történetesen maradt még egy kicsi a kondérban, azért megint sorba álltak. A németek röhögtek bennünket. Azt mondták: Zigeuner. Fegyelmetlenül népség voltunk.” (P. J.)

„Nem sokkal azután, hogy oda bekerültünk, összehívták a népet, és mondták, hogy Rákosi fog beszélni, szól a foglyokhoz. Hát én nem ismertem, nem tudtam, ki az. Nem foglalkoztam politikával, egész életemben csak ruhákat varrtam. De hát jó, Rákosi beszél, rendben van. Nagy ember lehet ez, gondoltam, ha már a foglyoknak beszél, és a ruszlik ideengedik. Elmondta, hogy ő ki, mi, nagyjából és hát, ugye, azt vártuk, hogy majd azt mondja el, hogy hogy kerültek haza innét minél hamarabb. De nem ezt mondta, hanem elkezdett bennünket szidni, hogy ilyen sokáig a német fasizmus mellett harcoltunk a Szovjetunió ellen, satöbbi. Szóval magyarul mondván, tisztességesen letolt minket. Jól van, hát így leszidott minket, és utána azt mondta, kérem, ne szemeteljenek, ott a szemétdomb a sarokban, oda hordják a szemetet! Hát nagyjából ennyi volt, ahogy a Rákosi beszélt. Mindenki hallgatott. Ki mert volna ott szólni? Azt se tudtuk, hanyadán állunk. Csak álltunk némán, tudomásul véve, hogy mi bűnösök vagyunk.” (B. M.)

Érintkezés a külvilággal

„Az orosz örök az asszonyokra, akik férjük vagy fiuk után jöttek, puskát fogtak.” (K. J.-né)

„Észrevették, hogy az uram (a rendház kertésze, akit megtűrték a tábor területén lévő házukban – P. P.), amikor önti a vizet, azt mondta, hogy tegyék a levelet a zsebébe. De az ő észrevette. Ráfogta a puskát az uramra. Hát akkor azt mondta az uram, tegyék a közeli tuskó alá a levelet, azután majd onnan elveszi és eljuttatja a címre.” (K. J.-né)

„A kicsempészert sajtapiírnyi leveleken a cím mellett ott volt a kérés: Kérem a jószívű megtalálót, juttassa el a hozzátartozóimhoz.” (K. J.-né)

„Sajnos volt olyan is, aki vitt cédulát a hozzátartozóknak, de egy kiló cukorért vagy zsírért adta csak oda nekik.” (K. J.-né)

Szökési kísérletek

„Volt arra is példa, hogy agyonlőttek embereket. Például amikor hoztak minket ki Pestről Gödöllőre, három embert lőttek le. Volt aki leguggolt, hogy végezze a dolgát, az utolsó őt agyonlőtte. Volt aki bebújt egy csatornába, azt ott lőtték agyon.” (G. D.)

„Megszökni a táborból teljesen lehetetlenség volt. A kétszeres drótkerítést később négyszeresre alakították. Belülről a fogságba esett magyar rendőrök vigyáztak arra, hogy senki ne közelíthesse meg, kívülről pedig szovjet katonák álltak őrt.” (P. J.)

„A kapu előtt egy kis tabódé volt. Ebben melegedtek az orosz örök. Nem volt tanácsos éjjel meglógni, mert félelmetesen jól célzottak ezek az oroszok. A német hulláknak, akiket láttam, mindnek fejfővése volt.” (C. T.)

„Akiiket szökés közben elfogtak, összeverték és visszavitték őket. De olyan is volt, hogy ha valakinek mégis sikerült megszöknie, helyette mást vittek el, hogy kilegyen a létszám. Például egy gödöllői gazda ült a kocsin, hajtott a lovat. Lerángatták a kocsiról, jöjjön, davaj. Bevitték a fogolytáborba.” (K. J.-né)

Ami a foglyok után maradt

„A rendházat január 16-án adtuk át az oroszoknak... a visszaköltözésről, a tábor utáni állapotokról..., ha lehet rettenetes képet festeni egy épületről! Tönkrement ajtók, ablakok, a gerendák fenn a padlástérben kifűrészelve, nem tudom, valószínűleg fűtöttek vele. Szenny, valami fürtelem! WC-k eldugulva... A könyvtár teljesen eltűnt...

visszakaptam egy imakönyvet... egy fogoly cipelte végig a fogságban és hazatérése után visszaküldte nekem azzal, hogy sok lelki hasznot hajtott, most visszaadom önnek."

Polónyi Péter

Itt mondunk köszönetet a volt hadifoglyoknak és a tábor életéről valló többi tanúnak.

(B. M.) = Bezzegh Mihály, ny. szabómester; (C. T.) = Czégely Tibor ny. nyomdász; (F. O.) = Fényi Ottó tanár, a premontrei rend perjele; (G. D.) = Gara Dezső ny. technikus; (K. J.-né) = Kampfl Józsefné, a premontrei rendház egykori kertésznője; (P. J.) = Dr. Pecznik János egyetemi tanár; (R. G.) = Raksányi Gellért színművész.

Felhívás

A gödöllői hadifoglyotáborra vonatkozó emlékek kutatása, feltárása nem fejeződött be. Ezért kérjük mindazokat, akik a tábori életéről, az odahurcoltak sorsáról ismeretekkel, tapasztalatokkal, dokumentumokkal rendelkeznek, nevük, címük közlésével tájékoztassák múzeumunkat (Gödöllő Városi Múzeum, Szabadság tér 5. 2100. Tel.: 28-10-163).

1992 utolsó negyedében a városi önkormányzat és a városi múzeum az egykori hadifoglyok részvételével találkozót tervez, amikor is emléktábla elhelyezésével kíván megemlékezni a hadifoglyotáborba hurcoltak szenvedéseiről.

Tábori lelkészek a hadifogságban

Sok minden szunnyad az ember lelke mélyén, csak kiváltó ok kell, hogy felszínre kerüljenek az emlékek. 1991 őszén megnéztem a Hadtörténeti Múzeumban a tábori lelkészekről rendezett kiállítást és ott megláttam azt a műcseruhát, amelynek létrejöttében én is közreműködtem 1947-ben a CCCP-beli monasztirkaí – 7074 számú – táborban.

Táborunk egy kis orosz falu közelében egy nagy erdő szélén szinte belevesztett a tájba, főleg télen a hóba. A Sztalingrádnál 1943-ban fogságba esett román tisztek számára készítették. A tábortól keletre volt a kolostortábor, ahol az orosz parancsnokság is székelte. Ebben a táborban németek, magyarok, korábban finnek voltak. Amikor 1946 őszén oda kerültem már konszolidált viszonyokat találtam. De szomorú előzményekről tanúskodott az a pár doni fogoly, aki a flekktifusz-járvány után még megmaradt. Ezek között találkoztunk olyanokkal, akiket 1944-ben otthon már holtta nyilvánítottak. Ezekről az időkről érdemes elolvasni Gallyas Ferenc volt haditudósító főhadnagy által írt könyvet. (Hősi halálom után. Bp. 1987.)

A tábor a gorkiji kormányzóság Oránki nevű falujában volt. A kolostor egyike volt a leghíresebb pravoszláv búcsújáró helyeknek. M. Gorkij gyermekkoráról írt önéletrajzi regényében megemlíti, hogy felnevelő nagyanyja többször is elvitte őt az oránki búcsúra (1. kép). A nép e szokása még 1947-ben is élt. Mi is láttunk templomi zászlókkal felvonuló búcsúsokat a falu felé vezető úton. Természetesen nem a kolostorba jöttek, hanem a közeli erdőbe, az általuk Szentkútnak nevezett tavacska mellett telepedtek le és ott töltötték az éjszakát imádkozással. A kolostorváros közepén állt az őtkupolás nagy templom (2. kép), akkor élelmiszerraktár. A szentély elrekesztve a templom terétől ruharaktár volt. Ha élelmet (termék) vételeztek fel a szakácsok, a nyitott kapun sokszor beszöktünk és gyönyörködünk a főnséges kupolában és a festményekben, amelyek 2–3 méter magasságon felül épek voltak. A helybeliek elbeszélése szerint a XVIII. században építették és olasz festők festették ki. A forradalom nyomai láthatók kívül, belül. Az őt kupola közül csak a középső nagynak volt meg a teteje, de négy kisebb hagymából csak az alsó félgömb volt meg. Mondanom sem kell, hogy az egész kupolarendszer sok száz csóka (Sztalin-sólyom) lakhelye volt. Az ikonosztáz helye be volt deszkázva egészen a nagy kupolaív kezdetéig. Ettől felfelé már láthatók a festmények, közöttük a feltámadt Krisztus képe, allelujás zászlóval a kezében. Mellette a sír őrzésére kirendelt katona riadt arccal, mintha menekülni akarna. A Krisztus-festmény homlokán egy golyó ütötte lyuk, amelyet valamelyik katona puskalövése okozott. A helybeli lakosok elmondása szerint akadt egy forradalmár, aki vállalkozott arra, hogy

1–2. kép. Az Oránki kolostor

létrára felmászva leverjen zászlókat és ikonokat, leesett a létráról és meghalt. Ekkor egyikük bosszúból átlötte Krisztus fejét. Azóta nem akadt senki sem, aki hozzányúlni merne valamihez is rossz szándékkal.

A nagy templom mellett sok más épület, rendházak, kisebb templomok (3. kép), keresztelőkápolna (4. kép), gyógyszerár, volt istállók, konyhaépületek, pékség stb. volt található még. A kisebbik templomban háromemeletes priccsen is laktunk. A tábor tulajdonképpen feljavítótábor volt, németül Erholungslager és a nem dolgozó tisztek elhelyezése.

Köztudomású, hogy a foglyokat havonta orvosok vizsgálták meg. Persze nem a betegségek kiszűrése volt a cél, hanem munkára való alkalmasság megállapítása. Meztelenül, sorokban meneteltünk az orvosok, azaz az orvosnők előtt, mert férfi orvost alig láttam. A doktornő meghúzta az ember hasán a bőrt, és annak rugalmasságából állapította meg az osztályzatot. Aztán fordulni kellett, és a doktornő az ember hátsó felén is elvégezte ugyanezt a műveletet. Az osztályzatok: egyes, kettes, hármas, OK-ás és disztrófiás. Ez utóbbi rendszerint már a sejtosztódás, vagy éhhalál kezdete, legalábbis mi így neveztük. Az OK-t pedig „ohne Kraft”-nak hívtuk. Az egyes, kettes osztályzatúakat visszavitték a munkahelyekre, a hármasok belső munkára voltak kötelezve, az OK-sok pedig mentek a feljavító táborokba, ahol négy-öt héti feljavított kosztot kaptak. Felsőruházatukat elvették és fekdüniük kellett, hogy öt hét után újból vizsgálatra menjenek. De minden alkalommal megnézték az ember hónálját is „vércsoport” jelzést keresve, hogy nem az SS-nél szolgált-e az ember.

A tábor fenntartását természetesen mi magunk végeztük. Szánon hordtuk a fát az erdőből (5. kép), más brigádok kitermelték a fát, a táborban pedig ismét mások felapritották. Főmunka volt még a krumpliválogatás. Ugyanis a krumplit bunkerokban (raktár) állandóan válogatni kellett, mert össze a teherautókról csak leborították sokszor nedvesen, sárosan. Természetesen köztük voltak a sérült krumplik is. 1946. dec. 21-én én is részt vettem egy ilyen krumpliválogatáson, ahol a raktárosnak mondtuk, hogy ma nagy ünnepük (bolsoj práznyik) van. „Nyet, nyet” tiltakozott az orosz. Milyen ünnep lenne? – kérdezte. Mondtuk neki, hogy ma van a nagy Sztalin születésnapja. Káromkodott egy nagyot és morogta mérgesen: csort, ibijomaty. Aztán elmondta, hogy régen nagy ünnep volt ez a nap, a Szent Nikoláj ünnepe. Két napig ünnepeltek, volt fehér kenyér, kolbász, szalonna stb. Ugyanis a régi naptár szerint december 6-a volt ezen a napon.

Amint mondtam már, eredetileg Monasztirkán volt a románok tábor. A többieké pedig a kolostorban. Aztán keverni kezdték a népet, és akik követelni merték a hadifoglyok jogait, azokat fasisztának minősítve a másik táborba vitték. Így a magyar fasiszták lekerültek az erdei táborba, a román fasiszták pedig a kolostorba.

Az erdőben kitermelt fáknak a gallyait nem tüzelték el. Csak azokat a rönköket használták el tüzelésre, amelyek kétméteresek voltak, és a teherautóba keresztbe be lehetett rakni. Hatalmas nagy gallyak, vastag fadarabokkal ott maradtak az erdőben és minket kivezényeltek ezek elégetésére. Mínusz 25 °-nál hidegebb időben nem engedtek ki bennünket, de az égetéskor annál melegebbünk volt, azaz hogy mégsem, mert amelyik felünket a tűz felé

fordítottuk, az majdnem megsült, a másik felünk pedig majdnem megfagyott. Így sokat forgolódtunk a tűz mellett. Nagyon nehéz volt először tüzet rakni, de aztán úgy égett a fagyos fa, mint a fáklya. Természetesen nagy füsttel. A szegény falusi nép mind elhordta volna a gallyrakásokat, de nem engedték meg nekik azzal, hogy akkor mást is lopnak. Csak 1 km mélységbe mehettek be gallyat gyűjteni. Gorkij városának 4000 m³ fát kellett kitermelni, s ebből 1000 m³ lett a táboré. Alig lehet elképzelni azt a gallymennységet, amelyet az erdőn égettünk el.

1947 tavaszán cserélték a foglyokat, és mi magyarok lassanként mind lekerültünk Monasztirkára.

Helyettünk németeket vittek fel Oránkiba. 600-an voltunk magyar tisztek 1300 román tiszttel szemben. Ha voltak is kisebb sűrűdésaink, de azért egymás mellett éltünk. A fogolytábor-vezetőség román volt, összekötők az erdélyi magyarok voltak. Az észak-erdélyiek magyar katonák, a dél-erdélyi magyarok pedig román katonák voltak. Több román átjárt hozzánk. De amikor a békétárgyaláson Erdély kérdése szóba került, hozzánk is eljutott a hír, és mindkét fél kíváncsian latolgatta, mi lesz az eredmény. De a román pópák ekkor megtöltötték, hogy a románok hozzánk átjárjanak mondván: „domnule” vegye tudomásul, ha nem hagy fel a magyarokkal való barátkozással megtagadom magától a szentségek kiszolgáltatását. Egyébként vegye tudomásul, hogy román ember előtt erdélyi kérdés nincs.

Ez a tábor valóban olyan hely volt, hogy a csókák kivételével „ide még a madár sem járt”. Annál több volt a csóka és a varjú. Az erdőket éjjelente megszállta a dér és a köd, úgy, hogy a tábor sarkain lévő őrtornyok lámpáit csak pislákoló mécsesnek lehetett látni. Amikor derengeni kezdett megjelent a légből 1, 2, 3..., 10..., 100..., 1000 csóka, és ahogy mi neveztük a kőválygó repüléseket, megtartották minden nap a „csóka országgyűlést”. Aztán ahogy feljött a nap drepültek eleséget keresni. A táborban a konyha környéki szemétdombot, csonttraktusokat is ellepték télen, és ilyenkor megindultak a csókavadászok egy kis hússzerzésre. Több nagy láda volt a konyha körül, annak feltámasztották a tetejét, a támasztó rúdra madzagot kötöttek, és amikor a csókák beleszálltak kirántották a rudat és az így rabul ejtett csókákat megfőzták.

A téglából készült nagy kályhák a főzésre alkalmasak voltak. A tűztérbe behelyezett magyar csajkákból valóban húsleveset főztek.

Így érkezett el 1947 nyara. Voltak köztünk tábori lelkészek is. Legtöbbjének megvolt a misézéshez szükséges felszerelése. Csak Galambos János, doni fogoly tábori lelkésznek nem maradt semmije, csak a pusztáé, mert a nagy tifuszjárvány őt sem kerülte el. Fogolytársai az előző táborokban készítették számára keresztert, fakelyhet (bunne üvegpohárral), nyírfakéregből ostyataratót, de miseruhája 1947 nyaráig még nem volt. A fakelyhet dr. Nagy(?) főhadnagy fogolytársunk készítette. Elhatároztuk, hogy készítünk részére miseruhát. Erre annál is inkább szükség lett, mert a többi lelkészt szeptemberben hazavitték, csak Galambos János római katolikus és Koszta István református lelkészt tartották vissza.

Sámbokrétý Imre bácsi (alczredes) felajánlotta a még otthonról magával hozott kézimunkázott paplanlepedőjét. Az orosz raktárostól kértünk lepedődarabokat. Így a ruhaanyag együtt volt. De hát valami színes anyag is kellene! A találékonyság segített. Abban az időben malária elleni preventív védekezésre achrininek nevezett sárga tablettákat kaptunk. Aki ezeket beszedte szinte sárga lett a bőre, no meg egyéb mása is. Ilyen tablettákat vízben feloldottunk és arany-sárga levet kaptunk. Ez lett az arányszín. Az orvosi rendelőben dolgozó orvos társunktól kaptunk kék tintát, amelyet a sárga vízbe öntve világoszöld lé keletkezett. A paplanlepedőből miseing lett, míg a színesre festett lepedődarabokból a többi kellék. A ruhafestést én végeztem el egy magyar csajkában, sárgára és zöldre. A baj csak az volt, hogy a csajka kicsi volt, és többször kellett festéket készíteni, mert a ruha felszíva a levet, vagy inkább kiszíva a festékpórt. Az utánfestés nem mindig sikerült pontosan megegyező színárnyalatra. Így a casula eleje kissé sötétebb árnyalatú lett. A stóla és a manipulus még zöldes lett. De hát ez igazán nem számít itt az erdő szélén. Valaki egy darab lilaszínű ripszszalagot is adott, így hát jöhetett a szabó. Jött is Horváth Tibor, főhadnagy szegedi fogolytársunk személyében. A casulát, stólát és a manipulust zöld anyagból készítette, és kb. 2 cm széles sárga (arany) szegéllyel látta el. A casula hátsó részén kettős aransávval keresztet formált, amelynek a közepébe IHS betűket varrt lila ripszszalagból. A casula mellrészén pedig egy szívet formált szintén lila szalagból.

Mindnyájan örültünk, főleg Galambos páter. (Így szözlítottuk beszédben.) Szeptember 12-én a 600 magyar közül 450-et hazaszállítottak, a visszararadó 150 közt levertség, izgatottság lett urrá, mert a tapasztalat szerint, aki kimaradt a transzportból az legalább még

3. kép. Az oránki rádióállomás

4. kép. Az oránki keresztelőkápolna

egy évre számíthatott. Galambos Jánossal jó barátságban voltam, sokat beszélgettem vele. Számított a hazavitelre, mint a legrégebb foglyok egyike. De neki még feladata volt köztünk. Először félt istentiszteletet tartani, mert attól tartott, hogy a mindennapi mozgással megzavarják a szentmisét. Ez természetesen nem következett be, így minden ünnepnapon volt szentmise és református istentisztelet.

Lassanként mindenki tudomásul vette a realitást, és egy célunk volt, hogy egészségünket védve kihúzzuk ezt a telet is. 1948 őszén aztán a magyarok többségét hazavitték, de páran még maradtunk továbbszolgálatra. Galambos Jánostól egy lapos tetejű raktárépület tetején vettünk búcsút gyónással és áldozással. Többet nem láttam János papot.

Én jóval később kerültem haza, de az 1960-as években még kaptam tőle üzenetet. Abban az időben meglátogatni nem tudtam, hiszen Márokpapi több mint 500 km-re van Szombathelytől. 1971 márciusában írtam a Márokpapi plébániára, és az utód, Zagyva Gábor plébános közölte, hogy elődje 1966. október 27-én meghalt. Ő csak december 7-én került Márokra, így már nem találkozott Galambos Jánossal, azt is csak híveitől hallotta, hogy plébánosuk a fogságból miseruhát hozott haza.

Ekkor még a miseruha hollétéről nem tudtam. 1971. augusztus 13–15. közt az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők találkozásán vettem részt Sárospatakon. Egyik este megnéztük a vártemplomot is. Utána az Oratóriumban beszélgetés közben valaki a Márokpapi nevet kiejtette. Erre én bekapcsolódtam a beszélgetésbe, és Galambos Jánosról érdeklődtem. Ekkor megszólalt a káplán és mondta, hogy a Galambos plébános úr fogságbeli tárgyai itt vannak a plébánián. Aznap este meg is néztük, az előttem már ismert kedves darabokat. Nagyon megörültem és megnyugodtam, hogy ezek a tárgyak egyházi gyűjteménybe kerültek, reméltem, hogy meg is becsülik azokat. Levélben megírtam a történetüket. Utolsó bekezdése így hangzott: „Amilyen örömünk tellett '47-ben a miseruhában, őrizték olyan szeretettel és megbecsüléssel, az értékelés ugyan relatív dolog, de ezeknek értéke a maga korában mérve és létrejöttében vetekszik az arannyal hímzett drága ruhákkal”. Most tudom csak igazán, hogy miért is kellett nekem részt venni a sárospataki találkozón.

A másik pap társunk, Koszta István 1948 óta Baján hirdette az igét nyugdíjazásáig, de azóta is tovább tevékenykedik, 80 évesen. Erdélyi származású lévén ma is összeköttetésben van Tökés László egyházával, és sokat tesz a keresztény egység érdekében. Amikor 1947 őszén őt is kivették a hazaindulók közül, Karácsony Árpád alezredes látta szomorúságát és megjegyezte: „Ez neked nagyon rossz, de nekem jó, mert lesz, aki eltemet”. Sajnos így is lett. A fenyveserdő melletti kis temetőben porladnak csontjai Karácsonyi N. főhadnagy mellett és több hősi halottunkkal együtt.

Nemcsak Galambos János, de Koszta István is kapott a fogságban kelyhet. Leveléből idézek: „Örömmel közlöm, hogy nekem is vannak kedves emlékeim a bajtársaktól. Mivel palástom, tábori kápolnám még fogságba esésem helyén elveszett, Úrvacsorát két éven át kulacs pohárból osztottam. Oránkiban 1946 karácsonyára egy művészien faragott kehellyel meglepett Osváth Pál nevű zászlós, civilben akkor debreceni tanító. A kehely nagysága 7x11

5. kép. Emberfogat – Faszállítók; Monasztirka, 1946/47. A fénykép egy 3x4 cm-es fakártyáról készült. Faragta és rajzolta Román István.

cm, körfelirata a kehely szélén: Orosz hadifogság Oránki–Monasztirka 1946. XII. 25. Domborulatán pedig ez olvasható: „TE SZABADÍTÁSZ MEG XLIV zsoltár”.

Két évvel ezelőtt Koszta Istvántól kaptam pár oldalas kivonatot a *Mit dem neuen Testament bis nach Sibirien* című könyvből. Írta Adolf Wunderlich. Írója nagy szeretettel emlékezik meg Pista barátjáról, akivel egy szibériai tőzégbányában ismerkedett meg. Koszta egy kis keresztet viselt ruháján, és a németnek feltűnt, hogy sokat beszélget magyar bajtársaival. Mivel magyarul nem tudott, néhány szóból álló bibliai részt görögül ejtett ki előtte. Pista azonnal reagált és így derült ki: mindketten lelkészek. Először tolmács segítségével érintkeztek, de a némettől kapott Új Testamentumból a magyar pap is megtanult annyit németül, hogy megértették egymást. Később közös istentiszteleteket is tartottak (mindegyik a maga nyelvén). Wunderlich bevallása szerint csak annyit értett meg, hogy Jesus Christus. (So verstand ich nichts, als nur die Worte Jesus Christus.) És ennek a két szónak a hallása szívét boldoggá tette. „A magyarok mély, hazafias érzelmeiket az istentiszteleteken is kimutatták. Akár református, akár katolikus istentiszteletet tartottak mindig elénekelték nemzeti imádságukat. Helyeikről felálltak, és vigyázállásban énekelték a himnuszt.”

A két lelkész ma is tartja Szibériában megalapozott barátságát. Kívánom, hogy még sokáig.

Dr. Kovács Jenő

A szabadságharc végnapjai

A véres Petőfi őrnagy úr utolsó órái¹

Szó, ami szó, bizony csöppet sem könnyű dolog ma már bárminemű újat feltárni alsó- és felsőbarguzini Barguzini Alekszander Sztjepanovics Petrovics szovjet-burját katonaköltőnőről, akinek őseit a mi jámbor szittyá eleink jó ideig szerb és szlovák bevándorlóknak hitték...

Annál inkább nem, mert hiszen világhírű tudós kazánkovácsunk, Fjodor Fjodorovics Mogorva'vovics már a leghosszabb ideig eltitkosított alapigazságot is fölárta róla a nagy szovjet birodalom büj'rá nevezetű szibériai szögletében. Nevezetesen, azt, hogy a balga szittyák által csak Petőfi fedőnéven emlegetett nagy szovjet poéta tulajdonképpen egy burját hölgy volt... Azt persze már csak a régi magyar idők bűvara teszi hozzá e kétségbevonhatatlan hitelességű, örökéletű alapigazsághoz, hogy ezt a Petrovics nevű szláv nőszemélyt nyilvánvalóan az akkori, feudális cári titkosszolgálat küldte be ide mihozzánk, Szkíthiába, információkat gyűjteni a rebellis pannon baj'társakról...

No, mindegy, lássuk a medvét! Hát, hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy Erdély nevű magyar tartomány. Ennek is a Székelyföld elnevezésű szögletében árválkodott egy Héjjasfalva nevű kis székely falu. Nos, ennek volt az egyik földesura egykoron az a Körösi Orbók Kálmán nevű írástudó, aki családjával együtt a Maros, vagyis hát, magyarosabban: a Muresul elnevezésű, nagy ösdák folyó egyik szittyá városában, Déván élt-halt az I. világhégest követően. De miután az „élt-halt”-ból számukra is már csak az utóbbi látszott valószínűnek, még 1922-ben megfogadták egy jónevű dévai dák ügyvéd, az utóbb igencsak elhíresülő Petru Groza atyai jó tanácsát, és angolosan eltávoztak a nagyobbik Szittyáországba, az Iszter folyó partjai mellé. Talán azért éppen ide, mert ez még az ősi dákó román térképeken is kívül esett a nagy román világbirodalom napnyugati limesein...

No, menekült hősünk sok mindenfelét papírra kapirgált aztán e nagy magyar ugaron, de bizony hivatásos tollforgató csak nem lett belőle sohasem: választott témái meglehetősen érdektelennek bizonyultak a sebeit nyalogató Szkíthiában. Mindazáltal, a nemzet múzeumában fennmaradt egy kisded kéziratos írása, mely szerint az előljáróban emlegetett burját hölgy, akit azok a konok és konzervatív szittyák továbbra is Petőfiként emlegetnek, a katasztrofális vereségről elhíresülő segésvári csataterőről Héjjasfalvára került súlyos sebesülten, mely viszont akkor már telides-teli volt muszka harcosokkal. Íme, a magát székelynek mondó szittyá írástudó eme feljegyzése!

„Ha jól emlékszem, egyik napilapban olvastam volt egy kis közleményt, hogy Petőfi Sándornak az állítólag feltalált porait 1902-ben Székelykeresztúron ünnepélyesen eltemették. Ugyancsak e közleményben volt említés téve arról is, hogy a sebesült nagy költőt két huszár kísérte fel a fehéregyházi csataterőről Székelykeresztúrra. Hogy e közlemény adatai mennyiben felelnek meg a tényeknek, azt nem tudom, de nem is kutatom, én kizárólag csak a két huszárról kívánok némi felvilágosítást adni éspedig arról a két huszárról, akik Petőfit 1849. július 31-én estve a fehéregyházi csataterőről nem Székelykeresztúrra, hanem Héjjasfalvára vitték az öreg Cseh József udvarába.

Miután alulírott e két huszár név szerint Hegyi Fodor János és Szali Gergely István mindkettő héjjasfalvi (Nagyküllő megye) magyar embert, személyesen ismertem, s miután előbbivel mint szomszédunkkal többször volt alkalmam személyesen is beszélni, megkísérlem Fodor Jánosnak Petőfire vonatkozó elbeszélését a lehető leghívebben leírni.

¹Ez az írás újabb adalékkal bővíti a Petőfi Sándor halála körüli legendák sorát. (Szerk.)

Az 1880-as években a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban, mint kis deák olvastam egy kéziratot – valami jegyzőkönyvféle lehetett –, amelyben Petőfi Sándor halála és holttestének kutatása volt leírva. Ezen iratból olvastam azt is, hogy Hegyi, helyesen: Fodor János és Szali Gergely István héjasfalvi lakosok voltak azok a huszárok, akik legutoljára látták Petőfit és ők beszéltek legutoljára a halhatatlan költővel. Határozottan nem állítottam, de úgy emlékszem, hogy ezen kéziratot nekem Kozma László osztálytársam – Kozma Ferencz akkori székelykeresztúri áll. tanító képezde igazgatójának a fia – mutatta meg.

Nagyon meglepett a kézirat tartalma, mert az abban említett, akkor még élő két ember falumbeli volt, s mindkettőt személyesen is ismertem. Alig vártam a szünidőt, hogy hazamenjek és ezekkel az emberekkel beszélhessek. Apámnak, ki kocsival jött utánam, még útközben elbeszéltem a dolgot, s kértem, hogy hívassa át Hegyi János bácsit s kérdezze meg tőle, hogy igaz-e az, amit ebből az iratból olvastam s hogy beszélje el nekünk is ezt a dolgot.

Apám örömmel tett eleget kérésemnek s hazaérve áthívata az öreg Hegyi Fodor Jánost hozzánk, aki a következőket beszélte el nekünk:

„Én és Szali Gergely Pista együtt voltunk Fehéregyházánál a muszkák elleni csatában, mint közhuszárok. Fehéregyházán belül a réten állottunk. A falu és a N(agy)küküllő között. Bem kocsiját aznap többször is láttuk, s láttuk azt is, hogy Petőfi a kocsiában ült. De hogy az őrnagy urat hol és miképp sebesítették meg, azt nem láttuk, mert amikor a muszkák Segesvár felől az erdőből leereszkedtek; nekünk kiadták a parancsot, hogy vissza kell menni Székelykeresztúrra, de nem Héjasfalva felé az országúton, hanem a Buni hidon át Sárdra és onnan Újszékelyre, mert a kozákok a Héjasfalvára vivő országúton már erősen közeledtek.

Én Gergely Pistával a lovakat eleresztve behúzódtam a Küküllő partjára a fűzesbe, s ott egy magas part alatt megbújva bevártuk, amíg a muszkák elhúzódnak. Késő este, mikor minden elcsendesedett, búvóhelyünkről kijöttünk és hazafelé indultunk, hogy otthon szétnézzünk, s azután a csapat után menjünk. Hazafelé a czapai báró (Szentkeresztzy) rétyén jöttünk át, s ott az úttól nem messzire, egy szalmakazal tövében fájdalmas nyöszörgést hallottunk. Odamentünk és láttuk, hogy *Petőfi őrnagy úr fekszik ott véresen*. Azt kérdezte tőlünk... Hová mentek?... Héjasfalvára, mondtuk... Vigyetek magatokkal... Nem tudok járni... Leszúrt a kutya kozák... Én és Pista derékszíjainkkal és szalmagúzzsal két karót összekötve arra szalmát tettünk, s az őrnagy urat ráfektetve, elvittük Héjasfalva végéig, ahol megpihentünk, mert a faluba bejönni nem mertünk, mivel muszkák voltak a faluban.

Itt azt kérdezte az őrnagy úr: Van-e magyar uraság a faluban? ... Van több is, feleltük mi... Vigyetek a legközelebbihez... Az épp itt van a falu végén, szóltunk a Cseh József úr kapuja előtt megállva. Akkor tegyetek le... Magam megyek be... Köszönöm... Isten áldjon... Jó fiúk... S azzal az őrnagy urat a kapu előtt letettük. Be is akart menni az udvarba, de nem bírt járni a nagy vérvesztés miatt, mire én és Pista bevittük őt Cseh József úr béres bírójának a lakásába és ott hagytuk, mert féltünk, hogy a muszkák elfognak s mert az őrnagy úr gyenge volt, hogy tovább nem bírta az utat.

Mi be sem mehettünk a faluba, mert az tele volt muszkával s az éj sötét leple alatt a falut megkerülve újból a Küküllő mellé húzódtunk a Lunkézán át s a gyulai malomnál a vízen át Újszékelyre mentünk. Hogy ezután mi történt az őrnagy úrral, azt nem tudom, de a forradalom után hogy hazakerültem – mondta Hegyi Fodor János –, hallottam, hogy a Cseh-udvarban akkor az uraságok nem voltak otthon. Az oláh béres bíró pedig, a mi eltávozásunk után a faluból hazatérve, midőn meglátta lakásában a magyar tisztet, azon szavakkal, hogy „Pusztulj innen, mert te is magyar kutya vagy”, az őrnagy urat kikergette a házból. Eddig tartott Hegyi Fodor János elbeszélése. Ezek voltak a halhatatlan nagy költőnk utolsó szavai: „Köszönöm... Isten áldjon, jó fiúk”...

Hogy ezután Petőfi hová lett, azt nem tudja megmondani senki. Sokan mondják, hogy Petőfi a Cseh József kertjében halt meg, azon éjjel, mikor a lelketlen oláh őt a házból kiűzte. Sokan állítják, hogy Székelykeresztúrra vitték. Sőt, arról is hallottam, hogy Hátszeg mellé, Óraljaboldogfalvára került volna a gróf Kendeffy birtokára, s ott volna eltemetve, de mindez csak feltevés.

Tény az, hogy Kozma Ferencz volt a székelykeresztúri áll. tanító képezdei igazgató, aki héjasfalvi Cseh József földesúr unokájának a férje, hosszas kutatásokat folytatott ez irányban, sőt ha jól tudom, Héjasfalván a Cseh József-féle kertben ásásokat is végeztetett, de mint hallottam, a további kutatás pénz nemléte miatt abbamaradt, mert az akkori kultuskormány nem sokat áldozott ilyesmire. Kozma Ferencz saját költségén pedig nem tudta a költséges ásásokat befejeztetni. Pedig kár volt, mert köztudomású dolog, hogy

Héjjasfalván igen sok 1848/49-es honvéd alusza örök álmát közös sírokban – amit igazol a faluvégen emelt emlékoszlop is –, amely pedig nem messzire van a Cseh József kertjétől.

De hogy Kozma Ferencz helyes úton indult kutatásaival, igazolja az is, hogy a nagy beteg költő orvosi segély nélkül végelgyengülésben nem is bírt volna ki egy 10–12 kilométeres utat Székelykeresztúrig. S így valószínűnek látszik az, hogy koszorús költőnk hamvai Héjjasfalván, a Cseh József kertjében porladoznak.”

Nos, mindösszesen ennyit tartalmaznak a segesvári csatasíkon súlyosan megsebesült „örnagyműr” eltűnéséről és ennek két utolsó szemtanújáról az egykori héjjasfalvi földesúr, Körösi Orbók Kálmán eredeti feljegyzései. Hogy igazat mondtak-e neki a héjjasfalvi székely huszárok, azt ma már igen nehéz lenne kideríteni. Petőfi Héjjasfalvára kerülését ugyanis egyéb hiteles információ tudtommal nem támasztja alá – jöllehet, nem is cáfolja...

Dr. Fenyvesi László

A debreceni csata: 1849. augusztus 2.

Budavár visszavétele után a kormány rövidesen elhagyta Debrecent. A katonailag kiűritett városba július 3-án bevonult Cseodajeff orosz tábornok és néhány napos itt-tartózkodás során alaposan kifosztotta. Július 11-én Tiszafüredről Debrecenbe érkezett Korponai János ezredes 2 ezer (más források szerint 3280 fős) népfelkelő hadával. Katonái közül azonban csupán 1100-nak volt lőfegyvere, a többiek csak lándzsával rendelkeztek, 380-an lovasként teljesítettek szolgálatot. Seregének 4 ágyúja is volt.

Korponai hadának döntő része olyan újonc volt, akik még eddig csatában nem voltak. (Ennek majd következményei lesznek az ütközet során!) Az ezredes a városba érve népfelkelést hirdetett, bár ezzel a Cseodajeff-féle megszállás után óvatossá vált városvezetők nem értettek egyet. Korponai azzal a téves hírrel szolgált a rövidesen Hajdúhadházra érkező Nagysándor József tábornoknak, hogy őt, mármint Korponait, 10–15 ezer főnyi orosz sereg követi.

Az I. hadtest – amely a Görgey vezette főszereg oldalvédjének számított –, Nagysándor József parancsnoksága alatt augusztus 1-jéről 2-ára virradó éjjel három óra körül a várost északnyugatról megkerülve Debrecen nyugati szélén állásfoglalt a Füredre vezető országút (Köntösgát) két oldalán, mintegy ezer lépésre a várostól. Az

I. hadtest ekkor 9521 embert és 43 ágyút számlált. (Némely források azonban azt állítják, hogy a Debrecen alatt harcoló két magyar sereg, együttes létszáma csupán 7 ezer fő volt!)

A sereg a következőképpen állt fel: a Köntösgáttól délre, a balszárnyon volt Máriássy János ezredes 3728 fős gyalogságával és 21 ágyúval. A terep itt vízenyős, néhol mocsaras volt. Katonái mögött bekerített és körülárkolt szőlőskertek húzódtak, amelyek között csak a városból kivezető országutaknál volt átjáró. A Máriássy által vezényelt egység legdélibb részére kapott beosztást 4 századnyi huszárság a Mesterházy István ezredes parancsnoksága alá tartozó I. hadtest lovashadosztályából.

A balszárnytól északra elhelyezkedő centrumban, amelyhez területileg hozzátartozott az ún. kokaslói téglavető körülárkolt és kerített területe is, valamint az a halom is, amelyről az egész csatát áttekinthető volt, s amelyen többször is huzamosan tartózkodott a magyar sereg vezére (ennek emlékére nevezik ezt a halomt ma Nagysándor-dombnak.) A közép egyébként a Köntösgáttól északra helyezkedett el és Bobics János ezredes parancsnoksága alatt állt. Itt 2923 honvéd, 6 (később 16) ágyúval sorakozott harcra. Bobics alakulatai mögött nyert elhelyezést a sereg tartaléka.

A jobbszárny kissé hátravontan, a Nyulas csárda közelében jutott állásba. Ide volt beosztva Korponai ezredes serege. F. szárny támogatására ide telepítették a 96. honvéd zászlóaljat Balka Arnold irányításával. (Balka őrnagy a csatában kapott sebe miatt halt meg Nagyváradon, ahová katonái magukkal menekítették.) De a hadtest négy huszárszázada is itt kapott helyet. A sereg legészakibb pontján, már a Nagyerdő fái alatt két század gyalogos honvéd látta el a szárny védelmét. A Korponai vezette seregrész tűzértségét kiegészítették 12 ágyúval, mégpedig Csányi Márton századosnak, a csata egyik legnagyobb hősnéinek parancsnoksága alatt.

A magyar sereg által megszállt területen két nagyobb halom volt. Az egyik a már említett Nagysándor-domb, a másik ezzel szemben, az országút bal oldalán állt. Ezekre egy-egy vetéságyút (tarackot) helyeztek el. A hadtest máhás szekereit Debrecen utcáin helyezték el, ami – tekintve, hogy Nagysándor József nem gondoskodott idejében való továbbindításukról –, sok veszteséget okozó akadállyal bizonyultak a csata utáni menekülés idején.

Nagysándor József a szükséges rendeleteit kiadva hajnali 4 órakor a halom tetején lefeküdt aludni. Egy szolgálatos őrnagy reggel 7 órakor költötte fel. Ekkor sült szalonnából és abból a kenyérré csepegtetett zsírából álló reggelijét elfogyasztotta. Miután Vámos-pécsről Pongrácz őrnagy visszaérkezett Görgey parancsával, Nagysándor József összehívta főbb tisztjeit. A tanácskozáson ellentétes álláspontok ütköztek. Nagysándor József és Máriássy a parancs változatlan, szó szerinti teljesítése mellett foglaltak állást. Mesterházy ingadozott, Bobics pedig akként nyilatkozott, hogy a harcot csak az ellenség támadása esetén kell felvenni. Korponai és Pongrácz azonban a támadás elvetését javasolták. Végül is a következő határozatot hozták: a sereg egész nap készenlétben marad, de éjjel tovább vonul.

Ezt követően megtörtént az előőrsök főtisztek általi szemléje, majd a tábor feletti parancsnokságot Bobicsnak átadva a tábornok több más tiszttel fél 11 óra tájban bement a városba, az Aranybika vendéglőbe. Előzőleg – még a reggeli órákban – kiadta a parancsot Debrecen lakosságának, hogy délben 2 órára hűsből és főzelékből álló meleg ebéddel lássák el katonáit, akiknek hosszú idő óta – az állandó visszavonulások miatt –, ilyenben nem volt részük. E kívánságnak a város lakossága lelkesen eleget is tett.

Délután 10 óra körül herceg Belutov parancsnoksága alatt 500 kozák a látóképi csárda irányából Debrecen felé jöve összetalálkozott az előőrsbe küldött 4 század huszárral, de egyik fél részéről sem történt még puska lövés sem. A kozákok visszahúzódtak.

Gondoskodtak a meglepetések elhárításáról is. Minden frontegység (centrum és szárnyak) elé kihelyeztek biztosításra egy-egy gyalogzászlóaljat, a balmazújvárosi útra pedig ismét kiküldték a 4 század huszárt, de most már 2 ágyúval is megerősítve őket. Ez utóbbi egység adta le – a fegyverneki, másképpen látóképi csárdához érve – az ütköztet első ágyú lövést. Az történt ugyanis, hogy közben Paskievich herceg, az orosz seregek magyarországi főparancsnoka 80 ezer főnyi hadával, tehát nem 10–15 ezer, ahogyan azt a magyarok vélték, kiindult Balmazújvárosból.

Paskievich az úttól jobbra II. hadtestét, ugyanattól balra a III. hadtestét indította el. Mindkét sereget külső szárnyát saját lovashadosztályuk biztosította. Tartalékként az országúton nyomult előre a XII. gyaloghadosztály és két ezred lovasság. Az eredeti menettagozódást hamarosan meg kellett változtatni, mert a nagy kiterjedésű, ekkor már

rendkívül magas és erős kukoricások miatt az egész seregnek az országúton volt csak módja menetelni. A sereg élére Offenberg altábornagy lovas egysége került. Őket látták meg a magyar huszárok a látóképi csárdánál, így Offenberg alakulatára lőttek elsőnek az előőrs tüzérei.

Az ágyúlövés hangjára, valamint a közben beérkező ordinánc jelentésére az Aranybikában ebédelő tisztek azonnal a küzdőterre vágattak. Kérdeztük idejére az előőrsök már mind visszahúzódtak a tulajdonképpeni frontvonalba. Több tisztársra kérte Nagysándor Józsefet, hogy kihasználva azt, hogy az oroszok még nem fejlődtek fel, vonuljon vissza seregével, ő azonban a csata elfogadása mellett döntött. Kétségtelen, hogy a délután 2 órakor meginduló csata első időszakában – különösen a balszárny jól rejtett ágyúi, de a jobbszárnyon kiválóan működő vörössipkás tüzérek is jelentős pusztítást végeztek az ellenséges lovasságban és tüzérségben. Kiváltságos határossá tette tüzérségünk működését, hogy a muszkák sűrű sorokban, nagy tömegben hajtották végre hadmozdulataikat. Így azután minden lövés talált. Rövidesen ágyügolyó érte és lováról lehanyatlott Kyprianov, az orosz II. hadtest parancsnoka, aki másnap belehalt sérüléseibe.

A magyar balszárny elleni támadásban az ellenfél cserkesz lovassága is részt vett. Őket azonban az e szárnyon tartózkodó lovasságunkból két századnyi Coburg-husár visszaverte. Ezt követően az eddig a balszárnyon tartózkodó két másik huszárszázadot átvezényelték a jobbszárny megerősítésére. A centrum is sikerrel utasította vissza az orosz V. gyaloghadosztály egyik dandárának támadását. Erdemes közbevetőleg megemlíteni, hogy a magyar balszárny megkerülésére kiküldött Glasenap altábornagy csapatával együtt olyannyira elűverte a hatalmas kukoricásban, hogy már csak a csata lefolyása után bukkant ki Debrecennél.

A magyar tüzérség nagyszerű teljesítményével zavart keltett az orosz lovasság soraiban. Ekkor ismét többen kérték Nagysándor Józsefet, használja ki a kedvező alkalmat, és rendezett formában kezdje meg a retirálást. Különösen Máriássy javasolta ezt, aki jól látta a dombról – Nagysándor József azonban rövidlátó volt – az orosz lovasság mögött felfejlődő ellenséges sereg roppant tömegét, amelyhez folyamatosan újabb és újabb egységek érkeztek. Nagysándor József azonban kiindulva abból, hogy a balszárny és a centrum sikeresen verte vissza a támadást, még egy ellentámadást akart, hogy ezáltal is fokozza az orosz sereg mutatókozó zavarát, ezért elrendelte a centrum és a balszárny előnyomulását.

Ezzel egyidőben azonban a Korponai újoncaival szemben felállított 4 orosz nehéz üteg (32 ágyú!) Gillenschmiedt tábornok vezénylete alatt megkezdte fokozott tüzelését. A borzalmas sortűzek alatt a vörössipkás tüzérek parancsnokának, Csányi Márton kapitánynak ágyügolyó tépte le bal lábát (más források szerint mindkét lábát), de ő véreben feküdve, csönkült lábait rongyokkal csavarva be, csengő hangon vezényelte továbbra is katonáit. Az egyenlőtlen harcban (nekünk csak 12, ráadásul kisebb kaliberű és rövidebb hatósugarú ágyúnk volt ezen a szárnyon!) a magyar tüzérek fele hamarosan elesett, majd a muníció is kifogyott. Ekkor indult meg az ágyútűztől már megzavart jobbszárnyunk ellen az oroszok VII. és VIII. gyaloghadosztályának (Kaufmann és Lissetzky tábornokok) ezektől balra a III. könnyű lovashadosztály (Offenberg altábornagy) és a muzulmán lovasezred, valamint 2 század kaukázusi hegyi (cserkesz) lovasegység összpontosított támadása. A számbeli túlsúlyra jellemző, hogy a jobbszárnyra támadó muszka lovasság egymaga felülmúlta az egész magyar sereg létszámát. E hatalmas tömeget látva Amsberg György kapitány és katonái, azaz az erdőben elhelyezkedő 2 század honvéd, valamint a népfelkelőkből néhányan elhagyták a csatateret, és a várost északról körülkérülve, annak keleti oldalán, Nagyléta irányában elmenekültek. A jobbszárny tüzéreinek egy része is ezt az utat követte. Az egyik muníciós szekéren menekítették hős parancsnokukat, Csányi kapitányt, aki azonban szörnyű seibebe Nagyváradon belehalt.

A támadókat Korponai ezredes megpróbálta a huszárság bevetésével megállítani, de ez utóbbiak az irtózatos túlerő miatt vágatva menekültek, miközben legázolták saját gyalogságukat is. Ez, a harcban még tapasztalatlan gyalogság az ellenségre kilötte ugyan tűzgyereit, de ahelyett, hogy összetömrőlve, szuronysegezve ellenállt volna, puskáit eldobálta és futásnak eredt, így könnyű áldozatává lett a muszka lovasságnak, mert a muzulmán és cserkesz lovasság ellenállás nélkül kaszabolhatta őket. Egyébként a jobbszárny jelentős hányada fogságba esett.

A centrum és a balszárny megpróbált a jobbszárnyon segíteni. Tartalékaikat a betörő ellenséges csapatok elé vetették, de egyidejűleg ellenük is megindult szemből egy-egy

gyalogos dandár támadása, hátukat pedig a szétvert jobbszárny helyén keletkezett hézagon betóduló ellenség veszélyeztette. Bobics ezredes (centrum parancsnoka) alól a lovát is kilőtték, maga is megsebesült. Katonáinak nagy része – akik között a középnél tartózkodó Nagysándor József tábornok is megkerült – Máriássy egységeihez (balszárnyhoz) csatlakozva a város és a kertsek közötti sávban, Debrecenről nyugatra, délnyugatra I Jajdúszóvát, illetve Derecske irányában vonult vissza.

Máriássy ezredes példásan oldotta meg feladatát. Kiválóan szervezte meg katonái visszavonulását. Ágyúit idejében előreküldte, de kellő számban hagyott (8 darabot) ezekből az utóvéd számára is. Az ágyúk megmentésében nagy érdeme volt egy, a honvédseregben szolgáló dzsidás tisztnek, aki a Mester utca végén lévő salétromdomboknál szekerekből és hordókból barikádot alkotott, s huzamos ideig feltartóztatta az üldözőket. Ezzel elegendő időt nyert a menekülő tüzérek számára.

Máriássy János időről időre huszárait vetette be az őt üldőzni akaró orosz lovasság ellen. A huszárok magatartása a gulyori csapszékig mintaszerű volt, mert többször összecsaptak az ellenséggel, ezután azonban megeresztett kantárszárral vágottak Derecske felé. A sereg egy további része Monostorpályi felé menekült. Az őket utolérő ellenséges lovasság ölte meg azt a honvédtisztet (Szarka Márton János százados), akinek sírját évtizedekig gondozták a környékbeliek, majd hamvai fölé obeliszket emeltek.

Máriássy egységeinek vesztesége halottakban, sebesültekben, illetve eltűntekben és hadifogságba esettekben tekintve mindössze 40 főre volt becsülhető, holott az egyesített magyar sereg (Nagysándor József és Korponai János) vesztesége 2 ezer főre és 12 ágyúra tehető. A csataterén 112 magyar hősi halott maradt. Ennyit tudtak összeszedni és közös sírba eltemetni a csata utáni negyedik napon (addig az oroszok nem engedték az embereket az ütközet színhelyére), a sebesültek száma meghaladta a 200-at, ezenkívül kb. ezren estek fogságba, 7 tiszt és 1296 ember pedig eltűnt. Ez utóbbiak döntő hányada a környéken élő rokonoknál, ismerősöknél húzta meg magát, mert kilátástalannak ítélte a további harcot.

Igaz, az ellenség vesztesége is tetemes volt. Eszerint megsebesült 2 tábornok (az egyik Kyprianow), részint elesett, részint megsebesült 27 tiszt, elesett 634 közember.

Görgey Artúr seregével, a III. és a VII. hadtestekkel a debreceni csata idején vámospércsen tartózkodott. Hibájául rótták fel – különösen az elmúlt évtizedekben –, hogy nem jött Nagysándor József segítségére. E nézetre való reagálás előtt először Nagysándor József szereplésének értékeléséről kell szólnunk; hibát követett el a tábornok a csatater megválasztásában. Helytelen volt a csata vállalása is, de főképpen az ütközetnek a kellő pillanatokban való abba nem hagyása, s az, hogy nem gondolt kellőképpen a Nagyerdő védelmére, minek következtében az ellenség lovassága a serege hátába hatolt. De gondatlanság volt az ő részéről Debrecen utcáinak málházszekerekkel való eltorlaszolása is, aminek következtében, elsősorban a centrum katonáinak menekülése rendkívül veszteségesse vált. A legfőbb hibája azonban az elégtelen felderítés volt, így azután a várt 10–15 ezres muszka sereg helyett 80 ezerrel kellett harcolnia a 7–9 ezernyi magyarnak, azaz csaknem tízszeres volt a túlerő. Egy pillanatra sem vitás, hogy az oldalvédi feladatokkal megbízott seregtestnek nem lett volna szabad az ellenség derékhádjával csatába szállania. A kialakult helyzetben Nagysándor Józsefnek alapvető feladatának megfelelően késedelem nélkül, a csata vállalása nélkül idejében vissza kellett volna vonulnia.

Ami Görgeyt illeti, ő kétségtelenül gúnyos megjegyzésekkel aposztrofálta környezetében Nagysándor József vezéri képességeit, mialatt a vámospércsi templom tornyából szemlélte az eseményeket. De nem szabad elfeledkezni arról, hogy Görgey csak az ágyúszóra figyelhetett fel (délután 2 órakor!) a csatatertről jó 25 kilométernyire lévő táborában. Seregét riadóztatni, a korabeli viszonyok között 5–6 órás menetre elindítani a segítségnyújtás biztos reménye nélkül, felelőtlenség lett volna, hiszen nem tudhatta meddig fog tartani a csata. Tart-e addig, míg az ő csapatai odaérnek? További bizonytalansági tényező volt, hogy milyen erőviszonyok közé érkeznének katonái. Elfogadhatatlan az az ormótlan ráfogás Görgeyre, hogy tudatos szándéka volt Nagysándor József hadtestének feláldozása. Ezáltal ugyanis saját seregének zömét is kitette volna a pusztulásnak.

Beszélnünk kell arról, a debreceni csatának sajnálatos következménye volt, hogy meggyengült a magyar fősereg I. hadteste (számbeli veszteség, morális hanyatlás). További kedvezőtlen kihatása volt a csatának; Görgey ezt követően kénytelen volt eddigi délnyugati

vonulási irányát délre változtatni. Így a déli sereghez (Dembinszky-Bem) való útja tetemesen meghosszabbodott, ami más tényezőkkel együtt (Szeged túl hamari feladása stb.) lehetetlenné tette az eredeti terv végrehajtását, az osztrák és az orosz főseregekkel való külön-külön szembeállást.

A debreceni csata egyébként utolsó ütközete volt az orosz seregnek hazánkban, ugyanakkor összes itteni csatája közül a legmeghatározóbb jellegűként minősíthető.

Az általános és országos kihatásokon túl érdemes megvizsgálni, mi volt a csata közvetlen befolyása Debrecenre. A városba bevonult muszka katonák háromnapos szabadrablásra kaptak engedélyt. Ezenfelül hetekig kellett a sok ezernyi orosz sebesültet, illetve kolerás beteget ellátni. A kórházakban 3–4 ezer katona feküdt. Számukra párnát, paplant is a civileknek kellett adni. Nagy anyagi veszteség volt az is, hogy nyilvánosan, térítés nélkül kb. 800 ezernyi Kossuth-bankót égettek el a lakosság vagyonából. A következő tényező már az érzelmekre hatott. Kötelezték ugyanis a város papjait, hogy hálaadó istentiszteletet tartsanak. Jellemzőként említhetjük, hogy Rüdiger gróf cári tábornok a városháza előtt, az ő fogadására megjelent tanácsnokok előtt kijelentette: „Ihre Feinde sind weg, und Ihre Freunde sind da!” (Az önök ellenségei eltávoztak – ez utalás a magyar seregre –, és az önök barátjai itt vannak!).

Nem hisszük, hogy a magyar sereg elesetteit sirató debreceniek hasonlóképpen gondolkodtak az ellenség és a barát fogalmáról, mint a szabadságukat letiporni segítő Rüdiger tábornok.

Dr. Szűcs Ernő

Irodalom: Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp., 1983. – Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. – Breit József: Magyarország 1848/49 függetlensége... III. k. Bp., 1930. – Steier Lajos: Haynau és Paskievics II. k. Bp., é. n. – Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város... III. k. Debrecen, 1871. – Varga Zoltán: Debrecen orosz megszállás alatt. Sárospatak, 1930.

Noszlopy Gáspár

A somogyi erdők mélyén, Újvárfalva – régi nevén: Vrácsik – mellett áll Noszlopy Gáspár szülőháza, amely ma emlékmúzeum. Noszlopy Gáspárról nem maradt fenn „szabályos” életrajz, sőt még hiteles ábrázolás sem, emléke azonban csillogó mozaikdarabokban elevenen él ma is.

1822-ben született, ősi kisnemes család kilencedik gyermekeként. Iskoláinak elvégzése után megyei tisztviselő lesz; 25 évesen a marcali járás szolgabírája. Egy év múlva, 1848 őszén támadnak Jellasics hadai Magyarországra, hogy eltiporják a forradalmat. Ekkor kezdődik Noszlopy életének az az öt éves szakasza, amellyel örökre beírta nevét történelmünkbe.

Az első összecsapásra Marcali és Boronka községek közt kerül sor szeptember 26-án: Noszlopy nemzetőrei az esti sűrűkötetben lecsaptak Jellasics utóvédjére, elfogtak 118 katonát, valamint 95 székér élelmet és felszerelést zsákmányoltak. Ekkor fenyegette meg először Jellasics akasztófalával Noszlopyt. Ez az eset lelkesítőleg hatott a Dunántúl népére, amely eleinte döbbenet nézte a magyar hadsereg állandó visszavonulását és a betolakodó császáriak garázdálkodását. Egyre több helyen bontakozott ki az ösztönös népi ellenállás, amelynek eredményeként a horvát bán kb. 35 ezer főből álló hadseregéből mintegy 15 ezer martalócot ejtettek foglyul vagy vertek agyon a falvak, puszták lakói. Nem véletlen, hogy az országgyűlés elnöke 1848. szeptember 29-én – a pákozdai diadal napján – jelentette a Háznak, hogy Jellasics futárpostáját 3 somogyi kanász elfogta. Bátor tettüket a képviselők megtapsolták. A későbbi hónapokban elpártolt a hadiszerencse a magyar hadseregtől és Windischgrätz tábornokai ismét elfoglalták a dunántúli megyéket, sőt a magyar kormány is Debrecenbe kényszerült áttelepedni.

Megkezdődött a forradalom híveinek üldözése. A megszállók mégsem érezhették biztonságban magukat: „Az erdőkben zsványok tanyáznak, akiknek száma a hazatérni nem tudó honvédek, önkéntesek és gerillák számával együtt félelmetesen növekedik” – írja a

somogyi császári biztos. Kossuth több nyilatkozatában, levelében sürgette az országos népfelkelés kibontakozását, amelynek lényege „...az ellenség állandó nyugtalanítása; közlekedési vonalait elrontani, podgyaszát és élelmiszereit elfogdosni. Fegyver gyanánt lándzsá, kasza, fejsze használandó.”

A nép valóban csak az alkalomra és a megfelelő vezérre várt Somogyban is. Ezekben a hetekben jutott el Noszlopy Gáspár Debrecenbe, hogy Antal bátyjával együtt – Perczel Mór tábornok ajánlólevelével támogatva – előterjessze Kossuthnak a Dél-Dunántúl felszabadítására vonatkozó tervét. Ennek az volt a lényege, hogy toborzógyűléseken újjászervezik a nemzetőrsegeket, elfoglalják Kaposvárt, új megyei vezetőséget választanak, és saját fegyveres erejükkel megvédik ezt a területet a császáriaktól.

A terv első hallásra fantasztikus lehetett, hiszen ekkor még a magyar seregek zöme a Tisza mögé volt szorítva! De Kossuth a cibakházi főhadiszálláson 1849. március 18-án kelt levelében kormánybiztosi felhatalmazást adott Noszlopy Gáspárnak, aki bátyjával azonnal nekilátott a terv megvalósításához. Szegeden át Szabadkára utaztak, ahol még részt vettek a lázadó szerbek elleni harcokban és 2000 felhívást nyomtattak. Március végén 35 somogyi önkéntessel Bajánál átkeltek a Dunán. Több csoportra osztva terjesztették a népfelkelésre szólító plakátokat. A császáriak halálra keresték Noszlopyt, de sikerült kicsúsznia karmaik közül és eljutnia családi birtokaira. A nép örömmel olvasta a kormánybiztos felhívását és a falvakból ezrével siettek a gyülekezőhelyekre. Ezt látva a császári helyőrség és a megyei vezetők április végén elmenekültek Kaposvárról, ahová több ezer népfelkelő és nemzetőr kíséretében bevonultak Noszlopy Gáspárék.

A továbbiakban is minden a tervek szerint történt: május első napjaiban megtartották a tisztújítást, amelynek során kinevezték Somogy megye új vezetőségét olyan hazafiakból, akik nem voltak hajlandók együttműködni a megszállókkal. Első alispánná Berzsényi Dániel fiát, Farkast választották (akinek Antal öccse Noszlopy hűgát vette feleségül). Itt ismertették a Habsburg-ház trónfosztását, amit a megyegyűlés lelkesen támogatott. Ekkor vette kezdetét Noszlopy négyhónapos somogyi kormánybiztosi tevékenysége, amelyről Klapka György azt írta, hogy „...egy egész osztrák hadtestet (kb. 20 000 fő) kötött le 3000 harcosával, elvágya a központi hadseregtől és a kormánytól. Harcosai főként kaszákkal, cséphadarókkal lefegyverzett újonchonvédek voltak.”

A fegyverekkel kapcsolatban kell említeni azt a faágyút, amely a múzeum udvarán áll: ilyeneket készítettek a helyi bognárok kemény tölgyfából, vaspántokkal megerősítve. A népi találmányosságát mutatja, hogy 4 csövet helyeztek el két szekérkerékre, és ezzel a süppedő dűlőutakon is könnyen tudtak haladni. A négy cső „sorozatlövő” azt a hiedelmet erősítette, hogy a felkelők nagy erejű tűzérősséggel rendelkeznek.

A somogyi nép bátorságát méltatta Szemere Bertalan is Noszlopyhoz írt levelében: „...segélyt nem várva szembe mer szállni a fegyverben gyakorlott harcosokkal, s drága földjét a rablóktól megújíttja.” Mindezekon kívül még arra is futotta a lelkesedésből, hogy újabb katonai egységeket szervezzenek és küldjenek a központi hadsereg megerősítésére. A kaposvári megyeháza, ahol Noszlopy ezekben a hónapokban lakott, valóságos főhadiszállássá változott...

Az orosz intervenció hírére Noszlopy keresztes hadjáratot hirdetett a császári és a cári túlerő ellen. Hívó szavára – a nyári munkák ellenére – kb. 40 ezer ember jött el a juttai erdőben lévő gyülekezőhelyre. Ezt a tömeget azonban fegyver és élelem híján kénytelen volt feloszlalni és csupán a nemzetőrökkel indult el Szeged felé, hogy csatlakozzon a főerőkhöz. Útközben kapta a hírt, hogy a kormány kinevezte Baranya, Tolna és Zala megyék kormánybiztosává is. Ezért útirányát megváltoztatva a Balaton északi partjára igyekezett (ez akkor Zala megyéhez tartozott), hogy seregét új erőkkel bővítse. A világoi fegyverletétel napjaiban már Balatonfüreden toborozza az újoncokat, kiméltelenül lefoglalva hadicélokra a közpénzeket, sőt a veszprémi püspökség megadóztatásától sem riadt vissza. Dél-Dunántúl teljhatalmú kormánybiztosaként szigorú utasítást adott ki a visszatérő császári tisztviselők tevékenységének megakadályozására, az adófizetés megtagadására, a Kossuth-bankók megőrzésére, a hivatalvállalás halálbüntetés terhe alatti visszautasítására.

Fegyvereseivel megtámadta a Komárom körül vont osztrák ostromgyűrűt. Az a tervük, hogy bejussanak a várba és egyesüljenek Klapkákkal nem sikerült. A harcot Komárom várának feladása után (1849. október 5.) sem hagyja abba, pedig az osztrákok ezer Ft vérdíjat tűztek a fejére. Legelszántabb bajtársaival behúzódtott a Bakony rengetegébe. A komáromi

ostrom után felszabaduló osztrák egységek körülzárták őket, de sikerült kijutniuk a gyűrűből. Hónapokig tartó bujkálás következett ezután az Alföldön: Mezőberény mellett egyik barátja tanyáján, majd Békés városában egy kádármester segédjeként...

1850 áprilisában heves tűzharcban Tiszaböncél elfogták. Sebesülten, betegen került a rabkórházba, ahonnan rövidesen sikerül megszöknie. Két és fél évig halálra keresték – mindhiába.

„A vrácsiki házat (a mai múzeum) gyakran szerencsétlenné látogatásaikkal a császár emberei” – emlékezik vissza ezekre az időkre Noszlopy Tivadar, a kormánybiztos unokaöccse. Írirt vették ugyanis, hogy Noszlopy testvére, Antal, időnként titokban hazalátogat édesanyjához és feleségéhez. Ezért egyik éjszaka váratlanul megrohanták a Noszlopy-udvarházat és miután nem találták a keresett fivéreket, a családi könyvtáron töltötték ki bosszújukat: „Az értékes, kutyabőrös könyveket az udvarra dobálták, kardjukkal összeszabdalták, majd máglyába rakva meggyújtották, és ezután nagy lelki gyönyörűséggel, undok német nótaszóval odábbálltak.”

Ilyenféle zaklatásoknak voltak kitéve azok is, akik szerepet vállaltak a szabadságharc idején. Így pl. a niklai Berzsenyi Farkas a Berekben bujdosott, majd a családja háborgatása miatt önként feladta magát, és évekig raboskodott a kufsteini várbörtönben. Antal öccse Dalmáciába bujdosott és csak a kiegyezés után tért vissza niklai házába. Noszlopy ezalatt a két és fél év alatt a Dunántúlon és az Alföldön bujdosott, harcolt.

A szabadságharc vérbefojtása után tele volt az ország bujdosókkal, akik nem menekültek külföldre, hanem itthon folytatták a harcot. Volt honvédtisztek vezetésével országos szervezkedés kezdődött, azzal a céllal, hogy elszánt harcosokkal rajtaütésszerűen elfoglalják a fontosabb várakat, a parasztnak földet osszanak és Kossuth kormányzósága alatt helyreállítsák az ország alkotmányos rendjét. Sajnos az osztrák hatóságok elég gyorsan tudomást szereztek ezekről a tervekről, mivel a szervezők naív módon, gyakran szigorúan titkos iratokat is az állami postán küldtek tovább, nem számolva azzal, hogy ezeket a küldeményeket a hatóságok állandóan ellenőrzik. Másrészt sikerült ügynököket is beépíteni a szervezetbe.

1851 őszén tömeges letartóztatásokra került sor, még Kossuth 80 éves édesanyját is az Újépületbe hurcolták.

A pesti forradalmi bizottság szabadon maradt tagjai ezekben a nehéz időkben keresték meg – egy volt ferences szerzetes útján – Noszlopyt, és felkérték újabb fegyveres szabadsapat alakítására. 1852 nyarán az ifjú uralkodó, Ferencz József Magyarországra látogatott. Ebből az időből való az a bizalmas utasítás, amelyet a megyefőnökök kaptak az „ünnepélyes és ragyogó fogadtatás” megszervezésére, és – a hivatalnokok Kossuthra emlékeztető körszakállának leborotválására...

Noszlopy másként készült a császári látogatásra: néhány elszánt társával azt tervezte, hogy az alföldi tanyavilágban elfogják az uralkodót, elrejtik az ecseti lápban, és addig tartják ott fogva, amíg alá nem írja az 1848-as alkotmány helyreállítását. Megszervezték a csapatot, kijelölték az alkalmas helyet és időpontot, a kecskeméti szabók szorgalmasan varrták a honvédegyenruhákat, előkerültek az elrejtett fegyverek is, de a hatóságok is tudomást szereztek a készülődésről... Váratlanul körülzárták a gyülekező felkelőket és lefegyverezték őket. Noszlopynak most is sikerült kisiklania a karmaik közül: lóháton Ceglédre vágatott, onnan pedig egy szénásszekéren megbújva jutott el Szolnokig, majd gyalog menekült tovább. Hogy fel ne ismerjék, arcát oltott mésszel maratta össze!

Bár az országos szervezkedést erre az időre már felszámolták, Noszlopy fanatikusan harcolt tovább. Újabb szabadsapat szervezésébe fogott, és mivel sehonnan nem számíthatott sem fegyverre, sem pénzre, elhatározta, hogy a gazdag hazaáruelőket fogja megmarcolni. November közepén néhány elszánt legényével ilyen célból kopogott be Tengelicen egy császárhű földbirtokoshoz. Ő azonban nem volt hajlandó fizetni, és a vita hevében az egyik felkelő agyonlőtte. A zsoldárok nagy erővel indultak Noszlopyék nyomába, és most végre sikerült elfogniuk az egész csapatot. Kezdetben Noszlopy személyazonosságát nem tudták megállapítani, mert senki sem volt hajlandó felismerni. Végül Kaposvárról hoztak fel egy orvost, aki régi ellensége volt a gerillavezérnek. Ő azonosította az Újépületben.

1853 februárjában a bécsi haditörvényszék 9 társával együtt halálra, a csapat többi tagját pedig 15–20 évi sáncmunkára ítélte. Noszlopyt harcostársával Sárközy Somával és Jubál Károly tanárral együtt akasztották fel 1853. március 3-án Pesten.

Amikor a bitófa alatt fejére olvasták az ítéletet a népfelkelés megszervezése, az újonctobor-

zás és a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése miatt kijelentette: Ezt igenis tettem, és az ausztriai háztól való elszakadást akartam!

Utolsó szó jogán a kivégzőosztag katonáihoz és az összesereglett néphez fordult: Engem felakaszthatnak, de a szabadságot nem! Annak fája a mi vérünkől fog felnőni!

Végül pedig a Bibliából vett idézzel, Dávid 109. zsoltárával átkozta meg a bécsi udvart: El fog pusztulni a Habsburg-ház és császárai földönfutókká lesznek!

A kivégzetteket a régi ferencvárosi temető szélén hantolták el. Haláluk évfordulóján – rendőri tiltás ellenére – ismeretlen hazafiak rendszeresen megkoszorúzták a sírjukat. Ma a Kerepesi úti temetőben áll Noszlopy Gáspár síremléke, amelyet – felirata szerint – **ELNYOMOTT NEMZETÜNK HELYETT A HONLEÁNYI KEGYELET** állított emlékül az utókornak.

A családi hagyomány úgy tartja, hogy Noszlopy édesanyjának soha senki nem mondta meg Gazsi fia kivégzését. Így abban a hitben halt meg, hogy fia Törökországba menekült, és egyszer majd visszatér. Ezért, amíg élt, naponta várta és emlegette. Esténként többször kiment az udvarház kertjébe, mert a szobából az ablakon át fiát látta állni valamelyik fa mellett...

A Balaton-felvidéken kilátót neveztek el a rettenhetetlen gerillavezérről, szülőháza falán pedig bronz dombormű örökíti meg elképzelt arcvonásait. A kortársak szerint középmagas, szikár, szúrós szemű, barna férfi volt. Vakmerően bátor, végsőig küzdő hazafi. Méltó arra, hogy tisztelettel ápoljuk emlékét.

Dr. Tóth József

Klapka György (1820–1892)

Száz évvel ezelőtt halt meg a történelemtényekben egyszerűen csak „*komáromi hős*”-ként emlegetett Klapka György honvédtábornok, akiről azonban a közvélemény csak keveset tud.

1820. április 6-án¹ született Temesváron. Apja, *Klapka József* ez idő tájt a város polgármestere. (A család egyébként a morvaországi Znaímból költözött Magyarországra a XVIII. század végén.) Anyja *Kehler Julianna*² német anyanyelvű polgárlány, aki 16 évesen kötött házasságot Klapka Józseffel, s alig volt 20 éves, mikor váratlanul meghalt. „Árván maradtam, s életemben soha semmi sem volt képes kipótolni a szerető anyai szívet...” – írta keserűen évekkal később Klapka.³

Ötödik életévének betöltése után német nyelvű iskolába íratta apja, akit – mint Temesvár országyűlési követét – Pozsonyba szólított a kötelesség.

Az elemi iskolát elvégezve a piarista gimnáziumba került. Apja anyagi helyzete azonban fokozatosan rosszra fordult, s ekkor *Lebzelttern* kanonok vette magához. Majd Kecskemétre ment, hogy elsajátítsa a magyar nyelvet. A gimnázium befejezése után rövid ideig a szegedi liceumban, majd – miután különös vonzalmat érzett a katonai pályához – sőgora közbenjárásával a karánsebesi katonai iskolában folytatta tanulmányait.

1838-ban már a bécsi székhelyű II. tüzérezred kadétja volt, két évvel később pedig a *Bombardier Corpsba* helyezték át. 1842 tavaszán Vukovics Sebő ajánlására a magyar nemesi testőrség hadnagyává nevezték ki,⁴ ahonnan öt év múlva főhadnagyként került a pancsovai székhelyű 12. határezredbe.

¹Klapka az emlékirataiban április 6-át ír születési dátumként, de egyes kutatók szerint 8-án született. (Pl.: Bóna: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1987. 202. old.)

²Kehler Julianna Klapka József második felesége. Az első Dávid Teréziának hívták, harmadszor pedig Anna Pachner von Eggenstorff vette nőül.

³Klapka: Emlékeimből 1986. 29. old.

⁴Parancsnoka gróf Vécsey Jovassági tábornok (a későbbi aradi vértanú Vécsey Károly apja)

1847-ben elbocsátását kérte a hadseregből. Egy távol-keleti utat tervezett (egy ismerőse biztatására az indiai uralkodó hadseregébe készült beállni), eközben érte a forradalom híre. Pestre utazott, ahol a Radical Kőr összejöveleit látogatta. Itt ismerkedett össze Petőfivel is.

1848 májusában Batthyány Erdélybe küldte a székely nemzetőrség megszervezésére, visszatérése után pedig a 6. honvédszázalój századosává nevezték ki. Zászlóalját a lázadó szerbek ellen vezényelték, de két héttel Jellasics betörése után a miniszterelnök személyes rendeletére visszatért a fővárosba, ahol azt az utasítást kapta, hogy utazzon Komáromba, s a várat mentse meg az ország számára.⁵ Sikeres ténykedése jutalmul törzskari őrnaggyá léptették elő. Előbb Pozsony megerősítésével bízták meg, majd Nagyszombatba vezényelték Simunich ellen. Itt Guyonnal együttműködve meghátrálásra kényszerítette a támadókat. November 13-án Kossuth a bánati hadsereg törzskari főnökévé nevezte ki. December végéig a délvidéki harcokban vett részt, ám hamarosan vissza kellett térnie a fővárosba. Ez idő tájt ugyanis a Görgey vezette fel-dunai hadtest kényszerű visszavonulása miatt a Dunántúl jórészt az ellenség kezére került, és Perczel móri kudarca után az az esély is elszállt, hogy Buda alatt a kisszámú magyar erők fölvegyék a harcot Windischgrätzcel. Kossuth ebben a helyzetben Klapkát kérte arra, hogy vegye át Vetter oldalán⁶ a hadügyminisztérium vezérkari osztályának vezetését.

A helyzetet fölmérve Klapka maga is azt tanácsolta Kossuthnak – spanyol és orosz példára hivatkozva –, hogy „az ország belsejébe való visszavonulás és a fővárosok ideiglenes feladása szükséges”.⁷ Vetterrel közösen egy általános hadművelleti tervet dolgoztak ki, amit a január 2-i haditanácson – Perczel ellenkezése dacára – elfogadtak.⁸

A főváros kiürítése után Vetterrel együtt Debrecenbe ment, ahol Kossuth a felső-tiszai sereg parancsnokává nevezte ki, s egyidejűleg ezredessé léptette elő. A Mészáros hadügyminisztértől átvett alakulatokat a korábbi vereségek eléggé megtépázták. Így különösen nagy sikernek minősült, hogy Schlick január 22-i előnyomulását meg tudta akadályozni, mi több, a Hernád völgyéig űzte vissza az ellenséget. Schlick január végén újabb kísérletet tett, ám addigra Görgey északon kalandozó csapataival betört a Szepességbe, és Kassa irányába vonult, így minden remény megvolt arra, hogy az osztrákokat be tudják keríteni. Klapka a tervezett manővereket azonban nem tudta végrehajtani, mert a frissen kinevezett fővezér (Dembinszky tábornok) más értelmű parancsaival áthúzta számítását.

Dembinszky főparancsnokká történő kinevezésével a lengyel tábornok és az alárendelt magyar tisztikar között szinte mindennaposá váltak a surlódások. Különösen Görgey és Klapka, a két fiatal és tehetséges tiszt nézte rossz szemmel az új fővezér működését, s tette szavá a nemegyszer egymásnak ellenmondó parancsokat. Dembinszky válaszként Kossuth előtt próbálta meg rossz színben feltüntetni beosztottait. Így nem csoda, hogy a szerencsétlen kimenetelű kápolnai ütközet után a tisztikar a tiszafüredi gyűlésen bizalmatlanságot szavazott Dembinszkynek. A vonakodó parancsnokot házi őrizetbe vették, s ideiglenesen – Kossuth és Mészáros megérkezéséig – a rangidős Görgey irányította a csapatokat. Kossuth áthidaló megoldásként Dembinszky helyére Vettert nevezte ki. Görgey kapta a Tokaj-Füred környékén állomásozó két hadtest fölötti parancsnokságot, míg Klapkát Damjanich alá rendelték. A tiszai átkelés előkészületei közben azonban Vetter váratlanul megbetegedett, s két napra Klapka vette át a vezérkari ügyek intézését, majd március 31-én Kossuth Görgeyt bízta meg az ideiglenes fővezérlettel.

A tiszai átkelés és a tavaszi hadjárat további mozdulatai ettől kezdve Klapka és Bayer ezredes terveinek megfelelően zajlottak.

A magyar seregek győzelmet győzelemre halmoztak, s ebben fontos szerep jutott Klapka hadtestének is. Az események úgy hozták, hogy 29. születésnapját a csatamezőn töltötte, és győzelemmel ünnepelte meg.⁹ Voltak persze e hadjáratnak kritikus pillanatai is, mint például a tápióbicskei csata, ahol Klapka hadtestét csak Görgey gyors beavatkozása mentette meg.

⁵Az a gyanú merült fel, hogy Mertz altábornagy a várat át akarja játszani Jellasics kezére.

⁶Vetterrel már a bánati seregnél is jól együtt tudtak működni, s Vetter kinevezése után nyilván ezért esett Klapkára a választás.

⁷Klapka i.m. 79. old.

⁸A haditanácson jelen volt Csány kormánybiztos, Vetter, Görgey, Perczel, Répássy, gróf Lázár tábornok, Aulich, Klapka és Kohlmann ezredes, valamint Pusztelnik és Bayer őrnagy.

⁹Április 6-án zajlott le az isaszegi ütközet, s ugyanerről a napról keletkeződik Kossuth levele, melyben értesíti Klapkát a tábornoki kinevezéséről.

A Komárom irányába előnyomuló csapatok csak Léván tudták meg, hogy Kossuth Debrecenben keresztülvitte: a parlament mondja ki Magyarország elszakadását és a Habsburg-ház trónfosztását – ami a tisztikar egy részében heves ellenérzést váltott ki.¹⁰ Ennek dacára az előnyomulás tovább folyt. Nagysallónál, majd Komáromnál arattak fényes győzelmet a magyar csapatok. A közben megalakuló új kormány miniszterelnöke, Szemere Bertalan Görgeyt szemelte ki hadügyminiszternek, aki azonban a sereg mellett kívánt maradni, s Damjanichot szeretne volna maga helyett Debrecenbe küldeni. A véletlen azonban közbeszólt. Damjanich a lábát törte, így Klapkára esett Görgey választása.

Klapka, aki a függetlenségi nyilatkozat kérdésében inkább Kossuth oldalán állt, Debrecenbe kerülve még közelebb került a kormányzóhoz. Ugyanakkor azonban kapcsolatot keresett a békepárttal is, így voltaképpen sem Kossuth, sem Görgey bizalmát nem nyerte el teljes mértékben.

Hadügyminisztériumbeli ténykedéséről meglehetősen keserű hangon ír emlékirataiban, mert a seregvezérek nemigen fogadták el a minisztérium gyámkodását. „Bem teljesen függetlenül viselte magát... kizárólag Kossuthal tartott levélbeli összeköttetést. Perczel és Dembinszky is csak ritkán tűrték a hadügyminisztérium beleszólását... Görgey... még Kossuthtól is teljesen függetlenül vitte a parancsot.”¹¹

Klapka május elején egy hadművelési terv kidolgozására kapott megbízást, amit később mind a kormány, mind Kossuth és Görgey támogatott, ám a hadtestparancsnokok ellenkezése miatt, s mert Buda visszavétele után Görgey immár átvehette a minisztérium vezetését, kérte, hogy visszatérhessen a hadsereghez.

Új küldetése Komáromba szolgáltatta, ahol Guyontól vette át a parancsnokságot, s egyúttal alárendelték a VII. és VIII. hadtestet is.

A következő néhány hét a szabadságharc talán legtragikusabb szakasza. Klapka emlékirataiban is elismerőleg ír arról az erőfeszítésről, amellyel Görgey és az alája rendelt csapatok megkísérelték megakadályozni az ellenség előnyomulását. Ugyanakkor kárhoztatja a katonai irodát, amely kétségkívül nem állt a helyzet magaslatán.

Ez idő tájt következett be a szakadás Görgey és a kormány között.¹² S míg Görgey – akit a július 2-i ütközetben találat ért – seblázban feküdt, Klapka értesítést kapott a kormánytól, hogy Görgeyt leváltották, s ezentúl Mészáros tábornoknak engedelmeskedjen. Klapka, mint rangidős tábornok, haditanácsot hívott össze, ahol az egybegyűlt tisztek kijelentették; az a kívánságuk, hogy a kormány hagyja meg Görgeyt tisztségében. Mjuttán a komáromi áttörést az ellenség megghiúsította, Görgey elrendelte a visszavonulást.¹³ Klapka a II. és VIII. hadtesttel a komáromi sáncok közé húzódott, míg a Görgey vezette csapatok útnak indultak Szeged felé.

Az osztrák csapatok hamarosan körülzárták Komáromot. Klapka azonban – egyrészt, hogy az ostromzárát feltörje, másrészt, hogy valamelyest tehermentesítse a szegedi tábornokot –, 1849. augusztus 3-án kirentott a várból, és egészen Pozsonyig üzte az ellenséget. Az általa főlészabadtott megyékben azonnal elrendelte az újoncozást, abban a reményben, hogy a harc még folytatódik. Nemsokára azonban kedvezőtlen hírek érkeztek táborába. Előbb csak Nagysándor debreceni veresége, majd az, hogy a kormány Aradra menekült. Később Bem erdélyi veresége...

Augusztus 18-án az osztrákok értesítették Klapkát arról, hogy Görgey letette a fegyvert. A várbeliek nem hitték a hírt. Ugy vélték, csupán az ellenség akarja demoralizálni, megadásra kényszeríteni a védőket – ezért visszautasították az erre vonatkozó osztrák felszólítást, s csupán egy kétheti időtartamra szóló fegyverszünetet kötöttek. Klapka azonban hamarosan megkapta Görgey levelét, amelyben a tábornok ismertette vele az utóbbi hetek eseményeit, majd – anélkül, hogy Klapkát megadásra szólította volna fel –, a következőkkel zárta a levelet: „Fontold meg, mit tehetsz, és mit kelljen tenned!”¹⁴

¹⁰Különösen Görgey, Damjanich és Gáspár tábornok (ez utóbbi tiltakozásul le is mondott) fejezte ki rosszsallását.

¹¹Klapka i.m. 139. old.

¹²A kormány a hadművelési tervek megváltoztatására utasította Görgeyt, aki erre ígéretet is tett, ám később az ellenség mozdulatai mégis arra kényszerítették, hogy Komáromnál megütöközzön az ellenséggel.

¹³Görgey sebesülése miatt a magyar csapatok hadműveleteit Klapka irányította.

¹⁴Klapka i.m. 192. old.

Klapka tájékozódásként követeket küldött ki az ellenséghez. Az oroszok még azt is lehetővé tették, hogy Görgeyvel beszéljenek,¹⁵ aki megerősítette a levélbeli burkolt tanácsot: „Komárom őrsége, tekintettel helyzetének... előnyösebb voltára, feltételeket szabhat a vár átadásánál”.¹⁶

Ezek után a komáromi várban haditanácsot tartottak, ahol tíz pontba foglalták azon feltételeket, amelyek biztosítása esetén magukat megadnák. Csorich altábornagy azonban elzárkózott ezek teljesítésétől. Sőt attól sem riadtak vissza, hogy Klapka ellen merényletet kíséreljenek meg.¹⁷

Haynau – akit sürgetett az idő – egy új kapitulációs ajánlattal rukkolt elő. Ezt már nem utasíthatta vissza Klapka, hisz egyebek mellett szabad elvonulást, amnesztiát ígért a védőknek.

Október 3-án adta ki Klapka utolsó napiparancsát, 5-én hagyták el az utolsó egységek a várat. Klapka ezután Pozsonyba utazott. Itt kapott hírt az október 6-ai kivégzésekről. Ekkor határozta el, hogy külföldre távozik. Útja Berlinen keresztül Hamburgba, majd Londonba vezetett. A sajtó, a közvélemény hatalmas lelkesedéssel fogadta Komárom hőst. Tehetsége, nyelvtudása, diplomáciai érzéke révén hamarosan az emigráció vezéregyenységévé vált, mégha Pulszkyval és Telekivel nem is mindig volt felhőtlen a kapcsolata.¹⁸

Pulszky tanácsára, hogy némi készpénzhez jusson, szerződést kötött egy kiadóval, s mintegy hat hét alatt megírta emlékiratait.

Angliából Franciaországba, majd Svájcba tette át a székhelyét. 1850-től kapcsolódott be ténylegesen a nemzetközi emigrációs mozgalomba. Fölvázolt egy konföderációs megegyezést a románokkal és a délszlávokkal. Tervét Bálcescuval egyeztetve dolgozta ki. Kossuth azonban – attól félve, hogy ez a megoldás a történelmi Magyarország széthullásához vezet – ekkor még elvetette ezt az elképzelést.

Az 1853-as orosz–török háború idején Konstantinápolyba utazott. Sok egykori magyar tiszt szolgált ekkor a török hadseregben. Az osztrákokkal való diplomáciai bonyodalom elkerülése végett azonban a törökök – bár korábban felajánlották – mégsem nevezték ki Klapkát a kis-ázsiai csapatok főparancsnokává.

Visszatért Svájcba, ahol 1855-ben tagja lett Genf kanton nagytanácsának, 1857-ben pedig kinevezték a genfi haderő parancsnokává.

Bár viszonya sem Telekivel, sem Kossuthal nem volt felhőtlen, mi több: Klapka igyekezett Kossuthot kikapcsolni az emigráció vezetéséből, francia nyomásra azonban mégis kénytelen volt elfogadni Kossuth elsőbbségét. 1859-ben hármasban alakították meg a Magyar Nemzeti Igazgatóságot. Az itáliai események új reményeket ébresztettek: egy magyarországi felkelés tervét fontolgatták, amibe bevonták volna Cuza román fejedelmet is.¹⁹ Eddigre már Kossuth is magáévá tette egyfajta dunai államszövetség tervét. A Nemzeti Igazgatóság azonban lassan felélvődött: Telekír 1860 decemberében elfogta a szász rendőrség, és kiadták az osztrákoknak. 1862-ben a Nemzeti Igazgatóság végleg befejezte ténykedését. Súlyos csapást jelentett Klapkára nézve, hogy a vele kapcsolatban álló magyarországi összeesküvőket az osztrákok letartóztatták.²⁰ Ez – legalábbis egyelőre – véget vetett emigrációs vezető szerepének. Az üzleti életben elért siker és házassága kárpótolta a politikai kudarcokért.²¹

1866-ban újra visszatért a politikába: előbb az olaszok támogatását kereste, majd Bismarcknak ajánlotta fel szolgálatait. Egy magyar légiót szervezett, amellyel 1866 augusztu-

¹⁵Ruttkay alezredes járt Görgeynél.

¹⁶Klapka i.m. 192. old.

¹⁷Egy osztrák kém (Weissenberger Mihály) vállalkozott az orgyilkos merényletre. A várbeliek azonban leleplezték és kivégezték.

¹⁸Klapka emigrációs szerepét részletesen elemzi Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció című munkájában.

¹⁹A magyar–román megegyezési kísérlet történetét Borsi-Kálmán Béla dolgozta fel Együtt vagy külön utakon című könyvében.

²⁰Állítólag Asbóth Lajos volt honvédeztárs árulta el a szervezkedést.

²¹1864-ben vette feleségül Londonban Ines D'Arbouint, egy brazil kereskedő lányát.

sában a Trencsény megyei Turzófalváiig nyomult be, ám a remélt támogatást nem kapta meg. Kossuth is kalandorságnak tartotta e kísérletet, ezért végleg szakított Klapkával.

A kiegyezés után hazatért. Andrássy Gyula, a miniszterelnök szerette volna, ha Klapka is egyike lesz a felállítandó honvédség tábornokainak, Ferenc József azonban ehhez nem adta beleegyezését. A Deák-párt képviselőjeként került be a parlamentbe. A következő ciklusban azonban nem választották újra, ráadásul az 1873-as válság anyagi helyzetét is megrendítette, szerencsére felesége családja kisegítette.

Az 1870-es évek végén többször Keletre utazott. Részt vett a török haditervek kidolgozásában is. 1892. május 17-én halt meg Budapesten.

Oláh András

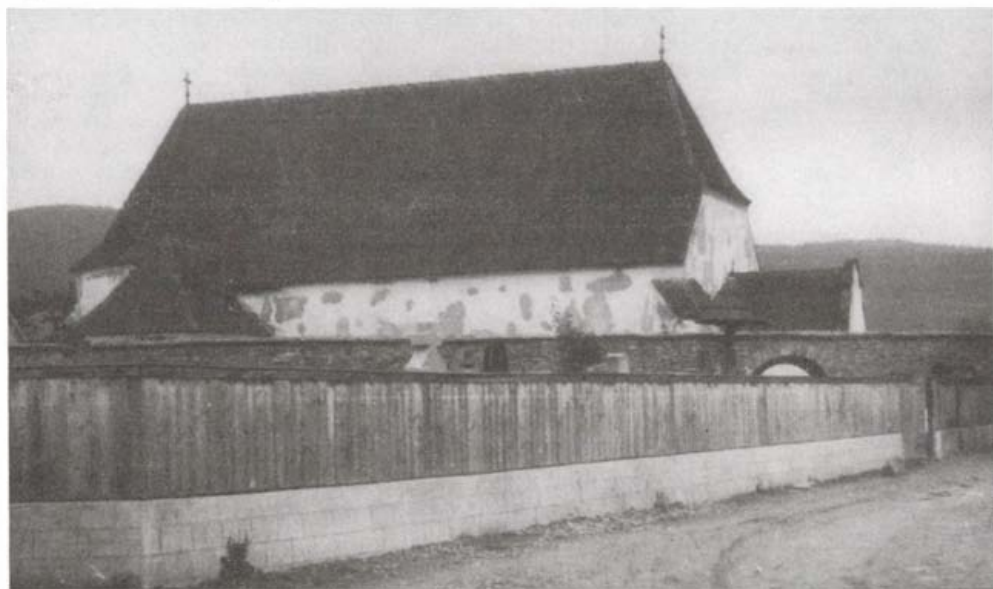
Irodalom. *Klapka György:* Emlékeimből. Szépirodalmi, Bp., 1986. – *Pusztaszeri László:* Görgey Artúr a szabadságharcban. Magvető, Bp. 1984. – *Lukács Lajos:* Magyar politikai emigráció (1849–1867) Kossuth, Bp., 1984. – *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Zrínyi, Bp., 1987. – *Borsi-Kálmán Béla:* Együtt vagy külön utakon. Magvető, Bp., 1984.

A gelencei műemlék templom

A gelencei műemlék templom a mai Kovászna megye (volt Háromszék vármegye) egyik számon tartott építészeti-történelmi kincse, idegenforgalmi nevezetessége.

A legendás Bálványosvár tövéből, Bálványosfürdőről indultunk, a Szent Anna-tó felől jövő menetrend szerinti autóbusszal. A Torja pataka szép, kellemes völgyén lefele gurulva vagy jó 20 km-t *Gábor Áron* városába, Kézdivásárhelyre érkeztünk. Innen szintén busszal lehet a mintegy 14 km távolságra fekvő *Gelencébe*, ebbe a *Háromszéki* havasok lábánál mintegy 600 m tsz. f. magasságban elterülő szép nagy székely községbe eljutni. Miután *Szentkatolnánál* a vasútvonalat kereszteztük, kitarul a táj a havasok felé, melynek lábainál jobbra-balra falvak tornyai magasodnak.

A gelencei műemlék templom

A falifreskók; fent: Szt. László legenda, lent: részlet Krisztus szenvedéseiből

A községben tábla is jelzi a műemlék templom hollétét, mely Gelence felső, hegy felőli végében leledzik. Valószínűleg hajdanában itt lehetett az ősi település központja. Jóval lejjebb, a község jelenlegi központjának tájékán van az új katolikus templom. Szép nagy építmény ez, mely messze kimagaslik a környék házai közül. A régi templom – látogatásunk tulajdonképpeni célja – szerényebben húzódik meg a dombok szomszédságában, egyrészt azért, mert kisebb, egyszerűbb építmény, másrészt pedig azért, mert nincs tornya, csak haranglábja, de amikor az ember a közelébe ér, a magas kőfallal körülvett építmény egyre inkább kibontakozik a maga nagyszerűségében; s kétségtelenné válik, hogy ez a község legbecsesebb építészeti kincse. Az ember megilletődve közeledik hozzá, ha arra gondol, hogy még az 1241–42. évi tatárjárás előtt épült, s azóta dacol az idő, s a történelem viharával, melyek ezen a földön gyakoriak, hevesek, pusztítóak voltak. A gelenciek nem hagyták végképp elpusztulni, s a tatárjárás után romjaiból újjáépítették.

Megkérdezzünk egy helybeli asszonyt, miként lehetne a templomot megtekinteni, s az gyorsan el is mond a templomról egyet s mást, miközben elszalaszt egy gyerkőcöt a templom kulcsáért. Addig is, amíg a kulcsot hozzák felmegyünk a harangláb tornyába, ahonnan szép kilátás nyílik a közelebbi és távolabbi környékre. Az öreg harangozó, *Pákó Ferenc* bácsi unokája hozza is a kulcsot, s bemegyünk a templomba. Közben megérkezik a harangozó is, szép szál, barátságos, szelíd tekintetű, értelmes öreg székely, aki már túljár a hetvenen. Elmond ő is az öreg vártemplom történetéből néhány adatot, melyek később az emlékkönyv adataival egybevetve pontosnak bizonyulnak. Sokszor elismételgette azokat, hisz elég sokan látogatnak ide, külfországból is, különösen a nyári idényben. Az emlékkönyvben – mely *Kónya Adám* sepsiszentgyörgyi múzeumigazgató munkája – megtaláljuk több nyelven is a templommal kapcsolatos fontosabb adatokat.

Az eredetileg román stílusban épült templom hajója viszonylag épen maradt, s csak a négy széles ablaknyílás újabb eredetű. Hajójának belvilága 13,5x8,20 m, a szentély, a sekrestyével, pedig 8x6,30 m. Kazettás mennyezete van, mely 1628-ból való, reneszánsz stílusú festéssel, amit valószínűleg egy brassói szász mester készített, ugyanis a díszítőelemek közt megtalál-

ható Brassó város egykori címere, a korona. Ez a hajdani Háromszék megye területén a legrégebbi ilyen alkotás.

Az oldalsó bejáratnál szembeni falon értékes freskók – falfestmények – láthatók: a festő a Szent László legenda egy részletét ábrázolja: Szent László kiszabadítja a kunok által elrabolt magyar királylányt; az alsó Krisztus szenvedéseiből meríti tárgyát. Ezek a freskók a XIV. század végén készültek és 1766-ban lefestették őket, mert a fából készült festett karzat felszerelésekor megsérültek. Eredetileg a szentély falán is freskók voltak; ezek részletei az alapfal feltárásakor kerültek elő. Az egyiken néhány rovásírással betűt is felfedeztek, mely az eddig ismert legrégebbi ilyen emlék.

A főoltáron kívül, melyen a Boldogasszony mellett Szent István és Szent László szép szobrai láthatók, két mellékoltár is van. A templom padlója faragatlan terméskövekből áll. Bútorzatát ízléses sárgára pácolt, égetéssel díszített fenyőfa padok alkotják. Hátralát és oldalt a lebontott karzat elemei kissé zavaróan hatnak, de elhelyezésüket máshol bizonyára nehéz megoldani, mert ezeket is óvni kell, művészettörténeti értékűek.

E templomot Keöpeczi Sebestyén József irányítása mellett kezdték helyreállítani. A freskókat 1932-ben tárták fel és tartósították. A templomhajót előlő oldalfalán egy kis ablakszerű mélyedésben látni lehet a templom elsődleges falának összetételét: faragatlan kárpáti homokkődarabok és hőmpölyök (melyek bizonyára meleg oltott mésszel vannak összeragasztva). A kőfallal elkerített templomudvaron régi sírok: köztük egy szép régi emlékoszlop, melyet a XVIII. századbeli pestisjárvány áldozatainak emlékére állítottak. A kőfalon kívül is folytatódik a temető, az újabb, melyet csinos deszkakerítés kapcsol a régihez. Ottlétünkön épp temettek, s meghúzták a harangot. Ennek hangja még messzire elkísér, amikor búcsút mondunk a szép figyelemre méltó emlékműnek, honismeretben és szép emlékekkel gazdagodva.

Örömmel tölt el, hogy ezt a nagyon régi templomot olyan mintaszerűen sikerült feltárni, rendbehozni és építészeti, képzőművészeti emlékké nyilvánítani (az 1955/661. sz. M. T. H. alapján). Az ilyen tárgyi emlékek erős szálakkal kötik a nemzeteket, nemzetiségeket múltjukhoz, erősítve önismeretüket, öntudatukat, tartalmasabbá téve jelenüket, s önbizalmat adva a jövő építéséhez.

Brassói Fuchs Herman

Pápa gazdasága a polgári korszakban (1867–1945)

A kiegyezéssel lezárult Magyarországon a polgári forradalom korszaka, s a kapitalista fejlődés európai méretű fellendülése lehetővé tette a gyors és nagyarányú gazdasági fejlődést Magyarországon. Ugrásszerűen megnőtt a külföldi tőke beáramlása, felgyorsult a belső tőkeképződés üteme, kiépült a hitelhálózat, megkezdődtek az egész országot átszövő vasútépítkezések, fellendült a vas- és ércbányászat, a feldolgozó ipar termelése. Ezzel a gyors fejlődéssel azonban csak azok a városok, helységek tudtak lépést tartani, amelyek jórészt éppen a vasútépítések során termény- és áruforgalmi központokká váltak, vagy a természeti kincsek közelségében voltak, illetőleg egyéb kedvező adottságaik miatt bányavárosokká vagy a feldolgozóipar központjaivá válhattak a vas- és ércfeldolgozás során. A dualizmus korában e kedvező körülmények miatt gyors fejlődésnek indult például Szombathely, Nagykanizsa, Kassa, Szolnok, Győr, Miskolc, Pécs, Salgótarján, Szabadka, Kolozsvár. Azok a városok azonban, ahol e feltételek valamelyike hiányzott, stagnáltak, fejlődési ütemük lelassult vagy visszaesett. Közéjük sorolt a kézmű- és manufaktúraiparáról, valamint kereskedelméről korábban oly híres Pápa is.

A kiegyezés az Osztrák–Magyar Monarchiában közössé tette a vámterületet, s ez a körülmény elsősorban azokra az iparágakra hatott kedvezőtlenül, amelyek éppen Pápan korábban virágoztak. A fejlettebb osztrák és cseh könnyűiparral nem bírta a versenyt a fejletlenebb technikai, technológiai körülmények között dolgozó pápai posztógyártás, a kétfestés, a köcedény-, a pipa-, az írha-, a cipő-, a csizma-, a papír- és a textilgyártás. A korábbi dinamikus fejlődés így lelassult, s az 1864-ben átalakított Kluge-kétfestőde vagy az

1877-ben létrehozott Reisner-szappangyár nem tudta pótolni a korábban széles körű és gazdag kisipart. A XIX. század elején oly nagyarányú kereskedelem – mindenekelőtt a liszt- és ruhakereskedelem – is hanyatlásnak indult. Hozzájárult ehhez némely iparág elsorvadása, főként azonban az a körülmény, hogy a vasútvonalak itt csak a századforduló táján épültek ki, és az országos vasúthálózat rendszerében mindenképpen másodlagosnak számítottak.

1863-ban nyílt meg az első pénzügyintézet, a Pápai Takarékpénztár, majd a Pápa Városi és Vidéke Takarékpénztár, később a pápai Hitelbank. A Pápai Takarékpénztárnak három üzletága alakult ki: a betét, a jelzálogkölcsön és a váltóleszámitolás. 1905 végén az egyes ágak tőkeereje a következőképpen alakult: betét 8 394 775 korona, jelzálogkölcsön 4 475 079 korona, váltóleszámitolás 1 735 481 korona. Ugyanakkor a Pápai Városi és Vidéke Takarékpénztár 32 075 korona tiszta nyereséget mutatott ki. Mindez azt bizonyítja, hogy a kiegyezés utáni évtizedekben, különösen a századfordulón a banktőke jelentősen megnövekedett.

Pápa városa és közvetlen környéke nem rendelkezett ugyan nyersanyaglelőhelyekkel, de kedvező, a Bakony és a Kisalföld peremén elhelyezkedő természetföldrajzi helyzete lehetőséget adott volna számára a korszerű faipar különböző ágainak, továbbá a mezőgazdasághoz kapcsolódó modern iparágak – textil, cukor, dohány, malom – meghonosítására. Ennek azonban – miként később világossá vált – nélkülözhetetlen feltétele lett volna a gyáripari fejlődésben elengedhetetlen kedvező forgalmi viszonyok, elsősorban a vasúthálózat kiépülése, Pápa vasúti csomóponttá válása. Ezt a lehetőséget azonban elveszítette, hiszen a Budapest–Grazi vonal nyugat–dunántúli központja Kiscell (Celldömölk) lett, az Adriához vezető vasutak is elkerülték a várost. A legnagyobb lehetőségnek a Győr–Pápa–Tuskevár–Körmend–Szentgotthárd–Graz vasútvonal tűnt. Ám a pápai képviselő-testület 1867 körül nem támogatta ezt a tervet. Egyéb feltételei is hiányoztak.

A kiegyezés után a vasutak építését a törvényhozás hagyta jóvá, akkor is, ha azokat magántársaságok építették. S ez természetes is, hiszen a vele összefüggő számos kérdés – kör más jogszabályokkal, a polgári jogviszonyok széles körével került kapcsolatba. Például a kisajátítás, a kárpótolás, a foglalkoztatottság, a fennálló általános építkezési szabályok részeként a pályaeépítések módja, az állami kölcsönök és kamataik, a forgalom szempontjából a vasutak emelkedési és kanyarodási vonalainak meghatározása. A törvények előírták a megépítendő hidak számát, s azok jellegét, az állomások helyeit. Kötelezte az engedélyezetteket – meghatározott feltételek mellett – a postaszolgálat ellátására, rögzítette a biztosítási feltételeket, továbbá a kamattartozásokat, az adómentességet stb. A magyar nyugati mozdonyvasút kiépítése tárgyában című 1869. évi V. tc. engedélyt adott a „Székesfehérvártól–Veszprémen, Kiscellen, Sárváron, Szombathelyen, Körmenden, Szt.-gotthárdon át, Grazsal való összeköttetés céljából, az ország határszéleig terjedő fővonal”, továbbá egy, Kiscelltől–Pápán át Győrig vezető szárnyvonal építésére. Erre a Magyar Általános Hitelbank és a Weikersheim M. H. bécsi cég kapott lehetőséget. A törvény kimondotta, hogy a győr–pápa–kiscell–szombathelyi vonalszakaszokat az engedélyokmány hatályba lépése után két év alatt, a székesfehérvár–kiscelli vonalszakaszt pedig három év alatt kell megépíteni. A Szombathely–Körmend közötti, az ország határáig terjedő vonalszakaszt pedig addig kell megépíteni, amikor az ország határától Grazig terjedő vonal elkészül. A Győr–Graz-vasútvonalon 1871-ben indult meg a forgalom. Ezután Pápa számára a forgalom és az iparfejlődés szempontjából másod- vagy harmadrendű szárnyvonalak, illetve már a századfordulón a helyi érdekű, vicinális vasutak kiépítésének esélye maradt. A Celldömölk–Pápa–Győr közötti vasútvonal után 1896-ban átadták a 36 év fél kilométernyi – pápa–csornai szárnyvonalat, amely létrehozta az összeköttetést a győr–sopron–ebenfurti fővonallal. Közben már elkezdték a Bánhida–Kisbér–Pápa vonal építését. 1895-ben a város erre a célra 100 ezer forintot ajánlott fel. A pápai Esterházyak 80 000 Ft-os támogatást ígértek, míg a megye 100 000 Ft-tal járult hozzá a vicinális vasút építéséhez, de ezt az összeget később 175 000 forintra emelte. Ezen a vasútvonalon 1902-ben indult meg a forgalom. Ilyen módon Pápa a századfordulóra a mellékvonalak csomópontjává vált, s lehetővé tette egy-két gyár építését. Itt kapott helyet a MÁV-osztálymérnökség is.

A vasútállomás közelében felépült a Dohánygyár, majd a Perutz Testvérek textilgyára. Megnőtt a telkek ára is, a korábbi 60–80 filléres □-ölenkénti ár az első világháborúig 5–40 koronára emelkedett. Ezek azonban eleve nem pótolták a vasút kínálta korábbi, nagyobb lehetőségeket. Sőt, a város kézműipara is veszélybe került, hiszen például a győri szárnyvonal nemcsak Pápa ipari és mezőgazdasági termékeit közvetítette, vitte tovább, hanem az osztrák termékek behozatálát is megkönnyítette.

Az 1880-as években döbrent rá a közügyekkel foglalkozó városi liberális közvélemény a korábban fejlett kézműipar hanyatlására, miközben a modern gyáriparnak még nyomai sem voltak. Ezt a jelenséget már határozottan a jelentős vasútvonalak hiányával hozta összefüggésbe. A Pápai Hírlap 1888. július 15-i száma írta: „Írárdalmasan érezzük és érezni fogják késő unokáink: sem a városi hatóság, sem az akkori városi képviselő-testület nem bírta felfogni a vasút jelentőségét. Valójában csak a zsidó kereskedők akarták. A Cellre épített csomópont tönkre tette Pápát.” A tragédia – a lap szerint – akkor következett be, amikor a kiegyezés után Horváth Boldizsár igazságügyminiszter Szombathelyt tette vasúti csomóponttá. Mindennek következménye a pápai ipar és a kereskedelem pangása.”

A dunántúli vasúthálózat kiépítése természetesen nem szorítkozhat személyes motívumokra. A döntésben egyéb tényezők is szerepet játszottak. Az illetékes pápai vezetéstületek közönye sem lehetett sorsdöntő tényező. Vagyis a képviselő-testület bármilyen buzgalma sem vezethetett volna a később megfogalmazott kívánatos eredményre. Objektív okok is hatottak. Például a Budapest–Székesfehérvár–Pápa vasútvonal, vagy a Bakonyon vezethetett, ami rendkívüli költségeket igényelt, vagy ha megkerüli a Bakonyt, akkor lényegesen meghosszabbítja a Grazba vezető vasútvonalat.

A szóban forgó felismeréssel egyidejűleg olyan új tervek is születtek, amelyek a város vasúti forgalmát lényegesen növelték volna. Az egyik szerint a Pápa–Tapolca–Keszthely–Sümeg vasútvonal kiépítése nemcsak a Balatonhoz vezette volna a közeli úrvonalat, hanem az Adriához is kaput nyitott volna. A keszthelyi Festetics Tasziló gróf azonban inkább a Keszthely–Boba összeköttetést javasolta, s a pápai Esterházy Mór is lelkesedett a tervért, óvakodott birtokainak megbolygatásától. Kevés reménnyel ugyan, de szorgalmazták a Pozsony–Pápa közötti vasút megépítésének tervét is. Az 1930-as években pedig a forgalom minőségi javítása érdekében a városi képviselő-testület szorgalmazta a repülőtér kialakítását. Ez – amint tudjuk – modern kifutópályáival megépült ugyan, de ekkor már szigorúan katonai, sőt háborús célokat szolgált. A polgári közlekedésbe és az áruforgalomba nem kapcsolódott be.

Miután a kiegyezés után a korábban fejlett pápai kézműipar látványosan visszaesett, a modern gyáripár ugyanakkor nem honosodott meg, a pápai középrétegek, iparosok, kereskedők s az értelmiség körében is jelentős kiegyezésellenességgel találkozhatunk. Kritika érte például a kiegyezés megalkotóit és politikai képviselőit az Ausztria által korábban kötött kereskedelmi szerződések elismerése s ezen túlmenően a közös vámtestület megalkotása miatt, ami elsősorban a hazai könnyűipari termékeket sújtotta. 1876-ban felmerült az osztrák áruk bojkottjának, illetve megvámolásának jelszava is. A nőktől többek között azt kérték, hogy mondjanak le „a kitűnni vágyásnak hízogó fényűzési dolgairól”, a férfiak pedig ne igyák a külföldi sört. Az efféle ötletek azonban természetesen nem érték el céljaikat. Inkább a társadalmi érdektagozódás szerint kiépülő egyesületek, szervezetek céljai váltak meghatározóvá. A város általános gondjai, fejlesztésének feladatai a polgárok közötti összeköttetőkáppocsa váltak. A város modernizálása, úthálózatának kiépítése, közegészségügyének fejlesztése, a világítás korszerűsítése, a szellemi élet felpozícióba hozása, az oktatás új, modern követelményeinek megteremtése egyaránt halaszthatatlan feladattá vált. A közegészségügy javítása rendkívül összetett feladatokat rótt a városra. A járványok és okának megszüntetését, s ennek érdekében mindenképp az ivóvízhálózat kiépítését, az utcák portalanítását, fásítását, a szennyvíz elvezetését, egészséges lakóépítkezést. A belső városrészek lakói ugyanis csaknem a századfordulóig a Tapolca vizét itták, hiszen sikertelenek maradtak az artézi víz nyeresé érdekében folytatott költséges kútúrások. Így csak a XIX. század végén került sor a Tapolca forrásánál létrehozott, a város feletti 29 méter magasságban épített tározóból a vezetékcs vezetékes víz bevezetésére. A légszusz- majd a petróleum- és a gázvilágítást csak a századforduló után váltotta fel a villany. Mivel az utóbbi költséges volt, sok ellenzője is akadt, érveik azonban – miszerint a holdvilág természetes fényei jobban illenek a város képéhez – ma már inkább mosolyt fakasztanak.

A XIX. század második felében Európa-szerte tovább folyt, illetve elkezdődött a villamosenergia-fejlesztő telepek kialakítása és az elosztóvezetékek hálózatának kiépítése. Pápa város közgyűlése 1895. július 28-iki ülése határozta el a telep és a vezetékek megépítését, a belváros kivilágítását. A villamosbizottság elnöke Mészáros Károly polgármester lett. A bizottság 1902-ben a négy pályázó közül a Ganz-gyár ajánlatát fogadta el. A villamostelepet az Esterházyaktól vásárolt 4000 □-öles telken, a Tókerben építették meg, részben a Magyar

Jelzálog Hitelbanktól felvett 4 és fél százalékos kölcsön segítségével. Az egyenáramú villanyosmű 1904 januárjában kezdte meg működését a kábel és osztravai szén hasznosításával. Az utcákon és az intézményekben a gázlámpákat is a villanyvilágítás váltotta fel. 1904-ben még csak 258 egyéni fogyasztót tartottak nyilván, 1920-ra azonban már 2008-ra nőtt számuk. A korszerűsítés során 1927-ben üzembe helyezték a váltóáramú fejlesztőtelepet.

A vízmű és a vezetékes víz megépítését 1897 júniusában fogadta el a városi közgyűlés. A Rumpel és Waldeck cég ajánlata alapján ez 172 996 Ft-os kiadást jelentett, de a város az államtól kamatmentes hitelt is kapott erre a célra. A városi közlekedés pedig a földutakon zajlott. A már akkor ismert Söprök a pápa utcát kezdetű katonadal kritikusa írta: „nem nagyon söprök, de ebből az a jó is következik, hogy nem kell nyelniük a töméntelen mennyiségű port.”

A századfordulóra a fontosabb belvárosi utcákat aszfaltozták vagy bitumeneztek. Egy részük nevet is kapott. (Kossuth, Petőfi, Jókai, Széchenyi, Corvin utca.) Amikor több utcát vendéglőről neveztek el. (Zöldfa, Rozmaring, Korona utca stb.) Egészséges levegőjű ligetes sétányokat a városiakok nemigen mondhattak magukénak. A várkertet az Esterházyak zárva tartották, vagy belépési díjat szedtek. Az Erzsébetvárosi ligetet kocsitűt szelte át. A színház körüli berek területe pedig jelentéktelen volt.

A Dohánygyár alapításának gondolata Tarczy Lajos professzor megfogalmazásában már az 1870-es években felmerült, de csak mintegy másfél évtized múlva kezdődött meg – állami befektetéssel – a gyár építése a vasúthoz közeli Esterházy úton. Az építkezést, majd a gyár működését a Magyar Kir. Dohányjövődék Rt. irányította, amely Zágrábban, Selmecen, Szegeden, Sátoraljaújhelyen már létrehozta a dohánygyárakat. A pápai gyár ügye az 1890-es évek elején, a Wekerle-kormány időszaka alatt fordult kedvezőre. A város közgyűlése 1892 augusztusában elfogadta Oswald Dániel polgármester indítványát egy dohányszin felállítására. Az Esterházy gróf tulajdonában lévő 6400 □-öt telket megvették s még ugyanabban az évben Pápára érkezett Rónay János megbízott igazgató s a szivarkészítő asztalokon megkezdődött a munkások szakképzése a Hosszú- (Jókai-) és a Zimmermann utcai asztalos műhelyekben. Az első kinevezett igazgató Lózer Henrik volt, akit 1894-ben Haas Károly követett s a gyár megkezdte a termelést.

Nem sokkal a Dohánygyár megalapítása után a magyar kormány és a Perutz Testvérek cég között, 1899-ben megkezdődtek a tárgyalások egy pápai textilgyár alapításáról. A Perutz Testvérek a textilgyártásban főként az Osztrák–Magyar Monarchia cseh területén több évtizedes sikeres múltja tekinthetnek már vissza. A gyáralapítást 1901. március 10-én jegyezték be a veszprémi kir. törvényszéknél vezetett társas-cégek jegyzékébe, ezzel a szöveggel: „Perutz Testvérek. A főtelep és a fióktelpek helye: Főtelep: Pápa, Fióktelpek: Budapest”. A bejegyzésben a Társaság jogviszonyairól többek között ezt olvashatjuk: „Közkereseti Társaság, kezdetét vette 1901. február hó 1. napján. Társagai: Perutz Róbert, Frigyes, Richárd és Artur szövö-, fehérítő- és festőgyárosok. Prágai lakosok. A céget a társagok egyformán képviselik és önállóan, pusztán a cégszöveg aláírásával jegyzik.” 1901-ben már üzembe helyezték a szövőüzemet és a fehérítőt. A telket a város ingyen adta a cégnek s egyéb úton is, például különböző adókedvezményekkel segítette a gyárt. Modern gépeket és technológiai eljárásokat honosítottak meg. A munkáslétszám ekkor 250 körül mozgott, 1914-re pedig 450-re növekedett. Közben a szövőiskolában folyt a szakképzés. A világháború kitörése után a termelés visszaesett, majd 1919 első felében a forradalmak s az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása idején teljesen leállt.

Bár a Tapolca mentén már régóta mintegy 20 malom működött, ezek a XIX. század második felére elavultak a jóval nagyobb teljesítményű, korszerű, új, a Ganz által gyártott hengerekkel szemben. A századfordulón a még működő vízimalmokat korszerűsítették és a szállítás lehetőségének megteremtésével a vasutak kiépítése is javította versenyképességüket. Nagyobb arányú örlésre azonban a vízimalmok technikai színvonala, a tulajdonosok s a lisztereszkedők tökeszegénysége miatt nem kerülhetett sor. A Tapolca egyébként több forrásból nyerte vizét s a másodpercenkénti ezer liternyi víz alkalmas volt vízimalmok hajtására. A folyó külön előnyének tekinthetjük, hogy Tapolcafőtől a Marcalig télen sem fagyott be. A gabonát sájtárokkal hordták a garatba, majd a félkészre őrölt gabonát a kőpadon őrölték tovább.

A város századvégi civilizációs fejlesztését – a villany-, a vízvezeték létrehozását, az utak egy részének portalánítását, némely új városrész, például a Tökert, vagy az Esterházy utca kialakítását – főként a helyi adókkal és pótdadókkal tették lehetővé. Adót vetettek ki például

az ingatlan- és a jövedelemadó mellett a piaci árakra, a vasúti forgalom termékeire, a vásárok adási-vételi tételeire, a fogyasztási pótlékokra, locsolási díjra stb. A fogyasztási pótladók kivételét ideiglenesen az 1899:6 tc. lehetővé tette. A városi Adókövető Bizottság a húspótladót 25%-ban, a borét 20%-ban, az égetett szeszes italok pótladóját 10%-ban állapította meg. Így próbálták előteremteni a város növekvő szükségleteit. 1900-ban ugyanis a kiadások 103 559 Ft-ot, míg a költségvetési hiány 37 000 Ft-ot tett ki. Természetesen a lakosságot terhelték a parlament által elfogadott sokágú, törvényekben előírt országos adók, valamint a megyei adók, amelyeket a szabályrendeletek tartalmaztak. Kezdetben sokan próbáltak kibújni adókötelezettségeik alól. Az ipartestületek leginkább az iparüzési adót elmulasztó „kontár iparosok” felelősségrevonását követelték. Az új építkezések azonban spontán módon, városrendezési tervek hiányában zajlottak. S miután a város határa viszonylag nagy, kiterjedtnek mondható, az építkezések extenzív jellegűekké váltak, gyakran ezért hosszú ideig villany és víz nélkül maradtak.

A város modernkori története is elválaszthatatlan a helyi földbirtokostól, az Esterházy grófok gazdaságvitelétől, társadalmi és szociális felfogásától. Egy 1892. évi kimutatás szerint Veszprém megyében a legtöbb adót fizetők sorának élén Esterházy Mór gróf, a pápai-ugodi hitbizomány tulajdonosa állt, aki egyben a megye akkori főispáni tisztét is betöltötte. Ime az első tíz megyei virilis névsora és az általuk fizetett egyesenes állami adók: Gróf Esterházy Mór, Pápa, 43 985 Ft.; Br. Hornig Károly megyés püspök, Veszprém, 38 910 Ft.; Gróf Festetics Pál, Dégh, 20 498 Ft.; Gróf Nádasdy Ferenc, N. Ladány, 12 364 Ft.; Supka Jeromos apát, Zirc, 11 577 Ft.; Gróf Esterházy Ferenc, Devecser, 9625 Ft.; Gróf Vallis Gyula, Pápakovácsi, 8918 Ft.; Ifj. Gróf Esterházy Imre, Réde, 7004 Ft.; Gróf Draskovich József, Énying, 4568 Ft. Utánuk több pápai kereskedő és ügyvéd nevét is olvashatjuk.

A földterület megoszlása 1870 után alig-alig változott. Egy 1912. évi kimutatás szerint pl. szántó 6289, legelő 1911, rét 909, szőlő 117, kerti gazdaság 275, park 11 kat. hold. A város tehát nagykiterjedésű külterülettel rendelkezett, a föld az átlagosnál jobb minőségű volt, szinte valamennyi gazdasági növény termelésére alkalmas. Négy szőlőhegyén intenzív szőlőtermelés folyt.

A pápai-ugodi hitbizomány, valamint a devecseri szabad rendelkezésű Esterházy-birtok még gyermekkorában szállt gróf Esterházy Tamásra. Apja 1909-ben meghalt, s az elsőszülöttségi jog címén bátyja, Ferenc – aki 1896-ban született – örökölte a hatalmas tatai hercegi hitbizományt. Az 1901-ben született fiatalabb fiú, Tamás, a család devecseri és Zala megyei szabad rendelkezésű birtokait kapta örökül. De 1915-ben unokatestvére, Pál gróf fronthalálával ölebe hullt a pápai-ugodi hitbizomány is. Így 14 éves korában két uradalom, kastélyok, majorok, malmok, vadászlakok, templomok, iskolák és más nagy értékű vagyontárgyak birtokosa lett. A nagybirtokot védő törvények – és természetesen a család törvényei – értelmében nagykorúságáig a csákvári uradalom birtokosa, gróf Esterházy Mór, a Tisza Istvánt felváltó miniszterelnök gyakorolta felette a gyámi szerepkört. Az ilyenképpen kialakult Esterházy-birodalom Veszprém és Zala megyében 49 474 holdnyi földterületet foglalt magába. Az 1935. évi Gazdacímár adatai szerint ebből Ugodon 8000, Devecserben 6127, Szücs községben 4030, Pápán 3719, Kupon 2811, a Zala megyei Káptalanfán pedig 4072 hold tartozott az uradalomhoz. Ezenkívül 19 Veszprém megyei és 3 Zala megyei község határában terült el a pápai-ugodi-devecseri Esterházy-uradalom. Esterházy Tamás gróf három főúri kastéllyal rendelkezett. A pápai és devecseri kastély mellett Budapesten, a Nemzeti Múzeum mögötti ún. Esterházy-palota – ma a Magyar Kádió egyik épülete – is a tulajdonába jutott.

Az Esterházy- emlékek közül a második világháború folyamán sok elpusztult, és a múzeumra bizony elég kevés maradt. Az 1794-ből fennmaradt leltár, amely szobaszámok szerint írja le a kastélyt, felsorolja akkori bútorait, képeit, vagyontárgyait. Az 1916-ból való leltár is nagyon értékes. A múzeum tulajdonában van még egy a XVIII. század második feléből származó birtokkönyv. Ebben a gróf mérnöke – Manycsek – igen nagy pontossággal rajzolta meg az uradalomhoz tartozó falvakat és pusztákat. A birtokhoz 30 erdőszlak tartozott. Az 1916-os leltár adatai szerint Tamás grófnak 7 vendéglője, 2 iskolája és 1 postája volt, és 23 malom fölött rendelkezett.

A pápai-ugodi Esterházy-uradalmat többször vonták zárlat alá. Ilyenkor az illetékes hatóság zárgondnokot küldött ki, aki átvette az uradalom irányításának feladatát. A zárlat, a zárgondnokság intézménye a nagybirtokot védő intézmény is volt: mintegy kiegészítette a nagybirtok konzerválását célzó hitbizományi jogszabályok körét. Az 1867-es

kiegyezést követően, mindjárt az 1869. április 7-ei, a hitbizományi ügyekben követendő eljárás szabályozása tárgyában kiadott igazságügyminiszteri rendelet jogi alapot teremtett a hitbizományi ingatlan és ingó vagyonának bírósági védelmére. A rendelet mindenekelőtt szabályozta a hitbizományi kérelmek beadásának feltételeit, majd kimondotta, hogy a birtok állagának megőrzéséről, védelméről a hitbizományi gondnok, illetve a kijelölt bíróság gondoskodik. A rendelet 18. paragrafusa szerint: „Ha a bizományi birtokos magát adósságokba bonyolítja, ha a bírói jóváhagyással tett adósság törlesztését elmulasztja vagy nem pontosan teljesíti, ha a hitbizományi birtok állagát lényegesen rongálja vagy veszélyezteti, és ez a szakértők lelete vagy más bizonyítékok által kimutattatik; a hitbizományi gondnok vagy a várományosok kérelme folytán, a hitbizományi birtok bírósággal zár alá vevendő.” A hitbizományt ellenőrző-védő hatóság szerepköréből tehát szinte automatikusan következhetett a zárlat elrendelése, illetve a zárgondnok kiküldése. Az 1881:60 tc. a zárlatot törvény útján szabályozta. Felsorolja azokat az eseteket, amelyekben a zárlatnak helye van. (Megjegyezzük azonban, hogy a magyar polgári jogban a zárlat, illetve a zárgondnokság nem korlátozódott a hitbizomány körére.) A zárlat ideje alatt a felügyeleti jogot az alkalmazott gazdatisztek útján a Veszprémi Kir. Törvényszék, illetve az Országos Földhitel Intézet gyakorolta.

A mezőgazdaságra egyébként a külterjes művelés volt a jellemző. Az ugarolás az 1870-es évektől megszűnt, a vetésforgó is alaposan visszaszorult, ugyanakkor a talajművelés modern, korszerű formái nem honosodtak meg. A mezőgazdasági növények közül a gabonafélék termelését, továbbá a kukoricát, lucernát, burgonyát, babot, kendert, zöldséget említhetjük meg. Az állattenyésztésben pedig piaci szempontból a sertés-, a juh- és a kecsketartás tekinthető meghatározónak. Az 1870-es években fejeződtek be Pápan az úgynevezett tagosítási és legelőelkülönítési perek. Vagyis a polgári birtokviszonyok kialakítása és véglegesítése. Kialakultak, illetve megszilárdultak az úrdombi és az üjligei szőlők, kertek, kialakult a vásártér helye a Hosszú utca végén, a város határában. 1881-ben került napirendre az 1850-es évek második felében kidolgozott földadó-kataszter felülvizsgálata és kiigazítása. Ennek során először minőségük szerint osztályozták a földeket, majd a művelési ágakat is figyelembe véve meghatározták azok kataszteri tiszta jövedelmét. A becslőbiztosok közreműködésével kialakított kataszteri felmérést azután a járási, kerületi és végül az országos bizottság vizsgálta felül és hagyta jóvá.

A mezőgazdaság fejlődésével függ össze a pápai közbúváhid, majd a Bacon kiépítése. A Földművelésügyi Minisztérium 1908. évi 54 000. számú rendelete a közegészségügy javítása érdekében a törvényhatósági és a rendezett tanácsú városokban a kimérésre szánt húsvágás szabályozását tartalmazta. Eszerint az árusításra kerülő szarvasmarhákat, lovakat, juhokat és a sertéseket csak közbúváhídon vágathatják le és dolgozhatják fel. A rendelet öt éves haladékok adott a végrehajtáshoz. 1913-ban a város két vágócsarnokkal rendelkezett. Ide mintegy 30 kisiparos szállította a sertéseket és a marhákat, s a hatósági állatorvos felügyelete mellett vágták le az állatokat és a működő jéggyár segítségével tárolták. A két vágócsarnok ekkor napi 40–50 mázsa élőállat vágására alkalmas kapacitással rendelkezett. Nagyobb arányú fejlesztésre az 1930-as években került sor, amikor a Poels és Társa külföldi, antwerpeni cég bérbe vette a Városi Vágóhidat és dobozolásra alkalmas sonkát, lapockát, valamint félkonvertet állított elő. Részben még előbb sor került a hűtők, a szózó, és a pácolómedencék kialakítására. A bérlő jelentősen fejlesztette a Vágóhidat s rövidesen hetente 150 sertést, valamint 30–40 marhát vágtak. A bacon fej, láb nélküli szalonnás, bőrső, pácolt felsértés. Az állatokat Nyugat-Magyarországból szereztek be. A különleges munka irányítására Lengyelországból hoztak szakmunkásokat. A bacon hetente két alkalommal szállították Angliába a Sertéskivitel Rt. útján. A termelésben az 1930-as évek közepétől kezdve részt vett már a belga és a kanadai érdekeltségű Bacon és Húskonzervgyár is. A Bacon cég pápai igazgatójává Szász Pált nevezték ki. A Poels és Társa, Bacon- és Húskonzervgyár Kft. bejegyzésére 1935-ben a veszprémi Cégbíróságon került sor. Székhelye Pápa. Fióktelepe Budapest, ahol a konzervgyártás folyt. A cég érdekeit egy ideig Sulyok Dezső ügyvéd képviselte.

Az 1920-as évekig a sertésállomány döntő többségét a mangalica fajta adta. Ez azután a XIX. század második felében keveredett a szalontai, bakonyi fajtákkal s kialakultak a szőke, fekete, vadas típusok. Az uradalmakban a szőke mangalica vált meghatározóvá, mert igénytelen, jól túrta a szélsőséges időjárást, de hajlamos volt az elcsírosodásra. Ez a fajta a leginkább megfelelt a kialakult étkezési szokásoknak. Exportjuk azonban éppen az 1930-as

években rendkívül nehezzé vált. Szükségessé vált ezért a radikális fajtaváltás és az angol eredetű fehér hússertés került előtérbe. Szaporább a mangalicánál, gyorsabban fejlődik, de egyúttal igényesebb is.

Az első világháború, a századfordulón megélénkülő gazdasági pezsgést megállította, majd jókora visszaesésbe torkolt. Megszűntek a nyugat-európai országokkal a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok s ennek káros hatásai nyomban jelentkeztek, majd kirívóakká váltak. A termelésre természetesen mind az iparban, mind a mezőgazdaságban és a kereskedelemben károsan hatott a férfilakosság hadbahívása, a belső piac beszűkülése, az áruhiány, az infláció, a termékesere akadózása, majd csődje. 1918–19-ben a Perutz gyárban átmenetileg szünetelt a termelés. A szénkészlet is fogytán volt, emiatt a villanytelep csak akadozva termelt. Ezért több éven át korlátozták a villanyszolgáltatást.

A Perutz-gyár 1920-ban újrakezdte működését s 1927-re érte el a háború előtti termelésének színvonalát. A munkáslétszám ekkor megközelítette az 500-at. Az 1907. évi 3. tc. 1 paragrafusa alapján a város polgármestere Tenzlinger József ekkor újabb szerződést kötött a Perutz Testvérek-szövőgyáros céggel. Ennek értelmében a város másfél kat. hold belterületi telket és a Kisfaludy utcai vámházat adta át évi 80 pengőért a Perutz-cég számára, továbbá kedvezményes víz-, villanyszolgáltatást, adóengedelményeket ígért. A cég ugyanakkor vállalta, hogy kétfélmillió pengő beruházási költséggel 18 500, majd fokozatosan 33 000 orsóra fejlesztí pamutfonódját, ahol 200–300 munkást foglalkoztat. Ideiglenesen a várműházban laknak, de közben a gyár segítségével megkezdik számukra az új munkásházak építését. A szerződést Veszprém megye törvényhatósági bizottsága 1928. március 12-én elfogadta. A pamutszövő és kikészítő gyár így új gyárpépületekkel, pamutfonóval bővült. A cég azután ingatlanainak, épületeinek egy részét 1936 végén a Pápai Pamutfonó Rt.-nek nem természetbeni betét apport – gyanánt adta át, köztük a pamutfonó és a cérnagyár gépeit, berendezéseit is. A cégbírósa ezt – a budapesti kir. törvényszék – 1936. december 18-án jegyezte be. Az ezer részvény közül azonban 994-et megtartott magának. Egy részvény értéke 1000 aranypengőt jelentett.

A Pápai Pamutfonógyár Rt. igazgatósági tagjait a részvényesek közfelkiáltással választották meg: Perutz Richárdot, Alfrédet, Félixet, Leót és Wiener Oszkárt. 1939-ben pedig új cég alakult, Pápai Textilgyár néven. Csehszlovákia feldarabolása után Perutz Félix Pápán tartózkodott. Erről, valamint a városban végzett jótékonyossági tetteiről Hamuth János polgármester 1939. november 17-én bizonyítványt állított ki. Az 1938-as években az újabb beruházások és modernizálás eredményeként 1938-ban 700-an, majd 1940-ben 1200-an, 1944-ben pedig már 1331-en dolgoztak a gyárban.

Az 1930-as években részben a szociális törvényhozás eredményeként bevezették a heti 48 órai munkaidőt, munkáslakás-építő akciók is kezdődtek. A gyár 1928-ban napközi gyerekotthon alapított, a nők részére főző- és varrótanfolyamokat szervezett, művelődési ház épült, fellendült a kulturális és a sporttevékenység. A gyár termékei között pamut- és textilárúk, sőt divatcikkék is fellelhetők. Számtottevővé vált a minőségi fonal, műrost és más műszálak, például a műselyem exportja.

A Perutz-gyár korábbi igazgatója, Leipnik Ármán az első világháború után önállósította magát és 1921-ben megalapította a Dunántúli Textilipari Kereskedelmi Vállalatot. Szövőgépeinek száma 1924-re 10-ről 140-re szaporodott s főként színes szövést honosított meg. A háborús megrendelések fellendítették a termelést. A nyerspamutimport hiányát lennel és kenderrel, tehát természetes pótanyagokkal helyettesítették.

Az első világháború után, 1922-ben a budapesti Hungária műtrágya- és kénsavas vegyigyár Rt. megalapította Pápán, a Tarczy majorban, 3 ezer □-öl területen azt a vegyiüzemet, amely csontliszt, csontlisztet és csontenyvet állított elő, nyers csontok feldolgozása útján. A 100 millió korona alaptőkével létesített üzemben mintegy 40 ember, rendkívül egészségtelen körülmények között dolgozott, de az üzem bűze a környéken élők számára is elviselhetetlené tette a levegőt.

Az 1920. évi, a Nagyatádi Szabó István-féle földreformtörvény alapján került sor Pápán is a korlátozott jellegű és hatókörű reform végrehajtására. Amint tudjuk, a törvény eleve nem bolygatta meg a nagybirtokrendszert. Legfeljebb kárpótlás útján házhelyeket és apró parcellákat juttatott a földnélküli parasztok és más szegény rétegek számára. A Földbirtok-rendező Bizottság 1925. évi jelentése szerint Pápán minden igénylő, mintegy 700 család kapott telket a Tökertben és a vasút mentén. Az új utak és vízlevezető árkok a város tulajdonába kerültek, de kialakításuk költségeit az új tulajdonosok számlájára írták. A földhöz jutottak 1928-ig a meghatározott módon fizették a törlesztés részleteit. 1929-ben a

gazdasági válság kezdetén már elengedték a tartozások 1/3-át s a hátralékra 10 éves kamatmentes haladékokat adtak. Ám 1931-ben a még megmaradó tartozások újabb 1/3-át elengedték. A hadiárva és özvegyek különben 3 kat. holdig eleve 25%-os kedvezményt kaptak. Egy hold megváltási árát később, 1932-ben 1200 pengőben maximálták, ami persze igen nagy összegnek számított. Részben ezért élénkült fel Pápán a telekforgalom. Sőt, a törlesztés helyett lehetővé tették a használati díj fizetését is az új föld-, telektulajdonosok számára. Az adózás alapjául szolgáló kataszteri tiszta jövedelem határait pedig holdanként 8–24 pengőben határozták meg. Az 1929–33. évi gazdasági válság egyébként az ipar, a kereskedelem, a közlekedés és a mezőgazdaság valamennyi ágára kiterjedt. A túltermelés hatására a búza ára 8–10 pengőre esett vissza.

A kormány pénzügyminisztere, Korányi Sándor a valutahiányra, a kereskedelmi forgalom megbénulására hivatkozva bejelentette az ország fizetéseképtelenségét, a bethleni kölcsönök és kamatai, valamint a jóvátételi összegek visszafizetésének lehetetlenségét. Pápa város költségvetése a háború óta mindvégig súlyos negatív mérleggel zárult, most azonban már katasztrofálissá vált.

1932-ben felmerült a városi házak, ingatlanok eladásának lehetősége, rendkívüli pótdíkok kivetése, a kiadások radikális csökkentése, a mintegy másfél milliónyi tartozás kiegyenlítése érdekében. A város vezetősége dr. Tenzlinger József polgármester irányításával a bevételek fokozásának érdekében bérbe adta a közbiztonságot, először a The British Hungarian Trading Corp. Limited londoni Rt., majd a Poels és Társa cég számára.

A gazdasági válság után, az 1930-as évek közepén a gazdaság valamennyi ágában fellendült a termelés, növekedett a foglalkoztatottság és szaporodott a város lakossága is. Az 1930-as évek közepén felmerült a repülőtér építésének terve a Vaszari út mentén. Esterházy Tamás gróf ajándék gyanánt 10 kat. holdat, bérbe pedig 200 holdat adott erre a célra. 1936-ban megkezdődtek a munkálatok. Több iskola bővítésére is sor került, valamint a városi egészségház építésére. A Tökertben ekkor készültek az új utak, a villany-, a vízvezeték- és a csatornarendszer. 1932 szeptemberében megtörtént az új református templom alapkövetétele a Széchenyi téren. A templomszentelésre hívó harangok 1941 őszén kondultak meg.

Az 1930-as évek második felében a háborús konjunktúra hatására bővültek a munkalehetőségek, főként a gyárak termelési kapacitásának növekedése és a repülőtéri építkezések révén.

Pölöskei Ferenc

Források: MOL. K. 150. 1867–1944. – Pápai Hírlap 1888–1944. – Pápai Közlöny 1891–1921. – Pápai Lapok 1874–1919. – Veszprém Megyei Levéltár (VML) Pápa város közgyűlési jegyzőkönyvei 1867–1944. – VML a Dohány, a Perutz, a Leipnik, a Bacon gyárak iratai. – VML. Pápa Rt. város szabályrendeletei 1871–1944.

Hétfalusi faragott kapuk

Hétfalu lakóházai előtt gombamódra szaporodnak a szériára készülő modern vaskapuk, a kikorhadott faragott kapuk helyén a „zséndéles, buohtajtásos” vagy ahogy nevezik még „faragott csángó kapuknak”, úgy díszítése, mint egyéni építészeti stílusa hozzájárult a sajátos szecselei táj képiének kialakításához, tükrözve az itt élő ember alkotó és művészkedő hajlamát, habár szerzői mesteremberek voltak. A népművészet mesterei a múltban nemcsak a parasztok közül kerültek ki, hanem igen tekintélyes számmal iparos-emberek voltak. Hogy ipartermékeiket mégis népművészeti tárgynak tekintjük, ez onnan van, mert a nép számára és a nép ízlése szerint dolgoztak, azonban egyéniségük elismerésére sohasem tartottak számot.

A szecselei csángó kapu gyökeresen különbözik a más vidékek faragott kapuitól. Itt pl. a galambdúcos székely kapuval szemben a kis kapu külön áll a nagy kaputól, a fő hangsúly a kis kapun van, s a nagy kapu kettényílik. Eredetük nagyon régi lehet, s így sokféle elmélet alakult ki ezzel kapcsolatban. Kiss Béla 1944-ben a Havi Szemle 6. számában közölt tanulmányában írja:

A kutatók egy része még pogány korinak véli, amikor a szellemjárástól félve a kapukra (bejáratra) bálvány- vagy szörnyalakokat készítettek. Mások szerint a parasztlázadások veszedelmével szinte egy időben jelentkezett, valamint a török veszedelem is szorgalmazta ilyen kisebb erődítmények építésénél használt kapukra. Grevich a középkori nyugat-európai várkapukra ismer. Györffy István néprajztudós régi, ún. „Gyepűkapuk” leírásait zótjainak véli. Kós Károly szerint a kapuk ornamentikája a török idő alatt szivárgott be, s a kapu határozottan gót.

Az utolsó faragott kapuk mintegy 40–60 évvel ezelőtt készültek. Az utolsó mesterek közül ismerjük: Törkösből Pap Károlyt és Pap Jánost. Az utóbbinak még nagyapjáról is tudott dolog, hogy készített, akit szintén Pap Jánosnak hívtak. Ez templomokat is épített még a múlt század elején. Asztalos, ács és kőműves volt egy személyben. Készített még a hosszúfalusi Aliz Márton, Ilkó István, Veres András, Lőrinc András és 1965-ben, az akkor 65 éves Csiri János, aki annak idején Ilkó Istvánnak volt inasa. Ilkó István becsült mester volt a faluban. Úgy emlékeznek rá, hogy halálakor a harangozónak hetvenötöt kellett volna kondítania, de csak hetvenhármat tudott. Még a mokánok is megharangozták. T. i. ezek a mesterek nagyon sok kaput készítettek a mokánoknak is.

A szükséges cserefát Bodoláról, s majd a brassói Kocsis-gyárból kifűrészelve szerezték be, ezért aránylag drága kapuk voltak. Egyenként egy-egy jó pár ökörnek az árával voltak egyenlők. A kaput az ácsmester a megrendelő házában készítette el, magával vive a szükséges szerszámokat: fejszét, bárdot, gyalut, „hurnyolót”, kézvonót, párkánygyalut, vésőt, fúrót, svábfűrészt (vékonyfűrészt), lyukfűrészt. Először kifaragták a három kapulábát, s a kis kapu két felfájára feltették a szemöldökhát, melyeket bevésve, két masszív honaljkötéssel látták el. A két felfa felső része bizonyos távolságra keresztbe, kétfelől két, illetve négy gerendát helyeztek. A gerendákra verték körül a befűrészeléssel díszített „övező” vagy „virágos deszkát”. Erre jött majd rászegezve a „zsindél”, kiképezve az egy vagy két födelet, s csak azután állították fel.

A nagy kapu hevedelei szintén cserefából készültek. Ezekre szegették le belül a függőlegesen állított rend sima deszkát, amire kívül jött rászegezve a „filung”. Ugyanígy készült a kis kapu is. A nagy kapu sima deszkáinak felső része a szemöldökdeszka fölé hullámosan, a befűrészelés adta lehetőségek szerint volt kidíszítve. Ezután következett a vasalás, amit a helyi kovácsok végeztek. Rendszerint minden kis kaput vasból készült kicifrázott, néha kígyót vagy sárkányt ábrázoló kopogtatókkal láttak el.

Vannak egyfödélű és dupla födelű kapuk. Ezek között régebb több, ún. „bóthajtásos” illetve „patkóíves” kapu létezett. Ilyen az egész város területén már alig van 2–3. Nem csoda, hisz ezek is még a múlt század közepén készültek. Itt a széles kapufélfákba majdnem háromnegyed patkóív nyúlik be. Ilyen alakú a berakott kis kapu is, aminek felső része minden esetben felkelő napot ábrázol. Ilyen volt még a századforduló körül a csernátfalusi 214. házszám alatt levő Csorik András és a 219. szám alatt levő Pünköszt András kapuja is. Ezek a kapuk jobban ki voltak díszítve. A kis kapu félfáin széles száron ülő tulipánszerű virág szokott lenni. Az ív körül domború kötélfonal szegély található, amely alól felkunkorodik, alatta pedig párhuzamosan cikk-cakk díszíti. A kötőgerendákba rendszerint nagy, kiálló faszegeket szoktak illeszteni, amelyekre valószínű esküvő vagy ünnepek alkalmával virág vagy fenyőkoszorút helyeztek. Hasonlókat a galambdúcós székely kapukon is találunk. A régi kapuk díszítése keletiesen túlszűfolt. Ilyennek mondható a dupla pagodafödél is, ami barokknak is megfelel. Barokk a kicifrázott öveződeszka is. A kicakkozott patkóív egészen megfelel a mór ívezetnek. A keleties motívumok közt valóban felismerhető a török hatás is, de igen gyakori díszítőelem a tulipán, s a székely kapukon szinte elmaradhatatlan forgórózetta. A két födél közt levő kifűrészelt deszka is sokszor a galambdúcós székely kapukra emlékeztet.

A hétfalusi faragott kapukhoz hasonlókat találunk Csíkszentdomokoson, Csíkkarcfalván, Csíkdánfalván és Udvarhely körül is, de dupla födél csak itt található.

Jó lenne a még meglevő faragott kapukból néhányat emlékműnek nyilvánítani vagy múzeumba helyezni.

Seres András

Nyelvünk történeti útjáról

Kosáry Domokos előadása az Abaúji Szabadegyetemen

A szabadművelődési korszak egyik önművelődő formájának felújítására tett kísérletet a *Kazinczy Ferenc Társaság*, amikor – több kulturális egyesület és intézmény együttműködésével – 1990 tavaszán Göncön megrendezte a vidék értelmisége számára az első *Abaúji Szabadegyetem* előadás-sorozatát. Akkor – a Károlyi-biblia megjelenésének jubileumához kapcsolódva – a reformáció művelődéstörténeti szerepe, a Bibliának irodalmunkra tett hatása adta a központi témát. A sikeren felbuzdulva született meg a döntés, hogy ezt a kulturális vállalkozást legalább két évente célszerű megismételni.

Idén tavasszal *Encsen* a Kazinczy Ferenc Általános Iskola aulájában került sor a második szabadegyetemre, s ezúttal a központi téma anyanyelvünk történeti és mai szerepe volt. Ennek – a reformátor írókra és Kazinczyra gondolva – ugyancsak értékes hagyományai vannak a ma mostoha sorsban élő egykori Abaúji megyének.

A témát, a maga történelmi összefüggéseiben áttekintő bevezető előadást *Kosáry Domokos* akadémikus, az MTA elnöke tartotta. Abból indult ki, hogy Európa mindenkor több nemzetből állt, s a félelmek ellenére a nemzet iránti lojalitás harmóniába került az európai eszmével. A nemzeti nyelvek történeti fejlődése is európai jelenség, köztük az egyik egyedi változat a mi nyelvünk. Történeti fejlődését az előadás három szakaszban tekintette át nemzeti fejlődésünk folyamatába ágyazva.

Az első szakasz a modern nemzeti nyelv kialakulása, a nyelvújítás időszaka. Mint másutt, úgy nálunk is hosszú fejlődés eredménye, hogy a középkori művelődés eszközeként használt latint – előbb a vallásos szépirodalom szintjén, azután a hivatalos közéletben és a tudomány területén – felváltotta az anyanyelv. Ez dialektusokra oszlott, és a helyi változatokból valamilyen történelmi feltételrendszer miatt az egyik a legfontosabbá vált, fokozatosan irodalmi nyelvvé érett. Magyarországon ez a Felső-Tisza vidékének nyelvjárása lett – Bessenyei, Kazinczy, Kölcsey – mert ez volt a magyar tradíciók egyik fő bázisa. A fejlődésnek azon a fokán, amikor sokkal több ember használta már az írást, nőtt a nyomtatott munkák száma, megjelent a sajtó, fontos lett, hogy közösen megállapított normák alapján működjék az irodalmi nyelv. Ez a szabványosítás Magyarországon az 1770-es évektől indul, s Kazinczy vízi győzelemre a nyelvújítás ügyét. Ez azonban nálunk több volt, mint egységesítés, mert gazdagította és korszerűsítette nyelvünket, hogy alkalmas legyen a legkorszerűbb témák kifejezésére. A magyar nyelvújítás egy európai folyamat egyik vonulata volt, amely új színnel gazdagította földrészünk színeképét, s ez a színekép most már soha nem fog eltűnni.

A történeti fejlődésnek ezzel szorosan összefüggő második szakaszában a nemzeti nyelv problémája olyan történelmi fordulat idején kerül előtérbe, amikor a feudális világot felváltotta a polgári, nemzeti világ a múlt században. Ekkor azt a formulát tekintettük mintának, amelyet a francia polgári forradalom nagyon határozottan megfogalmazott, hogy tudniillik egy országban egyetlen nemzet van (a francia) és egyetlen nyelv (a francia). Ez a modell messzemenően hatott Kelet-Közép-Európa országaiban, ahol sokkal kevésbé estek egybe a politikai határok a nyelvi határokkal (így Magyarországon, Csehországon, Lengyelországon). Ennek hatása a magyar reformkor irodalmában, sajtójában is megmutatkozott. Széchenyi István volt az, aki a legtöbbet tette a magyar nyelv továbbfejlesztése érdekében azzal, hogy megalapította a Magyar Tudós Társaságot. Ő azonban már 1842-ben figyelmeztetett, hogy nem szabad erőltetni a magyarosítást. A magyar mindig befogadó nemzet volt, de ellenezte, hogy a beolvadást olyanokra is ráerőltessük, akik esetleg ezt nem akarják; tekintettel kell lennünk rá, hogy hazánk soknemzetiségű ország. A magyar vezetés a szabadságharc idején ébredt rá ennek következményeire, s 1849 tavaszán meghozta Európa e részében először nemzetiségi törvényét. Nem volt elég egyéni jogokat adni; a nemzeti mozgalmak kollektív elismerést kívántak. Ezt még a messzemenő egyéni jogokat nyújtó 1868-as liberális törvény sem tudta megoldani. Alighanem azoknak volt igazuk, akik szerint ezt az országot olyanál kell tenni, hogy benne nyelvi, származásbeli különbség nélkül minden nemzeti kisebbség jól érezze magát. De nem igaz az, hogy a régi Magyarországot egyszerűen a sok nemzetiség centrifugális ereje robbantotta szét. Ehhez egy háborús vereség kellett és az antant hatalmaknak az a po-

litikája, amely a Habsburg-monarchiát – és vele a soknemzetiségű Magyarországot – kis nemzeti területekre akarta szétbontani.

S a *harmadik* szakasz éppen azzal kezdődik, hogy ezek az új alakulatok nem lettek nemzeti államok, sok nemzetiség élt bennük, örökölték tehát a régi Habsburg-monarchia hierarchikus és megoldatlan nemzetiségi problémáit. Létrejött ugyan egy regionális kisebbségi jogi rendszer, amelyet a Népszövetség ellenőrzése alatt 1919 és 1924 között 16 ország aláírt, ez azonban nem oldotta meg a kérdést, s a második világháború után nem csináltak jobbat, még ezt is eltörölték. Sőt, a sztálini kisebbségi politika során olyan embertelen módszerek honosodtak meg, amelyek példátlanok voltak Európában: ősi földjükről üzték ki kegyetlen módon az embereket. Jelenleg sincs igazán hatékony és érvényes kisebbségi szabályozás. Napjaink fejlődésére messzemenően kihat az egész európai integráció előrehaladása nyugaton, s a széthullási folyamat keleten. Módosítani kell tehát az eddigi fogalmakat. Ha egy közép-kelet-európai ország az európai integrációhoz kíván csatlakozni, akkor nemcsak a gazdasági és infrastrukturális elemeket kell összeigazítani, hanem a politikai rendszereket is. A megoldás útja az, hogy nem határokat, területeket kell vitatni, hanem biztosítani kell a kollektív emberi jogokat minden nemzeti kisebbségnek. A baj az, hogy mind az ENSZ, mind a legtöbb hatalom még mindig csak az egyéni jogok megadását rögzíti, pedig ezek csak akkor érvényesülhetnek, ha kollektív jogokkal párosulnak. Ezt csak összeurópai erőfeszítéssel lehet megoldani. Remélhető, hogy az európai integráció megteremtí egy olyan nemzetközi normarendszer kidolgozását és kötelezővé tételét, amely biztosítékát adja annak, hogy az annyi csapással sújtott, keserves szenvedéseket átélt magyar nemzeti kisebbségek a határokon túl megtarthassák nemzeti nyelvüket, nemzeti öntudatukat. Olyan emberi jogokat követelünk tehát, ami mindenkinek kijár, még a magyaroknak is.

A szabadegyetemi további programja során Szathmári István a magyar nyelv századaiba pillantott vissza, Deme László pedig nyelvünk jelen állapotával és jellemzőivel foglalkozott. Előadásait korreferátumok egészítették ki helyi szakemberek bevonásával. A háromnapos program az ismeretlen Cserehát falvaiba tett tanulmányúttal zárult. Ismételten bebizonyosodott, hogy a színvonalas szabadegyetemi programnak fontos szerepe lehet a helyi öntudat és kulturális felzárkózás ösztönzésében az abaúji tájon. K. D.

Csíkzsögödi Nagy Imre kiállítása

Századunk egyik legjelentősebb magyar festőművészenek, csíkzsögödi Nagy Imrének csaknem száz festményéből és grafikájából összeállított tárlattal nyitotta meg önálló kiállítási helyiségét, a Vármegye Galériát az Erdély Művészetéért Alapítvány.

A kiállítás megrendezéséhez tizenöt nagyméretű olajfestményt kölcsönzött a Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum. Közülük a *Vihar* című is. Ezen a képen az 1956-os forradalom alatt Budapesten szerzett élményeit örököltette meg a világhírű művész, és titokban az 1956 címet adta a műnek.

Nagy Imre a két háború közötti években külföldön élt. A londoni Rotschildok és az angol királyi család megbecsült festője volt, de néhány év múltán visszatért szülőföldjére, a Csíkszeredával egybenőtt Zsögödre. A második bécsi döntést követően – a kormányzó megrendelésére – elkészítette Horthy Miklós nagyméretű képét is. A műnek azonban a háború befejezését követően mintegy félszáz egyéb munkájával egyetemben nyoma veszett, eltűnt a csíkszeredai bank értéktárából, ahová a művész jelentősebb alkotásait letétbe helyezte. Sorsukat máig sem lehet tudni. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy a képeket sok más értékkel együtt a Szovjetunióba hurcolták.

A kiállítás különleges érdekességgel is szolgál: először kerülnek napvilágra Nagy Imrének azok az íróportréi, melyeket az 1956-os forradalom idején – amikor rokonlátogatáson Budapesten tartózkodott – készített. Ezek közül eddig egyedül a Németh Lászlóról mintázott rajzot ismerhette meg a nagyközönség.¹ A többiek, Illyés Gyula, Sinka István, Tamási Áron és Feja Géza portréját megőrzítő rajzokat – melyek a festő Magyarországon élő nevelt lányának a tulajdonában vannak – csak a család bizalmas barátai ismerték. A titkolás oka, hogy az írók nemcsak kézjegyükkel látták el az 1956 novemberében készült arcképeket, de a forradalomra utaló szövegeket is írtak rá.

A kiállítás dokumentumértékű katalógusát Sütő András és az alapítvány kuratóriumának elnöke, Hajdú Demeter Dénes írta, és tartalmazza az említett íróportrékat is. A megnyitót Kántor Lajos kolozsvári író, a Korunk főszerkesztője tartotta, Sütő András erre az alkalomra írt szövegét Bánffy György színművész olvasta fel.

H. D. D.

Búcsú Jakab Sándortól

Szellemi útravalóval Sárospatakon tarisznyázták fel. Itt nevelődött a népi-nemzeti gondolat és a történelmi kálvinizmus szerény, de holtáig cselekvő, hűséges munkásává. A népfőiskolai mozgalom, a református egyház népi tehetségeket mentő, felkaroló, emberformáló ereje látta el kibontakozó személyiségét lelki és szellemi táplálékkal.

Korán, a polgári iskola elvégzését követően munkába állt, követte édesapját, az egyszerű tiszántúli parasztembert a szántás-vetésben. De a cserkészlet és a KIE mozgalom szüntelenül tovább ösztönözte soha ki nem elégtűlő tudásvágyát. Rendszeresen olvasta, terjesztette a Bajcsy-Zsilinszky Endre által szerkesztett *Szabadságot*, majd a parasztpárti *Szabad Szót*. Később maga is egyik szerkesztője a *Magyar Parasztlelet* című lapnak. A Püski Sándor által kiadott népi írók könyvein nevelkedve találta meg helyét a hazában, fedezte fel, a csak általa elvégezhető nemzeti feladatot.

Műveltségét szívós önképzéssel gyarapította. Útbaigazítást, tanár barátokat a sárospataki és a veszprémi népfőiskolák nyújtottak számára. A népfőiskolák egész országot behálózó baráti közössége formálta, tette erőssé nemzettudatát, ébresztette fel érdeklődését a nemzeti sorskérdések iránt. Móricz Zsigmond és testvére, Miklós előadásából ismerhette meg a földkérdést, az egyke tragikumát, a paraszti jövőndőt. Ők tanították hazaszeretetre, az erkölcsi értékek tiszteltére. Rendkívüli módon becsülte az igaz tollú írók munkáit, a jó és hasznos könyvet. Hartyányi István említette egy alkalommal: Gombos Gyula külföldön kiadott, Szabó Dezsőről írott több száz nyomtatott oldalas kötetét, a diktatúra legsötétebb, népbűtítő korszakában, kézzel másolta le, egy titokban körbeadogatott példány alapján.

Hadifogságból visszatérve „levelező barátja”, Veres Péter biztatására belépett a Nemzeti Parasztpártba, később pedig – Kiss Sándor közvetlen munkatársaként – a Parasztszövetség sajtóosztályán dolgozott. A szövetség vezetőinek kitervelt perbe fogása idején Jakab Sándort is megfosztották szabadságától. Szabadulása után szülőfalujába, Poroszlóra tért vissza, gazdálkodni. A kolhozok szervezésekor elvették egyedül művelt gazdaságát is, megfosztották minden életlehetőségtől. Ismét a tanulás segített sorsán. Építésztechnikus lett, a MÁV-nál vállalt munkát, innen ment nyugdíjba is, főfelügyelőként. Meghurcoltatásáért elégtételt – mint sokan mások e hazában – soha nem kapott.

Am kenyerkereső foglalkozása közben sem lett hűtlen elkötelezettségéhez: rendületlenül szervezte a bűvópatakként létező népfőiskolai mozgalmat, őrizte a lángot a jövőndőnek. Ahogy lehetett, de mindig tisztán, becsülettel. Néhány sárospataki népfőiskolák társával évenként összegyűltek Ujszászy Kálmán bácsi kertjének öreg diófája alatt, megvitatni a nemzet gondjait, a jobbítás lehetőségét, terjeszteni a népi-nemzeti gondolatot. A kis sereg létszáma évről évre gyarapodott.

Elsők között volt, akik – amint arra lehetőség nyílt – küzdöttek a népfőiskolák újjászervezéséért. Szervezett, írt – a Honismeretbe is –, nevelt, bibliográfiákat állított össze, személyes példát mutatott. Mindenkor hitet tett a hazaszeretet, a vallás-erkölcsi nevelés mellett. A népfőiskolai mozgalom „nagy öregje”, dr. Ujszászy Kálmán írja egy helyütt: „Hogy hazánkban a népfőiskolák, s köztük mindenképpen elsők között a pataki is, mekkora emberi érték-vagyont hoztak létre, s hogy az így kinevelt-kinevelődött értékesebb emberek mennyi és milyen nemzeti javakat állítottak elő – népünk adósága, kötelessége ezt felmérni, még akkor is, ha ez lényegében felmérhetetlen”. Jakab Sándor ennek a mozgalomnak neveltje és nevelője volt. Ha ez a felmérés elkészül valaha – hisszük, hogy elkészül! – neve nem maradhat ki belőle.

Temetése március 26-án volt a Farkasréti temetőben. A református egyházi gyászszertartáson régi barátja lelki gondozója Kovács Bálint szolgált. Emlékbeszédet dr. Harsányi István, Tóth János, dr. Varga András mondott. Sírjánál küzdőtársa és földije, Kovács Károly búcsúzott.

Hajdú Demeter Dénes

Polgárdy Géza (1908–1991)

1991. november 15-én Budapesten hunyt el; november 29-én, Szentendrén a régi katolikus temetőben rokonai, barátai és túratársai kísérték utolsó útjára Géza bácsit, a hazai tájak és a természetjárás örök szerelmét.

Több mint harminc éve ismertem meg. A Garay utca a pesti körengeteg közepén, a Baross tér melletti „Csikágóban” akkoriban még nem volt olyan zajos és bűdös, mint az elmúlt évtizedben lett, az udvari szobába besütött a nap is. A kis helyen sok-sok régi könyv, az idősebb Géza – erős testalkatú, már akkor ritka hajú, szigorú tekintetű ötvenes férfi – olvasott és rádiót hallgatott, a világ napi ügyeivel láthatóan nem sokat törődve. Látván könyvek iránti érdeklődésemet mégis hamar beszédbe elegyedett velem, mosolygott, ha jól válaszoltam és hümmögött, ha csacsкасágot mondtam 15 éves fővel. 1961 nyarán barátommal, kerékpárral a Balatonra mentünk nyaralni és a sátrat – egy régi, katonai ponyvát – továbbá a turistaélethez szükséges csajkákat, pokrócokat és más felszereléseket Géza papa vette elő kincsei közül, bátorítva bennünket első felnőtt vállalkozásunkra. Akkor tudtam meg, hogy Géza bácsi hajdan híres turista volt, ekkoriból őrizte meg a feltett creklyéket, amelyeket mi, az új nemzedék ismét használatba vettünk. A feledhetetlen nyarat újabbak követték, 1965-ben már a határon túlra is eljutottunk, a Tatra sebes folyócskaja partján, fenyőerdő közepén vertük fel a régi sátrat.

Polgárdy Géza turistairó és szövetségi vezető Budapesten, 1908. március 1-jén született. Édesapja mesterember volt, fiát és leányait taníttatta. A család három nemzedéke ugyanabban a Garay utcai bérakásban élt. A sport, a test és a lélek erősítése a húszas évek fiatalsága, számára több volt a szórakozásnál, valóságos hitvallás volt. Az MTK-ban és a BBTE-ben atletizált majd kosárlabdázott, érettségi után pedig öt éven át (1926–1931) sportírlapíróként is hódolt szenvedélyének. A harmincas évek elején vált aktív, a hegyeket rendszeresen járó turistává. A természet, a hazai tájak mélyről jövő szeretetével áthatva szervezte a turistautakat. Társaival naphosszat festették a turistautak jelzéseit – ma úgy mondanák „társadalmi munkában” – csupán egyszerűségekből, az épülő turistaházakhoz pedig hátizsákban hordták fel a téglákat, köveket. Cikkeket jelentetett meg a Turisták Lapjában, a Magyar Otthonban, a Képes Krónikában és más lapokban. Közben leszolgált a katonaságot – huszárfőhadnagyáig jutva a ranglétrán, heti hat napon át dolgozott, mint postatiszt. Fiatalon lett a Magyar Turista Egyesület jegyzője (1934–1937), majd a Magyar Turista Szövetség titkáránt (1939–1942), később a Magyar Turisták Országos Szövetségének főtitkáránt (1942–1944) dolgozott.

Ezek voltak élete legsikeresebb évei. Felismerve a fiatalok szenvedélyes érdeklődését az országjárás és turisztika iránt, igyekezett kitölteni a szakirodalom – útikalauzok, kézikönyvek – hézagait, a mecénások hiányát pedig – a nehézségeket és az anyagi kockázatot vállalva – úgy pótolta, hogy egymaga vállalta a szerzői és kiadói munkákat. 1938-ban indította útjára a *Magyarországi útikalauzok* sorozatot, amely sok képpel, térképvázlattal, tömör, közérthető stílusban mutatta be a városok történelmét, nevezetességeit, a hegységek szépségeit, a közlekedésre, szállásra vonatkozó gyakorlati tudnivalókat és mindent, amit a tudásra, élményekre vágyó turistának ismernie kell. Székesfehérvárról, a Velencei-tó vidékéről, a Vértesről, Tata-Tóvárosról a Gerecse és Gete hegységről, Zsámbékról és a Cserhátról írt és szerkesztett, a korabeli szakkritikusok által színvonalasnak, adatgazdagnak, hasznos és sikeres szellemi vállalkozásnak minősített hét kötet olcsó kalauzt. Az 1940-es évek elején már összefoglaló munkák megjelentetésére is vállalkozott. Az általa szerkesztett *Magyar Turista*

Lexikon mindmáig az egyetlen, időtálló turisztikai kézikönyv, amelyet a Magyar Földrajzi Múzeum alapítója, dr. Balázs Dénes – ahogy nekrológiájában írta – ma is egyik legfontosabb forrásmunkaként használ. Hegységeket, tavakat, műemlékeket, történelmi városokat, turistaegyesületeket, híres természetbúvárokat és turistákat mutat be – szakirodalmi hivatkozásokkal – az olvasóknak. Alapvető és a maga nemében úttörő munkája az a bibliográfia, amely a *Magyar turista irodalom* címmel jelent meg és – elsősorban túravezetők számára – összefoglalta az első turistaegylet, a Kárpát Egyesület megalakulásától (1873) és a Turisták Lapja megjelenésétől (1888) az 1941-ig megjelent túraleírások, kalauzok, szakírók, évkönyvek, folyóiratok könyvészeti adatait. Megjelentette a *Magyar Turista Egyesület menedékházainak ismertetőjét és szerkesztette a Turista Zsebkönyv* 1941. és 1942. évi füzetét. Ma ezek a könyvek ritkaságok ugyan, de a szakírók számára nélkülözhetetlen kézikönyvek.

A világháború végén feleségével, Lábodny Ilonával, nyugatra menekültek, de Géza bácsi nem bírta elviselni a honvágyat, és gyermeket váró nejével hazatért. Itthon internálótábor és Ercsiben krumplikapálás lett a sorsa. Nem ártott ő korábban senkinek, azonban a kommunisták számára kellett egy legenda a vörös munkásturizmusról és az illegális erdei szemináriumokról, emellett pedig nem volt helye a korábbi polgári természetjárás hagyományainak. Polgárdy Géza pedig ennek a békés és hazafias turisztikának volt a vezető személyisége. Kitiltották a szövetségből, elvették tőle a publikálás lehetőségét is. Szó sem lehetett többé élete legfőbb céljának, egy turisztikai, szabadidő hasznos eltöltését szolgáló, kiadványokat gondozó vállalat létrehozatalának a megvalósításáról. A „szocialista sportéletbe” erőszakkal betagolt Természetbarát Szövetségbe, ha akart volna sem léphetett volna be, de ő maga is következetesen elzárkózott a turisztikát, turistaházakat az 1970-es években „koncepció” örvé alatt tönkretévő, gyászos sportkáderekkel való együttműködéstől.

Több mint 45 évet élt befelé fordulva. Könyvelőként dolgozott és keveset keresett. Családjának, két gyermekének, unokáinak élt – meg a könyveknek és emlékeinek. Megérte még azt, amiben mindig biztos volt, a bolsevizmus bukását és egy független, demokratikus és keresztény értékeket vállaló ország újjászületését – sok öröme azonban már nem lehetett benne. Túl a nyolcvanon az ember már nem a földi életre gondol. Elindult utolsó, nagy útjára, a szentendrei anyaföld mélyére. A háború előtti magyar turistaélet egyik utolsó tanúja eltávozott.

Géza bácsi kedves, nyugodjál békében!

Pálmány Béla

Polgárdy Géza önálló kötetként megjelent művei:

Magyarországi útikalauzok – sorozatszerkesztő és szerző: *Polgárdy Géza* – Székesfehérvár és környéke útikalauza. Lux Géza rajzaival. Bp., 1938. 52+2 old. – Velencei-tó és a Velencei-hegység kalauza. Előszó *Zsembery Gyula*. Bp., 1938. 56+1 old. – Vértes hegység kalauza. Bp., 1939. 102+1 old. – Tata-Tóváros és környéke kalauza. Bp., 1939. 16+1 old. – Gerecse és Gécse hegység kalauza. Sok képpel, több térképvázlattal. Bp. 1940. 96 old. – Zsámbék és környéke kalauza. Bp. 1940. 20 old. – Cserhát hegység kalauza. Bp., 1946. 80 old. – *Turista zsebkönyv*. Bp., 1941. – *Turista zsebkönyv*. Bp., 1942. – Magyar turista irodalom. Szövetségi Túravezetők Könyvtára 5. Bp., 1942. 34 old. – Nyaraljunk itthon! A Magyar Turista Egyesület menedékházainak ismertetője. Bp., é. n. 32 old. – Magyar Turista Lexikon A-Z. Szerkesztette *Polgárdy Géza*, főmunkatársak *Keller Ferenc, dr. Papp József, dr. Zsembery Gyula*. Bp., 1941. 231+1 old.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL:

A kárpátaljai ruszin autonómia ügye – Identitás és hagyományörzés egy szlovák és egy német nemzetiségű faluban – Cigányvándorok privilégiumai – A Rába-vidéki szlovének magyarországi hazája Vasban – Horvátországi magyarok kulturális lehetőségei – A padosok budapesti Sziklatemplomának története – A Szilágyság – A feketetői vásár – Lakatos Demeter csángó költőre emlékezünk – A kelet-közép-európai német kisebbség sorsa – Vidéki honismereti híradók szerkesztőinek tanácskozása.

Újabb békési helytörténeti munkák

Három újabb békési helytörténeti-honismereti kiadvány is igazolja, hogy ahol akarják, hogy ahol kellő figyelem fordul az önismeret kérdései, a kulturális feladatok felé, ott az általánosan kedvezőtlen helyzet ellenére is megtalálják a módját annak, hogy saját kulturális (komplex helytörténeti) kérdéseikkel foglalkozzanak és az eredményeket közre is adják. Különböző is, mint tudjuk, Békés megye ezen a téren régóta kiemelkedő, országosan a legjobb helytörténeti-honismereti munkát végzők között van. Köztudott, hogy a helytörténeti-honismereti tevékenységnek itt vannak a legszebb és legszélesebb körű hagyományai, de itt alakultak ki a legrégebbi és egyben a legjobb munkát végző intézményei is. Ezúttal is három, most megjelent kiadvány kapcsán ezeket a vélekedéseket erősíthetjük meg.

Az ismertetendő három békési kiadvány közül kettő *sorozatba tartozó* munka, olyan kiadványfajta, amelynek a következetes és folyamatos megjelentetése a legnagyobb feladatok elé állítja a kiadót. Azokat az intézményeket, amelyek ezeket a kiadványokat gondozzák. Az első ismertetendő munka a *Körösök Vidéke* negyedik száma (Honismereti Füzet, 1991. Gyula, 164 old.) Erdmann Gyula szerkesztésében. Ahogy már a korábbi számokkal kapcsolatosan említettük, ez a füzet is gyakorlati, honismereti célokat szolgál és a Békés Megyei Levéltárhoz kapcsolódik: a szerkesztő a levéltár igazgatója, szerzői javarészt a levéltár munkatársai. A *Körösök Vidéke* ezen száma *Megyei és országos évfordulók, megemlékezések* fejezetcím alatt tíz, a *Honismeret, helytörténet* című fejezetben öt, a *Csehszlovák-magyar lakosságcseré történetéhez* című fejezetben pedig egy közleményt, azaz összesen 16 dolgozatot tartalmaz. Számunkra a Honismeret, helytörténet fejezetében közölt, sok új anyagot felszínre hozó cikkek a legfontosabbak. Érdekes összeállítás Erdmann Gyuláé a Békés megyei természeti csapások 1815–1816. évi

sorozatáról. Glück Jenő aradi történész két írását is közlik (Az egykori Bánkút község tragédiája a XIX. század közepén, Békés megyei iratok az aradi levéltárban). Rapajkó Tibor az eleki Dispan család történetének példáján adja elő módszertani fejtegetéseit Anyakönyv és családtörténet címmel. Érdekesek, bár az előzőektől hangvétel, tárgy szempontjából merőben különbözőek Szatmári Imréné békéscsabai tanárnő csabai helytörténeti „forgácsai”; voltaképpen emlékezések (az egyik a pályakezdő Bródy Sándorról, a másik Szalay Sándor földbírtokosról, a harmadik pedig az 1858. október 25-én Békéscsabára befutott első vonat fogadtatásáról, a vonatról, mint felfoghatatlan csodáról szól). Az így látta a rimaszombati körzeti megbízott a magyar–csehszlovák lakosságcseré-egyezményt címen Kugler József adja közre Boross Zoltán, volt rimaszombati körzeti megbízott, annak idején készített feljegyzéseit. Az egész közlés azt sejteti, hogy Boross Zoltán már nem él. Holott ezekkel a kérdésekkel foglalkozóknak illene tudniuk, hogy Boross Zoltán él, hogy a Debreceni Irodalmi Múzeum kötelékében nagyarányú és széles körben ismert gyűjtő, szervező tevékenységet fejtett ki a csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmak, különösen pedig a Sárló történetére, hatására vonatkozóan. Talán érdekes lett volna erre az egyáltalán nem közömbös szempontra csak egy félmondatot kitérni. – Mindent összevéve ez a *Körösök Vidéke* is érdemes és érdekes összeállítás. Sokoldalúságával, szakmaiságával szépen reprezentálja a hagyományokban oly gazdag, de a közelmúltban, sőt a jelenben is oly kiemelkedő jelentőségű békési honismereti és helytörténeti tevékenységet.

A másik kiadvány a Gyulai Füzetek 3. számaként közreadott *Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. szd.-ban* című munkája. Bácskai Vera a XV–XVII. századi magyar település-, gazdaságtörténet nagynevű kutatója. Kutatásainak egyik sajátos területe a középkori, középkorvégi mezővárosi társadalom kutatása. A

gyulai uradalom mezővárosaival, magával Gyula városával is már többször foglalkozott. Ennek a tanulmánynak az a feladata, hogy a XV–XVI. század fordulójára a nagy népességű, széles önkormányzattal bíró és egyéb kiváltságokkal rendelkező, jelentős kézműves- és kereskedelmi központtá fejlődött, az ország legjelentősebb mezővárosai közé tartozott Gyula fejlődési-fejlesztési tényezőit feltárja, csoportosítsa. Bácskai Vera a fennmaradt viszonylag gazdag forrásanyag birtokában ezt a feladatot nagyszerűen elvégzi és előrevetíti egy új szempontú, a korábbiaknál (Scherer stb.) gazdagabb forrásanyagra támaszkodó városmonográfia megalkotását.

A harmadik kiadvány sokkal gyengébb szálakkal fűződik Békés megyéhez, mint az előző kettő. A Magyar Hidrológiai Társaság kiadásában megjelent *Dunka Sándor és Fejér László szerkesztette Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése* című füzetéről van szó. A kiadvány a Széchenyi-emlékéhez kötötten jelent meg és az 1991. augusztus 30–31-én Tiszadobon rendezett azonos című tudományos emlékülés előadásait tartalmazza. Kiadványunkat azért lehet teljes joggal a békési helytörténeti kiadványok közé sorolni, mert régtől fogva tudott dolog, nemcsak a szakemberek körében, hanem a közvéleményben is elterjedt, hogy a Berettyó-Körösök vidéke, a Sárrétek világa – Békés megye területének túlnyomó többsége – mily erős, mind gazdasági, társadalmi és kulturális kötelékekkel kötődött, sőt kötődik a mai napig is a Tisza és mellékfolyói (különösen a Berettyóról és Körösökről, valamint a Körösök számos mellékágáról, mellékvízéről van itt szó) vízrendszeréhez, a vizek szabályozásához, a vízgazdálkodás változásaihoz. Kiadványunkban ezekről a kérdésekről közvetlenül szóló tanulmányok is találhatók (*Goda Péter: A Körösök és a Berettyó szabályozása és a Sárrétek lecsapolása; Kovács Sándor: A Tisza szabályozása Tokajtól Tiszafüredig, és Alsó-Tisza szabályozása Tiszafüredtől a torkolatig stb.*), de meg kell jegyeznünk, hogy a kiadványban közölt minden tanulmánynak vannak békési kötődései. A kiadványnak nagy érdeme, hogy befejezéséig *Szőkéné, Fekete Erzsébet* összeállításában közli a Tisza-völgy rendezésének válogatott – 91 tétel – bibliográfiáját. A tanulmánykötet nagy jelentősége abban áll, hogy a nagyjából korábbiól ismert anyagokat, adatokat az ökológia szempontjai szerint állítja rendbe és mind az egész, mind pedig a részkérdéseket az öko-

lógia szempontjai és értékrendje szerint igyekszik megválaszolni. Ezáltal számos gyakorlati vonatkozásra, sőt feladatra is rámutat.

Dankó Imre

Debrecen dicsérete

Három jubileumi reprint kiadvány

A címről – a kiadványt áttekintve – az jut eszünkbe: ezekért a füzetekért érdemel dicséretet Debrecen. A 430 éves Alföldi Nyomda – amely büszkén vállalja, hogy 1561 óta szolgálja a magyar és az egyetemes kultúra ügyét – valójában négy kiadványt foglalt egy borítóba *Dankó Imre* eligazító tanulmányával. A legrégebbi épp a nyomda alapításának évéből való, s címlapján büszkélkedve hirdeti: Döbrötzönbe nyomtatták M. D. LXI., s az alapító *Huszar Gál* ízlését dicséri. *Méliusz Juhász Péter*, Krisztus közbenjárásáról szóló prédikációt tartalmazza, amiből mára csak egyetlen eredeti példány maradt az országban. Egyháztörténeti jelentőségét az unitarizmus elleni hevület és hitvédelem adja, s a szerzői szándék a polgárookra épít, ugyanis a „magyarországi kereskedő és áros népeknek” ajánlja nyomtatásban kiadott hét prédikációját. A könnyebb olvashatóság kedvéért ugyancsak újra megjelenik itt *Incze Gábor* 1948-ban kiadott átirása (szintén reprintben), s így együtt kitérően tanulmányozhatók Méliusz írásának értékei, s meggyőződéhetünk tartalmi, nyelvi, írói becsességéről. A nyomda első termékei közül méltán esett a választás ennek a ritkaságnak az újrakiadására.

A további két kis kötet háromszáz évvel később „nyomatott a Város könyvnyomdájában”, így egy egészen más kor és kultúra szülöttei. Jellemző azonban ezekre is a polgári olvasóközönséghez való fordulás mind a témaválasztásban, mind megírásuk módjában.

A Debreczeni Kistüskör című verses városismertetőt 10 új krajeárért vásárfiúként ajánlja a Dongó alnév mögé bújó *Mészáros Károly* (1829–1879), aki – többek között – élelapok szerkesztője volt, s függetlenségi szellemű életrajzok írója egyben. Verselese a kollégiumi diákköltészetből nőtt ki, de van lendület, s ötletesség is kifejezőmódjában. Nála már ott a „kalvinista Róma” díszítőjelző Debrecen jellemzésénél, de finom csipkedésre is hajlamos a városról és lakóiról szólván. A város határainak, népének, kultúrájának, külső képének, helyneveinek bemuta-

tása után hortobágyi esti életképpel zárul a leírás.

Három évvel később, 1865-ben nyomtaták eredetileg a másik múlt századi könyvecskét. *Balkányi Szabó Lajos* (1823–1889) Debrecen helynevei című munkájának alcímében így jellemzi tartalmát: „100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szönyomozási magyarázata”. Mészáros Károly verszetéhez hasonlóan a *helyismereti érdeklődés* fellendülésének tanújele, de már hitelesebb információkra törekedve. Az önkény szorítása után, a kiegyezés felé közeledve mindenképp jelentősége volt annak, hogy a magyar ember körbetekintsen szűkebb pátriájában, s erősítse önismeretét. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a honismeret jellegzetes termékei, s ugyanakkor ösztönzői ezek a munkák, már csak ezért is lapozgatjuk őket elismerő érdeklődéssel, s tartjuk kitűnő ötletnek újrakiadásukat.

A debreceni nyomda régi kiadványainak kiválasztásában, szerkesztésében Dankó Imre izlését, tájékozottságát dicsérhetjük. A nyomda ehhez a kivétel gondosságát adta, s azt a példás törekvést, hogy jubileumát az elődök teljesítményének felmutatásával tegye tartalmassá. Sajnálhatjuk, hogy e négy reprint „belső használatra” készült, s csak remélni tudjuk, hogy azért eljut a honismeret mai munkásaihoz. Bennük ugyanis nemcsak a könyvészeti ritkaságot, hanem a forrásértéket is elismerhetjük.

Kováts Dániel

VARGA JÓZSEF:

Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós?

Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez I. (1918–1939)

A szerző 1987-ben, Bécsben, eredetileg német nyelven jelentette meg könyvének első kötetét. Ezt követte 1989-ben ugyanott, a német nyelvű második kötet. Most lehetőség nyílt arra, hogy a leginkább érintett magyar közönség is megismerkedhessen a munka első részével. Varga József 1923-ban a Veszprém megyei Kúlsóvaton született. 1956 decembere óta mint politikai emigráns Bécsben él. Hivatalos és egyéb elfoglaltságai mellett 1965 óta behatárolt foglalkozik Magyarországgal és a Duna-medence történetével. Több mint hetven tanulmánya, cikke, recenziója jelent meg. Kiemelkedő tudományos és kulturális munkássága

elismeréséül 1972-ben megkapta a professzori címet.

Mielőtt a magyar olvasót leginkább érdeklő hazai téma kerülne terítékre, a szerző – nálunk ritkán tapasztalható, nemzetek feletti érdeklődéstől vezettetve – bemutatja tágabb értelemben vett régióink, a Duna-térség – Kelet-Európa történetét. Nem kétséges, hogy Bécsből, a rendelkezésre álló, zömmel idegen nyelvű történeti irodalom birtokában többet lehet meglátni Magyarországról és környezete múltjából, mint Budapestről. Szívesen elidőzik pl. az itteni kis népek egységtörekvéseinél, melyek sorra kudarcot vallottak. A távolabbi múltban pedig egyedül a Habsburgoknak sikerült tartósan egybekovácsolniuk e régió jelentős részét. Ezután átugorja a következő „külső” rendezőt, a hitlerista Németországot, hiszen az első kötet jórészt azt jeleníti meg, hogyan próbált – többek közt – Magyarország kitérni a nagyhatalom egyoldalú befolyása elől. Viszont – főleg a második kötetre való tekintettel – részletesen elemzi a második világháború utáni 45 esztendő új „rendező nagyhatalmá”-nak, a Szovjetunióknak, illetőleg Oroszországnak régóta megfigyelhető „küldetéstudat”-át és annak politikai következményeit. A gyorsuló időre jellemző, hogy a német nyelvű első kötet megjelenése óta ez a befolyás is a múlté lett. Más kérdés, hogy alapvetően mégiscsak ez határozta meg Magyarország 1945 utáni sorsának alakulását.

A könyv egyik alaptétele: mind a Károlyi Mihály vezette polgári forradalom, mind pedig Kun Béla Tanácsköztársasága szerencsétlen vállalkozásnak bizonyult. Az egymásba csúszó, leverett forradalmakat követő, ún. Horthy-rendszer „fasizmus”-nak semmiképpen sem nevezhető (amint hogy ezt higgadt kommunista történetszakértők sem állították), viszont kevesebb volt, mint „polgári” demokrácia (L. Csehszlovákiát). Az 1920-as évektől kezdve működött ugyanis a parlament, „szájkosaras” szociáldemokrata politikai ellenzékkel, továbbá a szakszervezetek stb. A rendszer konszolidálására jellemző, hogy az 1920. évi 25. tc. (az ún. „numerus clausus”) jogsértő részlegét az 1928. évi 14. tc. visszavonta. Így a gr. Bethlen István miniszterelnökségéhez fűződő, első tízéves időszakot konzervatív parlamentáris rendszernek tekinthetjük.

A szerző Székfű Gyula nyomán az ország legjelentősebb problémáját a „sovány” föld-reform után is fennmaradó nagybirtokrendszerben, a tömeges agrárproletáriátusban és a hagyományos „úri” középosztály neoba-

rokk társadalmi magatartásában látja. Ehhez jött még a katolikus-protestáns ellentétek kiéleződése, a hazai zsidóság túlsúlya a gazdasági élet bizonyos ágaiban, a nemzedékváltódás, végül a kisebbségbe került magyarság sorsának alakulása.

Minden baj és megpróbáltatás, benne főleg a trianoni békeszerződés következtében előállott tragikus területi és egyéb veszteségek ellenére, a magyarság „emelkedő nemzet” lett. Gyáriparában megsokszorozódott a múltban elhanyagolt könnyűipar, vegyipar, villamossági ipar, mezőgazdaságában pedig kiterjedt a főleg paraszti jellegű szőlő- és gyümölcsstermelés (pl. a Duna-Tisza közén), valamint a nagy- és a kisállattenyésztés. Eközben több mint egymillió munkavállalót vontak be a társadalombiztosításba (OTI és MAB). Az ország kulturális életében meghatározó fontossággal bírt a gr. Klebersberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenységéhez kapcsolódó népiskolai törvény végrehajtása. Több száz elemi iskola épült fel (köztük tanyasiak), középiskolák, egyetemek, külföldi magyar intézetek létesültek. Magyarországon virágzó irodalmi, tudományos és művészeti élet alakult ki, mely egyes képviselőiben bizvást elérte a sokat emlegetett európai színvonalat. Főleg Budapest kulturális életében pedig változatlanul érvényesültek a korábbi liberális hagyományok is. Így Magyarország lett Csehszlovákia után a térség leginkább fejlődő állama.

E korszaknak az 1929–1933. évi világgazdasági válság vetett véget. 1932. október 1-jén Gömbös Gyula lett a magyar miniszterelnök. A külföldi államférfiak közül elsőnek – 1933 júniusában – ő tett látogatást Adolf Hitlernél. Ennek nyomán vált lehetségessé, hogy tragikus helyzetben levő mezőgazdaságunk számára megnyíljon a német piac. Agrártermékeink ára egyik napról a másikra 100%-kal emelkedett. Az ország azonban végzetesen belekerült a Harmadik Birodalom gazdasági, politikai és katonai vonzáskörébe. Így a Duna menti kis országok többségével együtt nem kerülhette el a kényszerű csatlós szerepét. Gömbös Gyula ugyan „idejében”, még 1936. október 6-án meghalt, azonban sokan vannak nálunk, akik máig sem bocsátották meg neki ezt az üttörő szerepet. Jellemző, hogy egy volt állástalan diplomást, aki Gömbös révén jutott munkához s lett minisztériumi tisztviselő,

1949-ben azért internáltak, mert régi szokása szerint, halálból 1948-ban is gyertyát gyújtott halottak napján Gömbös Gyula sírján.

Ezzel szemben Octavian Goga volt román miniszterelnöknek, aki politikai felfogásában nemigen különbözött Gömbös Gyulától, 1938. május 7-én bekövetkezett halála után egészen más utóélet jutott osztályrészül. Nevezett Csucsán van eltemetve, emlékhellyé átalakított saját volt kastélyának (azelőtt ez Boncza Miklósnak, Ady Endre apósának tulajdonát képezte) görögkeleti-ortodox kápolnájaként.

Miután könyvének második felében előbb az általános európai, majd kifejezetten a hazai szellemi áramlatokat tekinti át, és miközben politikai „csemege” gyanánt olyan adatokat is bőven bemutat, amilyeneket iuthoni magyar olvasó napjainkig nem ismerhetett, könyve befejező részében Varga József világnézetének megfelelően nagy szeretettel mutatja be a magyarországi katolikus megújulás történetét. Ezen belül is földműves szüleinek családi hagyományait ápolván a Kalot (Katolikus Agrárfülségi Legényegyletek Országos Testülete) mozgalmat. Foglalkozik továbbá az Emiszo (Egyházközi Munkásszakszervezetek) és a HSz (Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete) történetével, valamint a katolikus egyetemi ifjúsági egyesületek életével. Mindemellett megállapítható, hogy tömegeket a hazai katolikus klérus csak a paraszti és az egyetemi ifjúság körében tudott megmozgítani. A gyári munkásság körében sem ekkor, sem korábban nem volt képes megmérkőzni pl. a szociáldemokráciával. A szerző fejtegetésein „vörös fonalként” húzódik végig, hogy a harmincas évek második felében, a háború felé sodródó Magyarországon, e katolikus szervezetek alapvetően a nemzeti szocialista befolyás, az ún. „újpogányság” hazai meggyökerezését igyekeztek és voltak hivatva meggátolni. Ez, más irányzatok erőfeszítéseivel együtt – többé-kevésbé – 1944. március 19-éig sikerült is. Ismeretes, hogy a hitlerista Németország hadserege ekkor szállta meg Magyarországot. Ennek az eseménynek és következményeinek bemutatása azonban a második kötetre maradt. (Bp., 1991. 244 old.)

Dr. Sárközi Zoltán

Gróf Széchenyi István al-dunai diplomáciai kapcsolatai

Amikor a Magyar Vízügyi Múzeum 1990-ben közreadta a gyűjteményében található Széchenyi-iratok katalógusát, a levelek szűkszavú tartalmi kivonata is számos kutató és laikus érdeklődő figyelmét keltette fel. A gyűjtemény feldolgozásának azonban csak első állomása volt az összegző jegyzék megjelenítése, az izgalmas feladatot a témához kapcsolódó dokumentumok elemző forrásközlése jelenti.

Széchenyi pályafutásának méltatói valamennyien megemlékeznek a gróf fáradozásairól, melyeket az Al-Duna-szabályozás érdekében végzett, de ennek történeti tényei kevésbé ismertek. Ebben a helyzetben joggal remélhető, hogy a bicentenáriumba megjelentetni szándékozott kötet, képet adva a kor balkáni viszonyairól, a fejedelmek, basák, generálisok és követek világáról, a történelemtudomány mai látóköréből kissé kieső területre világít be. Felidéri a déli és délkeleti szomszédokkal való tárgyalás, alku-meg egyezés-együttélés százados hagyományát, amely Széchenyi korában a kiegyensúlyozott fejlődés egyik záloga volt.

Széchenyi gazdasági reformterveiben komoly szerepet szánt a magyar ipari termékek balkáni exportjának. Elképzelése szerint a Balkán-országokkal kialakított kereskedelem hozzájárul a hazai ipari termelés fejlődéséhez. A kereskedelmi kapcsolatok kiépítése azonban megfelelő úthálózat hiján megoldhatatlan volt. A kor egyedüli, reményekkel kecsegtető természetes útjainak a hazai folyók számítottak. Ami a Balkán-országokkal való összeköttetést illeti, a Duna jöhetett elsősorban szóba. Hajóforgalmát azonban bizonyos esetekben lehetetlenné tette az al-dunai sziklás, zuhatagos folyószakasz járhatatlansága.

A gróf, mint az al-dunai munkálatok királyi biztos, minden erejét latba vetette, hogy Vásárhelyi és mérnöktársai e viharos történelmi határszakaszon akadálytalanul végezhessék a szükséges felmérő és vízépítési tevékenységüket. Az időnként egymásnak feszülő hatalmi érdekek között a diplomáciai eszközök széles arzenálját kellett bevetnie, hogy valamennyi érdekelt fél gyanúját leszerelje. A kor balkáni politikai viszonyai valóban „balkániak” voltak. A több évszázados török uralmi szorítás ernyedni látszott, a vazallus fejedelmek a bomló oszmán birodal-

lom kötelékéből szabadulni kívántak, de ugyanakkor tartottak is a szultán haragjától. Hétköznapi történeti tudatunk nem tud mit kezdeni e kor politikai viszonyainak balkáni tényeivel. Itt siet segítségünkre a forráskiadvány anyagának összeállítója dr. Mészáros Vince, aki bevezető tanulmányával és a dokumentumokhoz fűzött jegyzeteivel igazítja el az olvasót az ismeretlen területen. (Magyar Vízügyi Múzeum, Bp., 1991.)

Fejér László

VERES JÁNOS:

Honismereti Kislexikon a rimaszombati járásból

Nem tudok elfogulatlanul írni erről a stencilezett könyvről, amelyet a szerző, Veres János adott át a tavalyi Tompa Mihály napokon. Tizenhárom év szorgos és szívós munkájának eredménye ez a „könyv”, de csak most, a „báronyos forradalom” után jelenhetett meg. Elfoglaltságom oka, hogy évek óta kísérem figyelemmel a rimaszombati Tompa Mihály Klub – túlzás nélkül mondhatom – hősiessé küzdelmét Tompa Mihály emlékének, a magyar irodalom, a kulturális hagyományok ápolásáért, s egyáltalán fennmaradásáért. Emlékszem olyan irodalmi előadásra, amely előtt nekünk kellett befűteni, de meg kellett várni, hogy egy bizonyára fontos és halaszthatatlan politikai előadást befejezzenek az elvtársak, s átadják a termet. Egy tucatnyi lelkes lokálpatrióta (pedagógusok, munkások) szervezte ezeket az irodalmi-kulturális műsorokat, anyagi áldozatot is hozva, de a spiritus rector mindenkor Veres János, mindenki „Zoli bácsija” volt. Évek óta bámulom és csodálom hogyan, honnan győzi energiával, lelkesedéssel ez a törékeny, beteg ember. Nem csupán a helyi erőket fogja össze, de országos rangú, neves előadókat is meg tud nyerni szerény honoráriumért vagy anélkül is. Tekintélye elvitathatatlan, s egyre nő, holott ő maga humorral, kedvesen, szerényen elhárítja az elismerést, maga elé, fölé tolva – emelve a fiatalokat, akiket ő nevelt, ojtott be a kultúrmisszióra. Szívesen írok róla, mert tudom, hogy a nemzetiségi kultúra mécsesét az ilyen emberek lelkesedése, töretlen hite töltötte meg olajjal. Szelíd fény ez, de biztonsággal eligazít, s tartotta az emberekben a lelket a nehéz időkben is. Mert bizony nehéz idők jártak a magyar kultúra önkéntes munkása-

ira az elmúlt évtizedekben Rimaszombaton is. Ma már anekdotaként mesélik a történetet, milyen csellel jártak túl a helyi hatalom eszén, hogy kiszabadítsák Tompa Mihály szobrát a múzeum pincéjéből, hogy (ismét) méltó helyére kerüljön (a város parkjába). Több „gond” is volt Tompa Mihállyal. Magyar is volt, pap is volt, egy kultúra-irodalom képviselője, aki – szülővárosában – szimbólum is, jelszó is, mert a hagyományt, a magyar kultúra folytonosságát jelentette. Sokszor irigyeltem is a rimaszombatiakat, hogy van egy Veres Jánosuk, ilyen lelkes gardájuk, amikor a hagyománytiszteltet, -ápolással, itthon is jócskán volt, van gondunk.

Egy ilyen, praktikus célokat szolgáló lexikont jobb helyeken egy tudós közösség hoz össze. Mert ehhez már nem elég a lelkesedés, szívós szorgalom is szükségeltetik, bogarászás, adatok egyeztetése, felkutatása, s tette ezt Veres János a diófaültetők hitével, azaz nem volt biztos abban, hogy látja is munkája eredményét. Úgy olvastam, ízelgetve az ősi magyar neveket, mint egy regényt. Gyarapította ismereteimet – a Gömörsegről – s ne tűnjön ez patetikusnak: erősítette magyarságomat. Mert nem csupán szép ez a táj, szelíd dombjaival, folyóvölgyeivel, de gazdag is magyar történelmi és irodalmi emlékekben. Csupán kérdésként tudom megfogalmazni az óhaját, hogyan lehetne ezt az opuszt közkincsé tenni, kiszabadítani a stencil szűköséből, kis példányszámából mindannyiunk hasznára, okulására?

Horpácsi Sándor

RÁCZ IMRE:

Arló és környéke históriája¹

· Rácz Imre – megszakítással · 1950-től 1967-ig 12 esztendő-t töltött Arlóban bátyja, Rácz Pál akkori plébános káplánjaként. Amit ez alatt összegyűjtött a vidék népi szokásairól, vallási életéről, azok egy része még ma is él, többsége azonban már elenyészett. Ezeket a megfigyeléseket, a nép között élve tapasztalta vagy az idős emberektől hallotta, valamint a levéltárakban, a történeti forrásokban találtak rögzíti a könyvében. A legtöbbet az arlói plébánia levéltárából merítette.

¹ Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hódoscsépány története egyházi levéltári források tükrében. Szerzői kiadás. Miskolc, 1991. 423 old.

Az első fejezetből megtudhatjuk, hogy *Arló, Disznósd* (ma Borsodszentgyörgy), a hajdan népesebb Gubonna, *Csepány* (ma Hódoscsépány), *Somsály, Járdánháza*, *Mocsolyás* népe összefogva teljesítette a későbbi Árpádok alatt is fennálló parancsot, amikor 1250 táján az anyaközségben (Arló) megépítette román kori templomát. Így vált *Arló egyházas helyé*. Szó esik ebben a fejezetben arról is, hogy a helyi hagyomány szerint IV. Béla királyunk, a tatárok előli menekülés közben Járdánháza község határában tartott pihenőt. Ennek emlékét őrzi a járdánházai országút mellett felállított kőoszlop, melynek az út felé néző fulkéjében Szűz Mária szobra áll. Alatta felirat: „A tatár futásból menekülő IV. Béla pihenőhelyére épült emlékkápolna”. Járdánháza főútvonalát ma is „IV. Béla király útjának” nevezik.

A következő fejezet egyházi anyakönyvek adatai alapján a *lakosság nemzetiségi összetételét* mutatja be.

A harmadik fejezete tárgyalja a vizsgált települések *templomainak és plébániáinak történetét*. Az arlói plébániához, mint anya-egyházhoz 3 leányegyház tartozott, mégpedig: *Disznósd, Járdánháza és Csepány*. A szerző részletesen tárgyalja a templomépítésének és az egyházközségnek a történetét. Ugyanezeket végigkísérhetjük a krónikás precizitásával a többi községnekél: így Borsodszentgyörgy, Járdánháza és Hódoscsépány esetében is. A könyvnek ebben a részében a szerző szól a plébánosok és az egyházközség tagjainak áldozatos munkájáról, szól a templomok építéséről, a harangok és orgonák, oltárok beszerzéséről, megemlítve az adományozók neveit. Kiemelt szerepet juttat a szerző az 1938. esztendőben megrendezett XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszusnak, aminek tiszteletére az arlói anya-egyházhoz tartozó községekben olyan felajánlásokat tettek a hívek, amivel valamennyi templom, paplak, iskola teljesen újjászülhetett.

Ezt követően a *népiskolák történetét* tárgyalja, szintén községenként. Az egyház mindig arra törekedett, hogy a megkeresztelt gyermekek vallási oktatásban részesüljenek, így az első iskolák plébániai iskolák voltak. Természetesen nem a mai értelemben vett mindenkire kötelező és jóváhagyott tanmenettel dolgozó intézményt kell az akkori iskolákon értenünk, az egyházi iskolákban elsősorban a hit igazságait ültették el a gyermekek lelkében. Ugyanakkor nem hanyagolták el az írás, olvasás és számolás oktatását sem. Minthogy Arló már 1332-ben a „pápai tizedlajstromokban” szereplő „egy-

házas hely" volt, föltétlenül rendelkezett plébániai iskolával. Az arlói plébániai iskola első írásbeli bizonyossága egy 1658-ból származó jegyzőkönyv, amelynek ez a záradéka: „En magam voltam Az Scriba mostani Arli iskola Mester János Deiák.” Ez a feljegyzés nem azt jelenti, hogy az iskola akkor létezett, hanem annak dokumentuma, hogy akkor már létezett és működött. Még ha ezt az első adatot vesszük is alapul, az arlói római katolikus népiskola akkor is Borsod megye legrégebb iskoláinak egyike. Immár elmúlt 300 éves. A fejezetben minden község iskolájánál nyomon lehet követni: ki volt a kántortanító. Olvashatunk a kántortanító javadalmazásáról is a különböző korokban. Említésre méltó, hogy a körzeti iskolafelügyelő már 1939-ben ajánlotta a VII.–VIII. osztály megindítását a népiskolában, erre azonban Arlóban tanerő hiány miatt egyelőre nem nyílt lehetőség. Minthogy a vajáci Társulati Iskola – kedvező adottságai miatt – már ez időben nyolcosztályú volt, lehetővé vált, hogy azok a tanulók akik tovább akartak tanulni, ebben az iskolában elvégezhettek a VII.–VIII. osztályt. Így történt, hogy 1940-től 1942-ig 17–20 iskolás gyermek vonaton átjárt a vajáci népiskolába. A hódoscespányiak pedig Somsályra jártak, bár Arlóból is került néhány tanuló az ottani nyolcosztályú iskolába. A filiák – köztük Disznód is – a XVIII. század közepén még nem voltak olyan népeseek, hogy önálló kántort el bírtak volna tartani, azért a tanulni vágyó gyermekek az anyaegyház római katolikus népiskolájába jártak oktatásra. Ez időben a filiákban még nem volt iskolaépület, ezért a „mester” lakásán gyűltek össze a tanulók.

A könyv utolsó fejezete a *vallásos életet* mutatja be az olvasónak. Bepillantást nyerünk a falusi emberek mindennapi életébe, vallásosságába. Jellemző a lakosság vallásosságára, hogy a templomi felszerelések java részét a hívek ajándékozták. Ősrégi szokások szabták meg a templomi illemet. Tudták, hogy a templomhoz csendes és komoly viselkedés illik. Szabályai voltak a templomi öltözködésnek is. Minden templomnak „hordozható Mária-szobra” is volt. Ennek vitele kitüntetésszámba ment és csak szűz lányok voltak rá méltók.

A templomok dekorációjáról szólva, azok képekkel való díszítése nem öncélú gyönyörködtetésre, hanem épületes okulásra szolgált. Gyakorlati rendeltetése a hívő lélek nevelése. Valahányszor templomfestésre került sor, a hívek mindig kifejezték abbéli kívánságaikat, hogy templomuk minden

arra alkalmas falát a művész borítsa be a nép okulására szolgáló bibliai történetekkel és példát adó erényhősök alakjaival. A képtárnyak forrása főképpen az újszövetségi Biblia.

Hogyan tekintettek a hívők az egyház papjára? A pap a hívőreig számára az Isten embere, az egyház képviselője. Amint a pásztor a nyájért van, úgy van a pap a hívekért. Igazi népies hivatás a falu papjának lenni. Mivel majdnem mindig a népből kerül ki, ismeri annak szükségleteit, érdekeit, gyengeségeit, balítéleteit, hibáit, jó tulajdonságait és erőit. A pap együtt van híveivel, a bölcsőtől a sirig: a misében, a szószéken, a gyóntatószéken, a házasságban és a temetésen.

A Függelékben és Mellékletekben a plébánosok és káplánok neveit, a harangok szövegeit, a harangozók, kántorok, tanítók, a világháborúk hősi halottjai névsorát olvashatjuk, községenként. A mellékletekben fontos levéltári dokumentumokat közöl a szerző, végül a Források és a nagyon gazdag 584 tételes jegyzetanyag zárja a kötetet.

Rácz Imre nyugalmazott plébános saját költségén jelentette meg tanulmányát.

Nagy Károly

P. KOVÁCS IMRE:

Hosszúpereszteg kilenc évszázada

A fenti címmel monográfia jelent meg. Szerzője a falu szülötte, s arról, hogy mi készítette a figyelemre méltó munka megírására, a könyv előszavában így vall: „Könyvem megírásában szülőfalum, s népe iránt érzett szeretetem vezérelt, valamint a tények, az igazság konok tisztelete a munka során, valahogy úgy, ahogy Tinódi Lantos Sebestyén írta 1554-ben kiadott krónikája előszavában: »Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat le nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam.«”

A könyv megjelenését követően dr. István Lajos a következő levelet küldte a szerzőnek. A táj szülöttjének, a neves hematológus professzornak, a hazai és Vas megyei közelet ismert személyiségének hozzájárulásával levelét közreadjuk.

A levél utolsó mondatában leírt „felmutatásra” vonatkozó ígéretet István professzor be is tartotta. Kezdeményezésére a Vas megyei Honismereti Egyesület, a munkát kiadó helyi önkormányzat és a peresztegi Egyetértés Termelőszövetkezet 1992. január 17-én műhelyvitát rendezett. A találkozó az Országos Honismereti Szövetség elnökségének képviselői is részt vettek.

Dr. Bolla Dezső

Kedves Imre!

Nagy érdeklődéssel és élvezettel lapozgatom-olvasgatom könyvedet. Mindenekelőtt köszönöm Neked, hogy vállaltad, összeszedted ezt az óriási (és nagyon heterogén) anyagot, hogy megírtad. Pereszteget biztosan „halhatatlanná” tette ezzel a helytörténeti, szociográfiái, néprajzi monográfiával. Gondolkodásod, feszültséged, érdeklődésed révén biztosan egy új típusú falumonográfia született. Mélysegesen elgondolkodtató, helyenként (főleg a történeti és néprajzi részeknél) nagyon olvasmányos könyvet írtál. Elveztem a leírtak mögött végig jelen lévő Kovács Imrét. A kép, amit ismeretségünk, beszélgetéseink, írásaid alapján rólad alkotam – beazonosítható. Javára válik, hogy objektív, mentes a falukrónikák és a helytörténeti tanulmányok gyakori túlzásaitól, elfogultságaitól, pontatlanságaitól. Benne vannak a napok is, melyekben született. Végig úgy éreztem, hogy a filosz (aki csak a leírt, közzölt szövegnek hisz) felülkerekedett a lokálpatriótán. Így azután hiányzanak vagy árnyaltak benne olyan részek, amelyek számomra hangsúlyozottabbak (így pl. H. és az Erdődyek kapcsolata, a Katolikus Olvasókör, H. szerepe a 45 utáni Kiszgazdapártban, De Rivo Karcsi hatása, Beer László korszakos jelentősége, a színjátszókori emlékek, a korábbi és a mostani futballélet, a Tűzoltótestület sikerei és talán nem elfogultan írom: a peresztegi NF. tevékenysége, amelyről gyakran mondtam, hogy az egyik legjobb volt a megyében, azt tette, amit a NF-nak igazán mindenütt tennie kellett volna, a Baráti Kör szerepe –, az „elszármazottak”). A legközelebbi kiadásban megérne egy fejezetet a polgáriasságban mindig előbbre járó, konstruktívabb, politikailag józanabb H. hatása Bögötte, kapcsolataik korszakokként változó jellege, H. és a reformiskola.

1970 óta sok falukrónikát olvastam (emlékezetesen a legjobb, a legőszintebb, a leghitelesebb a harasztifalui volt), számos helytörténeti tanulmányt és néhány hasonló (ha

nem is azonos fajsúlyú) helytörténeti monográfiát (Csepreg, Kőszeg, Szentgotthárd, Sárvár...). Számomra ezek legalább olyan fontosak és értékesek voltak, mint az „igazi történelem”. Magam vizsgáló-analizáló-mikroszkopizáló ember vagyok –, véleményemet a részletekre kell alapoznom és Goethe nyomán vallom, hogy az áttekintéshez a részletek ismerete nélkülözhetetlen. Bennem „a” történelem sok ilyen részletből áll össze. Könyved külön érdeme, hogy nemcsak Peresztegről szól – akkora, oly hiteles és részletes a történeti háttér, hogy soraidból felidézhető egy dunántúli falu élete, története is.

Köszönöm a könyvet azért is, mert úgy gondolom, hogy a múlt ismerete nélkül nincs önismeret, szülőföldszerep, emberi és nemzeti tartás. Korunkban, amikor a nemzeti érzés, a nemzeti önismeret, a nemzeti összefogás hiányában szenvedünk, minden hasonló mű missziót teljesít. Nemzeti jövőképünk hiányának egyik okát abban látom, hogy túlzott mértékben mások élete, kultúrája, civilizációja felé haladunk – megfeledkezve a sajátunkról.

Köszönöm a könyvet azért is, mert valami hallatlanul biztatót bizonyít. Amikor az állam (csak kishetével írható), a társadalom, az illetékesek megfigyelnek a falukrónikákról, a helytörténeti kiadványokról – egy kis közösség a maga erejével vállal egy ilyen könyvet. Mindig hittem és vallottam, hogy a 45 utáni megújulás forrása a falu volt, az elmúlt évtizedek jólétének az alapja is a falu volt. E könyv is bizonyíték arra, hogy napjaink megújulásának egyik, eddig figyelmen kívül hagyott forrása a falu és azok a lokálpatrióták, akik magasabb szinten képesek szintetizálni a múltat és olyan formában, hogy az a jövő szerves részévé válhasson.

Előadásod, könyved mély nyomokat hagyott bennem. Köszönöm előadásod – a foszlányos beszélgetések élményét. Megkísérlem ezt a könyvet másoknak is „felmutatni”, hogy a belőle áradó szülőföldszeretet másokat is lelkesítsen, hasonlókra buzdítson.

Dr. István Lajos

Új finn sorozat kultúránkról

Jaana Janhila szerkesztésében *Studia Hungarologica* néven új, mind tartalmában, mind pedig nyomdai minőségében színvonalas kötet jelent meg a finnországi Jyväskyläben.

A könyv címe: *Kulttuurin Unkari*, azaz *A kultúra Magyarországa* (Gummerus/Atena)

jelzi, hogy a kiadó magásra állította magának a mércét. Hogyan válhatott éppen a közép-finnországi Jyväskylä magyar tudományos műhellyé? Nem kis szerepe van ebben Tuomo Lahdelma bölcsészdoktorának, Jyväskylä egyetemén. Ő jelenleg ezen – magyar kulturális kapcsolatairól ismert – egyetem irodalomtudományi tanszékének főmunkatársa. 1985 és 1989 között Tuomo Lahdelmát Budapesten üdvözölhettük vendégprofesszorként. Felesége és négy gyermeke révén is szorosan kapcsolódik a magyar műveltséghez, s nem csupán az akadémiai magaslatocon állja meg a helyét, hanem törődik a legifjabb nemzedékkel is: Kiss Dénessel együtt Békéscsabán (1987-ben) megjelentetett Eläviä sanoja azaz Eleven szavak című finn–magyar gyermekverses kötetcskájuk a legjobb ilyen jellegű kettős kötődésű kiadvány (érdemes lenne magyar és finn gyermekrajzokkal díszesebb formában is megjelentetni). Tuomo Lahdelma doktori dolgozatát Finnországban Ady Endre költészetéről írta, s védte meg kitűnő eredménnyel. Mélyebben ismeri és északi toleráns szemléletével jobban megérzi a magyar kultúra nagyjainak igazi szerepét és jelentőségét, mint nem egy egyetemi berkekben ténykedő budapesti, szegedi, debreceni vagy pécsi társa.

Bevezetőjében Lahdelma professzor szól Jyväskylä egyetemének széles körű magyarságkutató tevékenységéről, mely mind a nyelvi, zenei mind pedig a matematikai és a honismerettel kapcsolatos, valamint a történelmi kérdések tekintetében nyitott, így szerencsésen nem csupán bölcsészközpontú. Lahdelma szemléletére a tudományos sokrétűség és a lélekelemző érzékenység jellemző. Tanulmányában így vizsgálja meg August Ahlquist (1826–1889) véleményét a magyar műveltség múlt századi színvonaláról. Ahlquist a finn műveltség múlt századi csőszé, a Helsinki Egyetem bölcsészprofesszora, a Finn Irodalmi Társaság vezetékes tagja. Protestáns-germán szemléletű művelődéspolitikai útmutatásaival Európa irányába akarta terelni a finn kultúrát. E terelőhadjáratában azonban olyan elemi erővel fel-feltörő népi tehetséget nem ismert fel, mint Aleksis Kivi, szül. Alexs Stenvall (1834–1872), kinek azóta számtalan nyelvre lefordított *Hét testvér* című regényét se nem értette, sem pedig nem értékelte. Így nem lehet meglepő számunkra, hogy Ahlquist az ellenreformációban megedződött katolikus magyar barokkokat idegenkedve szemlélte. Tanítványának és kollégájának, Arvid Genetnek (1848–1915), a finn szellemi függetlenség egyik megalapozójának, azt írja Budapestre (egyéves ott-tartó-

zkodását követően), hogy „Magyarországon már nincs mit tanulnia, utazzon inkább nyugatra”. Finnországi magyar professzori állást, a magyar műveltség finnországi terjesztését illetően is elutasító a magatartása. Tuomo Lahdelma jó érzékkel mutat rá, hogy kultúránkkal szembeni magatartását mennyire személyes, nevelésében meghatározott és kicsinyes, bizonyos fokig kispolgári fel-sőbbrendűségi érzelmek uralják. Vajon hogyan ítéli meg az elkövetkező évszázad korunk Ahlquistjeinek tevékenységét? Hiszen a múlt században kétségkívül markáns finn irodalmi ízlésirányítóként föllépő bölcsészprofesszor még azt is szeméremveti a magyarságnak, hogy „Szentpéterváron élénken emlékeznek még arra, miként gúnyolódtak a háború idején az oroszokkal”. Lehetséges-e, hogy Ahlquist így próbál meg jó pontokat szerezni magának a cári cenzúrának? Nem valószínű. Számunkra azonban e sorok intő példa: más nép vagy politikai csoport, párt személyes vagy személyeskedő hangvételű kigúnyolása bumeráangként üt vissza arra, aki elkezd. A fenti sorok – s ez teszi őket rendkívülivé – olyan nép szellemi képviselője szájaiból hangzanak el, aki maga is az orosz uralom alatt van. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ez az uralom Ahlquist korában a finnság számára jobbik arcát mutatta.

Matti Vainio, a Jyväskylä Egyetem zene-tudományi tanszékének professzora *Bartók Béla és Kodály Zoltán* jelentőségét és kutatási módszereik finn gyökereit vizsgálja. Rámutat Ilmari Krohn finn népzene-kutató és Vikar Béla (a Kalevala ismert magyar fordítója) szellemi kapcsolataira, s e kapcsolat eredményeinek jelentkezésére Bartók és Kodály életművében. Vainio tanulmánya azt is jól érzékelteti, miként hat Bartók és Kodály zenéje Ady Endre és Illyés Gyula költészetére, s ez aztán hogyan épül be Hannu Launonen és Jávorszky Béla, Anna Maria Raitila és Viljo Tervonen mesteri fordításai révén a finn kultúrába.

Dalok és verspaloták címmel Hannu Launonen Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Nagy László, Weöres Sándor és Juhász Ferenc legjellemzőbb alkotásait elemzi (szerkezeti-
leg is). Weöres játékoságát, világunk egészének hagyományait átfogó megformálásbéli tökéletességét dicséri, Csoórinál a gondolati mélységeket (mely Madách és Kölcsey irodalmi rokonává teszi) fedezi fel a tanulmány írója; Nagy László és Juhász Ferenc költészetét egymáshoz tartja közelállónak, de míg Nagy László a magyar népköltészetel rokonítható, Juhász – Launonen szerint – vogul és osztják rokonainak hősi énekeihez

áll közelebb. [Itt megjegyzendő, hogy – egyelőre szóbeli beszélgetés során – egyik finnugristánk – kábitószert vélt felfedezni a magyar költészet egyik ihletőjeként, magam inkább hajlok arra, hogy amíg Tokaj, Eger és Villány szőlőhegyei szüretelnek, a magyar költészetnek nincsen szüksége a kábitószeres ihletre.]

Aarne Laurila *A társadalom és a kultúra viszonya Magyarországon* címen értekezik a második világháború utáni magyar lehetőségekről és lehetetlenségekről. Így megtudjuk, hogy 1944 és 1948 között Finnországban minden magyar filmet betiltottak, 1948 és 1954 között pedig Magyarországon tiltották be finn könyvek kiadását. Az ún. népi demokráciák időszakában – mely se népinek, sem pedig demokráciának nem nevezhető tájainkon – Laurila szerint az írók és a filmkészítők harcolták ki maguknak a legnagyobb mozgásteret. [Ezt már magam teszem hozzá: a behódolók hada is innen került ki!]. Elismeréssel nyilatkozik Laurila arról, hogy az évszázadok során a magyarságnak sikerült fennmaradnia, magával hozott kultúrája értékeit megőriznie és beilleszkednie környezete szláv és német műveltségéhez. Önnön értékeinek megbecsülése és a más értékek iránti türelem Szent István intelmei óta a magyar kulturális politika legjobb hagyományaihoz tartozik. Kijev hatalmi szerepe, Bizánc vallásának hatása kulturális erővonalaink és vallási világképünk megajzolásában nem elhanyagolandó tényezők. Az Árpád kor magyar fiatalsága mind nyugatot, mind pedig keletet egyaránt ismerte, házasságok révén mindkét irányba kötődött. Az 1400-as és az 1500-as évek magyar fiatalsága Londonban, Oxfordban és Cambridge-ben tanult. Külön kiemeli Laurila a horvát származású „jó magyar és jó horvát” Zrínyi Miklós (1620–1664) harcát a magyar állam függetlenségéért s Vörösmarty „Itt élned, s halnod kell” időszerűségét: a magyarságnak – a szerző szerint – Magyarországon a helye, s a nemzetköziség túltúli hangoztatása állásfoglalás is egyben (ez utóbbi kérdésnek azonban Laurila nem tulajdonít a magyarságot illetőleg különösebb jelentőséget, talán azért is, mert a nemzetköziséget tájainkon a *proletár internacionalizmus* hangoztatásával jócskán lejáratták – a lumpenproletár nacionalizmus ez utóbbi vadhajításának tekinthető.)

Petőfi esetében Laurila megemlíti, hogy értékén egy esetleges orosz hadifogság semmit sem csökkent [több százezer magyar hadifogoly későbbi sorsán osztozhat így]. József Attilát és Illyés Gyulát a magyar

művelődés meghatározó személyiségeinek tartja a szociáldemokrata Laurila. Az Amerikába vándorolt apa esetében – József Áront illetőleg – az újabb kutatások ugyan a Romániába való távozást sem zárják ki, de itt is az Amerikába való kivándorlás esetleges legendája másfél millió emberünk valós sorsa, ezért is hiteles, s annyira sorsunk is egyben. Akárcsak Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című verse, mely tudatmeghatározó térségünkben.

A rendszerváltás előtti évek kulturális politikájára Aarne Laurila talán elismerő szavakat: szerinte ezek az évek előkészítették a békés – nem Romániához és Grúziához, Jugoszláviához hasonló – átmenetet, s olyan irodalmi értékek kül- és részben belföldi megjelenítését tették lehetővé, mint Konrád György európai színvonalon álló könyvei. Laurila szemléletére a protestáns finn hagyományok, a szociáldemokráciára jellemző értékítéletek és a Habsburg-ellenes magyar műveltség, mindenféle nemzeti szocializmusokkal szembeni kemény, elutasító magatartás jellemző. Az irodalom mellett (nem annyira részletesen), de foglalkozik a hetvenes-nyolcvanas évek magyar filmművészetével is. Szerinte a politizálás, s bizonyos fokú hatalommal szembeni ellenzéki-ség a magyar politikai hagyományok beidegződött része – a rendszerváltás ilyen szempontból is nehéz helyzetben találta az értelmiség legkritikusabb részét (hacsak kulturális érdemei elismerése mellett nem vált jól menő magánvállalkozóvá, s a rendszerváltást immár az előző rend szemszögéből bírálja).

Erkki Huhtamo *Moziklip* címmel aggódó sorokat vet papírra a magyar film sorsa miatt. Szerinte a politikai igazodás helyébe az áruvá vált kultúra lép, a népiesek színvonalas kísérleteinek helyébe pedig a dokumentáció, a beszélgetések. A magyar kísérleti film válságban van.

Marija-Liisa Márton színésznő Suomiban kezdte, s Budapestten folytatta művészi tevékenységét: Joensuu, Kotka, Helsinki, Budapest voltak pályája fontosabb állomásai, s *A remény joga* című Kézdi-Kovács Zsolt-filmben vállalt szerepet. *A magyar színház – önnön tapasztalataim* című írása személyes vallomástétel. Összinte visszaemlékezése, melyben az 1956 utáni nehéz, sötét, embertelen évek után fel-felcsillan a remény (előbb a magyar vidéken, majd a fővárosban is). Történelmi visszaillesztése igen jó, csupán Erdély magyar közhírázat (az 1921-ben lerombolt Farkas utcai Magyar Színházat hiányolom itt – de ez szemlélet kérdése: a

mai Magyarország, vagy történelmi területeink színi életét akarjuk-e közvetíteni. Így viszont sajnós az 1940–1944 közötti Kolozsvári Zsidó Színház is megemlítetlen marad, pedig a Kemény János gróf támogatása egyesület kora gyűlölettől teljes Európájában reménykeltő fény sugar volt, mely Magyarország megszállása után – 1944 márciusában – üstökös-ként kialudt. A színészek sorsa több százezer magyar sorsához vált hasonlónak. Így fonódik össze a totalitarizmusok alatt vergődő zsidó és magyar sors 1944/1945-ben térségünkben – a barna és a vörös fasizmus szorításában).

Dr. Henri Broms szemiotikus budapesti kulturális körképe a gyalogos szemével figyeli a Magyarországon letűnt rendszer gyarlóságait. Örömdetesnek tartja a – minden más híresztelésekkel szembeni – kisebbségek iránti magyar toleranciát, az immár hivatalosan is támogatott türelmes-séget, mely pl. a német művelődési élet támogatásában megnyilvánul (a kisebbségek kisebbségére, a cigányság gazdasági, kulturális, beilleszkedési problémáira itt nem tér ki – ez valószínűleg külön tanulmányt igényel, s csupán igen átgondolt, nemzeteket átívelő összefogással és türellemmel, megértéssel, támogatással való-sítható meg. A magyarságnak a marosvásárhelyi magyar-cigány összefogás után itt kezdeményező szerepet kell betöltenie).

Anna Marija Raitila magyar vallásos versek művészi fókú finn fordítója itt *Magyar költő a nemzet pásztorának szerepében* címmel jelentkezik. Petőfi, Ady, Illyés és Kányádi ország- és nemzetféltő költészetét elemzi. Raitila asszony, aki a finn-magyar kapcsolatokban emberileg is mindig megállotta a helyét (össze sem hasonlítható a Rossi-típusú *művelődéspolitikusok-kal*), nemcsak kutatóként érti, hanem költőként is érzi valós értékeinket, s sajnó daganatainkat. Megállapításai lehet, hogy ma nem divatosak, de maradandó, jövőre is érvényes ítéleteit nem mossák el az izmusok.

Dr. Osmo Pekonen *A magyar matematika új Euklideszéről és Arkhimédészéről*: Bolyai Jánosról és Erdős Pálról ír. Hangsúlyozza, hogy mennyire elengedhetetlen a szellem szabad kibontakozása a tudományos kutató számára. Ezért ment Neumann János, Szilárd Leó, Teller Ede és Wigner Jenő az Egyesült Államokba. Észreveszi a Transzszilvániából Penszilvániába való menekülés kiábrándító valóságát. 1990-ben

Kyotóban, Japán nemzetközi matematikai kongresszusán Magyarország négy meghívással nagyhatalomként szerepelt (persze csupán a számok világában). Megelőzte az egy-egy meghívottal érkező Finn- és Svédországot. Erdős Pált (sz. 1913. III. 26.) Pekonen korunk legnagyobb matematikusai között tartja számon, s sorsát úgy mutatja be, hogy – az utóbbi negyven év sablonos egysíkúságával szakítva – ebben összefonódik a zsidó és a magyar sors tragikuma. Nem feledkezik meg arról sem, hogy Erdős szüleinek elhurcolásával egy időben, a Gestapo, Horthy kormányzó fiát is elrabolta és koncentrációs táborba zárta. Erdős a Magyar Tudományos Akadémia tagja, de többet van New Jerseyben, mint szülőhazájában.

Solle Kallioniemi zongoraművész *Nem, nem – soha* címet adja (így, magyarul!) irásának. Férje, Garam Lajos, 1939-ben, amikor Sztálin csapatai reáuzdulnak Kelet-Finnországra, magyar tábori papként finn önkéntesnek jelentkezik. 1944 végén az egész családot (öt gyermekével együtt) Finnországba belől internálják. Hogy milyen is egy önálló – de ebben az időben Sztálintól erősen irányított – ország láger-élete, arra jellemző, hogy ez idő tájt Kallioniemi asszony Mikszáth Kálmán egyik regényét fordítja le és adja ki Suomiban. Az is jellemző a háború utáni finn viszonyokra, hogy az 1945–1948 közötti – különben kommunista – Yrjö Leino (1897–1961) belügyminiszter 1946-ban Kallioniemi asszony szüleit leányuk internálásának megszűnéséről személyesen értesíti. Tudomásom szerint Yrjö Leino sohasem vált sem országa elárverezőjévé, sem pedig Finnország árulójává (még akkor sem, amikor a finn országház megvonta tőle bizalmát).

Kallioniemi asszony legalább kétszáz magyar dalt fordított finnré. Kiválasztott munkái létünk, sorsunk alapkérdéseit tárják a finn közönség elé, Kallioniemi asszony a magyar nép őszinte jótestvére, rokona.

A kultúra Magyarországa alapos, a szerzőket is bemutató német nyelvű összefoglalókkal és igen jól megszerkesztett névmutatóval zárul. Szép példa ez arra, mit tehetnek magyarságkutatóink ott, ahol a szellem szabadsága már jó hét évtizede érvényesül. Hasonló mérce szerint föllá-lytott folytatást várunk Jyväskyläből.

Szabó T. Ádám

A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI

A Honismereti Szövetség elnökségének ülése

(1992. április 23.)

Szikossy Ferenc köszöntő szavai után a résztvevők tájékoztatót hallgattak meg az előző elnökségi ülés óta végzett munkáról:

- február 27-én ülésezett a Honismeret folyóirat szerkesztőbizottsága, mely megvitatta a lap 3-as számának anyagát;

- február 22-én került sor a Szövetség választmányának ülésére 40 fő részvételével. Néhány módosító javaslattal elfogadták a XX. Honismereti Akadémia programtervét, döntöttek a honismereti munka elismerésére szolgáló plaketról, megvitatták az 1100. évforduló megünneplésére szóló felhívást, elfogadták az elnökség javaslatát a kiírható pályázatokra és azok összegére, valamint meghallgatták a jelölőbizottság tájékoztatóját a tisztújító közgyűlés előkészítése kapcsán;

- március 3-án a Szövetséget 3 fő képviselte a Múhi-émlékünnepségen;

- március 6-án előkészítő megbeszélésre került sor, ahol a választmány javaslatai alapján a szervezők átdolgozták a Honismereti Akadémia programtervét;

- március 7-8-án Csillebércen tanácskozott 25 honismereti tábor vezetője, akik elvi kérdések megvitatása mellett a táborszervezés-vezetés gyakorlati tennivalóiról, programterveiről is kicserélték tapasztalataikat;

- március 14-én a Szövetség képviselőtében – a Kossuth Szövetséggel együtt – megkoszorúztuk Kossuth Lajos síremlékét;

- március 21-22-én Szobon tartotta III. Országos Konferenciáját a honismereti periodikák, kiadványok szerkesztőinek 40 fős tábora. A rendezvénynek a Pest megyei honismereti egyesület volt a házigazdája;

- március 27-28-án újabb előkészítő tanácskozásra, területbejárásra került sor Baranya megyében a Honismereti Akadémia előkészítése keretében;

- március 27-én ülésezett a határon túli magyarok honismereti munkabizottsága, melyen egy megjelent kiadvány bemutatására, valamint a Honismereti Akadémián való részvétel lehetőségeinek megvitatására került sor;

- április 8-án a honismereti tábori munkabizottság bírálta el a beérkezett 88 pályázatot, és tett javaslatot a támogatási összegekre.

Töltési Imre a jelölőbizottság elnökeként ismertette javaslatukat a Szövetség szerveinek módosítására. Legyen nagyobb szerepe a megyéknek és a fővárosnak, ezért minden megye delegáljon egy-egy – helyben megválasztott – képviselőt (tagot) az elnökségbe. Ezt követően az elnökség megvitatta az alapszabály módosítására tett javaslatot.

Derzsi Ottó a demokratikus működés érdekében azt tartaná helyesnek, ha a tisztségviselőket is a küldöttgyűlés választaná meg. Véleménye szerint nem volna szabad 31 főre korlátozni az elnökséget, hanem 31-37 főre tágitva lehetőséget kellene adni arra, hogy választások közötti időszakban is be lehessen vonni szaktekinvételeket.

Bárony István szerint külön kellene választani az elnökség és a ügyvezető elnökség funkcióját. Az elnökség negyedévente, az ügyvezető elnökség havonta vagy kéthavonta ülésezne, ahogy a feladatok megkívánják. Az ügyvezető elnökség az elnökből, az elnökhelyettesekből, az alelnökből és a titkárból állna.

Turóczy Istvánné azt javasolja, hogy az elnökség ne rögzítse a tisztségeket, csak annyit, hogy legyen ügyvezető elnökség, de annak összetételéről a küldöttgyűlés döntsön.

Székel György álláspontja az, hogy a közgyűlés jelölje ki, milyen munkabizottságok legyenek, ne az elnökség. Tekintse át az elnökség, mely intézménytípusok azok, melyek a szövetségben képviselve vannak, ezt követően akciót kellene lebonyolítani annak érdekében, hogy kik hajlandók pártoló tagként csatlakozni a szövetséghez intézményként vagy egyénileg. Javasolja, hogy ennek érdekében fogalmazunk meg egy felhívást.

A továbbiakban a honismereti tábori pályázatok anyagi támogatását vitatta meg az elnökség.

Turóczy Istvánné a tábori munkabizottság nehéz helyzetét emelte ki, amikor elmondta, hogy a 88 beérkezett pályázat támogatási igénye mintegy ötszöröse (5 600 000 Ft) volt a felosztható 1 millió Ft-os keretnek. A bizottság tagjai a pályázatok elbírálásánál elsősorban azt vették figyelembe, mennyire tartalmazzák azok a kiírás követelményeit. A pályázatok megynként különböző szorodásban érkeztek, egytől a tizenkettőig, közöttük nagy táborozási múlttal, nagyon jó hagyományokkal, programmal

rendelkezők, melyek munkáját mindenképp célszerű támogatni. Több táborban látnak vendégül határon túli magyar fiatalokat, e táborok támogatása is kiemelt feladata a szövetségnek. Kiemelte a számbéki szakkörvezető-képző tábor fontosságát, melyet szintén célszerű továbbra is támogatni. Külön kérte az elnökség hozzájárulását a szövetség és a TKM által közösen szervezett történeti-módszertani tábor költségeihez. A javasolt támogatási összegek igen csekélyek az igényelthez képest, de így is túllépte a munkabizottság mintegy 500 000 Ft-tal az 1 millió Ft-os támogatási keretet, de ha tovább csökkentik az öt-negyvenezer Ft közötti összegeket, nagyon csekély a támogatás. Ezért kérte az elnökséget, hogy hagyja jóvá az ajánlott támogatási összegeket, és szavazzák meg a többletköltséget.

Szikossy Ferenc szerint a más feladatokra pályázat útján kapott támogatások kiegyenlítik ezt az összeget, melyet feltétlen meg kell adni. Felhívta azonban a figyelmet arra, hogy ha a parlamenttől nem érkezne támogatás, nagyon takarékos gazdálkodást kell megvalósítani. Javasolta, hogy a táborok a kapott támogatást tiszteletdíjra ne használhassák.

Gyúszai László nem vitatja a táborok jelentőségét, de szerinte nem hoznak a mozgalom számára olyan hasznót, mint ahogy azt elvárják. Legalább olyan fontosnak tartja a honismereti kiadványok támogatását, melyek megjelenítése a nyomdai és egyéb költségek emelkedése miatt egyre nehezebb.

Szikossy Ferenc úgy foglalt állást, hogy most adjuk meg a táboroknak a javasolt összegeket, a kiadványok támogatására pedig akkor írjunk ki pályázatot, ha a parlamenttől kapunk támogatást. Ezt a javaslatot figyelembe véve – egy tartózkodással – az elnökség a támogatási összeg (1 500 000 Ft) kifizetése mellett szavazott.

Ezt követően Halász Péter számolt be arról a táborváradai honismereti találkozóról, melyre harminckét ember jött össze az egykori Partiumból, képviselve az ottani honismereti munka legkülönbözőbb formáit. A tapasztalatcsere keretében ismertette a Honismereti Szövetség munkáját, törekvéseit, a határon túli magyarok munkabizottságának tevékenységét, a kapcsolatteremtés lehetőségeit. Az összeított honismereti munkások – ismertetve saját tevékenységüket – elmondták, miben, hogyan várnak tőlünk segítséget. Kéri, hogy a Honismeret folyóiratot legalább 50 példányban megkaphassák, hogy kapcsolatot teremthessenek itthoni táborvezetőkkel, szakkörökkel stb. Nagy segítséget jelentenek számukra a hozzájuk látogató előadók, akik szakmai – módszertani ismereteiket gazdagítják.

Szikossy Ferenc javasolta, hogy a jövő évi költségvetés tervezésénél gondoljunk arra, hogyan tudnánk segíteni a határon túliak táborait, pályázataikat stb.

Turóczy Istvánné megemlítette az őszre tervezett tábor- és kiscsoportvezetői továbbképzést, ahova már meg lehetne hívni néhány határon túli táborvezetőt.

Bolla Dezső szölt a budapesti Honismereti Társaság jól sikerült honismereti rendezvényéről, valamint a Kossuth Szövetséggel közösen szervezett megemlékezésekről.

Bartha Éva

Az 1992. évi táborokra a Honismereti Szövetség által adott támogatás

Megye	Táborhely, táborvezető	Jellege	Megadott támogatás
1. Budapest	Gyomaendrőd, Árkus Péter	honismereti, régészeti	20 000
2. Budapest	Bakonyoszlop, Benke Tamás	honismereti, néprajzi	10 000
3. Budapest	Szár-Szálláskütp., Farkas Andrea	honismereti, természetismereti	10 000
4. Budapest	Bencebaráti, Kocsmár Sándorné	honismeret-helytörténeti, természetvédelmi	10 000
5. Budapest	Ónod, Benkéné Perus Rita	honismereti hagyományörző	5 000
6. Budapest	Tiszavárkony, Tóth Mária	néprajzi-népművészeti	10 000
7. Budapest	Csepel-sziget I., Paál Gyula	honismereti	10 000
8. Budapest	Csepel II., Balogh József	honismeret-helytörténeti	5 000
9. Budapest	Rakacszén, Mojzes Ildikó	hagyományörző	5 000
10. Békés	Doboz-Szanazug I., Réthy Erzsébet	népművészeti hagyományörző	–
11. Békés	Doboz-Szanazug II., Réthy Zsigmond	természetvédelmi	17 000
12. Békés	Kétegyháza, Pál Miklósné	népművészeti továbbképző	–
13. Békés	Kárpátalja-Muzsaly, Kovács Katalin	szociodráma	20 000
14. Békés	Mezőkovácsh. Meszt., Dunainé Pszota M.	helytörténeti, kézműves	20 000
15. Békés	Csorvás, Baráth Lajos	honismereti	8 000

16. Borsod-Abaúj-Zemplén	Putnok, Bodnár Mónika	honismereti, néprajzi	20 000
17. Borsod-Abaúj-Zemplén	Edelény, Lukács László	helytörténeti, régészeti	10 000
18. Borsod-Abaúj-Zemplén	Hangács, Lukács László	helytörténeti, műemléki	8 000
19. Borsod-Abaúj-Zemplén	Bódvaszilas, Vida Gabriella	néprajzi	18 000
20. Borsod-Abaúj-Zemplén	Ónod, Halmos László	városfeltáró építőtábor	10 000
21. Borsod-Abaúj-Zemplén	Novajidrány, Borussné dr. Hellebrandt Magdolna	régészeti	15 000
22. Borsod-Abaúj-Zemplén	Sátorajaujhely, Lovász Endre	műemlékvédő	8 000
23. Borsod-Abaúj-Zemplén	Gömörszőlős, Máger Ágnes	helytörténeti, néprajzi	20 000
24. Csongrád	Mindszent, Demeter Lajosné	néprajzi	5 000
25. Csongrád	Szegvár, Dr. Marjanucz László	honismereti	20 000
26. Fejér	Velence, Varró Ágnes	honismereti, néprajzi	15 000
27. Fejér	Dég, Párniczky József	helytörténeti, természetvédelmi	5 000
28. Győr-Moson-Sopron	Szany, Fűcsék Piroska	hagyományörző	20 000
29. Győr-Moson-Sopron	Kimle, dr. Jászberényi Ferencné	honismeret-helytörténeti	40 000
30. Győr-Moson-Sopron	Győrszámoly, dr. Filep Antal	helytörténeti, néprajzi	10 000
31. Győr-Moson-Sopron	Győr I., Nagy Hedvig	honismeret-helytörténeti, néprajzi	8 000
32. Győr-Moson-Sopron	Győr II., Nagy Hedvig	honismeret-helytörténeti, néprajzi	8 000
33. Győr-Moson-Sopron	Hédervár, Jakusné Oros Márta	honismereti, néprajzi	10 000
34. Győr-Moson-Sopron	Körmend, Lappints Pál	honismereti	8 000
35. Győr-Moson-Sopron	Sopron, Szalay Józsefné	helytörténeti	15 000
36. Győr-Moson-Sopron	Isonzó-Nova G. I., dr. Bedécs Gyula	honismereti emléktúra	10 000
37. Győr-Moson-Sopron	Isonzó-Nova G. II., dr. Bedécs Gyula	honismereti emléktúra	10 000
38. Hajdú-Bihar	Derecske, Nagy József	helytörténeti	5 000
39. Hajdú-Bihar	Berettyóújfalu, Kállai Irén	honismereti	20 000
40. Hajdú-Bihar	Hajdúdorog I., dr. Fodor István	régészeti	30 000
41. Hajdú-Bihar	Hajdúdorog II., Papp György	honismeret-helytörténeti	15 000
42. Heves	Boldog, dr. Kozári József	régészeti	30 000
43. Heves	Pétervására, dr. Csiffáryné dr. Schwalm Edit	néprajzi alkotó	10 000
44. Heves	Szilvásvárad, Somfai Tiborné	honismereti, népművészeti	40 000
45. Komárom-Esztergom	Tata, dr. Somorjai József	honismereti	20 000
46. Pest	Pilisszentkereszt, Gaján Vilmos	honismereti, helytörténeti	20 000
47. Pest	Ipolság, dr. Liszka József	honismereti, néprajzi gyűjtő	30 000
48. Pest	Szada, Fülep Attiláné	honismereti	10 000
49. Pest	Jászberény, Takács Pál	honismereti	30 000
50. Pest	Tök, Sütő Istvánné	honismereti	10 000
51. Pest	Ipolság II. Kemence-Szob, Mándli Gyula	honismereti	40 000
52. Somogy	Törökkoppány, Károly János	honismereti	30 000
53. Somogy	Kaposfő, Csepinszky Mária	honismereti	15 000
54. Somogy	Fonyód, Bősze Sándor	honismereti	15 000
55. Somogy	Mesztegyő I., Kövesdi Tiborné	honismereti, módszertani	15 000
56. Somogy	Mesztegyő II., Kövesdi Tiborné	honismereti	20 000

57. Somogy	Mesztegyő III., Kövesdi Tiborné	honismereti, néprajzi	15 000
58. Szabolcs-Szatmár-Bereg	Ibrány, dr. Nagy Ferenc	művelődéstörténeti, agrártörténeti	15 000
59. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Kótelek, Boros Imre	honismereti, helytörténeti	10 000
60. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Nagykörű, Füleki Krisztina	honismereti, néprajzi	10 000
61. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Tiszavárkony, Császár István	népművészeti alkotó	25 000
62. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Németh, Kirschseelte, dr. Kovács Sándorné	néptánc	20 000
63. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Tisza Szolnoktól Csongrádig, Pásztor Gyuláné	honismeret-helytörténeti, vándor	15 000
64. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Nagykunság, dr. Orsi Julianna	honismereti, természetjáró	20 000
65. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Tiszafüred, dr. Szabó István	helytörténeti, néprajzi	15 000
66. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Pusztafalu, Veres Vilmosné	néprajzi	8 000
67. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Mezőtúr, Nagy Ferenc	honismeret-helytörténeti	15 000
68. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Túrkeve, Talpalló Pirooska	honismereti	20 000
69. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Jászszerentdrás, Kiss Istvánné	honismeret-helytörténeti	10 000
70. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok)	Szolnok-Tiszaaliget, Somogyiné Borhi Gizella	népművészeti alkotó	20 000
71. Szolnok	Hortobágy, Tóth Klára	hagyományörző	25 000
72. Tolna	Lengyel, Hofler Lajosné	hagyományörző	40 000
73. Vas	Velem I., Peti Györgyné	honismereti	15 000
74. Vas	Velem II., Pete Györgyné	honismeret-helytörténeti, néprajz	20 000
75. Veszprém	Veszprém, dr. Laczkovits Emőke	szakrális néprajz	30 000
76. Veszprém	Nagydém, Marics Lajos	régészeti	20 000
77. Veszprém	Tapolca, Reindl Erzsébet	honismereti, helytörténeti	10 000
78. Veszprém	Gyulaíratót, Hadnagy László	régészeti segítő	5 000
79. Veszprém	Pápa, Váminé Molnár Emma	honismereti	5 000
80. Veszprém	Vásárosnamény, Bella Gizella	történelmi	10 000
81. Veszprém	Veszprém II., Borián Beatrix	honismereti	5 000
82. Veszprém	Mátraszentlászló, Mag Éva	néprajzi	5 000
83. Zala	Lenti, dr. Gyimesi Endre	honismereti levéltáros	20 000
84. Zala	Balatonederics, Ágoston Károly	szellemi néprajz	30 000
85. Hagyományörzők Szövetsége	B. szabadi-Sóstó, dr. Tóth József	honismereti	15 000
86. Hagyományörzők Szövetsége	Kárpátalja-Tarpa, Baksa Brigitta	falukutató	40 000
87. Honismereti Szövetség	Zsámbék, dr. Kovács József	honismereti szakkörvezető-képző	* 100 000
88. Honismereti Szövetség	Brennbergbánya, Vajda Ferencné	történelmi módszer-szer-tani továbbképző	200 000
Összesen			1 661 000

*A brennbergbányai tábor szervezéséhez a Művelődési Minisztériumtól pályázat útján nyert 200 000 Ft támogatást használjuk fel.

A honismeret a hazai sajtóban

Február

1. Gyomaendrődön a félszáz tagot tömörítő Honismereti Egyesület az endrői gyermekek élete a századfordulótól címmel megjelentette első kiadványát (UM) – A pápai Jókai Kör kezdeményezésére az eredetihez közel eső helyre visszaállították azt a kőkeresztet, amely az 1809-ben, a győri csatában meghalt francia katonákra emlékeztet (DM).

4. A romániai (Bihar megyei) Margitán az RMDSZ és a különböző egyházak szervezésében Petőfi-szobrot avattak (PN) – A körmendi kórház támogatásával helytörténeti baráti kör alakult, ahol a település történelmi eseményeivel, hagyományaival, szokásaival ismerkednek meg a résztvevők (VN).

6. A kisbéri honismereti kör az 1970-es évek elején született, s azóta szorgos munkával végzik településük történetének és kulturális hagyományainak ápolását, feltárását, népszerűsítését. Első kiadványuk, a Kisbéri Honismereti Füzetek 1989-ben jelent meg (DL) – Ceglédi Mihály könyvtárvezető irányításával a helytörténeti csoport összeállította a Nagyszénás múltját tárgyaló kézikönyvet, s ennek kiadását is a helyi könyvtár vállalta (BMN).

8. Vác egyik negyede visszaköveteli a török időben elpusztult falu nevét, a Naszályt. A faluszervezők előterjesztéséről népszavazás fog dönteni (PMH) – Módvánának nagy a szejje címmel csángó magyar műsört tartottak Érden, amelyet Halász Péter, a Honismeret szerkesztője nyitott meg (PMH) – Dr. Csanádi György bátaszéki ottona valóságos múzeum. Pincemúzeumában a gazdag régészeti és néprajzi anyag a környék múltját eleveníti fel (NÖT).

10. A Magyar Nemzet részletes ismertetést közöl a Honismeret folyóiratról (MN) – A napokban tartotta soros összejövetelét a Hatvani Lajos Múzeum Baráti Köre, melynek keretében a néprajzi gyűjtőmunka időszzerű kérdéseit is megvitatták a hatvani helytörténészek. (NéH).

11. Közgyűlést tartott a Komárom-Esztergom megyei Honismereti Egyesület. Beszámoló hangzott el a megyei és az országos helytörténeti tevékenységről, majd személyi kérdésekben döntöttek (DÍ).

13. Három évvel ezelőtt kapta meg a városi rangot Monor. A szerény jubileum alkalmával kiállítást szervez a Helytörténeti Kör, a Közművelődési Egyesület és a Városi Könyvtár (PMH) – Közgyűlést tartott a több mint 200 tagot tömörítő Pest megyei Honismereti Egyesület. Elfogadták a módosított működési szabályzatot, az idei munkatervet, s Mándli Gyula személyében új elnököt választottak (PMH).

14. A Honismereti Szövetség pályázatot hirdetett az idei honismereti táborok támogatására (VN) – Tornyiszentmiklóson a volt tsz-iroda épületében kapott helyet a helytörténeti gyűjtemény (ZII).

16. Évek óta várták I.őrinciben, hogy településük városi rangot kapjon. Kívánságuk teljesült és az ünnepségsorozat keretében Tájházat is avattak, amely a település múltját, hagyományait hűen mutatja be (NéH).

18. A kuruc hagyományokat ápoló Baján megalakult az ország első tárogatóegyesülete (KM).

19. A Szentendrén élő Tetlak Pál egy évtizede járja az országot, hogy megismerje és később könyvekben bemutathassa az utókornak a régi idők még fellelhető emlékeit. A drégelypalánki vár feltárása is az ő érdeme (TMH).

21. Garán megbeszélést tartott a 126 tagot számláló Bácskai Hagyományörző Egyesület vezetősége. Szanyiné Szabó Katalin elnök ismertette az idei programot (PN).

24. A Pesthidegkúti Helytörténeti Kör Hidegkút fejlődése térképeken 1732-től címmel rendezett előadást a Petőfi Sándor Művelődési Házban (MN) – A közelmúltban tartotta idei első összejövetelét az Ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör, ahol az önkormányzat a leendő, nyolcféle változatban elkészült címerrel kerte ki a tagok véleményét (DH) – Újpest alapításának 150 éves évfordulóján a középiskolások helytörténeti vetélkedőn vettek részt. A következő tanévtől az általános iskolások részére előírják a szűkebb környezetük történetének szervezett formában történő megismerését (MN).

26. A Vas megyei Honismereti Egyesület soros közgyűlésén a mozgalom időszzerű kérdéseinek megbeszélése mellett a megyei kiadványok borzejére is sor kerül (VN) – A Veszprém megyei Múzeumok Baráti Köre rendezésében a Vitézi Rend történetét, jelenét és esleleges jövőjét tekintették át az érdeklődők (DN) – Pápai Jókai Kör főtűkára, Huszár János kezdeményezte, hogy a városban szervezzék újjá a honismereti mozgalmat (DN).

27. Világfa címmel néprajzi, kultúrtörténeti, ismeretterjesztő magazin próbaszáma jelent meg a Hermann Antal Néprajzi Alapítvány kiadásában (MN).

28. Kápolnán a Kossuth-Dembinszky-emlékparkban elhelyezett márványtáblánál, a csata 143. évfordulóján a helyi honismereti kör is elhelyezte a kegyelet virágait (UM) – A hatvani városháza épületében tartotta alakuló ülését a Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület helyi csoportja (NéH).

Március

2. A komlói képviselő-testületi ülésen döntöttek a helytörténeti múzeum kialakításáról és működtetéséről (DN).

4. A Kerepesi temetőben Karsa Ferenc honvédhadnagy kopjafájánál többek között a Hagyományörző Gyermekszövetség kegyeleti megemlékezést tart március 14-én (PMH) – A Kossuth-alapítvány kuratóriumának felkérésére a körmendi Szabó József Honismereti Egyesület összeállította városuk Kossuth Lajossal kapcsolatos dokumentumait (VN).

5. Mórahalmon 100. évfordulóját – egy hétig tartó jeles rendezvénysorozattal – ünnepelték meg, mely során helytörténeti kiállítást, vetélkedőt is szerveztek (CSMH).

7. A debreceni II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkör megalakulásának 40. évfordulójára emlékezett. Ünnepi üléssükre meghívták a volt tagokat is. (DN).

9. Immár nyolcadszor rendezték meg Magyarország az én hazám című honismereti vetélkedőt, melynek területi döntőjére Zalaegerszegen kerül sor, Vas, Somogy, Zala megye diákjainak részvételével (ZH).

10. A rádió is felfedezte Fellegi Imre helytörténész, aki Bodajkon másfél mázsányi írott és fotózott dokumentum tulajdonosa (FNH) – Lezajlott az 1992. évi Csongrád megyei néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat eredményhirdetése. Az első díjat Szigeti György Apáttalva népi jogelete című dolgozatával nyerte el (DM) – A mosonmagyaróváriak tervbe vették, hogy a Zsuzsi és Andris babát a jellegzetes tájegységek népviseletébe öltöztetik, és az erdélyi hasonló gyűjteménnyel bővítve létre kívánják hozni a Kárpát-medence paraszti-népi viselet babatárát (SzF).

11. Geszten, Arany János születésének 175. évfordulóján alakult meg hivatalosan az Arany János hagyományörző csoport (BMH) – Barabás Jenő néprajzkutató professzor az idei Gottfried Johann Herder-díj egyik kitüntetettje (MH).

12. Siklósan március 15-e alkalmából helytörténeti konferenciát rendeztek. Előadások hangzottak el a baranyai szerbekről, Siklós és környékének horvát és német lakosságáról, a siklósi holocaustról, a cigányságról (DM) – Tóth Sándor szabadszállási helytörténész, a helyi baráti kör vezetője a Lakitelek Alapítvány segítségével jelenteti meg szabadszállási monográfiáját (PN).

14. Megalakult a Somogy megyei Honismereti Egyesület, elnöke Jáger Márta, a megyei levéltár igazgatóhelyettese. A tervek között elsőként egy összetett pályázat kiírása szerepel, melynek célja a somogyi mozgalom helyzetének felmérése (SN) – Miskolc-Görömbölyön a szülők és az óvodák népi hagyományokat őrző jellegűeket bemutató tárlatot rendeztek be az óvodában (EM).

16. Négy megye és a főváros diákjai adtak számot Budapest és a Duna-kanyar nevezetességeiről. A komplex honismereti vetélkedőn az egri csapat győzött (NéH) – Egerváron a község önkormányzata és a Helytörténeti és Községépítő Egyesület közös ünnepségén felszentelték a település lobogóját (ZH) – A Tolna megyei Honismereti Egyesület májusban Szekszárdon a helytörténeti kutatók részére tapasztalatcserével egybekötött találkozót szervezett (NéT).

17. Ferencváros 200 éves című helytörténeti kiállítás bővítésére felhívtak tettek közzé, melyben kéri a városrészhez kötődő polgárokat, hogy a birtokukban lévő dokumentumokat ajánlják fel (MH) – Harmadik alkalommal hirdették meg Miskolcon az Istvánffy Gyula honismereti gyűjtőpályázatot, amelyre 44 szerző 42 pályamunkája érkezett be, ami összerjedelemben 2700 oldalt tesz ki (EM).

19. Hollókőre kirándulnak a hevesi hagyományörzők. A csoport megismerkedik a község népi műemlékeivel, gazdag hagyományaival, a táj különlegességeivel (NéH).

20. Pável Ágoston neves tudós tiszteletére Szombathelyen két évenként minden általános iskolás számára hagyományörző vetélkedőt szerveznek, melynek zsűrijébe mindig meghívják Pável Ágoston lányát, Pável Juditot (VN) – Dr. Újváry Zoltán egyetemi tanár szülőföldje iránti őrzelte, megbecsülése jelölül Pro Gömör – Gömörért címmel alapítványt létesített (EM).

21. Mátészalkán a Szatmári Múzeumban Párdy Mihály magángyűjtő csaknem 2000 darabos ásvány-gyűjteménye tekinthető meg (KN).

24. Tíz éves múltjára visszatekintve tartja ez évi közgyűlését Pécsen a Honismereti és Városszépítő Egyesület. A 6 szakbizottságot működtető egyesület kezdeményezésére az elmúlt évtizedben jelentős értekek jöttek létre (DN).

26. Kiseb átalakulás után márciustól ismét látogatható az ócsai Tájház (PMH).

31. Verőcén megalakult az Emlékmű Kör, amely a verőcei áldozatok emléket akarja megőrizni egy emlékmű felállításával. Alakulóban van a verőcei Faluvédő és Szépítő Egyesület (PMH). Tápióságon megalakult a község barátainak köre. Tervezik, hogy a külföldön élő tápióságiakkal is felveszik a kapcsolatot. Új-ság néven havonta megjelenő lap indítását is elhatározták (TMH).

A szemlézett sajtótermékek: Békés Megyei Hírlap (BMH) – Békés Megyei Népújság (BMN) – Csongrád Megyei Hírlap (CSMH) – Dél-Magyarország (DM) – Déli Hírlap (DH) – Dolgozók Lapja (DL) – Dunántúli Napló (DN) – Észak-Magyarország (EM) – Fehér Megyei Hírlap (FMH) – Kelet-Magyarország (KM) – Mai Nap (MN) – Magyar Hírlap (MH) – Magyar Nemzet (MN) – Népújság (Heves) (NéH) – Népújság (Tolna) (NéT) – Pesti Hírlap (PH) – Pest Megyei Hírlap (PMH) – Petőfi Népe (PN) – Somogyi Néplap (SN) – Szabad Föld (SzF) – Új Magyarország (UM) – Vas Népe (VN) – Zalai Hírlap (ZH).

- litikai lap; szerkeszti Pánczél Dániel.
- Martinovics Ignác* megírja a *Monitum ad Hungaros* című röpiratát. Ez felhívás a magyar néphez az emberi jogok és az új alkotmány érdekében.
- Megalakul Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága Kolozsvárott.
- Megkezdí működését *Mária Krisztina* főhercegnő magyaróvári (Moson vármegye) textilüzeme, *Josek Goulard* csabai (Békés vármegye) szeszüzeme.
- Megindul Kassán az *Orpheus* című irodalmi lap; szerkeszti *Kazinczy Ferenc*.
- Juraj Fándly* Nyitrán megalakítja a Szlovák Tudós Társaságot.
- A sárospataki református főiskola – az országban elsőként – tanszéket állít a hazai jog tanítására.
- Megindul Kolozsvárott *Étienne András* vezetésével a Kémia–Metallurgia Iskola.
- 1843 Megjelenik Pesten a *Honderű* című konzervatív szépirodalmi és művészeti hetilap.
- Megnyitja kapuit *Huber Ignác* budai Színköre.
- A Pesti Nemzeti Színház bemutaja *Vörösmarty Mihály* Egressy Béni által megzenésített költeményét, egy későbbi alkalommal Szigligeti Ede Szökött katoná című színművét.
- A felvidéki vastermelők értekezlete elhatározza, hogy „nagyszabású vasgyártó művet” létesít. Ezután kezdődik meg az Özdí Vasgyár építése, amelynek első terméke 1846 őszén hagyja el a Sajó völgyét.
- Vay Abrahám* gróf elnökletével Pozsonyban megalakul a Magyar Kereskedelmi Társaság.
- Schlick Ignác* Budán vas- és fémöntő műhelyt alapít.
- Megkezdí a munkát *Moll József* kassai gyapjúüzeme; *Hajós Sándor* budai kalapüzeme; *Bekény János* és *Solichon Antal* kishalászi (Nógrád vármegye) cukorfőzőüzeme. Gyárkiváltságot kap *Jordán Gáspár* és fia pesti bőr-, *Kölber Jakab* pesti kocsigyártó-, valamint *Lackenbauer Sámuel* és társa nagykanizsai likőrüzeme.
- Megjelenik Pesten *Erdélyi János* Nemzeti iparunk című műve, *Fényes Elek* kiegészítésével.
- 1868 A Nemzeti Színházban először adják elő a *Hamletet Arany János* fordításában. Megnyitják a Pécs–Barcs–Murakeresztúr vasútvonalat.
- A király szentesíti a magyar–horvát kiegyezésről szóló 1868. XXX. törvénycíkket (Magyar- és Horvátország egy államközösséget alkot mind a Monarchia többi országával, mind a kül-országokkal szemben.)
- A király szentesíti az 1868. XXXVIII. törvénycíkket, a népiskolai törvényt. (Általános tankötelezettséget vezet be 6–12 éves korig; kimondja, hogy „minden” növendék anyanyelvén nyerve az oktatást.)
- A király szentesíti az 1868. XLIV. törvénycíkket „A nemzetiségi egyenjóság” tárgyában.
- Megnyílik az országos izraelita kongresszus, amelyen megállapítják a hitközségek új szervezetét, és szabályozzák a felekezeti iskolák működését.
- Megnyitják az arad–gyulafehérvári vasútvonalat. Megalakul a Magyar Államvasutak (MÁV), az Angol–Magyar Bank és számos új részvénytársaság.
- Megkezdí az első pesti vízmű építését. Megindul a *Borsszem Jankó* című élel, a *Slovenské Noviny* című szlovák és a *Frederatiunnea* című román újság.
- Pesten megalakul a Nemzeti Torna Egylet.
- 1893 *Banki Donát* és *Csonka János* szabadelomra jelentik be a világ első porlasztóját, amelyet két évvel korábban készítettek el.
- A telefonhírmondó (*Puskás Tivadar*) megkezdí rendszeres adásait Budapestén.
- Jókai Mór* Budapest díszpolgárává választják.
- Felavatják *Stróbl Alajos* Arany János szobrát a Múzeumkertben.
- 1918 Budapestén bemutatják *Bartók Béla* *Román népi táncok* című zeneművét.
- A Zeneakadémián megtartják *Kodály Zoltán* második szerzői estjét.
- Megindul az első légitársaság Budapest és Bécs között.
- Banki Donát* ismerteti a Vaskapu-vízierőmű tervét.
- Áradják Budapestén a Szent Gellért Szálloda épületét.
- 1943 A május 31–június 2. között megrendezett könyvnapokon 80 könyv jelenik meg.
- A Magyar Élet Könyvtáraitnak Társasága és a Soli Deo Glória Szövetség által Balatonszárszón megrendezett ifjúsági találkozón – mintegy 600 résztvevő előtt – a népi írók tartanak előadásokat.
- 1968 Romániában a Nagy Nemzetgyűlés megszünteti a Maros–Magyar Autonóm Tartományt.
- A Hazafias Népfront IV. Kongresszusa Budapestén, amelyet követően elhatározzák Honismereti Bizottság létrehozását.

A Honismeret Évfordulónaptára

1993

- 1093 IV. Vilmos toulouse-i gróf, úrbán Jeruzsálem felé, Bodrog várában felkeresi I. (Szent) László királyt, és felkelti érdeklődését a Szentföld felszabadítása iránt.
- 1192–1195 Összeállítják a Pray-kódexet. Benne található a legrégibb összefüggő szövegű magyar nyelvemlék: a Halotti beszéd és könyörgés.
- 1193 III. Béla a horvátországi Modrus vármegyét hadi szolgálat fejében Bertalan ispánnak, a Frangepánok ősenek adományozza. Királyi vármegye elidegenítésére ez az első példa. Bár-Kalán nembeli Kalán pécsi püspök Horvátország és Dalmácia kormányzója.
- 1243 IV. Béla megerősíti és bővíti a szepesi nemeselek kiváltságait és rögzíti katonáskodási kötelezettségeiket. Az olasz származású Rogerius váradi főesperes megírja a tatárjárásról szóló Carmen Miserabilát. (1488-ban Tarnóczy János krónikájának függelékeként ki nyomtatják.)
- 1293 III. András anyjának, Morosini anyakirálynénak adományozza a szlavón hercegséget a tengermentéi részekkel és Pozsega vármegyével együtt. Dragutin István szerb király fia, László hg. eljegyzi Velencében III. András unokahúgát, Konstancia Morosinót.
- III. András elrendeli, hogy a gyulafehérvári káptalan két birtokának kivételével a románokat a székesi (Fehér vm.) királyi uradalomba telepítsék. (Megjegyzés: Magyarország történelmi krónikája I. kötete románokat ír, pedig akkor csak vlachok vagy oláhok lehettek.)
- 1393 Lackfi György macsói bán vezetése alatt királyi sereg harcol a déli végeken a törökök ellen.
- Dahisa István bosnyák király kibékül I. Zsigmond királlyal.
- Hervoja bosnyák vajda elpártol László nápolyi királytól, és elismeri I. Zsigmond fennhatóságát.
- 1443 I. Ulászló és az országnagyok budai tanácskozásukon határozatokat hoznak a török ellen nyáron indítandó háborúról. A hadjárat vezére Hunyadi János, a magyar sereg október közepén a Dunán átkelve benyomul Szerbiába, több győzelmet arat a törökök felett, november 22-én elfoglalja Pirotot, majd Szófiáig hatol. A tél elől visszavonulóban a sereg december 12-én vereséget mér Zlatičánál II. Murád szultánra, december 22-én Melsicánál Kászim beglerbégre, végül 1444. január 2-án a Kunovica hágónál Turakán bég csapatait.
- 1493 A Kinizsi Pál alapította pálos körben elkészül Kinizsi Pálné Magyigna magyar nyelvű imádságosve, a gazdagon díszített Festetidex.
- 1543 I. Szulejmán szultán elfoglalja július 1-én Siklóst, 20-án Pécsét, majd ezt követően Tolna vármegye várainak egy részét. Szulejmán augusztus 10-én elfoglalja Esztergom várát (az esztergomi Nagyszombatba teszi át székhelyét) 17-én Tata várát, szeptember 1-én Székesfehérvárt.
- 1593 Szimán nagyvezér október 6-án elfoglalja Veszprémet, majd Palotát (Várpalotát) novemberben. A felső-magyarországi királyi csapatok novemberben Rákosinál megverik a törököket, visszafoglalják Divényt (Balassi Bálint parancsnoksága alatt), továbbá Fülöp Szécsény, Buják, Kékkő, Somosi, Hollókő (Nógrád vármegye), Drég és Palánk (Hont vármegye), valamint Ajnádkő (Gömör vármegye) várát.
- Vimpác (Sopron vármegye) ferences kolostorában nyomda kezd meg működni.
- Megjelenik: Bártfán Az keresztényi gyülekezetben való isteni dicséretnek című Lutheránus énekeskönyv; Kolozsvárot Baranyai Decei János Syntagmája, az első jogtudományi munka, amely a római és a magyar jog összehangolására törekszik.
- 1643 I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna hajdúszabadságot adományoz a Balsára (Szabolcs vármegye) települt hajdúvitézteknek.
- Kötörő malom első magyar nyelvű említése a fogarasi vártartomány ez évi összeírásában.
- 1693 I. Lipót király Debrecen április 11-én szabad királyi városi rangra emeli. Jenő várát (Zaránd vármegye) a török május 27-én feladja.
- Megjelenik Löcsén Gyöngyösi István epüszke: „Porából megelégedett Phoenix, avagy... Kemény János... emlékeztet.”
- 1743 A budai lövészegylet jóváhagyás végett bemutatja alapszabályát a városi tanácsnak.
- Mária Terézia királynő megerősíti a magyarországi szerbek 1691-ben kapott kiváltságait. Megjelenik Debrecenben Maróthi György Arithmetica vagy számvetésnek mestersége című könyve.
- 1793 Megindult heti kétszeri megjelenéssel a Bétsi Magyar Merkurius című po-

- † 1243. *Uros* (?) tihanyi, majd pannonhalmi apát (x ?)
- † 1368. *után Lackfi Miklós* (?) hadvezér (x ?)
- † 1393. *Kont István*, a népmondák szerinti Zsigmonddal szembeszálló hős (x ?)
- † 1468. *Hédervári László* (?) egri püspök (x ?)
- † 1493. *Báthori István* (?) hadvezér, erdélyi vajda (x ?)
- † 1493. *Geréb Mátyás* (?) horvát, dalmát, szlavón bán (x ?)
- x 1543. *Batthyány Boldizsár* (?) humanista műveltségű főúr, tábornok († Rohonc, 1590. febr. 11.)
- † 1543. *Frangeán Ferenc* (Pozsony) főpap, diplomata (x ?)
- x 1543. *Jurisch Miklós* (?) horvát főnemes (x Zengg, 1490.)
- x 1543. *Károlyi Péter* (Nagykároly) püspök († Debrecen, 1576. ápr. 10.)
- † 1568. *Hoffhalter Rafael* (Gyulafehérvár) nyomdász, betűmetsző (x Poznan, 1525 körül)
- x 1593. *Illésházi Gáspár* (?) felvidéki főúr († 1648.)
- † 1618. *Klősz Jakab* (Bártfa) nyomdász (x ?)
- x 1643. *Bottyán János* (?) kuruc generális, a híres „Vak Bottán” († Lőrincskáta, 1709. szept. 27.)
- x 1643. *Nadányi János* (Kőrösnadány) református lelkész, történetíró († Nagybjom, 1707. júl. 8.)
- x 1643. *Wohlmuth János* (Ruszt) zeneszerző, orgonista († Sopron, 1724. jan. 9.)
- x 1643. *Zrínyi Ilona* (Ozalj, Horvátország), II. Rákóczi Ferenc anyja, Munkács védője († Nikomédia, Kis-Ázsia, 1703. febr. 18.)
- x 1668. *Török András* (?) Gömör-Nógrád vármegyei nemes, Rákóczi fejedelem udvari hadnagya († Podrecsány, 1723. aug. 19.)
- x 1693. *Hamon Kristóf* (Pogratiz) építőmester († Buda, 1748. febr. 3.)
- † 1693. *Lónyay Anna* (?) Gyöngyösi Porábul megéledett Phoenixének anyja (x ?)
- x 1718. *Markhot Ferenc* (?) orvos († 1796.)
- † 1718. *Nádasdy Ferenc* (?) császári generális (x 1667.)
- x 1718. *Rettegi György* (?) emlékiratíró († 1786.)
- x 1743. *Benkő Sámuel* (Kisbácson) orvos († Miskolc, 1825. ápr. 25.)
- x 1743. *Bessenyei Sándor* (Bercel) költő, műfordító († Kelinc, 1809. febr. 24.)
- x 1743. *Hadaly Károly* (Nagysziget) matematikus, egyetemi tanár († Pest, 1834. júl. 19.)
- † 1743. *Hell Máté Kornél* (Selmecbánya) bányagépmester (x Schlackenwerth, 1650.)
- x 1743. *Mikó Miklós* (Olthidvég) gárdatiszt († Nagyszében, 1790. febr. 23.)
- x 1743. *Stettner Gábor* (Buda) műkedvelő festő († uo., 1815. dec. 22.)
- x 1743. *Wernischek János Jakab* (Turóc vm.) orvos († Bécs, 1804. júl. 18.)
- † 1768. *Tőke István* (Nagyenyed) természetudós, tanár (x 1700 előtt)
- x 1793. *Anaál Mihály* (Jászladány) könyvtáros, akadémikus († Pest, 1850. jún. 20.)
- x 1793. *Aulich Lajos* (Pozsony) honvéd tábornok, honvédelmi miniszter, az aradi 13 vitéz tanú egyike († Arad, 1849. okt. 6.)
- x 1793. *Bárany Boldizsár* (?) ügyvéd, drámaíró († 1860.)
- x 1793. *Kiss Pál* (Szentgrót) apátkanonok, tanár, pedagógiai író, akadémikus († Bécs, 1847. okt. 31.)
- x 1793. *Lollok Károly* (?) bányamérnök, tanár († Pozsony, 1880. júl. 20.)
- x 1793. *Tiboldi István* (Székelyszentmiklós) népdalgyűjtő, költő († 1880-as évek)
- x 1793. *Ujfalussy Sándor* (?) színész († Nagyvárad, 1845?)
- x 1793. *Ujbázy László* (Budamér) a Sáros vm.-i ellenzék vezére, 1848–49 kiemelkedő politikusa († San Antonio, USA, 1870. márc. 7.)
- x 1818. *Almásy Pál* (Gyöngyös) Habsburg-ellenes politikus, nagybirtokos († Bp., 1882. nov. 1.)
- x 1818. *Auffenberg Norbert* (?) katonatiszt, Kossuth hadsegédje († Arad, 1849. aug. 23.)
- x 1818. *Diósy Márton* (Szilágynagyfalu) újságíró († London, 1892. márc. 21.)
- x 1818. *Follinusz János* (Szolnok) színész, színingazgató († Bp., 1965. máj. 28.)
- x 1818. *Gallik András* (Bercéte) emlékiratíró († Kassa, 1885. jún. 18.)
- x 1818. *Jubál Károly* (Székesfehérvár) tanár, az 1850–51-i önkényuralom elleni szervezkedés résztvevője († Pest, 1853. márc. 3.)
- x 1818. *Kaczvinsky János* (Borsod vm.) operaénekes, színingazgató († Bp., 1880. máj. 13.)
- x 1818. *Kerpel Lipót* (Kismarton) festő, grafikus († Bécs, 1880. ápr. 2.)

- x 1818. *Medve Imre* (Nagyvárad) festő, író († Bp., 1878. nov. 3.)
- x 1818. *Alessandro Monti* (?) honvédek ezredes, olasz szabadságharcos († 1854.)
- x 1818. *Ország Antal* (Máramarosziget) festő, grafikus († Buda, 1878. ápr. 6.)
- x 1818. *Sikó Miklós* (Septér) festő († Marosvásárhely, 1900. máj. 5.)
- x 1843. *Bella János Lipót* (Liptószentmiklós) zeneszerző († Pozsony, 1936. máj. 25.)
- + 1843. *Kölber Jakab* (Pest) kocsigáros, ipari úttörő (x Pest, 1787.)
- x 1843. *Liebmann Mór* (Győrke) orvos, nőgyógyász († Bp., 1908. márc. 24.)
- x 1843. *Szabó Antal* (?) újságíró, író († Bp., 1906. márc. 22.)
- x 1868. *Dalnoki Viktor* (Nagyvárad) rendező, operatőr († Bp., 1955. febr. 13.)
- x 1868. *Hoepfner Guido* (Szepesváralja) építész († Bp., ?)
- x 1868. *Lakner Adolf* (Stankovác) gazdasági szakember († Bp., 1939. aug. 3.)
- x 1868. *Limbacher Károly* (Pozsony) kerész († Bp., 1937. szept. 6.)
- x 1868. *Moshammer Román* (Bécs) hárfaművész, főiskolai tanár († Bp., 1920. szept. 15.)
- x 1868. *Oláh Gusztávné Fodor Róza* (Csiksomlyó) festő († Bp., 1961. márc. 9.)
- x 1868. *Rott Sándor* (Pest) színész († Bp., 1942. dec. 16.)
- x 1868. *Sebestyén Artúr* (Pest) építész († Bp., 1943. dec. 7.)
- x 1868. *Szenes Adolf* (?) tanár, pedagógiai író († 1948)
- x 1868. *Szentgáli Antal* (Baja) mérnök († Bp., 1945. aug. 26.)
- x 1868. *Sztankay Ábra* (Verespatak) gyógyszerész, vegyész († Debrecen, 1936. jan. 25.)
- x 1893. *Havas Gyula* (Bp.) újságíró, kritikus († 1918. szept.)
- x 1893. *Schiffer Ernő* (Bp.) röntgenológus főorvos († Bp., 1951. dec. 20.)
- x 1893. *Szenteleky Kornél* (Pécs) író, költő, műfordító, szerkesztő († Oszivác, 1933. aug. 20.)
- x 1893. *Török Zoltán* (Marosvásárhely) geológus, egyetemi tanár († Kolozsvár, 1963. ápr. 2.)
- x 1893. *Zilzer Hajnalka* (Bp.) kémikus, szobrász († Bp., 1957. márc. 27.)
- x 1903. *László Miklós* (Bp.) színész, író († New York, 1973. ápr. 19.)
- x 1903. *Veszely Ferenc Kristóf* (?) színész († 1977. márc. 13.)

- x 1913. *Dimény István* (Bp.) író, újságíró († Bukarest, 1973. jún. 22.)
- x 1913. *Németh Pál* (Bp.) építész († Bp., 1959. máj. 22.)
- x 1918. *Dániel Ernő* (Bp.) zongoraművész († California, USA, 1977.)
- + 1918. *Günther Frigyes* (Gödöllő) erdőmérnök, tanársegéd (x Bp., 1879. okt. 13.)
- + 1953. *Patai József* (Tel-Aviv) író, költő, műfordító (x Gyöngyöspata, 1882. jan. 5.)
- + 1968. *Vermes Pál* (London) matematikus (x Újpest, 1897. júl. 31.)

JANUÁR

1. + 1943. *Sáfáry László* (Ukrajna) költő (x Munkács, 1910. nov. 16.)
- x 1893. *Balint Nagy István* (Makó) fül-orr-gege orvos, orvostörténész († uo. 1931. dec. 2.)
- x 1903. *Koszó Jánosné Ferch Irma* (Arad) zeneszerző († Bp., 1977. okt. 15.)
- + 1943. *Hegedűs Lóránt* (Bp.) gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter, író, akadémikus (x Bp., 1872. jún. 28.)
- + 1943. *Rejtő Jenő* (Jevdokovo, Szovjetunió) író (x Bp., 1905. márc. 29.)
2. x 1893. *Gaál Béla* (Dombrád) színházi és filmrendező († 1944-45?)
- x 1903. *Mátonfi László* (Szamosújvár) gyógyszerész, egyetemi tanár († Marosvásárhely, 1973. okt. 20.)
- x 1913. *Terényi István* (Bp.) kiadói szerkesztő, műfordító († Bp., 1973. nov. 2.)
3. x 1893. *Bozzay Margit* (Kemenesszentpéter) író († Bp., 1942. márc. 17.)
- x 1903. *Hamoki Ferenc* (Veszprém) költő, író († Bp., 1965. júl. 25.)
5. x 1868. *Richter Aladár* (Rimaszombat) botanikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1927. jún. 11.)
- + 1943. *Berán Lajos* (Bp.) szobrász, éremművész (x Bp., 1882. jún. 9.)
6. x 1818. *Hazslinszky Frigyes Ákos* (Késmárk) botanikus, tanár, akadémikus († Eperjes, 1896. nov. 18.)
- x 1868. *Baracs Károly* (Pest) mérnök, közlekedési szakértő († Bp., 1929. máj. 31.)
- x 1868. *Menyhárt Gáspár* (Ekel) jogász, egyetemi tanár, akadémikus († Szeged, 1940. júl. 30.)
- x 1868. *Széchenyi Miklós* (Sopron) egyházi író, nagyváradi püspök († Bp., 1923. dec. 1.)
- x 1893. *Tompa Ferenc* (Bp.) ősrégész, egye-

- temi tanár, akadémikus († Bp., 1945. febr. 9.)
7. x 1843. *Koch Antal* (Zombor) geológus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1927. febr. 8.)
 - x 1868. *Bernstein Béla* (Várpalota) főrabbi, történész († Auschwitz, 1944.)
 8. x 1903. *Haraszi István* (Sátoraljaújhely) gépészmérnök († Bp., 1968. jan. 18.)
 9. x 1868. *Kosztolányi Kann Gyula* (Bp.) festő, építész († Bp., 1945. jan. 5.)
 - x 1868. *Naményi Lajos* (Arad) irodalomtörténész († Bp., 1905. máj. 5.)
 10. x 1493. *Oláh Miklós* (Nagyvárad) esztergomi érsek († Pozsony, 1566. jan. 15.)
 11. x 1843. *Weber Ede* (Bázel) pedagógus, szövelész, nemzetgazdász († Kerepes, 1935. szept. 24.)
 - x 1893. *Holder József* (Nagybocskó) költő, újságíró, műfordító († Bp., 1945. jan. 5.)
 - x 1903. *Dékány András* (Kecskemét) író († Bp., 1967. máj. 30.)
 12. x 1903. *Fábián István* (Szombathely) irodalomtörténet-író († Pécs, 1961. aug. 4.)
 13. x 1843. *Beck Hugó* (Madaras) kúriai bíró († Bp., 1926. nov. 25.)
 14. x 1923. *Hegedűs András* (Beretke) irodalomtörténész, főiskolai tanár († Szeged, 1975. febr. 15.)
 15. x 1868. *Gergely Imre* (Bp.) festő († ?)
 - x 1903. *Incze Gyula* (Nyújtód) igazságügyi orvostani kutató, egyetemi tanár, († Bp., 1955. jan. 30.)
 - x 1913. *Bíró László* (Bp.) belgyógyász († Bp., 1971. aug. 21.)
 - x 1923. *Wittman Tibor* (Jászberény) történész, egyetemi tanár († Szeged, 1972. júl. 31.)
 16. x 1893. *Gergő Zoltán* (Szeged) közgazdász († Bp., 1975. aug. 24.)
 17. x 1818. *Haberern Jónatán* (Felka) teológiai tanár, filozófiai író, akadémikus († Bp., 1880. ápr. 8.)
 - x 1843. *Festetics Andor* (Pest) földművelésügyi miniszter († Böhönye, 1930. aug. 16.)
 18. x 1903. *Bisztray Gyula* (Fogarás) irodalomtörténész, könyvtáros, egyetemi tanár († Bp., 1978. jan. 3.)
 19. x 1903. *Rimanóczy Gyula* (Bécs) építész († Bp., 1958. dec. 19.)
 20. x 1868. *Boemm Ritta* (Lőcs) festő († Bp., 1948. ápr. 16.)
 - † 1953. *Gábor Andor* (Bp.) író, költő, újságíró, műfordító, kritikus (x Újnéppusztá-Magyarszerdahely, 1884. jan. 20.)
 21. x 1843. *Szentkláray Jenő* (Törökbecse) történész, akadémikus († Temesvár, 1925. okt. 12.)
 - † 1868. *Aszóth Sándor* (Buenos Aires) mérnök, honvédtiszt (x Keszthely, 1811. dec. 18.)
 - x 1913. *Gömöri Béla* (Székesfehérvár) fül-orr-gégész orvos († Bp., 1974. jún. 18.)
 - † 1918. *Bezerédj Pál* (Hidja) akadémikus, nagy szerepe volt a selyemhernyótenyésztés fellendítésében (x Sopron, 1840. márc. 17.)
 - † 1943. *Bálint György* (Sztarij Nyikolszkoje) író, újságíró, kritikus (x Bp., 1906. júl. 9.)
 - † 1973. *Szabolcsi Bence* (Bp.) zenetörténész, akadémikus (x Bp., 1899. aug. 2.)
 23. x 1918. *Timár Lajos* (Zágráb) botanikus († Szeged, 1956. szept. 18.)
 24. x 1843. *Horváth Gyula* (Orbaitelek) publicista († Bp., 1897. aug. 19.)
 25. x 1818. *Krúspér István* (Miskolc) mérnök, műegyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1905. júl. 2.)
 - x 1893. *Vigh Ferenc* (Petrozsény) bányamérnök († Bp., 1967. jan. 1.)
 - x 1903. *Benedekfalvi Gáspár* (Debrecen) levéltáros († Miskolc, 1970. jan. 21.)
 - x 1903. *Vargha László* (Berhida) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1971. júl. 1.)
 - † 1923. *Schunda Vencel József* (Bp.) hangszerkészítő (x Dubetz, Csehország, 1845. máj. 19.)
 28. x 1843. *Antolik Károly* (Kolbach) tanár, fizikus, szakíró († Pozsony, 1905. jún. 20.)
 - x 1868. *Veress Zoltán* (Kolozsvár) festő († Bp., 1935. dec. 20.)
 - x 1893. *Bartalis János* (Apáca) költő († Kolozsvár, 1977. jan. 5.)
 - x 1893. *Komlós Vilmos* (Sülye) színész, komikus († Bp., 1959. febr. 27.)
 - x 1903. *Petrilla Aladár* (Lőcs) orvos, epidemiológus († Bp., 1968. júl. 5.)
 30. x 1818. *Görgey Artúr* (Toporc) honvéd tábornok († Visegrád, 1916. máj. 21.)
 - x 1893. *Deseő Dezső* (Nagybáb, Nyitra m.) orvos, egyetemi tanár († Bp., 1967. máj. 12.)
 - x 1913. *Balassa György* (Bp.) klarinétművész († Bp., 1983. febr. 22.)
 31. x 1793. *Lonovics József* (Miskolc) kalocsai érsek, egyháztörténész, akadémikus († Pest, 1867. márc. 13.)

- x 1903. *Kákay Szabó György* (Tenke) festő, restaurátor († Bp., 1964. jan. 26.)

FEBRUÁR

- † 1893. *Lichtenstein György* (Edinburgh, Anglia) az első magyar nemotechnikus (x Keszthely, 1820 körül)
1. x 1868. *Árkay Aladár* (Temesvár) építész, iparművész, festő († Bp., 1932. febr. 2.)
- x 1923. *Schweitzer Miklós* (Bp.) matematikus († Bp., 1945. jan. 28.)
2. x 1568. *Révay Péter* (?) koronaőr († Trenseben, 1622. jún. 4.)
- x 1843. *Steinhausz Gyula* (Lőcse) bányász-kohász, tanár († Bp., 1916. nov. 25.)
- x 1893. *Lánczos Kornél* (Székesfehérvár) fizikus, matematikus, egyetemi tanár († Bp., 1974. jún. 25.)
- x 1913. *Szabó Erzsébet* (Bp.) művészettörténész († 1972.)
3. x 1843. *Vári Gellért* (Csongrád) klasszika-filológus, kegyesrendi tanár († Nyitra, 1929. febr. 16.)
- x 1868. *Abmágy Imre* (Kétegyháza) földbírtokos, politikus, birtokán mintagazdaságot, híres ménest létesített († Bp., 1929. jan. 25.)
- x 1868. *Foerk Ernő* (Temesvár) építész († Bp., 1934. jan. 26.)
- x 1868. *Füzesséry Árpád* (Pest) sportvezető, ügyvéd, a vízilabda hazai meghonosítója († Pomáz, 1948. jan. 17.)
- x 1903. *Gortvay György* (Bp.) orvos, belgyógyász († Bp., 1969. júl. 5.)
- † 1968. *Doman-Uovszky György* (Bp.) művészettörténész (x Bp., 1909. szept. 3.)
4. x 1893. *Halápy János* (Haláp) festő († Bp., 1960. febr. 13.)
5. x 1843. *Csiky Kálmán* (Kenderes) történeti és jogi fordító, egyetemi tanár, költő († Bp., 1905. márc. 13.)
- x 1868. *Kovács Marcell* (Csák) bírő, jogi író († Bp., 1936.)
- † 1903. *Ráth Mór* (Bp.) könyvkiadó, könyvkereskedő (x Szeged, 1829. jún. 29.)
- x 1913. *Gál Zsuzsa* (Ipolytölgy) zenei író († Bp., 1979. nov. 2.)
6. x 1818. *Miller Albert* (Tápiószéle) mérnök, akadémiai tanár, feltaláló († Leoben, Ausztria, 1879. nov. 5.)
- x 1903. *Benoschofsky Imre* (Bp.) országos vezető főrabbi († Bp., 1970. júl. 5.)
7. x 1868. *Mandelló Gyula* (Rannersdorf) közgazdasági író, egyetemi tanár, statisztikus († Bp., 1919. júl. 24.)
- x 1893. *Hints Elek* (Marosvásárhely) orvos, orvostörténész († Bp., 1966. júl. 21.)
10. x 1903. *Tóth Aladár* (Pécs) fül-orr-gége szakorvos († Makó, 1976. febr. 21.)
11. x 1893. *Eperjessy Kálmán* (Erzsébetváros) történész, levéltáros, főiskolai tanár († Szeged, 1976. nov. 15.)
- x 1903. *Antal Loránd* (Bp.) festő († Bp., 1975. máj. 9.)
- x 1913. *Mikes József* (Pécs) mezőgazdász, mikológus († Bp., 1977. aug. 22.)
- x 1918. *Vitányi János* (Tata) író, költő, színházi kritikus († Bp., 1962. jan. 12.)
12. x 1768. *I. Ferenc* király (Firenze) († Bécs, 1835. márc. 2.)
- x 1893. *Gordon Ferenc* (Bp.) kisgazdapárti politikus, miniszter, diplomata († Buenos Aires, Argentína, 1972. máj.)
- x 1903. *Rideg Sándor* (Törtel) író († Bp., 1966. febr. 8.)
13. † 1493. *Szentgyörgyi Zsigmond* (?) erdélyi vajda (x ?)
- x 1893. *Schaffer Alfréd* (Bp.) labdarúgó, edző († Prien am Chiemsee, 1945. aug. 28.)
- x 1918. *Berkó Sándor* (Losonc) költő, műfordító († Szovjetunió, 1944.)
14. x 1843. *Klimstein József* (Vác) pedagógus, író († Nagyszombat, 1906. máj. 25.)
- x 1868. *Gyulai Ágost* (Pest) irodalomtörténész, pedagógiai író († Bp., 1957. szept. 14.)
15. x 1368. *Zsigmond* (Nürnberg) 1387–1437 magyar király, 1410–1437 német császár († Znojmo, 1437. dec. 9.)
- x 1768. *Genersich Sámuel* (Késmárk) botanikus, orvos († Lőcse, 1844. szept. 2.)
- x 1868. *Veress Endre* (Békés) történetkutató († Pécs, 1953. nov. 24.)
- x 1893. *Blattner Géza* (Debrecen) festő, grafikus, bábművész († uo., 1967. júl. 27.)
- x 1903. *Ila Bálint* (Kunszentmiklós) történész, levéltáros († Bp., 1975. aug. 17.)
- x 1903. *Mária Béla* (Bp.) ideg- és elmegyógyász, költő († Bp., 1975. aug. 10.)
- † 1968. *Csillag István* (Bp.) éremművész, szobrász (x Bp., 1881. júl. 12.)
- † 1968. *Lányi Béla* (Bp.) kémikus, egyetemi tanár (x Szolnok, 1894. nov. 25.)
- † 1968. *Waldapfel József* (Bp.) irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus (x Bp., 1904. okt. 28.)
16. † 1963. *Lajtha László* (Bp.) zeneszerző, népzene kutató (x Bp., 1892. jún. 30.)

17. x 1893. *Járitz Józsa* (Bp.) festőnő († Bp., 1986. aug. 13.)
- x 1913. *Dubovitz Dénes* (Bp.) orvos, egészségügyi szervező († Bp., 1973. máj. 12.)
- x 1913. *Szlovák György* (Bp.) festő, grafikus († Bp., 1987. jún. 30.)
18. x 1718. *Vajda Sámuel* (Jánosháza) tihanyi apát († Győr, 1795. szept. 29.)
20. x 1793. *Thewrewik József* (Déva) író, régiséggyűjtő († Pest, 1870. nov. 4.)
- x 1893. *Késmárky László* (Bp.) borász († Bp., 1966. márc. 17.)
- x 1893. *Oltványi Imre* (Bácsalmás) politikus, miniszter, művészeti író († Bp., 1963. jan. 13.)
21. x 1868. *Pap Géza* (Szeged) szociálpolitikus, államtitkár, jogi író († Bp., 1960. okt. 27.)
- x 1893. *Honthy Hanna* (Bp.) operetténekesnő, színésznő, Kossuth-díjas († Bp., 1978. dec. 30.)
- † 1943. *Entz Géza* (Bp.) zoológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Kolozsvár, 1875. máj. 30.)
- † 1963. *Csemegi József* (Bp.) építész-mérnök, építészettörténész, főiskolai tanár (x Bp., 1909. okt. 30.)
22. x 1768. *Czibulka Alajos* (Prága) karmester, tenorista, zeneszerző († Tata, 1846. okt. 5.)
- x 1903. *Rotschild Klára* (Bp.) divattervező († Bp., 1976. nov. 13.)
23. x 1443. *I. Mátyás* (Kolozsvár) 1458-1490 magyar király († Bécs, 1490. ápr. 6.)
- x 1893. *Markos Béla* (Bp.) könyvtáros, idegenforgalmi szakember († Bp., 1974. okt. 11.)
- x 1918. *Balázs Béla* (Bp.) történész († Bp., 1959. júl. 15.)
24. x 1868. *Folkusházy Lajos* (Pest) Budapest alpolgármestere († Bp., 1939. márc. 28.)
- x 1918. *Imre István* (Tyukod) festő, grafikus († Bp., 1983. aug. 5.)
25. x 1818. *Képesy József* (Orosháza) vízépítő mérnök († Temesvár, 1876. okt. 25.)
- x 1868. *Bárdos Remig* (Ipolytő) pannonhalmi bencés főapát, egyházi író
- x 1868. *Németh József* (Abony) kertész, szakíró († Bp., 1948. júl. 13.)
26. x 1913. *Szőke Béla* (Malacka) régész († Győr, 1961. nov. 29.)
27. x 1843. *Fraknói Vilmos* (Ürmény) történetíró, kanonok, címzetes püspök, akadémikus († Bp., 1924. nov. 20.)
- x 1913. *Kovács Vendel* (Ásvány) tanár († Eger, 1970. nov. 27.)
28. x 1843. *Dapry László* (Miskolc) biológus,

Darwin első magyar fordítója († Bp., 1890. máj. 29.)

MÁRCIUS

- † 1913. *Steuer Gyula* (Bp.) kávész, az Abbázia alapítója (x Celldömölk, 1841.)
1. † 1668. *Veresmarty Gáspár* (Kolozsvár) rk. püspök (x Vörösmart, 1608.)
- x 1768. *Ángyán János* (Vörösbény) pedagógiai szakíró, tanár, ref. lelkész († Veszprém, 1846. jan. 5.)
- x 1868. *Lakatos Vince* (Szepezd) helytörténész, tanár († Bp., 1926. jún. 26.)
- x 1903. *Pártos István* (Bp.) hegedűművész († Amsterdam, 1920. febr. 4.)
- † 1943. *Mühlbeck Károly* (Sashalom) festő, grafikus (x Nagysurány, 1869. ápr. 2.)
2. x 1868. *Erdélyi László* (Zsigárd) bencés szerzetes, történetíró, egyetemi tanár, akadémikus († Zalavár, 1947. aug. 17.)
- † 1868. *Nagy Károly* (Párizs) matematikus, csillagász, közgazda és publicista, akadémikus (x Rév-Komárom, 1797. dec. 6.)
- x 1893. *Sebestyén Mihály* (Bp.) színész, színiigazgató († Bp., 1977. nov. 2.)
- x 1903. *Basíliides Barna* (Tornalja) festő († Bp., 1967. febr. 12.)
- x 1903. *Sályi Gyula* (Békéscsaba) állatorvos, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1982.)
3. x 1903. *Halmi János* (Nyitra) gyógyszerkémikus, egyetemi tanár († Bp., 1973. júl. 23.)
4. † 1718. *Rozsnyai Dávid* (Fogarás) török tolmács, emlékiratíró (x Marosvásárhely, 1641.)
- x 1868. *Károly Rezső* (Prága) növénynevelő, akadémiai tanár († Bp., 1945. márc. 6.)
5. x 1843. *Emich Gusztáv* (Pest) könyvkiadó, zoológus, kertész († Fiume, 1911. jún. 29.)
6. x 1718. *Fábrgy Gergely* (Hrussó) pedagógus, költő, ev. szuperintendens († Eperjes, 1779. ápr. 4.)
- x 1893. *Borbíró Virgöl* (Nagyenyed) építész, építészeti író, akadémikus († Bp., 1956. júl. 25.)
- x 1893. *Nemesdy József* (Nagybittse-Predmér) mérnök, műegyetemi tanár († Ás, Csehszlovákia, 1945. máj. 2.)
- x 1903. *Boldog Balázs* (Berlin) műfordító, könyvtáros († Bp., 1975. márc. 15.)
- x 1933. *Kármán György János* (Szeged) zongoraművész, zongoratanár,

- műsorszerkesztő († Bp., 1985. júl. 11.)
7. x 1768. *Gecse Dániel* (Cigányi) orvos († Marosvásárhely, 1824. máj. 23.)
 - x 1893. *Schnell János* (Magyarszék) gyógy-
pedagógus, orvos († Bp., 1973. jan. 2.)
 - x 1943. *Szandai Sándor* (Szolnok) autodidakta szobrász († Bp., 1978. okt. 1.)
 - † 1943. *Andrasovszky József* (Bp.) botanikus, ampelográfus (x Jekelfalu, 1889. aug. 15.)
 8. † 1868. *Ercsei József* (Torda) mérnök, erdész, botanikus (x 1792.)
 - x 1868. *Karsai Sándor* (Pest) jogász, államtitkár, a gyermeknap meghonosítója († Bp., 1926. okt. 15.)
 - x 1868. *Pollák Miksa* (Beled) rabbi, történettudós († Auschwitz, 1944. júl.)
 - x 1903. *Brunswick Egon* (Bp.) pszichológus, egyetemi tanár († Berkeley, USA, 1955. júl. 7.)
 - x 1913. *Szilás Elemér* (Szeged) iparművész, építésmérnök († Bp., 1972. júl. 20.)
 9. x 1893. *Beszterczey Roland* (Besztercebánya) asztaliteniszező († Bp., 1951. máj. 22.)
 10. x 1903. *Sugár Andor* (Bp.) festő († Sárovar, 1944. máj.)
 11. x 1893. *Szondi Lipót* (Nyitra) pszichológus († Küsnacht, Svájc, 1986. jan. 27.)
 12. x 1868. *Baky Albert* (Jut) festő († Bp., 1944. jan. 9.)
 - x 1868. *Wertheimer Adolf* (Nagyvárad) bankigazgató, műgyűjtő, az IMIT és a Magyar Zsidó Múzeum elnöke († Bp., 1955. ápr. 29.)
 13. x 1868. *Jankó János* (Pest) etnográfus († Borszék, 1902. júl. 28.)
 14. x 1913. *Lázár Dezső* (Pésterzsébet) matematikus, tanár († 1943.)
 15. x 1818. *Gerendai Antal* (Dömsöd) szobrász († Piszke, 1887. aug. 7.)
 16. † 1893. *Puskás Tivadar* (Bp.) a telefonközpont és a telefonhírmondó feltalálója (x Pest, 1844. szept. 17.)
 - x 1903. *Sándor Vilmos* (Bp.) gazdaságtörténész († Bp., 1962. júl. 7.)
 17. x 1903. *Pallay József* (Szabadbattán) festő († Szekesfehérvár, 1967. dec. 30.)
 - x 1903. *Pallay Sándor* (Szabadbattán) festő († Bp., 1954. júl. 3.)
 - x 1923. *Nemesszeghy Lajosné Szentkirályi Márta* (Bp.) zenetanár, zeneiskolai igazgató († Kecskemét, 1973. júl. 13.)
 - † 1943. *Fekete Jenő* (Bp.) geofizikus, akadémikus (x Veszprém, 1880. márc. 5.)
 18. † 1743. *Czvittinger Dávid* (Selmecbánya) irodalomtörténet-író, bibliográfus (x uo., 1676.)
 19. x 1868. *Lovrich József* (Pest) orvos († Bp., 1935. máj. 30.)
 - x 1903. *iff. Dávid Károly* (Bp.) építész († Bp., 1973. nov. 30.)
 20. x 1818. *Lenhossék József* (Buda) anatómus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1888. dec. 2.)
 - x 1893. *Nyireő István* (Nagybánya) könyvtáros († Bp., 1977. máj. 15.)
 - x 1893. *Vajk Artúr* (Hodrusbánya) bányamérnök, szakíró († Bp., 1966. márc. 17.)
 21. x 1843. *Szongott Kristóf* (Marosbogat) armenológus († Szamosújvár, 1907. jan. 24.)
 - x 1868. *Szász Béla* (Pest) jogász, költő, műfordító († Balatonfüred, 1938. aug. 7.)
 - x 1893. *Grynaeus István* (Eperjes) matematikus († Bp., 1936. szept. 28.)
 - x 1893. *Hegyaljai Kiss Géza* (Mád) ref. lelkész, költő († Debrecen, 1966. okt. 26.)
 - x 1893. *Straub János* (Bp.) vegyész, egyetemi tanár († Debrecen, 1956. okt. 9.)
 - x 1918. *Magyar Károly* (Feldbach, Ausztria) vegyész-mérnök († Bp., 1969. jún. 1.)
 - † 1968. *Ohmann Béla* (Bp.) szobrász (x Bp., 1890. márc. 6.)
 22. x 1843. *Kállay Albert* (Kállósejmen) főispán († Szeged, 1922. júl. 31.)
 - x 1868. *Hevesi Simon* (Aszód) rabbi, vallásfilozófus († Bp., 1943. febr. 1.)
 - x 1868. *Vázsonyi Vilmos* (Sümeg) ügyvéd, miniszter, polgári liberális legitimista politikus († Baden, 1926. máj. 29.)
 - x 1913. *Göttein (Zsigmond) Frigyes* hegedűművész († Bp., 1978. febr. 14.)
 - † 1963. *Székel Mihály* (Bp.) énekművész (x Jászberény, 1901. máj. 8.)
 23. x 1893. *Kertész Miklós* (Csorna) szociáldemokrata politikus († Bp., 1972. szept. 8.)
 - x 1893. *Vecsey Ferenc* (Bp.) hegedűművész († Róma, 1935. ápr. 5.)
 - x 1913. *Lotz János* (Milwaukee, USA) nyelv-tudós, egyetemi tanár, akadémikus († Chevy Chase, USA, 1973. aug. 25.)
 24. x 1868. *Szilágyi Aladár* (Kaposvár) színész († Bp., 1955. jún. 22.)
 25. x 1868. *Telyesniczky Kálmán* (Elesd) anatómus, egyetemi tanár († Bp., 1932. febr. 10.)
 - x 1893. *Czillich Anna* (Eger) festő († Bp., 1923. aug. 28.)

26. x 1868. *Tolnai Simon* (Nagyvárad) nyomdatulajdonos, könyvkiadó, a Tolnai Világlapja megindítója († Mauthausen, 1944.)
- x 1913. *Benkő György* (Derecske) orvos, radiológus, egyetemi tanár († Pécs, 1972. okt. 15.)
- x 1918. *Joviczky József* (Újpest) operaénekes († Bp., 1986. aug. 28.)
27. x 1893. *Mannheim Károly* (Bp.) szociológus, pedagógus, filozófus († London, 1947. jan. 9.)
28. x 1768. *Dobsa Ferenc* (Érsemjén) orvos († ?)
- x 1868. *Széchenyi Lajos* (Gyöngyös) diplomata († Kaltenleutgeben, Ausztria, 1919. ápr.)
- x 1893. *B. Szabó István* (Békés) gazdálkodó, kisgazdapárti politikus, miniszter († uo., 1976. dec. 28.)
- x 1913. *Gergely Márta* (Barcs) író, ifjúsági író, szerkesztő († Bp., 1973. máj. 22.)
29. x 1903. *Borsos László* (Szekesfehervár) építész, építészettörténész († Bp., 1975. jan. 3.)
- † 1903. *Dankó Pista* (Bp.) cigány nótaszerző (x Szeged, 1858. jún. 14.)
30. † 1793. *Windisch Károly Gottlieb* (Pozsony) történész, szerkesztő (x uo., 1725. jan. 28.)
- x 1903. *Glaser Lajos* (Rétság) geográfus, a történeti földrajz művelője († Gombos, 1944.)
- x 1903. *Péter György* (Bp.) matematikus, közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár († Bp., 1969. jan. 4.)
31. x 1768. *Ráday Pál* (Pécel) földbirtokos, a magyar színjátszás előharcosa († Pest, 1827. jan. 22.)
- x 1893. *Lakner Artúr* (Zólyom) filmdramaturg († Németország, 1944.)
8. x 1893. *Sas László* (Szabadka) író, műfordító († Bp., 1974. aug. 16.)
- x 1903. *Szabó Samu* (Hódmezővásárhely) színész († Pécs, 1966. nov. 22.)
- x 1923. *Gaborjani Klára* (Bp.) színésznő, szavalóművész († Bp., 1972. aug. 8.)
9. x 1793. *Szontágh Gusztáv* (Csetnek) filozófus, esztéta, kritikus, akadémikus († Pest, 1858. jún. 7.)
12. x 1793. *Bugát Pál* (Gyöngyös) orvos, egyetemi tanár, akadémikus († Pest, 1865. júl. 9.)
- x 1893. *Práhacs Margit* (Bp.) zenetörténész, zeneesztéta († Bp., 1974. júl. 1.)
13. x 1868. *Gábor Ignác* (Abaújkömlös) irodalomtörténész, műfordító († Bp., 1945. jan. 10.)
- x 1868. *Nyárai Antal* (Nagyenyed) színész († Bp., 1920. febr. 27.)
14. x 1843. *Kunstädter Jakab Joachim* (Pest) gépészmérnök († Bp., 1900. márc. 21.)
- x 1893. *Vécsey Leó* (Bp.) író, újságíró († Bp., 1945. febr. 2.)
- † 1943. *Szimyei József* (Bp.) nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus (x Pozsony, 1857. máj. 26.)
15. x 1693. *Bíró Márton* (Padány) rk. püspök, egyházi író († Veszprém, 1762. aug. 10.)
- x 1718. *Kollár Adám Ferenc* (Terchová) jogtudós, történetíró († Bécs, 1783. júl. 13.)
- x 1843. *Hangl Márk* (Gross, Ausztria) vendégloz († Bp., 1900. máj. 16.)
- x 1893. *Krupár Géza* (Tardos) hányamérnök († Bp., 1968. okt. 3.)
17. † 1893. *Koren István* (Szarvas) botanikus, tanár (x Domony, 1805. dec. 25.)
19. x 1793. *V. Ferdinánd* (Bécs) osztrák császár, magyar és cseh király († Prága, 1875. jún. 29.)
- x 1868. *Hreblyay Emil* (Kassa) mezőgazdász, baromfi-tenyésztési szakember († Eperjes, 1930.)
- x 1868. *Wolfner Gyula* (Újpest) börgyáros, mügyűjtő († koncentrációs táborban, 1944.)
- x 1913. *Szigeti Kilián* (Szombathely) zenetörténész, pannonhalmi bencés szerzetes († Győr, 1981. dec. 26.)
21. x 1843. *Schulek Vilmos* (Pest) szemész, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1905. márc. 13.)
- x 1868. *Bakonyi Pál* (Pápa) ügyvéd († Gödöllő, 1954. febr. 8.)

APRILIS

1. x 1843. *Pivár Ignác* (Csobánka) gyógypedagógus, piarista szerzetes († Bp., 1905. máj. 3.)
4. x 1818. *Murányi Ignác* (Temesvár) főispán († Marienbad, 1869. jún. 22.)
- x 1843. *Richter János* (Győr) karmester († Bayreuth, Németország, 1916. dec. 5.)
- x 1913. *Warga Livia* (Bp.) operaénekes († Bp., 1988. jan. 13.)
5. x 1843. *Törő Kálmán* (Rimabréz) író, újságíró († Bp., 1892. aug. 31.)
- x 1893. *Szabó Pál* (Biharugra) író, politikus († Bp., 1970. okt. 31.)
6. x 1918. *Lomniczy Dezső* (Balf) fémkohómérnök († Bp., 1972. nov. 25.)
7. x 1893. *Békássy Ferenc* (Kiszsénye) költő († Dobronautz, 1915. jún. 25.)

- † 1893. *Markusovszky Lajos* (Abbázia) orvos, egészségügyi szervező, akadémikus (x Csorba, 1815. ápr. 25.)
- x 1913. *Órley István* (Berettyóújfalu) író, kritikus († Bp., 1945. jan.)
22. x 1868. *Bakoss Tibor* (Nagykőrös) festő († Porrog, 1950. márc. 22.)
- x 1903. *Dernői Kocsis László* (Dernő) újságíró († Bp., 1970. jan. 10.)
- x 1918. *Mester György* (Elek) tanár, néprajzkutató († uo., 1977. aug. 16.)
25. x 1843. *Kanitz Ágoston* (Lugos) flórakutató, egyetemi tanár, akadémikus († Kolozsvár, 1896. júl. 12.)
27. x 1618. *Sámbár Mátyás* (Varasd) jezsuita pap-tanár, hitvitázó († Zágráb, 1685. febr. 14.)
- x 1868. *Vietórisz József* (Nyíregyháza) költő, műfordító († uo., 1954. dec. 6.)
- x 1903. *Jancsó Miklós* (Kolozsvár) farmakológus, egyetemi tanár, akadémikus († Szeged, 1966. ápr. 16.)
28. † 1973. *Schoen Arnold* (Bp.) művészettörténész (x Kisgaram, 1887. nov. 17.)
29. x 1843. *Kandra (Kabos) Jakab* (Felsőbánya) történelmi és néprajzi kutató († Eger, 1905. jún. 1.)
30. x 1868. *Koszkol Jenő* (Dorog) festő († Bp., 1935. márc. 17.)
- x 1893. *Breuer Gyula* (Bp.) mérnök, sakkmester († Pozsony, 1921. nov. 10.)

MÁJUS

2. x 1903. *Lászlóffy Woldemár* (Kolozsvár) hidrológus († Bp., 1984. jan. 16.)
- x 1923. *Diószegi Vilmos* (Bp.) néprajzkutató, orientalista († Bp., 1972. júl. 22.)
3. x 1818. *Mátyás Flórián* (Felsődetrethem) történész, nyelvész, akadémikus († Pécs, 1904. ápr. 2.)
- x 1843. *Dániel Ernő* (Elemér) miniszter, ármentesítéssel és vasúti ügyekkel foglalkozott († Balatonfüred, 1923. júl. 23.)
4. x 1868. *Kolossy Imre* (Kecskemét) erdőmérnök († Besztercebánya, 1938. máj. 16.)
- x 1913. *Treiber János* (Debrecen) geológus (x Kolozsvár, 1975. nov. 7.)
6. x 1913. *Dávid Gyula* (Kecskemét) zeneszerző, főiskolai tanár († Bp., 1977. márc. 14.)
7. x 1893. *Rávnay Tamás* (Regőce) bőrgyógyász, egyetemi tanár († Szeged, 1963. júl. 14.)
8. x 1893. *Hermann Pál* (Siklós) Ferenc-rendi paptanár († uo., 1949. febr. 14.)
- x 1893. *Szász Menyhért* (Bp.) újságíró († Bp., 1939. febr. 2.)
- † 1918. *Hollósy Simon* (Técső) festő (x Máramarossziget, 1857. febr. 2.)
9. x 1903. *Szell László* (Makó) építész († Bp., 1976.)
11. x 1868. *Cseley József* (Cselej) festő († Bp., 1930. aug. 4.)
12. † 1933. *Krúdy Gyula* (Bp.) író (x Nyíregyháza, 1878. okt. 21.)
13. x 1818. *Rakossányi Imre* (Oroszháza) honvéd őrnagy, az első magyar katonai szaklap, a *Szövetség* megalapítója († Temesvár, 1849. aug. 9.)
- x 1903. *Barcsa Zoltán* (Debrecen) országgyűlési gyorsíró, gyorsíró-pedagógus († Bp., 1963. máj. 13.)
14. x 1843. *Vajda Gyula* (Kaposvár) történész, egyetemi tanár († Kolozsvár, 1909. márc. 26.)
- x 1868. *Papp Sándor* (Diós) festő († Temesvár, 1937.)
- x 1893. *Mittay László* (Trencsén) költő, vallástörténész († Bp., 1962. jún. 26.)
16. x 1923. *Róna Frigyes* (Bp.) karmester († Bp., 1985. nov. 5.)
17. x 1818. *Turnovszky Frigyes* (?) fogorvos († Pest, 1877.)
- x 1893. *Zaymus Gyula* (Bp.) író, rk. lelkész († Bp., 1967. jan. 25.)
18. x 1868. *Nagy Sándor* (Németbánya) festő, iparművész († Gödöllő, 1950. márc. 14.)
19. x 1893. *Bajor Gizi* (Bp.) színész († Bp., 1951. febr. 12.)
- x 1903. *Németh Antal* (Bp.) színházi rendező, kritikus, színházi esztéta († Balatonfüred, 1968. okt. 28.)
20. x 1843. *Pap Gyula* (Felsőpálfalva) költő, etnográfus († Salgótarján, 1931. aug. 5.)
- x 1893. *Mécs Alajos* (Máramarossziget) író, újságíró († Bp., 1978. febr. 16.)
- x 1933. *Murányi Mihály* (Bp.) pszichológus, filozófus, valláskutató († Bp., 1978. júl. 20.)
21. x 1868. *Bugarszky István* (Zenta) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1941. márc. 3.)
23. x 1893. *Gábor Jenő* (Pécs) festő, grafikus († uo., 1968. szept. 1.)
- x 1893. *László Zsigmond* (Nagytétény) zenetörténész († Bp., 1981. júl. 28.)
- † 1918. *Vay Sarolta* (Lugano, Svájc) író (x Dabas, 1859.)
24. x 1818. *Weber Henrik* (Pest) festő († Pest, 1866. máj. 14.)
- x 1843. *Pungur Gyula* (Erdőszengyel) ornitológus, entomológus († Zelenika, Dalmácia, 1907. máj. 1.)

- x 1893. *Szécsey János* (Egyházaskozár) methodista szuperintendens († Bp., 1963. jún. 14.)
- x 1903. *Tamás Lajos* (Szered) költő († Bp., 1960. dec. 27.)
25. x 1868. *Fabó Bertalan* (Taktakénéz) zeneíró († Bp., 1920. okt. 29.)
- x 1903. *Friedmann Dénes* (Bp.) rabbi, judaikakutató († Auschwitz, 1944. júl.)
27. x 1893. *Szittnyi Zoltán* (Selmecbánya) író († Salzburg, 1978. júl. 11.)
- x 1918. *Forgács Zoltán* (Szombathely) közgazdász, bányagazdasági szakíró († Bp., 1968. nov. 17.)
28. x 1793. *Marczibányi Antal* (Puchó) politikus, akadémikus († Torna v. Pest, 1872. jan. 13.)
- x 1843. *Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka* (Magyargyerőmonostor) író, néprajzi gyűjtő († Kolozsvár, 1910. ápr. 9.)
- x 1868. *Horváth Mihály* (Arad) orvos († Bp., 1938. okt. 10.)
- x 1923. *Németh János* (Zalaegerszeg) költő († Sopronkőhida, 1945. febr. 16.)
29. x 1913. *Garai János* (Gyöngyös) költő, író, újságíró († 1944.)
30. x 1893. *Arányi Jelly* (Bp.) hegedűművész († Firenze, 1966. márc. 30.)
- x 1923. *Miklós Ödön* (Passau) mérnök, a Duna-bizottság első elnöke (x Finke, 1856. dec. 14.)
- † 1963. *Gulyás Pál* (Bp.) irodalomtörténész, bibliográfus, akadémikus (x Bp., 1881. jan. 5.)
8. x 1593. *I. Rákóczi György* (Szerencs) erdélyi fejedelem († Gyulafehérvár, 1648. okt. 11.)
- x 1843. *Széll Kálmán* (Gasztony) politikus, miniszterelnök, akadémikus († Rátót, 1915. aug. 16.)
9. † 1918. *Angster József* (Pécs) orgonaépítő (x Kácsfalú, 1834. júl. 7.)
- x 1923. *Gálsay Ervin* (Bp.) operaénekes († Bp., 1976. dec. 15.)
10. x 1868. *Jendrassik Kornél* (Pest) gépészmérnök, szabadalmi bíró († Bp., 1931. okt. 24.)
- x 1903. *Reichardt József* (Ungvár) orvos, ortopédsebész († Bp., 1977. aug. 27.)
11. x 1893. *Kovács Sándor* (Kecskemét) szombathelyi rk. püspök († Bp., 1972. dec. 24.)
- x 1923. *Pórszász János* (Bp.) orvos, egyetemi tanár († Pécs, 1974. máj. 30.)
12. x 1893. *Balogh József* (Gödöllő) publicista, klasszika-filológus, irodalomtörténész († Bp., 1944. ápr. 2.)
- x 1893. *Németh Imre* (Kőszeg) újságíró, író († Bp., 1970. jún. 13.)
13. x 1843. *Dohnányi Frigyes* (Szobotist) tanár, zeneszerző, gyorsíró († Pozsony, 1909. nov. 10.)
- x 1893. *Rotarides Mihály* (Gyulafehérvár) zoológus, a csigák nagy kutatója († Bp., 1950. júl. 19.)
14. x 1903. *Steiner Lajos* (Nagyvárad) nemzetközi sakknagyemester († Sidney, Ausztrália, 1975. ápr. 22.)
15. x 1868. *Chyzer Béla* (Bártfa) orvos († Bp., 1910. jan. 12.)
- † 1893. *Erkel Ferenc* (Bp.) zeneszerző, karmester, zongoraművész (x Gyula, 1810. nov. 7.)
- † 1893. *Zellerin Máttyás* (Bp.) bádigos, ércműves (Operaház!) (x Sopron, 1831.)
- † 1958. *Maléter Pál* (Bp.) katonatiszt, az 1956-os forradalom egyik vezetője (x Eperjes, 1917. szept. 4.)
17. x 1868. *Márkus Miksa* (Pest) újságíró, szerkesztő († koncentrációs táborban)
- x 1918. *Márkus László* (Bp.) újságíró, († Halle, 1977. jún. 6.)
18. x 1868. *Horthy Miklós* (Kenderes) tengerésztiszt, Magyarország kormányzója († Estoril, Portugália, 1957. febr. 9.)
- x 1903. *Csajághy Gábor* (Balatonfüred) vegyészmérnök († Bp., 1972. júl. 23.)
19. x 1818. *Kerekgyártó Árpád Alajos* (Jászberény) történész, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1902. dec. 13.)
- x 1843. *Bokor József* (Kadarkút) tanár, pe-

JÚNIUS

- † 1893. *Beiwinkler Károly* (Bp.) erdőmérnök (x Pest?, 1825.)
2. x 1868. *Bödy Tivadar* (Bp.) Budapest polgármestere († Bp., 1934. jún. 5.)
3. x 1868. *Jászai Viktor* (Nagykároly) jogász, egyetemi tanár († Debrecen, 1915. febr. 10.)
- x 1913. *Terestyéni Ferenc* (Ivánegerszeg) nyelvész († Bp., 1971. nov. 26.)
5. x 1893. *Becht Rezső* (Sopron) író († uo., 1976. júl. 6.)
- x 1903. *Kovács István* (Mezőhegyes) mezőgazda, feltaláló († Bp., 1960. febr. 7.)
7. x 1893. *Szántó György* (Vágújhely) író († Bp., 1961. szept. 11.)
- x 1903. *Tapolczai Gyula* (Bp.) színész († Bp., 1954. ápr. 17.)
- † 1953. *Rohaim Géza* (New York) etnográfus, pszichoanalitikus (x Bp., 1891. szept. 12.)

- dagógiai és filozófiai író († Bp., 1917. jún. 11.)
- x 1913. *Gyurkovics Mária* (Bp.) opera- és hangverseny-énekesnő († Bp., 1973. okt. 28.)
21. x 1818. *Farkas Lujza* (Rimaszombat) színésznő († Bp., 1893. okt. 28.)
- x 1918. *Szele Tibor* (Debrecen) matematikus, egyetemi tanár († Szeged, 1955. ápr. 5.)
22. x 1903. *Dulovits Jenő* (Bp.) filmoperatőr, fotóművész, feltaláló († Bp., 1972. júl. 24.)
- x 1913. *Piskolti Gábor* (Dés) festő († Marosvásárhely, 1970. okt. 18.)
23. x 1843. *Kazár Emil* (Nagyvárad) író, újságíró († Bp., 1922. máj. 15.)
26. x 1843. *Hetyey Gábor* (Bodmér) pedagógus, író († Bp., 1894. júl. 21.)
- † 1893. *Hantken Miksa* (Bp.) geológus, paleontológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Jablonka, Szilézia, 1821. szept. 26.)
27. x 1913. *Vándor Lajos* (Bp.) költő, folyóiratszerkesztő († Wels, Ausztria, 1945. máj. 5.)
29. x 1793. *Edvi Illés Pál* (Réti) egyházi író, költő, ev. esperes, akadémikus († Pest, 1871. jún. 22.)
- x 1893. *Káposztás Emil* (Rozsnyó) bányamérnök († Bp., 1957. szept. 4.)
- x 1903. *Hantos Gyula* (Kolozsvár) földrajzkutató, egyetemi tanár († Bp., 1945. dec. 21.)
- x 1903. *Szervátiusz Jenő* (Kolozsvár) szobrász († Bp., 1983. szept. 15.)
- † 1918. *Lévay József* (Miskolc) költő, akadémikus (x Sajószentpéter, 1825. nov. 18.)
5. x 1893. *Kühár Flóris* (Pártosfalva) vallástörténész († Bp., 1943. nov. 23.)
- x 1903. *Kammerer Mária* (Keszthely) festő († New York, 1970. júl. 19.)
- x 1923. *Bartha Ferenc* (Dunaharaszti) orvos († Bp., 1978. máj. 12.)
6. x 1868. *Semayer Vilibald* (Bánfalva) antropológus, etnográfus († Bp., 1928. jún. 17.)
- † 1903. *Pauler Gyula* (Badacsonytomaj) történetíró, országos főlevéltárnok, akadémikus (x Zágráb, 1841. máj. 11.)
- x 1913. *Simor Erzsébet* (Bp.) színésznő († Bp., 1977. febr. 2.)
9. x 1868. *Korbul Mibály* (Tótbanhegyes) vegyészmérnök († Bp., 1939. jan. 18.)
- x 1903. *Petrányi Győző* (Bp.) gyermekgyógyász († Bp., 1969. máj. 8.)
- x 1903. *Taraba István* (Bp.) gépészmérnök, főiskolai tanár († Bp., 1970. máj. 7.)
- x 1913. *Scheiber Sándor* (Bp.) orientalista, hebraista, történész, irodalomtörténész († Bp., 1985. márc. 3.)
11. x 1913. *Szecei Ferenc* (Herkulesfürdői) színész, rendező († Bp., 1974. márc. 1.)
12. x 1893. *Schneller Károly* (Pozsony) jogász, statisztikus, író († Szeged, 1953. dec. 12.)
- x 1903. *Sántha Kálmán* (Nagybecskerek) elme- és ideggyógyász, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1956. dec. 12.)
13. x 1903. *Magyar Mannheimer Nelly* (Bp.) festő († Bp., 1967. márc. 3.)
- x 1913. *Kutasi György* (Bp.) tanító, árvaházi igazgató († Bp., 1971. márc. 11.)
- x 1943. *Kóbor Enikő* (Kecskemét) pszichológus († Bp., 1976. dec. 26.)
14. x 1868. *Hüllt Hümér* (Felsőbánya) sebész († Bp., 1940. jan. 18.)
- x 1868. *Jánosi Zoltán* (Nagyléta) ref. lelkész, politikus, író († Debrecen, 1942. szept. 16.)
- x 1903. *Mátis Kálmán* (Nagyvázsony) festő, grafikus, rajztanár († Kecskemét, 1960. jan. 4.)
15. x 1868. *Ritók Emma* (Nagyvárad) költő, író, műfordító († Bp., 1945. ápr. 3.)
- x 1868. *Stoffer Sándor* (Pest) kertész († Bp., 1930. jún. 19.)
- x 1893. *Jáky József* (Szeged) mérnök, talaj-

JÚLIUS

1. x 1793. *Greguss Mihály* (Pusztafödemes) főiskolai tanár, író († Pozsony, 1878. szept. 27.)
- x 1818. *Semmelweis Ignác* (Buda) orvos († Bécs, 1865. aug. 13.)
- x 1843. *Mikó Béla* (Zalatna) bányamérnök, tanár († Pankota, 1912. jún. 23.)
- x 1868. *Szikla Adolf* (Bécs) karmester, zeneszerző († Bp., 1938. dec. 17.)
- † 1943. *Madarassy László* (Keszthely) néprajzi kutató (x Kecskemét, 1880. júl. 10.)
3. x 1868. *Kérészy Zoltán* (Sárospatak) jogász egyetemi tanár († Feketeerdő, 1953. aug. 4.)
- x 1893. *Bortnyik Sándor* (Marosvásárhely) festő, grafikus († Bp., 1976. dec. 31.)
- x 1913. *Földi Lőrinc* (Kiskunfélegyháza) tanár, igazgató († Sopron, 1970. jún. 21.)
4. x 1893. *Oldal Anna* (Bp.) tanító († Bp., 1970. jan. 22.)

- mechanikus, műegyetemi tanár, akadémikus († Hévíz, 1950. szept. 13.)
- x 1903. *Jankó Gyula* (Zsáka) gyógyszerész, gyógyszerészettörténész († Győr, 1972. jan. 19.)
16. x 1843. *Fodor József* (Lakócsa) higiénikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1901. márc. 20.)
- † 1868. *Beniczky Lajos* (Pest) ezredes, 1848–49-ben a felvidéki bányavárosok kormánybiztosa (x Micsinye, 1813. máj.)
- x 1893. *Schmidt Lajos* (Pusztafödemes) sebész, egyetemi tanár († Pécs, 1957. jún. 11.)
17. x 1843. *Harmath Emma* (Gyöngyös) operetténekesnő († Bp., 1915. apr. 30.)
18. x 1818. *Kazinczy Gábor* (Berettő) író, politikus († Bánfalva, 1864. apr. 18.)
- x 1818. *Kovács Mihály* (Abádszalók) festő († Bp., 1892. aug. 3.)
- x 1903. *Gerencs Árpád* (Zsámbék) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1982. jan. 27.)
- x 1903. *Horusitzky Zoltán* (Pápa) zeneszerző, zongoraművész († Bp., 1985. apr. 25.)
19. x 1893. *Merényi Rudolf* (Nezsidó) festő, grafikus († Bp., 1957. jan. 5.)
- x 1893. *Veress Pál* (Kolozsvár) matematikus († Bp., 1945. jan. 27.)
20. x 1818. *Lauka Gusztáv* (Vitka) író, költő, humorista († Nagybecskerek, 1902. aug. 23.)
- x 1903. *Kampis Antal* (Arad) művészettörténész († Gödöllő, 1982. aug. 23.)
- x 1913. *Szőnyi István* (Bánlák) festő († Bukarest, 1967. dec.)
22. x 1818. *Kauser Lipót* (Pest) építész († Bp., 1877. dec. 4.)
23. x 1868. *Procopius Béla* (Bp.) numizmatikus († Bp., 1945. júl. 24.)
24. x 1903. *Baskay Tóth Bertalan* (Varsány) agrármérnök, egyetemi tanár († Gödöllő, 1976. dec. 8.)
- x 1923. *Dömötör József* (Bp.) borász († Bp., 1977. aug. 15.)
25. † 1818. *Dugonics András* (Szeged) író, egyetemi tanár, kegyesrendi szerzetes (x uo., 1740. okt. 18.)
- x 1818. *Nagy József* (Nyitra) orvos, akadémikus († uo., 1892. febr. 11.)
- x 1818. *Szapannos István* (Kecskemét) ügyvéd, függetlenségi politikus († uo., 1917. dec. 24.)
- x 1843. *Horváth Ignác* (Pest) mérnök, műegyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1881. apr. 18.)
- x 1868. *Sándy Gyula* (Eperjes) építész-mérnök, műegyetemi tanár († Bp., 1953. jún. 12.)
- x 1893. *Kardos István* (Szécsény) színházi újságíró († Buchenwald, 1945. márc.)
- x 1893. *Nagy Imre* (Zsögöd) festő, főiskolai tanár († Csíkszereda, 1976. aug. 22.)
- x 1903. *Ajtay Andor* (Fogarás) színész († Bp., 1975. máj. 9.)
- x 1903. *Jancsó Béla* (Marosújvár) író, orvos († Kolozsvár, 1967. júl. 28.)
- x 1903. *Vaszy Viktor* (Bp.) zeneszerző, karmester († Szeged, 1979. márc. 12.)
26. x 1893. *Baumgarten Sándor Andor* (Bp.) esztétikus, történész († Róma, 1975.)
- x 1893. *Bencze József* (Uraiújfalu) orvos, orvostörténész († Bp., 1970. okt. 23.)
- x 1903. *Szabó László* (Középpalota) pedagógus, geográfus († Bp., 1976.)
27. x 1893. *Zsoldos Andor* (Bp.) író, filmíró, költő († Hollywood, 1976. okt. 28.)
28. x 1913. *Szöllősy Klára* (Bp.) író, műfordító († Bp., 1970. nov. 15.)
29. x 1868. *Kiss Ernő* (Makó) irodalomtörténész († Vác, 1931. nov. 8.)
- x 1933. *Béres Károly* (Nyíregyháza) orvos, anasztéziológus († Bp., 1978. szept. 4.)
30. x 1818. *Vanek József* (Turnau, Csehország) bűvész, világot járó artista († Bp., 1889. dec. 11.)
- † 1868. *Tompa Mihály* (Hanva) költő, akadémikus (x Rimaszombat, 1817. szept. 28.)

AUGUSZTUS

1. x 1903. *Soó Rezső* (Székelyudvarhely) botanikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1980. febr. 10.)
- † 1918. *Váczy János* (Kecskemét) irodalomtörténész, akadémikus (x uo., 1859. dec. 3.)
2. x 1843. *Lizskay Gusztáv* (Derecsény) bányamérnök, szakíró († Selmecbánya, 1889. jún. 3.)
- x 1868. *Krammer Teréz* (Pest) énekesnő († Csömör, 1934. jún. 15.)
3. x 1903. *Révai András* (Bp.) politikus, politikai és művészeti író († London, 1973. jún. 4.)
4. x 1868. *Frommer Rudolf* (Pest) gépészmérnök († Bp., 1936. szept. 1.)
- x 1893. *Mácsa János* (Alsóhrabóc) esztéta, író, művészettörténész, egyetemi tanár († Moszkva, 1974. nov. 14.)

5. x 1913. *Birkás Endre* (Bp.) könyvtáros, író († Bp., 1975. nov. 29.)
6. x 1843. *Heller Ágost* (Pest) természettudományi író, tudománytörténész, akadémikus († Bp., 1902. szept. 4.)
x 1868. *Ács Lipót* (Vízsolly) festő, iparművész, rajztanár († Bp., 1945. júl. 11.)
7. † 1768. *Eberhard Antal* (Buda) szobrász (x Győr, 1725 körül)
8. x 1913. *Suha B. József* (Eger) cigányprímás, hegedűművész, zeneszerző († Bp., 1974. máj. 4.)
x 1923. *Fegyverneki Sándor* (Bp.) építész († Bp., 1973. jún. 23.)
9. x 1718. *Orczy Lőrinc* (Tarnaórs) költő († Pest, 1789. júl. 28.)
x 1903. *Palla Ákos* (Arad) orvostörténész, könyvtárigazgató († Bp., 1967. máj. 29.)
x 1913. *Bély Miklós* (Bp.) orvos, nemzetközi sakkmeister († Győr, 1970. szept. 27.)
† 1913. *Szinnyei József* (Bp.) bibliográfus, akadémikus (x Komárom, 1830. márc. 18.)
10. x 1818. *Királyi Pál József* (Szepetnek) politikus, újságíró, agrárpolitikai szakíró († Bp., 1892. máj. 25.)
x 1923. *Gábor Aurél* (Sopron) belgyógyász († Ács, 1976. márc. 8.)
11. x 1843. *Szontágh Miklós* (Alsókubin) orvos, balneológus, botanikus († Újvárfüred, 1899. dec. 2.)
x 1923. *Bazsali Ferenc* (Orosháza) festő († uo., 1968. máj. 7.)
12. x 1793. *Kiss Károly* (Buda) hadtudományi író, akadémikus († Pest, 1866. febr. 17.)
x 1913. *Sárkány Tibor* (Bp.) sztomatológus († Bp., 1970. nov. 14.)
13. x 1693. *Schrezenmayer Gáspár* (Eschingen) falfaragó, műasztalos († Szentgottárd, 1782. ápr. 4.)
x 1818. *Hán Lajos* (Sámsonháza) történetíró, akadémikus, ev. lelkész († Békéscsaba, 1891. aug. 12.)
16. x 1893. *Tátray István* (Kebeleszentmárton) mérnök († Bp., 1941. jan. 17.)
17. x 1918. *Radocsay Dénes* (Liptószentmiklós) művészettörténész († Bp., 1974. dec. 5.)
18. x 1868. *Szana Sándor* (Temesvár) gyermekgyógyász († Bp., 1926. máj. 3.)
x 1903. *Genthon István* (Bp.) művészettörténész, akadémikus († Eger, 1969. máj. 30.)
19. † 1793. *Makó Pál* (Buda) matematikus, fizikus, jezsuita, majd világi egyetemi tanár (x Jászapáti, 1724. júl. 18.)
- x 1843. *Bertha Sándor* (Pest) zeneszerző, zongoraművész († Párizs, 1912. nov. 24.)
- x 1913. *Mándy György* (Bp.) agrobotanikus, ökológus, egyetemi tanár († Debrecen, 1976. máj. 30.)
20. x 1903. *Kvazimodo-Braun István* (Szabadka) író, újságíró († uo., 1973. márc. 7.)
† 1968. *Vértess László* (Bp.) ősrégész (x Bp., 1914. nov. 3.)
21. x 1913. *Pintér József* (Pécs) újságíró, szerkesztő († Bp., 1974. jan. 15.)
22. x 1793. *Unger Károly Sámuel* (Sopron) a nagyváradi löszgyár parancsnoka († Bp., 1880. jan. 1.)
x 1913. *Vándor Ferenc* (Bp.) radiológus († Bp., 1978. ápr. 21.)
x 1918. *Futó József* (Csökmő) geográfus, főiskolai tanár († Bp., 1977. márc. 1.)
23. x 1868. *Dézi Lajos* (Debrecen) irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1932. szept. 17.)
24. † 1893. *Benkő Károly* (Rákospalota) építész, a nyergesújfalu cementgyár egyik alapítója (x Nagyszentmiklós, 1837. nov. 4.)
x 1903. *Peskó Zoltán* (Zsolna) orgonaművész, zeneszerző, pedagógus († Bp., 1967. ápr. 17.)
x 1903. *Zathureczky Ede* (Igló) hegedűművész († Bloomington, USA, 1959. máj. 31.)
25. x 1868. *Fenichel Sámuel* (Nagyenyed) régész, néprajzi és természettudományi gyűjtő († Stephansort, Új-Guinea, 1893. márc. 12.)
26. x 1903. *Nádas József* (Igló) festő, grafikus († Bp., 1975. aug. 24.)
x 1918. *Almássy László* (Rábatotony) pedagógus († Fót-Gyermekváros, 1976. szept. 10.)
27. x 1903. *Vendég Vince* (Kéménd) orvos, egyetemi tanár († Marosvásárhely, 1974. júl. 7.)
29. x 1903. *Leszler Antal* (Szombathely) belgyógyász, radiológus († Bp., 1966. jún. 7.)
30. x 1893. *Misley Sándor* (Németújvár) építész († Bp., 1958. aug. 15.)

SEPTEMBER

1. x 1868. *Bonitz Ferenc* (Fehértemplom) újságíró, szerkesztő († Bp., 1936. febr. 11.)
x 1893. *Reuter Ágoston* (Alsópéterfa) rajztanár († Bp., 1966. nov. 24.)

2. x 1868. *Pap David* (Csécsé) ügyvéd, közgazdasági író († Bp., 1919. nov. 29.)
x 1903. *Pertis Jenő* (Miskolc) cigányprímás († Bp., 1971. ápr. 29.)
3. x 1818. *Hajagos Illés* (Kecskemét) polgármester († uo., 1900. dec. 17.)
x 1868. *Marton Sándor* (Lovasberény) pedagógus, irodalomtörténész († Kecskemét, 1940. jan. 15.)
x 1893. *Schulek Elemér* (Késmárk) gyógyszerész, vegyész, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1964. okt. 14.)
4. x 1918. *Urbán Ernő* (Sárvár) író, újságíró († Bp., 1974. szept. 19.)
5. x 1893. *Arady Kálmán* (Szentes) orvos, művészettörténész († Bp., 1964. nov. 13.)
x 1903. *Fiora Margit* (Bp.) festő, grafikus († Aix-en-Provence, 1984. ápr.)
x 1903. *Kemény János* (Pittsburgh, USA) író, irodalomszervező, színházigazgató († Marosvásárhely, 1971. okt. 13.)
x 1903. *Szepes Béla* (Bp.) grafikus († Bp., 1986. jún. 20.)
6. x 1843. *Gyulay László* (Békésgyula) festő († Bp., 1911. máj. 7.)
† 1868. *Szendrey Júlia* (Pest) író, Petőfi Sándor felesége (x Keszthely, 1828. dec. 29.)
x 1903. *Kadosa Pál* (Léva) zongoraművész, zeneszerző, pedagógus († Bp., 1983. márc. 30.)
x 1913. *Jordáky Lajos* (Kolozsvár) újságíró, történész, szociológus, egyetemi tanár († uo., 1974. nov. 29.)
† 1968. *Görbe János* (Bp.) színész (x Jász-árokszállás, 1912. nov. 15.)
7. x 1818. *Telegdi Lajos* (Debrecen) könyvnyomdász, könyvkereskedő († uo., 1873. aug. 14.)
8. † 1743. *Károlyi Sándor* (Erdőd) főispán, kuruc generális (x Nagykároly, 1669. júl. 2.)
9. x 1793. *Szilágyi Pál* (Pest) színész († Bp., 1874. jún. 19.)
10. x 1903. *Szádeczky-Kardoss Elemér* (Kolozsvár) geológus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1984. aug. 23.)
x 1913. *Vajda Júlia* (Trencsén) festő († Bp., 1982. máj. 3.)
11. x 1893. *Hoffmann Ferenc* (Bp.) állatorvos, immunológus († Bp., 1962. márc. 2.)
x 1893. *Pető András* (Szombathely) orvos, a konduktív mozgásterápiái képzés megalapítója († Bp., 1967. szept. 11.)
x 1893. *Sebestyén Pál* (Bp.) jogász, diplomata, fordító († Bp., 1973. okt. 18.)
13. x 1743. *Rausch Ferenc* (Prellenkirchen, Ausztria) matematikus, egyetemi tanár, szerémi apát († Pozsony, 1816. jan. 26.)
15. † 1393. *Küküllői János* (?) főesperes, krónikáíró (x 1320 körül) († szept. 15–dec. 10.)
x 1868. *Teleszky János* (Nagyvárad) pénzügyminiszter, akadémikus († Bp., 1839. jún. 13.)
† 1913. *Vámbery Armin* (Bp.) közép-ázsiai utazó, orientalista, egyetemi tanár, török filológus, akadémikus (x Dunaszerdahely, 1832. márc. 19.)
16. x 1893. *Korda Sándor* (Türkeve) filmrendező, filmvállalkozó († London, 1956. jan. 22.)
x 1903. *Wagner Károly* (Bp.) író, pszichológus († London, 1978. jan. 22.)
17. x 1913. *Sasvári György* (Bp.) vegyész-mérnök († Bp., 1971. jún. 23.)
18. x 1768. *Hesz János Mihály* (Eger) festő, rézmetsző († Bécs, 1833 után)
x 1868. *Donogány Zakariás* (Sülelmed) orrfül-gége-szakorvos († Bp., 1917. márc. 19.)
x 1868. *Vastagh György* (Kolozsvár) szobrász († Bp., 1946. jún. 3.)
19. x 1893. *Hedri Endre* (Brebir Bosna, Bosznia) sebész, egyetemi tanár, a bal-eseti sebészet úttörője († Bp., 1962. nov. 11.)
20. x 1843. *Benedek Aladár* (Arad) költő, író, szerkesztő († Bp., 1915. nov. 30.)
x 1893. *Murgács Kálmán* (Sepsiszentgyörgy) nótaszerző († Bp., 1966. márc. 25.)
21. x 1843. *Tarnai János* (Gyöngyös) jogi író († Bp., 1930. márc. 31.)
x 1893. *Hankiss János* (Bp.) irodalomtörténész, egyetemi tanár († Bp., 1959. ápr. 28.)
x 1893. *Raith Tivadar* (Bp.) közgazdasági író, egyetemi tanár, költő, író († Bp., 1958. febr. 22.)
22. x 1903. *Vidor Gáborné* (Zalaegerszeg) műfordító († Berlin, 1976. jún. 7.)
23. x 1793. *Raffelsperger Ferenc* (Modor) térképész, földrajzi író († Bécs, 1861. júl. 14.)
24. x 1568. *Wathay Ferenc* (Nagyvág) végvári vitéz, festő, énekszerző († 1606 után)
x 1923. *Csire Lajos* (Debrecen) mezőgazdász, állattenyésztő († Bp., 1974. jún. 24.)
† 1968. *Banner Benedek* (Bp.) tanár, régész, néprajzkutató (x Szekudvar, 1884. ápr. 25.)

25. x 1893. *Burger Károly* (Bp.) szülész-nőgyógyász, egyetemi tanár († Würzburg, 1962. máj. 22.)
x 1903. *Papp László* (Hajdúszoboszló) régész, néprajzkutató († Bp., 1973. máj. 22.)
26. † 1818. *Schönwiesner István* (Nagyvárad) régész, egyetemi tanár, nagyváradi kanonok (x Eperjes, 1738. dec. 15.)
x 1893. *Tasnády Ilona* (Bp.) színész († Bp., 1971. dec. 15.)
28. x 1818. *Érkövy Adolf* (Ehrstein, Elzász) gazdasági író, akadémikus († Keszthely, 1883. dec. 13.)
x 1843. *Teleki Géza* (Dés) író, politikus, miniszter, akadémikus († Bp., 1913. szept. 27.)
x 1903. *Magasi Artúr Ernő* (Celldömölk) bencés szerzetes, paptanár, költő, irodalomtörténész († Bp., 1959. jún. 10.)
† 1963. *Sik Sándor* (Bp.) költő, műfordító irodalomtörténeti, egyházi író, egyetemi tanár, akadémikus, Kossuth-díjas (x Bp., 1889. jan. 20.)
30. x 1843. *Hóman Ottó* (Magyaróvár) klasszika-filológus, egyetemi tanár († Bp., 1903. ápr. 15.)
x 1843. *Szabó Jenő* (Francsika) közgazdasági szakember († Bp., 1921. aug. 24.)
x 1868. *Pfeifer Ignác* (Szentgál) vegyész-mérnök, műegyetemi tanár († Bp., 1941. szept. 7.)
3. x 1843. *Volf György* (Törökbálint) nyelvész, akadémikus († Bp., 1897. szept. 13.)
x 1868. *Krútsay Ferenc* (Csóka) festő († Bp., 1924. márc. 16.)
† 1943. *Raoul France* (Bp.) biológus, botanikus (x Bécs, 1874. máj. 20.)
5. x 1893. *Zehery Lajos* (Szeged) jogász, egyetemi tanár, szerkesztő († Bp., 1968. febr. 17.)
x 1923. *Schram Ferenc* (Letenye) néprajzkutató, művelődéstörténész († Bp., 1975. júl. 26.)
6. x 1818. *Palugyay Imre* (Mád) statisztikus, jogtörténész, akadémikus († Kispalugya, 1866. dec. 7.)
x 1843. *Ransonnet-Villel Eliza* (Nemes Nándorné) (Bécs) festő († Brixen, Ausztria, 1899. okt. 25.)
8. x 1843. *Groó Vilmos* (Krompach) tanár, pedagógiai író († 1906.)
x 1913. *Rónay György* (Bp.) költő, író, műfordító, irodalomtörténész († Bp., 1978. ápr. 8.)
9. † 1953. *Hegedűs Gyula* (Bp.) újságíró, a Magyar Nemzet egyik alapítója (x Szeged, 1887. márc. 22.)
10. x 1843. *Friedmann Bernát* (Nagyvárad) ügyvéd, jogi író, a tiszaezslári per egyik védője († Bp., 1925. okt. 14.)
x 1903. *Tasnádi József* (Paks) birkózóbajnok († Bogota, Kolumbia, 1977. okt.)
11. x 1893. *Sághelyi Lajos* (Temesvár) tanár, tankönyv- és pedagógiai szakíró († Bp., 1975. dec. 29.)
12. x 1793. *Szentmiklóssy Alajos* (Királyi) író († Erdőtarcsa, 1849. ápr. 6.)
x 1893. *Weichinger Károly* (Győr) építész, műegyetemi tanár, Kossuth-díjas († Bp., 1982. febr. 23.)
x 1903. *Gályasi Miklós* (Hódmezővásárhely) költő, muzeológus († uo., 1974. jún. 3.)
x 1903. *Müller Sándor* (Arad) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1966. jan. 21.)

OKTÓBER

1. † 1718. *Otrokocsi Foris Ferenc* (Nagyszombat) teológiai és nyelvészeti író (x Otrokocs, 1648. okt.)
x 1893. *Somló József* (Szilágysomlyó) operatőr († Bp., 1954. máj. 21.)
x 1893. *Zinner Nándor* (Királyhelmec) orvos, egyetemi tanár († Bp., 1957. jún. 28.)
x 1923. *Rákai István* (Kunmadaras) tanár, kiadói szerkesztő († Bp., 1975. okt. 14.)
2. x 1818. *Éjszaki Károly* (Bakonyréde) író († Kolozsvár, 1907. jan. 26.)
x 1913. *Szily József* (Bp.) nemzetközi sakk-mester († Bp., 1976. ápr. 16.)
x 1918. *Pászti Gábor* (Eger) vegyész-mérnök († Bp., 1968. szept. 24.)
† 1943. *Schmid Rezső* (Bp.) vegyész-, közgazdasági mérnök, fizikus (x Munkács, 1904. jan. 10.)
† 1953. *Szép Ernő* (Bp.) költő, író (x Huszt, 1884. jún. 30.)
13. x 1818. *Bedeckovich Kálmán* (Szenterszébet) horvát politikus, miniszter († Hinterbrühl, 1889. aug. 10.)
14. x 1818. *Szabó Alajos* (Negyed) állatorvos, tanár, újságíró († Bp., 1904. márc. 13.)
x 1868. *Jancsó Miklós* (Kolozsvár) belgyógyász, egyetemi tanár († uo., 1930. júl. 19.)
x 1868. *Pándy Kálmán* (Ókígyós) orvos, elme- és idegyógyász († Szentistvántelep, 1945. jan. 27.)

- † 1953. *Szőkefalvi-Nagy Gyula* (Szeged) matematikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Erzsébetváros, 1887. ápr. 11.)
15. x 1893. *Csécsey Imre* (Bp.) újságíró, író († Bp., 1961. febr. 6.)
- x 1893. *Uhlyárik Jenő* (Pozsony) kardvívó, tűzvezetési († Bp., 1974. ápr. 23.)
16. x 1868. *Pettenkoffer Sándor* (Csákvár) borsász, ampelológus († Bp., 1946. nov. 5.)
- x 1893. *Nádasi Ferenc* (Bp.) koreográfus, balettpedagógus († Bp., 1966. febr. 20.)
- x 1893. *Wilhelm Tibor* (Gyálár) vaskohómérnök († Bp., 1968. jún. 20.)
- † 1953. *Nyirő József* (Madrid) író (x Székelyszombor, 1889. júl. 18.)
18. x 1793. *Klette Károly* (Drezda) festő († Bp., 1874. jún. 26.)
- x 1843. *Meltzl Oszkár* (Szászrégen) erdélyi szász művelődéstörténész, közgazdász, politikus († Nagyszeben, 1905. dec. 1.)
- x 1893. *Csuka Béla* (Bp.) gordonkaművész († Szeged, 1957. szept. 10.)
19. x 1868. *Bosznay István* (Csurgó) festő († Bp., 1944. nov. 1.)
20. x 1643. *Franck Bálint* (?) szász gróf, kerületi jegyző, nagyszebeni királybíró († 1697. szept. 27.)
21. x 1668. *Cserrei Mihály* (Csikrákos) erdélyi történetíró († Nagyajta, 1756. ápr. 22.)
22. x 1843. *Vértesi Károly* (Zombor) jogász, útirajzíró († Bp., 1917. febr. 22.)
- x 1868. *Bitter Illés* (Apar) cisztercita szerzetes, pedagógus († Pécs, 1939. szept. 26.)
- x 1893. *Szél Tivadar* (Arad) orvos, statisztikus († Bp., 1964. dec. 31.)
- x 1893. *Takács Ferenc* (Hódmezővásárhely) szociáldemokrata politikus, iparügyi miniszter († uo., 1956. máj. 13.)
- x 1903. *Latabár Árpád* (Sátoraljaújhely) színész, énekes, táncos († Bp., 1961. dec. 14.)
- x 1913. *Botond Bolics György* (Arad) író, mérnök († Bp., 1975. jan. 8.)
- x 1913. *Farkas Lujza* (Mezőkaszony) újságíró, irodalomtörténész († Bp., 1973. máj. 23.)
24. x 1843. *Ávéd Jakó* (Gyergyószentmiklós) tanár († Gyulafehérvár, 1922. jan. 19.)
26. † 1903. *Fadrusz János* (Bp.) szobrász († Pozsony, 1858. szept. 2.)
- † 1943. *Reinitz Béla* (Bp.) zeneszerző (x Bp., 1878. nov. 15.)
27. x 1868. *Nagy Károly* (Kisborosnyó) ref. püspök, egyházi író († Kolozsvár, 1926. febr. 16.)
- x 1893. *ifj. Kapó Antal* (Gyalán) faragó népművész († Szigetvár, 1971. febr. 21.)
- x 1893. *Sztelek Dénes* (Mogyoród-Pusztaszentjakab) faragó, a népművészet mestere († Bp., 1959. aug. 24.)
28. x 1718. *Szentmártonyi Ignác* (Kotári) jezsuita áldozópap, csillagász, földrajztudós († Belica, 1793. ápr. 15.)
- x 1843. *Török Károly* (Hódmezővásárhely) etnográfus, költő († uo., 1875. máj. 12.)
- x 1893. *Kondói Kiss József* (Miskolc) gyorsíró, gimnáziumi igazgató († Bp., 1968. dec. 30.)
- x 1923. *Kormos István* (Mosonszentmiklós) költő, műfordító († Bp., 1977. okt. 6.)
- † 1943. *Stein Aurél* (Kabul, Afganisztán) Belső-Ázsia világhírű kutatója, régész, nyelvész, akadémikus (x Pest, 1862. nov. 26.)
30. x 1868. *Hermann Miksa* (Selmecbánya) gépészmérnök, műegyetemi tanár, kereskedelmi miniszter († Bp., 1944. ápr. 28.)
- x 1893. *Zágon István* (Tiszaszőlő) színműíró, humorista († Bp., 1975. jan. 10.)
- x 1923. *Sós Júlia* (pedagógus, szociológus, író († Bp., 1968. jún. 23.)
- † 1953. *Kalmán Imre* (Párizs) zeneszerző, operettkomponista (x Siófok, 1882. okt. 24.)
31. x 1843. *Székács István* (Orosháza) gazdasági († uo., 1917. máj. 13.)
- x 1868. *Vörös Cirill* (Borszörcsök) matematikus, piarista tanár († Sátoraljaújhely, 1948. máj. 28.)
- † 1893. *Akin Károly* (Fiume) fizikus, akadémikus, a levelezőlap feltalálója (x Buda, 1830. jan. 15.)
- x 1903. *Bartók Béláné Pásztor Ditta* (Rimaszombat) zongoraművész († Bp., 1982. nov. 21.)
- † 1918. *Tisza István* (Bp.) politikus, miniszterelnök, akadémikus (x Geszt, 1861. ápr. 22.)

NOVEMBER

1. x 1818. *Szacsavay Imre* (Sályi) ügyvéd, politikus († Pest, 1849. okt. 24.)
- x 1843. *Sipos Árpád* (Horgospatak) jogakadémiai tanár († Nagyvárad, 1901. febr. 9.)

- x 1913. *Bényei Géza* (Irsa) újságíró († Bp., 1976. júl. 29.)
2. x 1843. *Erkel Elek* (Pest) zeneszerző, karmester († Bp., 1893. jún. 10.)
- x 1893. *Byssz Róbert* (Berkenyéd) festő, rajzoló († Bp., 1961. júl. 8.)
3. x 1893. *Steiner Béla* (Borosszebes) gyermekorvos, egyetemi tanár († Bp., 1972. ápr. 27.)
4. x 1868. *Rigler Gusztáv* (Dunamocs) higiénikus, egyetemi tanár († Bp. 1930. aug. 30.)
- x 1903. *Farkas Ferenc* (Marosvásárhely) könyv- és lapkiadó, közgazdász, politikus, a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója († Bp., 1966. jan. 22.)
- x 1913. *Venczel József* (Csíkszereda) szociológus, egyetemi tanár († Kolozsvár, 1972. márc. 16.)
- x 1918. *Vető Miklós* (Bp.) költő († Harka, Ukrajna, 1945. febr. 13.)
5. x 1843. *Battlay Imre* (Óbeszterce) főügyész, jogi szakíró († Bp., 1895. márc. 21.)
6. x 1893. *Daday Loránd* (Beszterce) író († Dés, 1954. júl. 23.)
7. x 1868. *Komor Marcell* (Pest) építész († Deutschkreutz, 1944. nov. 29.)
- x 1913. *Aron Nagy Lajos* (Bp.) festő († Bp., 1987. jan. 6.)
- † 1968. *Hamvas Béla* (Bp.) filozófus, író (x Eperjes, 1897. márc. 24.)
8. x 1868. *Ráthonyi Ákos* (Kökényesd) színész († Nagyszöllős, 1923. márc. 24.)
9. x 1893. *Melly József* (Bp.) orvos, egyetemi tanár († Bp., 1962. jún. 21.)
10. x 1903. *Csallány Dezső* (Szentes) régész, múzeumigazgató († Nyíregyháza, 1977. márc. 31.)
- † 1968. *Kiss Árpád* (Szeged) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Sárospatak, 1889. szept. 16.)
11. x 1893. *Holló Kornél* (Bp.) szobrász († Esztergom, 1969. nov. 21.)
12. x 1843. *Szabó Ferenc* (Nagybecskerek) rk. pap, szerkesztő, történelmi író († uo., 1905. ápr.)
13. x 1818. *Magyar László* (Szombathely) utazó, földrajzi író, akadémikus († Ponto do Cujo, 1864. nov. 9.)
- x 1868. *Gábor Gyula* (Balassagyarmat) jogi író († Bp., 1936. jan. 13.)
- x 1868. *Sajó Sándor* (Ipolytúr) költő, tanár, akadémikus († Bp., 1933. febr. 1.)
14. x 1893. *Fessler Leó* (Újpest) szobrász (x Bécs, 1840. nov. 22.)
17. x 1818. *Vachott Sándor* (Gyöngyös) költő, író, ügyvéd, akadémikus († Pest, 1861. ápr. 9.)
19. x 1768. *Tóth Ferenc* (Vörösbény) ref. püspök, egyházi író († Pápa, 1844. szept. 2.)
- x 1843. *Ortvay Tiadár* (Csíklövbánya) apát, történész, régész, akadémikus († Bp., 1916. júl. 8.)
21. x 1718. *Hatvani István* (Rimaszombat) matematikus, természettudós († Debrecen, 1786. nov. 16.)
- x 1893. *Remsey Zoltán* (Bp.) festő († Gödöllő, 1925. nov. 20.)
- x 1903. *Péter András* (Bp.) művészettörténész († Bp., 1944. dec. 9.)
22. x 1893. *Kása Gábor* (Sátorlajújhely) festő (Bp., 1961. máj. 27.)
23. x 1818. *Szlávy József* (Győr) politikus, miniszterelnök, akadémikus († Zsitvaújfalú, 1990. aug. 8.)
- x 1843. *Brankovics György* (Balassagyarmat) újságíró († Újpest, 1930. jún. 7.)
- x 1843. *Komáromy Lajos* (Makó) pedagógus († Bp., 1914. okt. 2.)
- x 1843. *Sucher József* (Döbör) karmester († Berlin, 1908. ápr. 4.)
- x 1843. *Thanhoffer Lajos* (Nyírbátor) anatómus, szövettani kutató, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1909. márc. 22.)
- x 1868. *Peterdi Sándor* (Pest) író, újságíró († Bp., 1945.)
- x 1893. *Váczai Károly* (Bp.) klarinétművész († Bp., 1976. júl. 19.)
24. x 1818. *Schwartz Ferenc* (Babarc) orvos, a magyar tudományos elmeoktató megalapítója († Bp., 1889. márc. 2.)
25. † 1893. *Pápai Károly* (Görz) etnográfus (x Pápa, 1861. dec. 20.)
26. x 1893. *Lányi Menyhért* (Kassa) író († Miskolc, 1976. jún. 18.)
27. x 1913. *Vámos Rezső* (Barcs) mikrobiológus († Szeged, 1977. szept. 30.)
28. x 1918. *Kispesti István* (Ungvár) újságíró, tanár († Bp., 1976. jún. 11.)
30. x 1843. *Kiss József* (Mezőcsát) költő, lapszerkesztő († Bp., 1921. dec. 31.)
- x 1868. *Gaál Gaszton* (Székesfehérvár) kisközpárti politikus († Balatonboglár, 1932. okt. 26.)
- x 1903. *Bene Lajos* (Visegrád) statisztikus († Bp., 1977. okt. 6.)
- x 1923. *Forrai Tiborné Bánlaki Erzsébet* (Magyaróvár) pszichológus († Bp., 1972. márc. 6.)
- † 1943. *Fereny Viktor* (Győr) fizikatanár, bencés szerzetes (x Sopron, 1894. márc. 4.)
- † 1943. *Lőw Márton* (Bp.) geológus, hidrológus, mineralógus (x Bp., 1885. ápr. 25.)

DECEMBER

1. x 1843. *Borbély Lajos* (Csóka) kohómérnök († Bp., 1923. szept. 29.)
- x 1868. *Ignác László* (Dés) tanár, ref. lelkes († Fogaras, 1927. okt. 17.)
- † 1918. *Kuffka Margit* (Bp.) író, költő (x Nagykároly, 1880. jún. 10.)
2. † 1918. *Széchenyi Béla* (Bp.) földrajzi és geológiai kutató, akadémikus (x Pest, 1837. febr. 3.)
3. x 1893. *Torma Imre* (Makó) festő († uo., 1954. jan. 4.)
- x 1918. *Wehner Tibor* (Bp.) zongoraművész († Bp., 1977. ápr. 11.)
4. x 1818. *Herrich Károly* (Makó) vízépítő mérnök, a Tisza-szabályozás felügyelője († Bp., 1888. nov. 21.)
5. x 1843. *Káplány Géza* (Pétersvár) költő, író, telekkönyvi jogász († Bp., 1927. febr. 26.)
- x 1918. *Kovács Endre* (Győr) tanár, irodalomtörténész († Bp., 1976. okt. 3.)
6. x 1843. *Tóth Pál* (Miskolc) pedagógus († uo., 1903. okt. 27.)
- x 1913. *Barátos Endre* (Mezőhegyes) költő († Vörösz, 1943. jan.)
7. x 1818. *Mailath György* (Pozsony) főkanclár, országbíró, akadémikus († Bp., 1883. márc. 29.)
- x 1843. *Czakó Kálmán* (Hernádnémeti) botanikus, orvos († Bp., 1895. nov. 8.)
- x 1893. *Hevesy Iván* (Kaposvár) művészet-történész, kritikus († Bp., 1966. jan. 9.)
8. x 1903. *Köves Károly* (Bp.) pedagógus († Bp., 1969. márc. 6.)
- † 1923. *Hanák Kolos* (Gyöngyös) ügyvéd, a Mátra idegenforgalmának kezdeményezője (x Szurdokpüspöki, 1851. aug. 23.)
9. † 1793. *Gyurkovics Xavér Ferenc* (Pest) jogász, egyetemi tanár (x ?)
- x 1818. *Ivánka Imre* (Felsőszemeréd) 1848-as honvéd ezredes, politikus († Besnyő, 1896. júl. 27.)
- x 1843. *Popper Dávid* (Prága) gordonkaművész († Baden, 1913. aug. 7.)
- † 1868. *Balassa János* (Pest) sebész, egyetemi tanár, akadémikus (x Sárszentlőrinc, 1814. máj. 5.)
- x 1893. *Sebesi Ernő* (Sebeskellemes) költő, drámaíró († Bp., 1944. dec.)
- x 1893. *Szabados Piroška* (Bonyhád) színész († Bp., 1967. márc. 29.)
- x 1903. *Módis László* (Szatmárnémeti) könyvtáros, ref. teológiai tanár († Debrecen, 1972. ápr. 14.)
10. x 1818. *Glatz Trudár* (Bécs) festő († Nagyszében, 1871. ápr. 3.)
- x 1893. *Pluhár István* (Tóváros) sporújságíró, testnevelési főiskolai tanár, rádióriporter († Bp., 1970. dec. 1.)
- x 1923. *Andaházi Margit* (Bp.) színész († Bp., 1976. jan. 17.)
12. x 1843. *Pick Márk* (Szeged) szalámiggyáros († uo., 1892. máj. 11.)
- x 1913. *Csik Ferenc* (Kaposvár) úszó, orvos († Sopron, 1945. márc. 29.)
13. x 1768. *Asbóth János* (Nemescső) mezőgazda, a Georgikon igazgatója († Zombor, 1823. jún. 19.)
- x 1868. *Györy Ilona* (Oroszáza) író, műfordító († London, 1926. júl. 26.)
- x 1868. *Londesz Elek* (Debrecen) író, újságíró († Bp., 1934. febr. 12.)
- x 1893. *Nagy Miklós* (Mezősas) pedagógus, iskolaigazgató, államtitkár († Bp., 1975. máj. 13.)
- † 1903. *Kühne Ede* (Moson) gyáros; üzeme az ország legnagyobb gépgyárává fejlesztette (x Hamburg, 1839. máj. 16.)
14. x 1893. *Geleji Dezső* (Nagykikinda) újságíró, szerkesztő († Bp., 1969. dec. 18.)
15. x 1868. *Vámosy Zoltán* (Pest) farmakológus, egyetemi tanár, akadémikus († Leányfalu, 1953. dec. 26.)
16. † 1918. *Fémes Beck Vilmos* (Bp.) szobrász, iparművész (x Bp., 1885. febr. 18.)
17. x 1903. *Porpáczy Aladár* (Pápa) kertész, akadémikus († Bp., 1965. febr. 15.)
- x 1903. *Schubert Ernő* (Bácsfa) festő, grafikus, textiltervező († Bp., 1960. okt. 15.)
18. x 1818. *Feleky Miklós* (Nagygalambfalva) színész, rendező († Bp., 1902. márc. 16.)
- x 1843. *Stühmer Frigyes* (Mecklenburg) ipari úttörő, cukorka- és csokoládégyáros († Bp., 1890. máj. 11.)
- x 1913. *Gyóni Mátyás* (Bp.) történetíró, bizantinológus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1955. szept. 28.)
20. x 1768. *Schedius Lajos* (Győr) nyelvész, író, esztéta, egyetemi tanár, akadémikus († Pest, 1847. nov. 12.)
- x 1843. *Dömötör János* (Dunaszentgyörgy) költő, kritikus († Bp., 1877. jan. 7.)
- x 1843. *Hevesi Lajos* (Heves) újságíró, író, műfordító († Bécs, 1910. febr. 27.)
- † 1973. *Kardos Tibor* (Bp.) irodalomtörténész, műfordító, filológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Bp., 1908. aug. 2.)
21. † 1943. *Petz Gedeon* (Bp.) filológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Harka, 1863. nov. 24.)

22. x 1903. *Tompa Sándor* (Kézdivásárhely) színész († Bp., 1969. dec. 18.)
23. x 1793. *Déryné Széppataki Róza* (Jászberény) színésznő († Miskolc, 1872. szept. 29.)
- x 1818. *Bubics Ede* (Süttör) vízépítő mérnök († Lukácsháza, 1884. nov. 23.)
- x 1868. *Cholnaky Viktor* (Veszprém) író, újságíró († Bp., 1912. jún. 5.)
- x 1868. *Herrer Cézár* (Luanco) festő († Bp., 1919. júl.)
24. x 1868. *Schmidt József* (Vác) indogermanista, nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1933. okt. 1.)
- x 1903. *Orbán György* (Bp.) röntgenfizikus, egyetemi tanár († Bp., 1977. nov. 23.)
25. x 1818. *Laky Demeter* (Keszthely) pedagógiai író, műfordító, premontrei perjel († Csorna, 1902. aug. 2.)
- x 1843. *Kármán Mór* (Szeged) pedagógus, művelődéspolitikus († Bp., 1915. okt. 14.)
- x 1893. *Horay Gusztáv* (Csáktornya) szemész, egyetemi tanár († Bp., 1968. okt. 15.)
26. x 1913. *Gát József* (Székesfehérvár) zongora- csembaló- és klavichordművész, főiskolai tanár († Bp., 1967. júl. 2.)
27. x 1903. *Széchy Károly* (Bp.) mérnök, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1972. máj. 22.)
- x 1923. *Dévényi György* (Sopron) kohómérnök († Bp., 1975. jún. 13.)
28. x 1818. *Mihálik János* (Arad) vízmérnök († Bp., 1892. márc. 28.)
- x 1893. *Delmár Walter* (New York) a motorsport egyik kiemelkedő versenyzője († Bern, 1949. dec. 16.)
- x 1903. *Neumann János* (Bp.) matematikus, egyetemi tanár († Washington, 1957. febr. 8.)
29. x 1818. *Czirák János* (Buda) főtárnokmester, akadémikus († Lovasberény, 1884. febr. 9.)
- x 1818. *Suhayda János* (Miskolc) jogi író, akadémikus († Bp., 1881. szept. 18.)
- † 1843. *Baumgarten János Keresztély* (Segesvár) orvos, botanikus, Erdély flórájának első leírója (x Luckau, Németország, 1756. ápr. 7.)
30. x 1868. *Zoltán Béla* (Rozsnyó) gyógyszerész († Bp., 1933. máj. 10.)
31. x 1903. *Kégl János* (Monor) gépészmérnök, műegyetemi tanár († Bp., 1967. jan. 15.)

Összeállította: Horváth Gábor

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS!

A Déryné Művelődési Központban működő Nagykunsági Honismereti Kör pályázatot hirdet

NAGYKUNSAĞ MÚLTJA ÉS JELENE

címmel, valamennyi felnőtt és fiatal érdeklődő számára.

A pályázat témakörei felölelik Karcag és a Nagykunság múltját és jelenét (történelmi, művelődéstörténeti, néprajzi, nyelvészeti, irodalmi, földrajzi és más területeken). Pályázni csak olyan munkákkal lehet, amelyek eddig nyomtatásban nem jelentek meg és más pályázatokon nem szerepeltek. Egy pályázó több írással is szerepelhet.

A pályamunkákat három gépelt példányban – 1993. január 31-ig – a Déryné Művelődési és Ifjúsági Központ címére (5300 Karcag, Dózsa Gy. út 5-7.) kell küldeni.

A pályadíjak odaítéléséről szakértőkből álló bírálóbizottság dönt. Eredményhirdetés: 1993. április elején.

PÁLYADÍJAK: I. díj: 15 000 Ft, II. díj: 13 000 Ft, III. díj: 10 000 Ft. A pályadíjakat a bírálóbizottság megoszthatja.

Szeretnénk megjelentetni a *Fizikusemlékhelyek Magyarországon* című tanulmányt. Ehhez kérjük szépen az ön segítségét. Mellékeljük azon fizikusok, fizikatanárok névsorát, akikkel kapcsolatban már van anyagunk. Ehhez kérünk kiegészítő ismereteket. Szülőház, sír, emléktábla, plakett, dombormű, szobor, tér, utca, esetleg forrás-, hegycsúcselnevezés, elsősorban az önként városában, megyéjében, de akkor is, ha az nem ott van. Kérjük a műtárgy pontos helyét: helység, utca, házszám, az alkotó művész nevét. Emléktáblák esetén a teljes szöveget. Fotókat is szívesen fogadunk. A tanulmányban természetesen hivatkozni fogunk az adatközlőre. A felsoroltakon kívül helyi jelentőségű személyekre is gondoltunk: jeles fizikatanárra, polihisztorra, akinek valamiképpen megörökítették emlékét. Ilyen esetekben kérünk irodalmi hivatkozást vagy rövid életrajzot is. Értesítéseket a következő címre kérjük: dr. Kovács László, 9701 Szombathely, Pf. 170.

Fizikusemlékek Magyarországon

Bay Zoltán (Gyulavári: emléktábla a szülőházban). Boleman Géza (Sopron: mellszobor). Bródy Imre (Gyula: szülőházban emléktábla; Budapest: Egyesült Izzó, emléktábla; Ajka: szobor, márványtábla, fizikaverseny; Ajkacsinger: márványtábla). Budó Ágoston (Szeged: márványtábla, sír). Eötvös Loránd (Bp. ELTE TTK: szobor, két márványtábla, érem (ELFT), plakett (ELFT, ELTE), festmény, márványtábla a rádiumintézetből; szobor, háza kertjében, szobor az ELFT-irodában; síremlék; utca az már nincs az V. kerületben; Balatonfüred: szobor, márványtábla; Tihany: emlékkiállítás; Sághegy: emlékkő. Detre László (ELFT emlékérem), Edelman Sebő (Márványtábla: Szombathely). Fényi Gyula (Sopron: szülőházban emléktábla; Kalocsa: utca, mellszobor, sír). Gothard Jenő (Szombathely: szobor, emlékmúzeum, sír). Gyulai Zoltán (Szeged: emléktábla; Budapest: emléklakett (ELFT) sír). Harvati István (Debrecen: utca, ált. isk. fizikaverseny, MTESZ-díj, plakett, sírkő, üvegmozaik, két emléktábla, dombormű, szobor). Helfgott Ármán (Bp.: dombormű). Hevesy György (Bp.: szülőházban emléktábla, Puskin u. 5/7. márványtábla, plakett). Izsák Imre Gyula (elnevezés: kráter a Hold túlsó oldalán, aszteroida; Zalaegerszeg: szülőház). Jedlik Ányos (Szülőházát Szimón lebontották, állítólag fotó sincs róla, szobor: ELTE TTK Fiz. Int. Könyvtár; Győr: sír). Kármán Tibor (Budapest: szülőházban emléktábla, mellszobor (Közl. Múz.; Hold, Mars: kráter). Kerekes Ferenc (Debrecen: utca, emléktábla, dombormű; Balatonfüred: emlékkő

a sírján). Kunc Adolf (Szombathely: márványtábla; Hegyhátsál: márványtábla a templom falán; Csorna: olajfestmény; Túrje: sírja(?). Lánosz Kornél (Székesfehérvár: emléktábla szülőházban). Maróthy György (Debrecen: utca, diákotthon, emléktábla, dombormű, freskó, kórus). Mikola Sándor (Sopron: domborműves emléktábla, két plakett, fizikaverseny; Nagykanizsa: síremlék). Nagy Károly csillagász (Bicske Hegyikastély, csillagvizsgálóromok). Novobátzky Károly (Bp. sírkő: Kerepesi). Ortway Rudolf (Szeged: emléktábla). Öveges József (Tata: márványtábla, fizikaverseny; Zalaegerszeg: iskola, síremlék). Petzval József (Szepesbela: szülőházban emléktábla, emlékház; Bp.: utca, emléktábla; Bécs: síremlék domborművel). Pfeifer Ignác (Bp.: dombormű a Főti úton). Pogány Béla (Szeged: emléktábla). Sajnovics János (Tordas, Fejér m.: emléktábla, emlékszóba, kút). Sárvári Pál (Debrecen: utca). Schmid Rezső (ELFT emlékérem; Budapest: sír (Farkasrét). Segner J. András (Debrecen: tér, emléktábla, szobor, emlékszóba, Bp.: emléklakett). Selényi Pál (Bp.: dombormű (Főti u.). Szalay Sándor (Debrecen: sír, dombormű, plakett). Szigeti György (Bp.: domborműves emléktábla, ELFT-díj, sír (Farkasrét). Szilárd Leó (Bp.: emléktábla szülőházban), Szily Kálmán (Izsák: emléktábla), Vermes Mikós (Sopron: emléktábla plakettel, két plakett; Bp.: síremlék (Farkasrét), Zemplén Győző (Nagykanizsa: emléktábla, szobor, plakett; Bp.: sír (Farkasrét), Wittmann Ferenc (Hódmezővásárhely: emléktábla egy órásműhelyben(!); Szeged: emléktábla).

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Anjou-kori oklevéltár 1. Szerk.: *Kristó Gyula*. JATE, Szeged, 1990. 527 old.

Appel Endre-Iványi István: Ó-kanizsa nagyközség történelmi, helyrajzi, gazdasági, népismereti és statisztikai ismertetése (Martonos és Horgos község története). Összeállította: *Borsos György* és mások. Szabadka, 1991. 130 old.

Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703–1711). Akadémiai, Bp., 1991. 256 old.

Benkő Loránd (főszerk.) – E. Abaffy Erzsébet-Rácz Endre (szerk.): A korai ómagyarkor és előzményei. A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. Akadémiai, Bp., 1991.

Beregi életképek. Szerk.: *Mankó Mária*. Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola művelődéstudományi és felnőttképzési tanszéke, az Országos Közművelődési Központ, az Illyés Alapítvány. Bp.–Nyíregyháza, 1991. 164 old.

A tartalomról: *Göös Lajos*: Beregi Kézy Béla: Tiszaszélen; *Szilágyi Miklós*: A gazdálkodás változtatásai Nagydobronyban; *Mankó Mária*: Beregi életképek; *Vatamány Sándor*: Élni a „feltámadt” Beregben; *Csatári György*: Beregszász diszpolgárai; *Vitányi Iván*: Vallomás és üzenet; *Bundovics Judit*: Város és a Vérke partján; *Füzes Magda*: Gondolatok a szülőföldről; *Kézy Béla*: Kora ősz Beregszászon.

Bibliotheca Musei Tapolcensis, 1991/1. A tapolcai múzeum kiadványa. Szerk.: *Töröcsik Zoltán*. Tapolca, 1991. 375 old.

A tartalomról: *dr. Sárny Gyula*: Előszó; *Sági Károly-Töröcsik Zoltán*: A Dunántúli vonaldiszes kerámia kultúrája „tapolcai csoportjának” Balaton környéki lelőhelyei; *Cseplák György*: A Dunántúli vonaldiszes kerámia kultúrája „tapolcai csoportjának” kerámiájáról és annak archaeodermatológiai vizsgálatáról; *Füzes Miklós*: A Dunántúli korai növénytermesztése és növényletei. A Starcevo kultúra és a „tapolcai csoport”; *Erdélyi Balázs-Kása Imre*: A tapolcai Templom-domb (Plebánia) neolitikus településrétegeinek termolumineszcencia korhatározása; *Varga István*: A tapolcai Plebánia neolitikus kerámialeleteinek természettudományos vizsgálata.

Bogdán István: Úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. A MOL kiadványai IV. *Levéltár és történeti forrástudományok*, 7. Akadémiai, Bp., 1991. 512 old.

Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek). Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta *Csorba Csaba*. Kiadja a BAZ Megyei Levéltár. *Levéltári füzetek*, 31. Miskolc, 1990. 121 old.

Bözdö György (szerk.): A Nap és a Hold

elrálása. Mesék, mondák, történetek. Akadémiai, Bp., 1991. 212 old.

A szociológus, történész szerző az 1940-es években gyűjtötte a kötet anyagát szülőfalujában, Bözödön. Ez a válogatás az eddig még kiadatlan meséket tartalmazza.

Budapest története képekben, 1439–1980. 3/1. Szerk.: *Sánthán Antal Sára, Sipos György, Szabó László*. Kiadja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye. Bp., 1991. 211 old.

Burány Béla: Tiszavidéki vadvirágok: vajdasági himzsminták. Rubicon, Temerin, 1991. 60 old.

Csanádi Gábor-Ladányi János: Budapest térbeni társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai, Bp., 1992. 300 old.

Dankó Imre: A Sajó-Hernád-melléki hajdútelepek. Szerk.: *Csorba Csaba*. Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sátoraljaújhely, 1991. 44 old.

A hajdúkról általában; A Sajó-Hernád-melléki hajdútelepek: Bekecs, Böcs, Emőd, Gesztely, Hernádnémeti, Hidvég, Kesznyéten, Kisfalud, Lúcs, Megyasszó, Monok, Onod, Palkonya, Szerderkény, Gönc, Szerencs; Összegzés; Függelék: „Onod és Hét hajdú helyekből Mustrában menendő Vitézeknek számok”.

Dercsényi Balázs: Nagycenk. Szent István-plébániatemplom. *Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára*, 417. Bp., 1992. 16 old.

Dolinay Gyula: Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka, 1. Kassák, Cop. Bp., 1991. 332 old.

Eredetileg a Hasznos mulattató 1883. évi mellékleteiben jelent meg.

Egyházak, vallások a mai Magyarországon. Szerk.: *Geszty Tamás*. Akadémiai, Bp., 1991. 268 old.

Első nagygalambfalvi kalendárium. 1992. Infopress. Székelyudvarhely, 1991. 100 old.

A tartalomról: *Beke Pál*: Távoli ajánlás; *Nagy Gábor*: Utaid Uram, mutasd meg!; *Csiki Margit*: Falukép mozaikdarabokból; *Orbán Balázs*: Keresztúrtól Nagygalambfalvákig; *Ferencki Géza*: Nagygalambfalva XVIII. század végi leírása; *Ferencki Géza*: Nagygalambfalva régészeti emlékeiről; *Pálfalvi Pál*: A nagygalambfalvi „Rák tava” megyei természetvédelmi terület; *Sándor Irén*: A családnevekről; *Nagy Gábor*: A nagygalambfalvi református templom története; *Sándor Irén*: Iskoláépítés régen és ma; Árverezés régen és ma; Nagygalambfalván történtek 1991-ben; *Kányádi Miklós*: Utolsó kívánság; Nagygalambfalvi Kádár Istvánnak szerencsétlen élet leírása; *Ketesdi Sándor*: A königgrätzi csata; *Agyafalvi Hegyi István*: Utra készen; Magukról vallanak (Kovács Sza-

niszló Albert, Bartos Áron); *íj. Szgyártó Lajos*: A kendermegmunkálás; Ballada: Mese a halálról; Vendégváró esküvő alkalmával; Közmondások; Népi időjósok; Helyi humor; Aforizmak. Népmesék.

Erdélyi János: Irodalmi tanulmányok és pályakepek. *A magyar irodalomtörténet-írás forrásai*, 14. Sajtó alá rendezte: T. Erdélyi Ilona. Akadémiai, Bp., 1992.

Erdős Ferenc: Székesfehérvár a forradalom és szabadságharc városa, 1848, 1849. *Historia klub-füzetek*, 8. Videoton. József Attila könyvtár. Székesfehérvár, 1991. 81 old.

Ethnographica et folkloristica carpathica, VII-VIII/1-II. Szerk.: *Bartha Elek-Kotics József*. Műveltség és hagyomány. Kiadja a Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1992. 775 old.

Gunda Béla: A magyar gyalogszék funkciói; **Fügedi Márta**: Az Agnus Dei a magyar népművészetben; **Havassy Péter**: A magyar családi címerek paraszti és kisipari motívumai; **V. Szathmári Ibo-ly**: Egy különleges, korai partra a Déri Múzeum gyűjteményéből; **Dobozs Sára** pártája; **Novák László**: Az Alföld településnéprajza; **Dám László**: Kulturális régiók a Kárpát-medence északkeleti térségében; **Ján Podolák**: A juhtrágyával való talajjavítás hagyományos formái Szlovákiában; **Kotics József**: Méhészet és paraszti életmód; **Petercsák Tiadár**: Erdőhasználat egy észak-magyarországi mezővárosban; **Büdi Erzsébet**: Ünnepi kalács az alföldi néphagyományban; **Balázs Géza**: Törvényes szabályozás és népi mentalitás a kárpát-medencei szeszkesztésben és -fogyasztásban; **Viga Gyula**: Az észak-magyarországi árucseré és migráció néhány interetnikus vonatkozása; **Selmezsi-Kovács Attila**: Székely borvízárusok; **Barabás Jenő**: Néprajzi térképek és atlaszok a kutatásban; **Katona Imre**: A magyarság történeti-táji csoportjai; **Kósa László**: Erdély néprajza; **Zsupos Zoltán**: Gondolatok a moldvai csángó-magyarok eredetéről; **Magdaléna Parikova**: A paraszti közösségek és a kisvárosok közötti kapcsolatok hagyományos formái; **Andreas C. Bimmer**: Az emberi élet előre nem látható szakaszai: a munkanélküliség; **Sona Svecová**: Szlovák tanyasi települések társadalmi integrációja; **Françoise Colonna d'Istria**: Házassági kapcsolatok Sárádon 1852-1950 (Exogámia és endogámia, házassági kor); **Módy György**: A XVI. századi Szabolcs megye idegen etnikumú jobbágyágáról; **Német Péter**: Szabolcs vezér alakja a középkori kútfókban és a történeti irodalomban; **Takács András**: Sorozás Széken – egy átmeneti rítus elemzése; **Dégh Linda**: Folklor és sátnizmus – gyermekek zaklatása és ijesztgetése egy amerikai kisvárosban.

Éger György: A burgenlandi magyarság rövid története. Előszó: **Kósa László**. Anonymus, Cop. Bp., 1991. 156 old.

Erdőhelyi Menyhért: Újvidék története. *Történeti könyvtár*. Rubicon, Temerin, 1991. 346 old.

Az 1848-ban megjelent monográfia hasonmás kiadása.

Feliratos falvédők. Szerk.: **Kovács Ákos**. Corvina, Bp., 1987. 100 old.

A tartalomról: **Előszó**; **Bodrogi Tibor**: A művészi befogadás határai; **K. Csilléry Klára**: A himzett könyvek falvédők múltja; **Sinkó Katalin**: A falvédők képi világa; **Sztrécs Erzsébet**: Két falvédő: forradalmárok, politikusok; **Kriston Vizi József**: Feliratos falvédők Nagyredéről; **Hankiss Elemér**: A falvédő kultúra társadalmi funkciójáról; **Kovács Ákos**: A magyarországi falvédők felirata; Feliratsorozat.

Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Kérdőjel. Akadémiai, Bp., 1991. 240 old.

A szerző a Topkapi-szerely levéltárában talált olyan forrásokat, amelyek a Mohács és Buda eleste közötti időszak török terveibe enged betekintést. Az egyik irat a szerző szerint az 1541. évi magyarországi hadjárat haditerve.

Für Lajos: Sors és történelem. Magyar Fórum Kiadó, Bp., 1992. 311 old.

Gál László: Javallat. Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyvtervezet, 1839. Bevezetőt írta és a szöveget sajtó alá rendezte Hajdú Lajos. Enciklopædia Transylvanica. ELTE BTK Bp., 1992. 134 old.

Gergely András: Magyarország története. A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai, Bp., 1991. 204 old.

Gergely András: Urbanizált méhkas avagy a helyi társadalom. Akadémiai, Bp., 1991. 132 old.

Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetes rendek felszámolása Magyarországon. Dokumentumok. Összeállításában közreműködött Cs. Balassa Mária. Vigilia, Bp., 1990. 375 old.

Györfly György: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás. Akadémiai, Bp., 1991. 144 old.

Györfly György (főszerk.): *Diplomata Hungariae Antiquissima Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Magyarország legrégibb oklevelei, valamint a magyar történelemre vonatkozó levelek és iratok, I. 1000-1131. Akadémiai, Bp., 1991. 480 old.

Györfly Katalin G.: Kultúra és életforma a XVI-II. századi Magyarországon. Idegen utazók megfigyelései. *Művészettörténeti füzetek*, 20. Akadémiai, Bp., 1991.

Haláljelek. Összeállította: **Kovács Ákos**. Kiadja az „Egészség” Alkoholmentes Rehabilitációs Egyesület. Bp., 1989. 112 old.

A tartalomról: Országutak népművészete; **Votigt Vilmos**: A gyász jelentése; **Hofer Tamás**: Viseltes kalap a mestergerendán; **Hoppál Mihály**: A kiáltás jelei; **Zorica Rajkovic**: Haláljelek az utak mentén; **Paul Virilio**: A jármű; Tandori Dezső: A semmi távjel; **Beke László**: Adalék az „eltűnés esztétikájához”; **Demjen Ferenc**: A 34-es kőnél mindig van virág; **Lengyel László**: Hervadhatatlan

koszorú; *Deme Tamás*: A jel halála; *Szilágyi István*: Vörös tetők, tornyok, keresztek; *Boglár Lajos*: Rítusok és halálképzetek a törzsi népeknél; *Vajda László*: Kövek a síron; *Horgas Béla*: Életünk poros szépsége és nyomorúsága.

Hazanézó. A korondi Firtos Művelődési Egylet kiadványa, Korond, 1991/1. 32 old.

A tartalomról: *Páll Lajos*: Házbontásnál; *Ferencki István*: A parajdi Rabsonné vára, kincsei; *Tóth Márton*: Hazanézó; *Ambrus Lajos*: Játékváros a hóban; *Gub Jenő*: Népi gyógyászat a Sóvidéken; *Bálint András*: Szováta első szobrása; *István Lajos*: Hagyományos határhasználat a Sóvidéken; *Bóloni Domokos*: Hol a kakas, János?; *Tófalvi Zoltán*: A sóvidéki népoktatás története; *Ráduly János*: A fülemüle és a kullancs, Az egér megbűntetése.

Hazanézó. A korondi Firtos Művelődési Egylet kiadványa, Korond, 1992/1. 32 old.

A tartalomról: *Czegő Zoltán*: Tinódi; *Ferencki István*: A hajdani Besenyőfalva vajon azonos-e a mai Firtosvárjával, nem esett-e Korond területére?; *Fazekas István*: Petőfi István elkallódottnak vélt levele Kiskunfélegyházán; *Kardalus János*: Árcsói vásár – a kezdettől...; *Gub Jenő*: A Sóvidék kincse, névadója; *Páll Lajos*: A róka és a vaddisznó; *Ráduly János*: *Kacsák, Nappal a fény, A Holdleány*; *Ferencki Géza*: Gondolatok az enklai rovásírásos feliratról; *Szöcs Lajos*: A korondi fejfakról; *Tófalvi Zoltán*: Az anyanyelvű oktatás ünnepe; *dr. Vajda Emil*: Emlék Korond-gyógyfürdőről; *István Lajos*: Néphagyományaink értékeiből.

Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Akadémiai, Bp., 1991. 380 old.

Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Maecenas, Bp., 1991. 710 old.

Az 1916-ban Budapesten megjelent mű reprintje *Gazda István* utószavával.

Hulesch Ernő: Győri nagypéntek, 1945: a koronatanú így látta. Gordius, Győr, 1990. 63 old.

A szerző Cseh Sándor kanonok, egykori püspöki tikkár visszaemlékezései alapján számol be Apor Vilmos győri püspök tragikus haláláról.

Itt-ott. 1992. No. 2. Kiadja a Baráti Közösség Tanács. Portland, USA, 38 old.

A tartalomról: *Pomogáts Béla*. In memoriam Kőteles Pál; *Papp László*: Szükség van-e a nyugati magyarokra? Jugómagyar levelek; Dolgozni vagy ölni?; *Jóna János*: Lecserélték a feliratokat Pancsován; *Tóth Theo Cuth János*: Tito után szabadon; *Magyar Barna*: Mondatfűzer egy házsongárdi sírra; *Nagy Károly*: MVSZ, AK – társasvezeték – Talán mi is megérhetjük; *Éltető Lilla*: Kisebbségi színházkolokvium – Versikék; Rutgersi megemlékezés 56-ról.

Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). A MOL kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 10. Akadémiai, Bp., 1991. 384 old.

Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára, 1–5. EBI. Szabadka, 1991. 146, 181, 160, 363, 155 old.

Az 1906–1907 között Szabadkán megjelent könyv hasonmása.

Iványi István: Bírálatok Szabadka város történetéből és Bács vármegye helynévtárából. 1991. 35 old.

Az 1904-ben megjelent könyv hasonmás kiadása.

Kiss József: Petőfi és Dunavecse. Dunavecse, 1991. 24 old.

Kiss Sámuel: Albizálás erdélyi városokban és falvakban. Kiss Sámuel enyedi diák gyűjtőútja, 1797. Kísérőtanulmánnyal közreadja: *Tonk Sándor*. Peregrinatio Hungarorum, 9. JATE Szeged, 1991. 92 old.

Készült a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárának Egy nagyenyedi diák naplója 1797–1799 című MS 444 jelzetű kézírata alapján.

Kiss Z. Géza: Ormánsági változások. Fejezetek a XVIII–XIX. századi társadalom történetéből. Akadémiai, 1991. 264 old.

A szerző könyvének forrása levéltári anyag, módszere történeti. Megismerjük a Dráva és ártere mocsárvilágát, a XX. század elején élő idős emberek török időkig visszanyúló emlékezetét, az uradalmak termelési gyakorlatát, a falvak társadalmának és vezetésének változásait, az ormánsági családszervezet jellemzőit.

Komárom-Esztergom megyei múzeumok közleményei, 4. Szerk.: *Somorjai József*. Tata, 1991. 235 old.

Babits Mihály halálának 50. évfordulójára rendezett tudományos emlékülés anyaga: *Botka Ferenc*: Bevezető a Babits-tanulmányokhoz; *Keresztúry Dezső*-vel beszélget *Kelevész Ágnes* – Babits kéziratok hagyatékának utóélete; *Kelevész Ágnes*: Az Angyalos könyvtől a Beszélgető füzetekig; *Piskó Péter*: „Holt proféta a hegyen”; *Piskó Péter*: A színházi élet kezdetei Esztergomban; *Fülöp Éva Mária*: A tata-gezsztési Esterházy-uradalom megszervezése a XVIII. század első felében I.; *Fűrészné Molnár Anikó*: A dorogi bányamunkásság lakáshelyzetének alakulása a XX. század első felében; *Guzmiécsné Miklós Márta*: A betleni konszolidáció első lépései a politikai humor tükrében; *Somorjai József*: A földosztás története Komárom-Esztergom vármegyéjében, I.; *Kakuk Tamás*: Tábori történetek – Tatabányaiak a szovjet munkatáborokban; *Kövecses-Varga Etelka*: Mogyorósbánya népi építészete; *Tsüsovski Zsuzsanna*: Az esztendő jeles napjai, ünnepei Komárom-Esztergom megye magyar közséjében.

Kósa László: Hungarológia-magyarságtudomány-országismeret. A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai, Bp., 1991. 80 old.

Kósa László-Szemerényi Ágnes: Néprajz és folklór. A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai, Bp., 1991. 80 old.

Köszeghy Péter: Irodalom és művészetek a kezdetektől a XVIII. század elejéig. A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai, Bp., 1991. 192 old.

Limes. Közép- és kelet-európai figyelő. Kiadja a Limes Lapkiadó Kft. Szerk.: Szilágyi Imre. Bp., 1992/5-6. sz. 64 old.

A tartalomból: *Hamberger Judit*: Mit is akar(t) Havel elnök?; *Szilágyi Imre*: Milan Kucan és a szlovén politika más rejtélyei; *Tóth Bálint*: A székelyföldi románok politikai magatartása; V. Haval beszéde a szövetségi parlamentben 1991. december 3-án saját alkotmánymódosító javaslatáról; Magyarország – Európa nyugalmát veszélyeztető orgyilkos állam!; *M. G.*: Vihar egy interjú körül; *Beke Mihály András*: Szakítás a birodalmi messianizmussal (interjú Molnár Csabával); *Gabriel Barca*: Kinek a szemébe akarnak port hinteni? *Mihai Ungheanu*: Eminescu és a felcsérélhető szökevények; *Ion Pavelescu*: A magyar logisztika. Egy olyan hungarista víziójában, aki feljeleni az RMDSZ-t; *Barbu Petreanu*: Ki fokozza a feszültséget?; *Andrei Pippidi*: A múlt mítoszai = Keresztút előtt a jelen; *Cornel Nistorescu*: Elhallgatott bűnök; A jugoszláviai ruszinok és ukránok a háborúban; Tájékoztató a Petrovici faluból történt erőszakos kitelepítésről; Az RMDSZ székelyföldi politikai csoportjának epilógusa az autonómiáról és az egységbontásról; *Kovács András*: Nova Ukrajna?; *Lilik Szerhij*: Az „Új Ukrajna” mozgalom gondjairól; *Tóth István*: Egy ukrán Lancranjan; *Hamberger Judit*: Csehek és szlovákok Közép-Európaért; *Pálfalvi Lajos*: Népek össze.

Lizanecz, P. N.: A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza, I. Akadémiai, Bp., 1992. 912 old.

Lorántffy Zsuzsanna és Ónod. Összeállította: Csorba Csaba. Szerk.: B. Balsai Jolán. Kiadja a Borsod Abauj-Zemplén Megyei Levéltár. Ónod, 1991. 44 old.

Mádai Gyula: Vízoly az őskortól napjainkig. Szerk.: Csorba Csaba. Kiadja a B.-A.-Z. Megyei Közművelődési Módszertani Központ. Vízoly, 1990. 96 old.

Mike Károly: Magyarország és vízrajza és felszíni vizeinek története. Aqua, Bp., 1991. 698 old.

Miskolczi Ambrus: A köröskisjennői ortodox román egyházi zsinat. Bevezetés és a zsinati jegyzőkönyv. (Sinodul ortodox romanească de la Chisinau-Cris 1848.) Előszó: Szabó György. *Enciclopedia Transilvanica*. Kiadja a román filozófiai tanszék, ELTE BTK Bp., 1991. 184 old.

Magyar és román nyelven.

Monumentumok az első háborúból. Szerk.: Kovács Ákos. Corvina, Bp., 1991. 165 old.

A tartalomból: *Kovács Ákos*: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai; *Szabó Miklós*: A magyar történeti mitológia az első világháborús emlékműveken; *Hankiss Elemér*: Nemzetvallás; *Kovalovszky Márta*: Kegyeletszolgáltatás; *Kovács*

Ákos: „Emeljünk emlékszobrokat hőseinknek!"; *Sztrés Erzsébet*: Egy emlékmű metamorfóza; *Nagy László*: Betűk gyászországa.

Muhoray György: Kocséri olvasókönyv, I. (Kocsér a sajtó tükrében 1877–1946). Kiadja a Kocséri Népkör, Kocsér, 1991. 145 old.

Műveltség és hagyomány. (Ethnographica et folkloristica carpathica) A Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszékének évkönyve, XXV–XXVI. Szerk.: *Bartha Elek* és *Kotics József*. Debrecen, 1992. 386 old.

Bartha Elek: Újváry Zoltán; *Voigt Vilmos*: Karnevál Magyarországon?; *Kodolányi János*: Az obi-ugor medveünnepi álarc; *Aszja Szabeva*: A falu – áldva és megátkozva; *Tatjana Voronina*: A medve és a kecske mint az orosz népi színjáték karakterei; *Wakabayashi Kuzuhiko*: A japán játékok sámánisztikus eredete; *Büskény István*: Dramatikus játék vagy állatviadal?; *Lukács László*: Luca-napi alakoskodó népszokások Kelet-Dunántúlon; *Vacláv Frolec*: Karácsonyi szokások a cseh és morva néphagyományokban; *Dankó Imre*: A Gál kakasa; *Gulyás Éva*: Luca-napi szokások a palócoknál; *Szabó László*: A virágvasárnap szentelt barkához fűződő hiedelmek a palócoknál; *Magyar Márta*: A szentsír állítás szokása; *Bodó Sándor*: Ökör- és lőfogatok a paraszti társadalom ünnepein; *Madaras László*: Fülkesíros temetkezés Ócsod határában; *Selmeczi László*: Régészeti adatok a jászok szokásaihoz és hiedelmvilágához; *Emília Horváthová*: A föld a hagyományos szlovák szellemi kultúrában; *Alexandra Nauratilová*: A visszajáró lélek a cseh és a szlovák néphagyományban; *Szabadfalvi József*: A tudós méhészalakja a magyar néphagyományban; *Veikko Anttonen*: A népi vallásosság koncepciója a vallástudományban; *Bartha Elek*: A népi vallásosság areális tagolódása; *Hoppál Mihály*: Szimbolikus gyógyítás a magyar népi orvoslásban; *Küllös Imola*: *Borku Mariska*, egy kárpátaljai parasztproféta tevékenysége és hatása (Vallási néprajzi esettanulmány); *Nagy Ilona*: Megjegyzések a „szent műfajok” kérdésehez; *Balassa Iván*: Az epitáfium; *Krizsa Ildikó*: Az iskolai népköltészet; *Erdész Sándor*: Doktor Faust tudós tarsai a magyar néphagyományban; *Czövek Judit*: Halottvirasztók előénekesei egy Nyitra környéki magyar faluban; *Paládi Kovács Attila*: Településtörténet és folklór (Údvasszállás falu példája); *Andrej Sulitka*: A cseh–lengyel kapcsolatok folklórisztikai vizsgálatának problematikájához a sziléziai Tesin (Ciesny) területén.

Nagy Bálint: Hol van már a paraszt? Kiadja az OKKMI, Bp., 1990. 188 old.

Interjúk a parasztsorsról.

Nagy Olga: Cifra János meséi. *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, XXIV. Akadémiai, Bp., 1991. 440 old.

A cigányszármazású mesemondó világnézete, erkölcsi értékrendje megegyezik a Maros menti református magyar parasztságával. Meseiben magyar, cigány, néha román archaikus, mitikus világ tárul fel.

Németi Gábor: Vasutasok pokoljárása 1950–1953. A hatvani tüntetés megtörtétele 1950–1953. *Hatvani Lajos Múzeum Füzetek, 11.* Szerk.: Németi Gábor. Hatvan, 1991. 139 old.

A hatvani vasutascsaládok internálása 1950-ben; Az áldozati visszaemlékezése: előzetes leartóztatás, és kihallgatás, a kistarcsai internálótáborban, a recski kényszermunkatáborban, a hortobágyi Borzas-tanyán, a hortobágyi Konya-tanyán, egyéb internálótáborban.

Néprajzi látóhatár. Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. Miskolc, 1992/1–2. 180 old.

Beköszöntő; A szerkesztők előszava; *Liszka József*: A szlovákiai magyarok néprajzi kutatása (Eredmények és távlatok); *Nagy Olga*: Eszmék, irányzatok az erdélyi magyar folklórkutatásban; *Faragó József*: A román folklór magyar gyűjtői (Köpeczi Béla művének margójára); *Nagy Jenő*: Hagyomány és újítás a népviseletben; *Csoma Zsigmond*: Idegen nyelvet tanuló szolgák és cseregyerekek a Kárpát-medence nyugati területein; *Keszeg Vilmos*: A cseberbenezés (egy mezősegi hiedelem eredete); *Ráduly János*: Kibédi és sóvárdi határjárás 1838-ban; *Garda Dezső*: Termelés és munkamegosztás a gyergyói földműves családban; *Silling István*: Egy archaikus népi imádság motívumainak jelképrendszere; *Enyedi Emese*: A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben; *Katona Imre*: A drávaszögi folklór helye a magyar néphagyományban; *Lábadi Károly*: Vörös Márta (Egy néveredezerterő monda a Drávaszögben); *Csoma Gergely*: A moldvai magyarok varázslásairól; *Király Péter*: Adatok Hardicsa néprajzához; *Czébely Lajos*: Halottas szokások és hiedelmek Viskén; *Penckőferné Puskás Mária-Borsos Balázs*: Sírversek a Szernye-mocsár környéki magyar falvak temetőiben; *Voigt Vilmos*: *Hermann Antal pályázata hazai (különösen az erdélyi) etnographia magántanárává kérésítése ügyében (1898)*; *Udvari István*: Vaszil Latta emlékének; *Csoma Zsigmond*: Burgenland magyar öröksége; tudományos tanácskozás a Felső-Örségben.

Népszokás-néphit-népi vallásosság. Főszerk.: *Dömötör Tekla*. Szerk.: *Hoppál Mihály*: *Magyar néprajz, VII. Folklór 3.* Akadémiai, Bp., 1991. 868 old.

Orosz István, egy magyar szent ember. Sajtó alá rendezte: *Bálint Sándor*, utószó: *Barna Gábor*. Kiadja a Verseghy Ferenc megyei könyvtár. Szolnok, 1991. 210 old.

Az 1942-ben megjelent mű hasonmása.

Pataky László: Az örségi Református Egyházmegye története. Szabad Tér, Bp., 1992. 454 old.

Popély Gyula: Napfogatokozás: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. Előszó: *Gyurcsik Iván*. Széphalom Könyvműhely-Regio Szerk. Bp., 1991. 195 old.

Püspöki Nagy Péter: A Csallóköz neveiről. Nyelvészek és történészek feltevései a sziget magyar, latin, német és szlovák neveinek eredetéről és

jelentéseiről. Adalék a népfeltek történetéhez. Dh-Press, Pozsony, 1991. 323 old.

Rakonczay Zoltán: A magyar természetvédelem 50 éve számokban: 1939–1990. Kiadja az Országos Természetvédelmi Hivatal. Bp., 1991. 149 old.

REGIO. Kisebbségi Szemle. Kiadja: Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely, Bp., 1992/1. 221 old.

A tartalomról: *F. Rejtere Albert*: Az etnicitás politikai alapjai; *Heckmann, Fridrich*: Etnicitás, modern nemzetállam, etnikai kisebbségek; *Seewan, Gerhard*: A kárpát-medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása; *Pázmándy Zsuzsa*: Az urbanizáció hatása a szlovákiai, illetve vajdasági magyar és német kisebbségek asszimilációjára; *Szegedi Edit*: A romániai interetnikus dialógus 1918 és 1940 között; *Szarka László*: A magyar kisebbségek Magyarországon szomszédsági kapcsolataiban; *Stenacker, Ruprecht*: Kárpáti németek a mai Szlovákia területén; *K. Lengyel Zoltán*: A „Keleti-Sváj” koncepció és Erdély 1918–1919-ben; *Romsics Ignác*: Szláv korridor, Burgenland, Lajtabánság: Koncepciók Nyugat-Magyarországról 1917–1921; *Spira György*: Széchenyi István és a nemzetiségi kérdés; *Turczel Lajos*: Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó; *Bán, D. András*: Dokumentumok csehszlovákiai magyar ellenzéki politikusok R. W. Esseton-Watsonnal folytatott megbeszéléseiből 1923-ból; *Kocsis Károly*: A határmenti fekvés hatása a magyarországi és horvátországi Baranya kisebbségi településeire; *Boros Ferenc*: A szlovákiai magyarok az elmúlt évtizedek magyar-csehszlovák kapcsolatokban; *Mohay Tamás*: Nemzetiségtudás – néprajz; *Szarka László*: Kísérlet a kelet-közép-európai kisebbségek leírására; *Földes Csaba*: A kelet-európai németek: tegnap, ma – és holnap?; *Csüt András*: Magyarok Romániában – amit a népszámlálások mutatnak; *Dobossy László*: Gondolatok két Fábry-könyv kapcsán; *Gáldia, Marcus-Höpp, Karin*: Északi nyelvek és kisebbségek; *Konta Miklós*: Lingvicitizmus; *Csipka Rozália*: Adatok a magyarországi kisebbségekről; *Baór János*: A romániai egyházak helyzetéről.

Révay József: Visszatekintés. Sajtó alá rendezte: *Balázs Győző*. Szerk.: *Csorba Csaba*. Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár és Sajószentpéter Nagyközség Tanácsa, 1988. 44 old.

Az 1935-ben megjelent kiadvány hasonmása.

Solymossy Sándor: A „vasorrú bába” és mítikus rokonai. Válogatott tanulmányok. *Hermész könyvek*. Akadémiai, Bp., 1991. 220 old.

Sorsfordulók. Fejezetek Nyíradony társadalomtörténetéből. *Nyíradonyi Füzetek, 2.* Szerk.: *Csorba Judit*. Kiadja Nyíradony Nagyközség.

150 éves Pusztaföldvár. Falutörténeti emlékünnepe. Összeállította: *Leskónics András*. *Pusztaföldvári Honismereti Füzetek, 30.* Pusztaföldvár, 1992. 42 old.

Szeged története. Kronológia a kezdetektől 1944-ig. Szerk.: *Kristó Gyula*. Kiadja a Somogyi Könyvtár. Szeged, 1992. 98 old.

Szegedy-Maszkák Mihály: Irodalom és művészetek a XVIII. század elejétől napjainkig. A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai, Bp., 1991. 200 old.

Szolnok megye természeti értéke. Felelős szerk.: *Zelenyánszky András*. Szolnok, 1989. 100 old.

Takács Péter: Deák Ferenc politikai pályája 1849–1865. Akadémiai, Bp., 1991. 236 old.

A tatái céhek. A Kunyi Domokos Múzeum gyűjteményei. I. Összeállította: *G. Miklós Márta*. Tata, 1992. 56 old.

Tomori Viola: Hollókő. Egy palóc falu lélekrajza. Illusztrálta: *Barcsik Géza*. Akadémiai, Bp., 1992. 76 old.

Tóth Ferenc: Makó régi térképei. *Makó monográfiája, I.* Kiadja a Város Önkormányzata. Makó, 1992. 214 old. és 73 térkép.

Tóth István György: Jobbhagyók, hajdúk, deákok. A körmeneti uradalom társadalma a XVII. században. *Értekezések a történeti tudományok köréből, újsorozat 115.* Akadémiai, Bp., 1992. 280 old.

Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, II. 1601–1620, 1631–1641. *Vas megyei Levéltári Füzetek, 5.* Szombathely, 1992. 278 old.

Történetek Siklóról. Szerk.: *Perics Péter*. Kiadja a Vár és Múzeumbarát Egyesület, Siklós, 1992. 151 old.

Bezerédy Győző: A hagyományos címerek újjászülése korunkban; *Kovács Sándor:* A drávai hajósok élete a XIX. században; *dr. Majdan János:* Siklós vasútjai; *Wilhelm Ferenc:* A dél-baranyai utak kialakulása és fejlődése; *Uő:* Baranya megye gazdaságilag elmaradott területeinek közlekedésfejlesztési kérdései; *dr. Fűzes Miklós:* Siklós földesurai és a magyar Szent Korona; *dr. Rajczai Péter:* A Szent Korona a magyar történelemben; *V. Somorjai Béla:* A Szent Korona 1945. évi kimenekítésének története a legújabb kutatási eredmények tükrében; *Perics Péter:* Siklós sajtójának története 1848-tól napjainkig.

Válogatott dokumentumok a Győri Egyházmegye életéből: 1945–1966. Szerk.: *Adonyi Sztancs János*. Bevezetőt írta és válogatta: *Binder Ferenc és Németh László*. „Ha engem üldöztek...” I. Mécs, Bp., 1991. 405 old.

Vály-völgy. Szerk.: *B. Kovács István*. *Népismereti Könyvtár, I.* Kiadja a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Pozsony–Rimaszombat, Felsővály, 1991. 430 old. (Szlovák nyelvű összefoglalókkal.)

A tartalomról: *Liszka József:* Beköszöntő;

Bódi-Fejes Lajos: Előszó; *B. Kovács István:* Bevezető; *Gaal Lajos:* A Vály-völgy földtanának és fizikai földrajzának áttekintése; *B. Kovács István:* A Vály-völgyi népelet történeti rajza; *Kovács Tibor:* Fejezetek a Vály-völgy 20. századi történetéből; *Erdélyi Ilona:* Portrévázlat Vályi-Nagy Ferencről; *B. Kovács István:* A „két Bodon” emléke; Válogatás Bodon Ábrahám levelezéséből; *Czenthe Miklós:* Mihályfalusi Forgon Mihály és a gömői helytörténet; *Erdélyi Géza:* ... *B. Kovács István:* Műemlékek Alsókálósától Felsővályig; *Dénes György-Benedek László:* A Vály-völgy földrajzi nevei; Történeti adattár; A Vály-völgy története évszámokban.

Vasi Honismereti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Kiadja a Vas megyei Levéltár. Szerk.: *Kuntár Lajos*. Szombathely, 1992/1. 96 old.

Dobri Mária: A 200 éves szombathelyi egyházmegyei könyvtár alapítólevele; *Kuntár Lajos:* Mindszenty József szombathelyi diákévei – 100 éve született a megyékből elszármazott hercegprímás; *Feiszt György:* Mindszenty a direktórium túsza; *Palkó István:* Várady Imre saeculáris méltósága (1892–1974); *Hargitai József:* A pedagógiától az embernevelésig – Vonások Csizsár Károly portréjához; *Szerdahelyi Pál:* A honismereti munka csepregi megszállojtja – Bemutatójuk Wellner Lőrincet; *Csizsár Károly:* Az Őrség gyermekjátékszerzői; *Wellner Lőrinc:* Falusi múzeumok; *Fülöp László:* Személynevek Sári (Sárvár) 1881-es térképén; *Somogyi József:* Az öreg tanító; *Barbalics Imre János:* A Vasi-Hegyhát cinegei – Adatok Vasvár és környékének madárvilágához; *Tóth Endre:* Vázlatok Szombathely történetéhez a XIV. századig; *Ruzsa Károly:* A Lacza család castelluma Martonfalván; *Varga J. János:* A körmeneti uradalom és a 19. századi Kába-szabályozás; *Sill Ferenc:* Somogy Lipót kánoni vizitációja II. rész. In memoriam: *Horváth Sándor:* Székely László (1894–1991); *Mayer László:* Krónika; *Benczik Gyula:* A Vas Megyei Honismereti Egyesület közgyűlése.

Verebélyi Kincső: Roheim Géza: A múlt magyar tudósai. Akadémiai, Bp., 1991. 160 old.

Világfa (próbaszám). Néprajzi, kultúrtörténeti, ismeretterjesztő magazin. A Herrmann Antal Néprajzi Alapítvány lapja. Szerk.: *Szulovszky János*. Bp., 1992.

A tartalomról: *Voigt Vilmos:* Az élet és az élet fája; *Szulovszky János:* Napisten születési; *Selmeczi Kovács Áttila:* A magyar nép hagyományos kultúrája; *Mátray Magdolna:* A magyar csipkeésszők egyesülete; *Torma László:* A börtorrestaurálás és a régi technológiai leírások tanúságai; *Gaal Károly:* Burgenlandtól Új-Zélandon át a magyarországi svábokig; *Polgár Gyula:* Tanmesék a talmból; *Kend Tamás:* Egy figura a háttérben: a „játékszerző” (adatok a XVIII–XX. századi vérvádjelenségekhez); *Moskouszky Éva:* A játék nem ismert határokat; *Nagy László:* A japán ij.

Zempléni családi címerek. Rajzolta és összeállította: *Bánhidny Agnes*. Szerk.: *B. Balsai Jolán*.

Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 1991.

Zemplén megye katonai leírása (1780-as évek). Szerk. és a kísérő tanulmányt írta *Csorba Csaba*. Kiadja a B.-A.-Z. Megyei Levéltár. *Levéltári füzetek*, 32. Miskolc, 1990. 215 old.

Zentai Tünde: A parasztház története a Dél-Dunántúlon. Pannónia könyvek. Kiadja Baranya megye könyvtára, Pécs, 1991. 271 old.

Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 6. Szerk.: Borka János. Szolnok, 1991. 439 old.

Sziksai Mihály: A szolnoki Tisza-híd szerepének változása napjainkig; **Rédei István:** A jászberényi Rozália-kápolna; **Horváth Lajos:** Szolnok vára és Pest-Pilis-Solt vármegye 1703–1710. **Belton Tibor:** A nagykunsági mezővárosok önkormányzati tevékenysége; **Oroszi Sándor:** Erdők, erdősávok, fasorok Kunhegyes határában; **Szabó Lajos:** Aszály a Nagykunságban a XVIII. sz. végén; **Nagy Márta:** Görög feliratos ikonosztáz

ikonok és ikonosztáziontörödékek Magyarországon; **Kiss Z. Géza:** Pacsér céhes ipara az egyesült iparos céh 1829. évi szabadalomlevele tükrében; **Varga Lajos:** A „Három Birák Urak” folyamodványa a Duna-Tisza csatorna építéséért 1867-ben; **Tolnay Gábor:** A szarvasmarha-tenyésztés jellemzői és a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara irányító hatása a két világháború közötti Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében; **Pethő László:** A migráció néhány kérdése egy jászági településen az 1960–1970-es években; **Vincze Sándor:** A középiskolai oktatás főbb adatainak alakulása az 1960–1990-es években Jász-Nagykun-Szolnok megyében; **Nyári Katalin:** Jász-Nagykun-Szolnok megye településeinek bünözése; **Benedek Gyula:** Öklevek Külső-Szolnok vármegye XIV. századi történetéből; **Bagi Gábor:** Követküldés, követi utasítások a jász kun kerületekben 1790–1811 között; **Botka János:** A jász kunok tényleges nemesinek összeírása 1850-ből; **Cseh Géza:** Adatok Szapáry Gyula politikai pályaképehez; **Bartha Ferenc:** Egy szolnoki fényírda története; **Czégény Istvánné:** Név- és helymutató.

Útmutató a természeti értékek számbavételéhez

A védelem alá helyezendő természeti érték megnevezése, helye (település, ir.-szám), településen belüli helymeghatározása.

A védelemre javasolt természeti érték jellege:

1. **Földtani érték.** 11. Barlang 12. Töbör (= dolina) 13. Zsomboly 14. Őskövület 15. Földtani rétegek feltárulása (bányafal) 16. Sziklaalakzat 17. Szurdok 18. Kőfülke 19. Egyéb, mégpedig: ...

2. **Víztani érték.** 21. Forrás 22. Patak 23. Folyó 24. Tó 25. Mocsár 26. Láp 27. Víztorozó 28. Csatorna 29. Egyéb, mégpedig: ...

3. **Növényzeti érték.** 32. Erdő 33. Park 34. Élőfa-gyűjtemény 35. Arborétum 36. Botanikus kert 37. Facsoport 38. Fasor 39. Egyéb, mégpedig: ...

4. **Állattani érték.** 41. Madár élő-, tenyésző-, fészkelőhelye 42. Emlős élő-, tenyészhelye 43. Hal élő-, tenyészhelye 46. Egyéb, mégpedig: ...

5. **Tájképi érték.** 51. Szép, megkapó kultúrtáj 52. Vár környéke 53. Kastély környéke 54. Műemlék környéke 55. Régészeti feltárás környéke 56. Kilátóhely környéke 57. Egyéb, mégpedig: ...

6. **Kultúrtörténeti érték.** 61. Történelmi emlékhely 62. Irodalmi emlékhely 63. Népmondai emlékhely 64. Emléktáblák 65. Emlékművek természeti környezete 66. Emléktáblák természeti környezete 67. Temetői érték 68. Magángyűjtemény (ásvány, lepke) 69. Egyéb, mégpedig: ...

Megjegyzés: Az útmutató-tervezetet H. Szabó Béla 1976. évi javaslata figyelembevételével a Honismereti Szövetség 1100. évfordulós honfoglalási akciójához Töltési Imre állította össze.

Az 1992. évi új- és legújabb kori helytörténeti pályamunkákról

A magyarországi múzeumok és a honismereti mozgalom 1976 óta immár kilencedik alkalommal hirdette meg pályázatát, több mint háromezren küldték be dolgozatukat.

A két évvel ezelőtti meghirdetett új pályázat – figyelembe véve a Magyarországon Európában lejártszódó változásokat – kiemelt témaként jelölte meg a második világháború harcát, a hadifogságot és a világháború következményeit: a málenkij robotot, a gulágokat, az áttelepítéseket, a személyi kultusz hatását egy-egy helység vagy személy életében, eredményeiben: az internálást, a kitelepítéseket, a börtönbüntetések, a belső vagy külső emigrációt, az ünnepek és hétköznapi eseményeit városon és falun egy közösségben, valamint az 1956-ban lezajlott helyi eseményeket. Mint eddig minden alkalommal, most is pályázni lehetett minden az új- és legújabb kori ipar-, gazdaság-, művelődés-, politika- és helytörténet körébe tartozó munkával.

A pályázatra 180 dolgozat érkezett be. Ez a szám megfelel az eddigi átlagnak. A beérkezett pályázatok területi megoszlás szerint: Budapest 5 db, Bács-Kiskun 13 db, Baranya 2 db, Békés 17 db, Borsod-Abaúj-Zemplén 46 db, Csongrád 2 db, Fejér 1 db, Győr-Sopron-Moson 55 db, Hajdú-Bihar 2 db, Heves 1 db, Komárom 5 db, Pest 3 db, Somogy 10 db, Szabolcs-Szatmár 1 db, Tolna 1 db, Vas 5 db, Veszprém 8 db, Zala 3 db.

A beérkezett pályamunkákat egy tizenöt tagú szakmai zsűri bírálta el, melynek tagjai a Magyar Nemzeti Múzeum és a Legújabbkori Történeti Múzeum tudományos munkatársai voltak. A dolgozatok témái közül a visszaemlékezések száma volt a legnagyobb, ezt követték a különböző helytörténeti, ipartörténeti témákat feldolgozó elemzések.

IFJÚSÁGI KATEGÓRIA

I. Díj

Hartai Gabriella (Bácsalmás): Fejezetek a bácsalmási németység XX. századi történetéből – *Kocsis Andrea* (Magyarfalva): A soproni Német Társaság – *Németh Henriett* (Sokorópátka): Huszadik századi történelmünk egy sokorópátkai életsorsban

FELNŐTT KATEGÓRIA

I. Díj

Dezso Lajos (Diósd): Pripeczi rapszódia – emlékeim a háborúról – *Soltész József* (Ózd): Borsodi lakosok kényszermunkán a Donyec-medence lágerjeiben

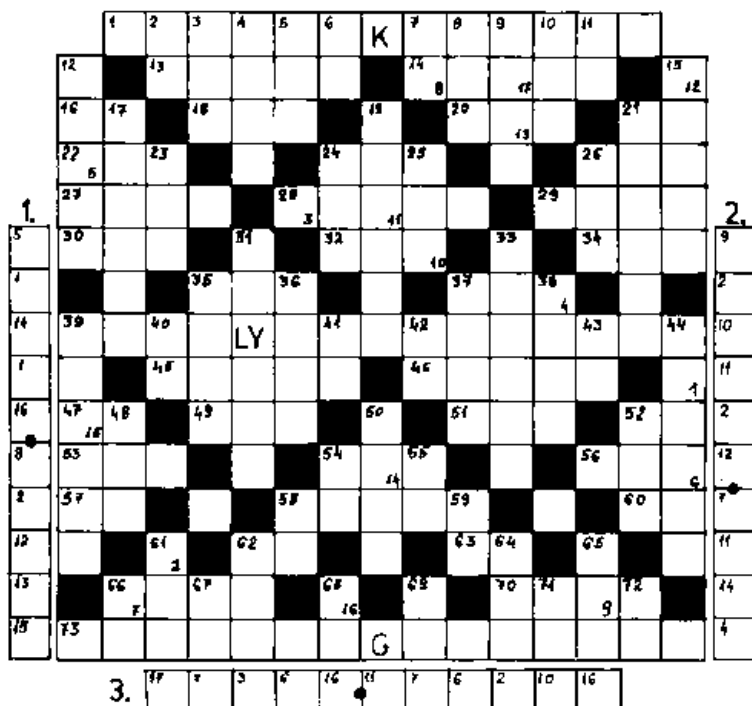
II. Díj

dr. Kövér István (Szombathely): 1956 a Szombathelyi Vasútigazgatóság területén – *Szakál Gyula* (Győr): Adatok a győri politikai vezetőréteg és a polgárság politikai magatartásának történetéhez 1900 és 1939 között

III. Díj

Bálint Endre (Füzesgyarmat): Visszaemlékezés dokumentumok tükrében – *Ury János* (Pétfürdő): Harcárgyártás Magyarországon 1925–1945. – *Zámbo Vilmos* (Tatabánya): Izsa népe kitelepítése szlovákiai szülőföldről

Az 1992/3-as számban megjelent keresztrefejtény helyes megfejtése: GYULA – ADELHAID – PÉTERVÁRAD – OTVENÖT – MOGYORÓDI CSATA – TIZENNYOLC – PIROSKA. Könyvet nyert: *Bukai László*, 94101 Nové Zámky – *Fehér László*, 2225 Üllő – *Nagy Gergely*, 1114 Bp. – *Potrányi Kálmán*, 9022 Győr – *Stéhlí Ferenc*, 1183 Bp. – *Szarvas Mihály*, 2194 Tura – *dr. Varga Györgyné*, 1136 Bp. – *Varga Imre*, 95177 Ladice – *Varga Károly*, 95177 Ladice – *Verebélyi András*, 3077 Mátraverebély.

Fejtsd meg a keresztrejtvényt, utána írd be a három számozott kockasorba 1-17-ig a betűket. Egy-egy betű többször is szerepel. 1. 1812. október 10-én született Szekszárdon, költő, lapszerkesztő is volt. 2. 1882. október 24-én Siófokon született zeneszerző, operettkomponista. 3. 1827. október 14-én Zala községben született festő és grafikus.

VÍZSZINTES: 1. Az egyes számmal jelölt egyik munkájának a címe. 13. Férfinév, de vezetőknév is lehet. 14. Van ilyen nép is, egyben lap címe is, a Kiáltás melléklete. 16. Okozat szülője. 18. Félíg siller. 20. Latin nap. 21. A nitrogén és az urán vegyjele. 22. Szeszies ital. 24. Vulnus. 26. Káposztafajta. 27. Bolondít. 28. Jelvény. 29. ... is money-angolul: az idő pénz. 30. Kérdőszó. 32. Azonos a 26. vízszintessel. 34. Titokban figyel. 35. Összevissza dob. 37. A jó késnek van. 39. A hármas számmal jelölt egyik munkájának a címe. 45. Női név. 46. Egy másik női név. 47. Kettős betű. 49. Vidék Indiában. 51. Vénája. 52. Ezeregy száz római számmal. 53. Ilyen aratás is van. 54. Menyasszony. 56. Pincészet. 57. Betűt vet. 58. Nem hátra. 60. Sír. 62. Hamis. 63. Sporteszköz. 66. Ez beszél. 70. Győzelmi jelkép. 73. A kettős számmal jelölt egyik munkájának a címe.

FÜGGŐLEGES: 2. Az oxigén és a szén vegyjele. 3. Egyforma betűk. 4. Hízszékeny. 5. ... Miklós,

építőművész. 6. Függőleges 61 páratlan betűi. 7. Zambiai és japán gépkocsik jelzései. 8. Túl izes. 9. Friss levegő. 10. Hátrész. 11. Tendo. 12. Spanyol helység. 15. 7000 lakosú, közeli termálfürdőiről nevezetes helység. 17. Idegen női ruhadarab. 19. Sirkert. 21. Hideg szél jelzője. 23. Szerbiai kikötőváros. 24. Ilyen a Hortobágy is. 25. Kórházi osztály. 26. A csónak gerince. 31. Égítetek. 33. Rendelvényt. 35. Bagó keverve. 36. Gyermekgondozó. 37. Összevissza érte. 38. Idegen vége. 39. Tenerife-szigetek egyik üdülőhelye. 40. Gách Marianne monogramja. 41. Bárium vegyjele. 42. Riesen Frigyes monogramja. 43. Azonos a 41. függőlegessel. 44. Mexikói falu. 48. Csuk. 50. Nem messze van Budapestről. 52. Férfinév. 54. Rangjelző. 55. Argon vegyjele. 58. Kimondott betű. 59. Szintén kimondott betű. 61. Értéke. 62. Földet művelj! 64. A Felső-Duna jobb oldali mellékfolyója. 65. Idegen rendben. 66. Monte Cristo várbörtöne volt. 67. Cipésszámszám. 68. Fordított kettős betű. 69. Ver. 71. Idős rövidítése. 72. Kis patak.

Beküldendő sorok: Vízszintes 1., 39., 73., továbbá a három név. **Beküldési határidő:** augusztus 30. A helyes megfejtők között a Lakitelek Alapítvány ajándékként tíz értékes könyvet sorsolunk ki.

Mokos István

Servita-búcsú Egerben

Róbert Károly király korából származik az a hagyomány, melyet évről évre felelevenítenek Egerben, nevezetesen a sokakat vonzó Servita-búcsú. Balogh Gyula plébános fogadta az idei rendezvényre érkező zarándokokat, majd körmenet és szentségimádás következett. A búcsú nagymiséjére a templom udvarán felállított tábori oltárnál került sor.

Szabó Sándor felvétele

1896. évi VII. Törvényczikk, a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról.

(Szentelést nyert 1896. évi május hó 14-én.)

Mi Első Ferencz József

Isten kegyelméből Ausztriai Császár, Csehország királya stb. és
Magyarország Apostoli Királya.

Kedvelt Magyarországnak és társországai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel
a következő törvényczikket terjesztettek szentesítés végett Felségünk elé:

A magyar állam 1896-ban ezeréves megalapításának és fennállásának ünnepét üli. A törvényhozás
ennek emlékét a következőkben örökíti meg:

1. §.

A magyar szent korona országainak törvényhozása vallásos áhitattal ad hálát az isteni gondviselésnek,
hogy az Árpád és vitéz hadai által megalapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmait bölcseséggel, népét
erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megalította és, az országot jó és balsorsban segítve, annak lételetét
ezer éven át sok viszontagság között is fentartotta.

2. §.

Ezen ünnepélyes alkalommal az országgyűlés mindkét háza legmélyebb hódolattal járul Ő császári
és apostoli királyi Felsége I. Ferencz József elé, a kinek dicsőséges uralkodása alatt az ország alkot-
mányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van.

Magyarország és társországainak apostoli királynak viszont törhetetlen bizalmát nyilváníti szeretett
népének hűségében.

Szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, melynek ereje a jövőendő századok biztos hala-
disának is zálogát képezi.

3. §.

A törvényhozás a kegyelet, hódolat és királyi hajlandóság eme nyilatkozataival a magyar állam ezer-
éves fennállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatja.

4. §.

E törvény 1896. június hó 8-án, mint Ő császári és apostoli királyi Felsége dicsőséges megkoro-
náztatásának évforduló napján lép életbe; ugyanazon napon úgy az országgyűlés mindkét házának együttes
ülésében felolvasandó, mint a magyar korona országainak minden községében közzéteendő és köbe vésve
az országházban megörökítendő.

Mi e törvényczikket s mindazt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek,
kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, meg-
erősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más hiveink által megtartatjuk.

Kelt Budapesten, ezernyolczszázkilenczvenhatodik évi május hó tizennegyedik napján.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

(P. H.)

B. Bánffy s. k.